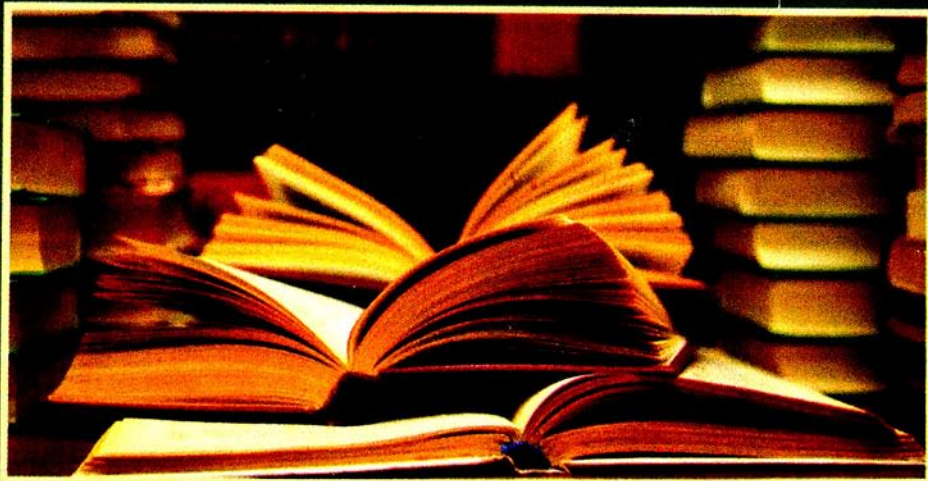

**ATƏŞ ABDULLAYEV
SƏİDƏ ABDULLAYEVA**

**İBTİDAİ
TƏHSİLİN
PEDAQOGİKASI**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

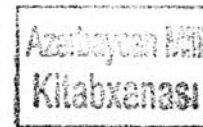
ATƏŞ ABDULLAYEV
SƏİDƏ ABDULLAYEVA

106891

İBTİDAİ TƏHSİLİN PEDAQOGİKASI

“İbtidai sinif müəllimliyi” (şifr 050118)
ixtisası üzrə dərs vəsaiti

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“10” may 2016-cı il tarixli 2 Nəli Elmi
Metodik Şurasının qərarı ilə çap olunur.

“Elm və təhsil”
Bakı – 2016

4421.222(2A)

Redaktor:

Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə
Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər:

Akif Nurağa oğlu Abbasov
Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Mircəfər Mirməsi oğlu Həsənov
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Şikar Əli oğlu Hüseynov
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nigar Ramiz qızı İsmayılova
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

**Abdullayev Atəş, Abdullayeva Səidə. İbtidai təhsilin
pedaqogikası Dərs vəsaiti. Bakı-2016. 338 səh.**

Dərs vəsaiti ali təhsilin Bakalavriat səviyyəsində "İbtidai
sinif müəllimliyi" ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün nəzər-
də tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-8176-6-9

© «Elm və təhsil», 2015

GİRİŞ

Müasir ibtidai məktəb yüksək professional keyfiyyətli müəllimlər gözləyir. Bütün dünya arzu edir ki, ibtidai təlim və tərbiyəyə yalnız ən savadlı, ən istedadlı, ən məsuliyyətli müəllimlər buraxılsın. Ona görə ki, insanın taleyində uşaq yaşı dövrü olduqca əhəmiyyətlidir. Qeyri-peşəkar pedaqoqlar uşağın həyatına start verdikdə, ciddi itkilər baş verir. Əgər məktəbə-qədər tərbiyəçi, ibtidai sinif müəllimi səhv edirsə, onun kəsirlərini, vurduğu ziyanı orta və yuxarı siniflərdə düzəltmək mümkün deyil. Hər bir pedaqoq və tələbə (gələcək müəllim) bir həqiqəti möhkəm anlamalı və dərk etməlidir ki, məktəbdə ən qiymətli şey şagirdlər və pedaqoqlardır. Uşaq tərbiyənin vasitəsi deyil, məqsədidir. Buna görə də şagirdi məktəbə uyğunlaşdırmaq yox, əksinə məktəbi, müəllimləri şagirdə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Uşağın təbiətini sındırmadan onu öz səviyyəsinə uyğun maksimal yüksəkliyə qaldırmaq lazımdır.

İbtidai sinif müəllimi öz işinin ustası olmaq üçün pedaqogikanı dərinlən bilməlidir, əvvəl peşəkarcasına düşünməyi, sonra isə fəaliyyət göstərməyi öyrənməlidir. Pedaqogika təlim-tərbiyə prosesinin şərtləri və nəticələri arasındakı ümumi asılılıqları şərh edir. O izah edir ki, təlim və tərbiyənin lazımi nəticələri necə əldə olunur, nə üçün bu və ya digər problemlər meydana gəlir və bu çətinliklərin aradan qaldırılması yolları necədir.

Pedaqogika mürəkkəb elmdir. Başqa elmlər kimi, o da konkret vəziyyətin, nümunə və qaydaların təsvirinə gətirib çıxartmır. Elmi pedaqoji münasibətlərdə əsas məsələləri müəyyən edir, pedaqoji proseslərin səbəbləri və nəticələrini aydınlaşdırır. Rəngarəng uşaq həyatına ümumiləşdirici anlayışlar, nəzəri formalaşma verir. Bunların arxasında real məktəb həyatını heç də həmişə görmək mümkün olmur. Lakin pedaqogikanın bir ümumi nəticəsi minlərlə konkret situasiyaların izahına

xidmət edir. Kim nəzəriyyəni yaxşı mənimsəyirsə, öz hafizəsini yüzrlə konkret fakt və hadisələri yadda saxlamaqdan qoruyur.

Hazırkı tələbəlik illəri pedaqogikanın mürəkkəb və ziddiyətli inkişaf dövrünə təsadüf edir. Pedaqogikada iki istiqamət—avtoritar və humanist pedaqogika üz-üzə durur. Birinci istiqamət ənənəvi-müəllimin şagird üzərində hakimiyyətini ifadə edir; ikinci istiqamət pedaqoji prosesdə müəllim və şagirdi bərabər hüquqlu tərəf kimi qəbul edir. Avtoritarizmin köklərinin nə qədər dərinə getməsinə baxmayaraq, dünya pedaqogikası ikinci istiqaməti-humanist yolu qəbul edir. Dərs vəsaitində təlim-tərbiyə prosesinin bütün mərhələlərində müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı anlaşması və əməkdaşlığına əsaslanan münasibətlərə istinad olunur.

Kiçik məktəbyaşlı uşaqların tərbiyəsi məsələləri ilə pedaqogika elminin xüsusi sahəsi—İbtidai təhsil pedaqogikası məşğul olur. Həyat tərz, ənənələr, insanların adətləri, xalq pedaqogikasında möhkəmlənmiş tərbiyə təcrübəsi, fəlsəfə, ictimai, pedaqoji və psixoloji mənbələr, xüsusi təşkil olunmuş pedaqoji tədqiqatların nəticələri, orijinal ideyalar, yeni yanaşmalar, sürətlə dəyişən şəraitdə tərbiyə texnologiyası, müasir dünya və ölkə tərbiyə təcrübəsi pedaqoji elmi inkişaf etdirir.

Beləliklə, pedaqogika təhsil haqqında elmdir. Onun əsas vəzifəsi insanın təhsili haqqında biliklərin toplanması və sistemə salınmasıdır. Pedaqogika insanların təhsili, tərbiyəsi, təlimi, inkişafı və formalaşması qanunlarını qəbul edir və bu əsasda pedaqoji təcrübəyə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağın yolları və vasitələrini göstərir.

Dərs vəsaitinə daxil olan bölmə və mövzularda əsas pedaqoji anlayışlar, onların mahiyyəti, təlim və tərbiyə prosesinin məzmunu, təşkili prinsipləri, üsulları şərh olunur; mövzuların əvvəlində əhatə olunan məsələlər, sonunda qısa nəticələr, suallar və tapşırıqlar, vəsaitin sonunda əlavə öyrənmək üçün ədəbiyyatın siyahısı verilir.

Dərs vəsaitinin tərtibində müəlliflər müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən ümumi pedaqogika və ibtidai təhsilin pedaqogikası üzrə nəşr olunan dərslik və dərs vəsaitlərindən, hazırda ibtidai təhsildə həyata keçirilən normativ-hüquqi, təlimati-metodik sənəd və göstərişlərdən, qabaqcıl ibtidai sinif müəllimlərinin təcrübəsindən də yararlanmışlar.

I MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİL PEDAQOGİKASININ MÖVZUSU, PREDMETİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Plan

1. İbtidai təhsil pedaqogikasının mövzusu və predmeti
2. İbtidai təhsilin meydana gəlməsi və inkişafı
3. İbtidai təhsil pedaqogikasının əsas anlayışları
4. Pedaqoji cərəyanlar
5. Pedaqoji elmlər sistemi
6. Pedaqoji tədqiqat üsulları

Pedaqogika təhsil haqqında elmdir

İnsan bioloji varlıq kimi doğulur. Şəxsiyyət olmaq üçün ona təhsil vermək lazımdır. Məhz təhsil insanı formalaşdırır və zəngilləşdirir, ona lazımi keyfiyyətlər aşılayır. Müasir cəmiyyətdə təhsil üçün xüsusi müəssisələr yaradılmışdır. Bu proseslə mütəxəssislər məşğul olurlar. Təhsil haqqında xüsusi elm də mövcuddur ki, onu biz öyrənməyə başlamışıq. İnsanın təhsili və tərbiyəsi haqqında elm Pedaqogikadır. Məlumdur ki, o öz adını yunan sözü olan “paydes”—“uşaqlar” və “aqo”—“aparmaq” sözlərindən götürmüşdür. Hərfi tərcümədə “pedaqogika” uşağın tərbiyəsini yönəltmək sənəti ifadəsini verir. “Pedaqog” sözü isə “uşaqötürən” kimi tərcümə olunur.

Təhsil haqqında elm tədricən formalaşır, onun əsas vəzifəsi elmi biliklərin toplanması və sistemə salınmasıdır. Uzun inkişaf yolu keçən müasir pedaqogika insan tərbiyəsinin qanunauyğunluqları haqqında elmə çevrilir. Əksər hallarda tələbələr, eləcə də bir çox pedaqoji işçilər pedaqogikanın vəzifəsini şərh edərkən deyirlər: pedaqogika şagirdləri tərbiyə edir, onlara təlim verir və formalaşdırır. Bu fikirlə əsla razılaşmaq olmaz. Bu konkret işlə tərbiyəçilər, valideynlər və pedaqoqlar məşğuldur. Pedaqogika isə, bir elm kimi, onlara təhsil və tərbiyənin

yollarını, formalarını, vasitələrini göstərir. Buna görə pedaqoji nəzəriyyə ilə pedaqoji əməyi qarışdırmaq olmaz.

Pedaqoji rəhbərliyə bütün insanların ehtiyacı var. Xüsusilə məktəbəqədər və kiçik məktəb yaşlarında bu tələbat daha kəskin durur, çünki bu dövrdə bütün əsas insani keyfiyyətlər yaranır və inkişaf edir. Kiçik məktəbyaşlı uşaqların təhsili və tərbiyəsi ilə pedaqogika elminin xüsusi sahəsi məşğul olur ki, ona konkret olaraq ibtidai təhsil pedaqogikası deyilir. İbtidai təhsil pedaqogikasının predmeti kiçik məktəbyaşlı uşaqların təhsili və tərbiyəsidir. Uşaq üçün məktəb həyatı, min illər bundan əvvəl olduğu kimi, ilk “nəfəsdən” başlanır. İbtidai məktəb pedaqoqları “daimi” problemlərlə məşğul olurlar: onlar uşağı insani münasibətlərin mürəkkəb aləminə aparmağa borcludurlar.

İbtidai sinif müəllimlərinin təhsillə bağlı fəaliyyəti indiki qədər mürəkkəb, çətin və məsuliyyətli olmamışdır. Müasir pedaqogika elmi intensiv inkişaf edir, dəyişiklikləri izləmək çətin olur. Pedaqogika geri qalırsa, demək, insanlar elmi-tərəqqi prosesindən geri qalır. Buna görə də pedaqogika yeni mənbələr axtarır. Pedaqogikanın inkişaf mənbələrinə daxildir: çoxəsrlik tərbiyə təcrübəsi; xalq pedaqogikası; fəlsəfə, təbiətşünaslıq, pedaqogika və psixologiya elmlərinin əldə etdiyi nailiyyətlər; pedaqoji və psixoloji tədqiqatların nəticələri; yenilikçi, innovation pedaqoqların təcrübələri əsasında təklif olunan ideyalar, yanaşmalar, təlim və tərbiyə texnologiyaları və s.

Pedaqogika təhsilin və tərbiyənin mahiyyəti və qanunauyğunluqlarını, təlimin prinsipləri, formaları, texnologiyaları və metodlarını, şəxsiyyətin inkişafının texnologiyası və perspektivlərini tədqiq edir. Şəxsiyyətin inkişafı daxili və xarici, sosial və təbii, idarəolunan və idarəolunmayan amillərin təsiri altında baş verir.

Pedaqogikada idrakin obyektı - təhsil, tərbiyə və təlim nəticəsində inkişaf edən insandır. Pedaqoji elmin predmeti uşaq

şəxsiyyətinin inkişafına kömək edən ümumtəhsil münasibətləridir.

Beləliklə, pedaqogika elmin böyük bir hissəsidir, onunla minlərlə pedaqoq məşğul olur. Bununla yanaşı, başqa amillər də var. Pedaqogika elə praktik fəaliyyətdir ki, bu və ya digər formada təhsilalan ölkə əhalisinin dördüdə birini əhatə edir. Hazırda ölkə üzrə 4482 ümumtəhsil məktəbində (420 ibtidai, 912 ümumi orta, 3150 tam orta) 1324000 şagird təhsil alır. Onların təlim və tərbiyəsi ilə 160900 müəllim və tərbiyəçi məşğul olur.

Müəllim peşəsinə yiyələnmək o demək deyildir ki, yaxşı dərs aparasan. Müasir dövrdə pedaqogika həm də sənətdir. Buna görə də yaxşı müəllim, istedadlı mütəxəssis kimi, nadir bir tapıntıdır. Nəhayət, Pedaqogika dəyəri ölçülə bilməyən xalq mədəniyyətinin bir hissəsidir. İnsanın savadlılığı onun baza mədəniyyətinin bir hissəsidir, pedaqoji biliklər, texnologiyalar, baxışlar, ənənələr millətin, xalqın pedaqoji mədəniyyətidir. Deməli, pedaqogika elmin, incəsənətin və mədəniyyətin mürəkkəb kompleksidir.

İbtidai təhsil pedaqogikasının meydana gəlməsi və inkişafı

Tərbiyə təcrübəsi öz kökləri ilə insan sivilizasiyasının dərin qatlarına gedib çıxır. Tərbiyə insan cəmiyyəti ilə eyni zamanda meydana çıxmışdır. O vaxtlar uşaqları heç bir pedaqogika elmi olmadan tərbiyə edirdilər, hətta onun mövcudluğu barədə belə düşünmürdülər. Tərbiyə haqqında elm, demək olar ki, çox gec-fəlsəfə, astronomiya, həndəsə və başqa elmlər yarandıqdan sonra formalaşmışdır.

Məlumdur ki, bütün elm sahələrinin yaranmasının ilk səbəbi həyatın tələbidir. Müəyyən edilmişdir ki, cəmiyyətin sürətli və ya ləng inkişaf etməsi böyüyən nəslin tərbiyəsinin necə qurulmasından asılıdır. Tərbiyənin ictimailəşdirilməsi,

gəncləri həyata hazırlamaq üçün xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinin yaradılması zərurəti meydana çıxdı. Artıq qədim dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində - Çində, Hindistanda, Misirdə, Yunanıstanda tərbiyə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, nəzəriyyənin yaradılması ilə bağlı ciddi-cəhdlər meydana gəldi. O zaman təbiət, insan, cəmiyyət haqqında biliklər fəlsəfədə cəmləşmişdi, onda ilk pedaqoji ümumiləşdirmələr aparılmışdı.

Avropa tərbiyə sisteminin beşiyi qədim yunan fəlsəfəsi oldu. Onun dahi nümayəndəsi Demokrit (b.e.ə 460-370) uşaqların tərbiyəsi sahəsində kitab tərtib etdi. İnsanın tərbiyəsi, şəxsiyyətin formalaşması ilə bağlı mühüm ideya və müddəalar digər qədim yunan mütəfəkkirləri olan Sokrat, Platon və Aristotelin əsərlərində inkişaf etdirilmişdir. Pedaqogika uzun müddət fəlsəfənin bir hissəsi olmuşdur. Yalnız XVII əsrdə o, müstəqil elmə çevrilmişdir. Bugünkü pedaqogika möhkəm tellərlə fəlsəfə ilə bağlıdır. Hər iki elm insanla məşğuldur, onun həyatı və inkişafını öyrənir. Pedaqogikanın müstəqil elm kimi formalaşması sahəsində çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin ideyaları bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Onun təklif etdiyi təlimin prinsipləri, metodları və formaları, məsələn, əyanilik, təbiətuəyğunluq prinsipləri, sinif-dərs sistemi pedaqoji nəzəriyyənin, o cümlədən ibtidai təhsilin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

İngilis filosofu və pedaqoqu Con Lokk (1632-1704) əsas diqqətini tərbiyə nəzəriyyəsinə vermişdir. O, "Tərbiyə haqqında düşüncələr" adlı əsərində insanın tərbiyəsi haqqında baxışlarını şərh etmişdir. İbtidai məktəb pedaqogikası üzrə fransız maarifçiləri D.Didro (1713-1814), xüsusilə J.J.Russo (1712-1778) XVII əsrdə dəyərlı fikirlər söyləmişlər. Onların ideyasının əsasını sözdən daha çox "şeylərə" əhəmiyyət verilməsi təşkil edir. İbtidai təhsil pedaqogikasında böyük İsveçrə pedaqoqu İ.Q.Pestalotsinin (1746-1827) adı daha məşhurdur. O, müəllimlərə uşaqların mütərəqqi təlim nəzəriyyəsi və əxlaqi tərbiyəsinə diqqət yetirməyi təklif edirdi.

Görkəmli rus mütəffəkləri və pedaqoqları V.Q.Belinski, A.İ.Gertsen, N.Q. Çernişevski, N.A.Dobrolubovun pedaqoji əsərləri geniş yayılmışdır. L.N.Tolstoy və N.İ.Piroqovun pedaqoji ideyaları bütün dünyada qəbul olunmuşdur. Rus pedaqogikasına K.D.Uşinski (1824-1871) dünya şöhrəti gətirmişdir. O, pedaqoji təcrübədə çevriliş və inqilab yaratmışdır. Onun sisteminə aparıcı yeri tərbiyənin məqsədi, prinsipləri və mahiyyəti haqqında təlim tutur. "Tərbiyə insanı xoşbəxt etmək istəyirsə, yalnız xoşbəxtlik tərbiyə etməli deyil, insanı əmək həyatına hazırlamalıdır. Tərbiyə təkmilləşərək insanın fiziki, əqli və əxlaqi gücünün sərhədlərini genişləndirə bilər". Tərbiyədə tərbiyəçinin, müəllimin şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirən K.D.Uşinski yazırdı: Heç bir nizamnamə və proqram, heç bir müəssisənin süni orqanizmi tərbiyə işində müəllim şəxsiyyətini əvəz edə bilməz".

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində ABŞ-da pedaqoji problemlər üzrə intensiv tədqiqatlar başlandı. Amerikan pedaqogikasının görkəmli nümayəndələrindən biri Con Dyuidir (1859-1952). Onun tədqiqatları bütün qərb dünyasında pedaqoji fikrin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Bizim ölkədə amerikan pedaqoqu və həkimi B.Spokun ideyaları yaxşı tanışdır. "Uşağın tərbiyəsində hansı təsir üstün tutulmalıdır: ciddilik yoxsa xeyirxahlıq?" Sadə sualın ardınca cavab görünür: pedaqogika necə olmalıdır: avtoritar yoxsa humanist? B.Spok bu sualların cavabını özünün "Uşaq və ona qulluq" və "Ana ilə söhbət" əsərlərində axtarır. XX əsrin əvvəllərində dünya pedaqogikasında uşaq şəxsiyyətinin tərbiyəsi və inkişafı ideyası geniş yayılmağa başladı. Böyüməkdə olan uşaq özünüinkişafın əsas mənbəyi kimi qəbul olundu. Müasir pedaqogikada tərbiyə, özünütərbiyə, özünütəlim və özünüinkişaf metodları mühüm yer tutur, ondan təhsilin bütün pillələrində - uşaq bağçasından tutmuş ali məktəbə qədər istifadə olunur.

Azad tərbiyə ideyasının işlənməsi və yayılması üçün İtaliyalı müəllim M.Montessori (1870-1952) xeyli əmək sərf et-

mişdir. Əvvəlcə açdığı "Uşaq evi"ndə əqli cəhətdən geri qalmış uşaqların hiss üzvlərinin inkişafını öyrəndi. Sonra özünün-kişafın səmərəli yolları daha da təkmilləşdirildi və ibtidai məktəb təcrübəsinə tətbiq olundu. "Elmi pedaqogika metodu" kitabında müəllif təsdiq edir ki, uşaq yaşının imkanlarından daha çox istifadə etmək lazımdır ki, uşağın inkişafında daha çox şey əldə etmək mümkün olsun. İbtidai təlimin əsas forması müstəqil təlim məşğələləri olmalıdır. M.Montessori "İbtidai məktəbdə özünütərbiyə və özünütəlim" əsərində təklif etdi ki, uşaq düzgün rəhbərlik şəraitində müstəqil surətdə öz səhvlərini görsün və aradan qaldırsın. Bugün ölkəmizdə bu fikrin tərəfdarları və ardıcılıları var: "Uşaq bağçası - Məktəb" kompleksi fəaliyyət göstərir ki, onlarda uşaqların azad tərbiyə ideyaları həyata keçirilir.

Rusiyada azad tərbiyə ideyası tərəfdarlarından biri K.N.Ventsel (1857-1947) olmuşdur. O, dünyada ilk dəfə uşaq hüquqları deklarasiyasını yaradanlardan (1917-ci il) biridir. "Azad tərbiyə" jurnalının təsisçisi və müəllifi olmuş, 1907-1918-ci illərdə Moskvada onun yaratdığı "Azad uşaq evi" fəaliyyət göstərmişdir. Bu orijinal tədris müəssisəsində əsas fəaliyyət göstərən şəxs uşaq olmuşdur. Müasir ibtidai məktəbdə Ventselin ideyaları, xüsusilə, müəllimlərə "xüsusi özünüinkişafı üçün uşağa gücünə müvafiq azadlıq verilsin" - çağırışı uğurla həyata keçirilir.

XX əsrin birinci yarısında sosializm dövrünün pedaqoqları N.K.Krupskaya, V.A.Suxomlinski, A.S.Makarenko və başqaları uşaqların tərbiyəsi haqqında diqqətəlayiq fikirlər irəli sürmüşlər. N.K.Krupskaya (1869-1939) yeni sovet məktəbinin formalaşması ətrafında, sinifdən xaric tərbiyə işinin təşkili, ilk uşaq təşkilatı - pioner hərəkatının yaradılması ideyalarını irəli sürdü və müdafiə etdi. A.S.Makarenko (1888-1939) uşaq kollektivinə pedaqoji rəhbərlik, əmək tərbiyəsi metodikası, şüurlu intizamın formalaşması və uşaqların ailədə tərbiyəsi prinsipini irəli sürdü və təcrübədə yoxladı. V.A.Suxomlinski (1918-

1970) əsas tədqiqatlarını uşaqların mənəvi tərbiyəsi problemləri ətrafında cəmləşdirdi. “Ürəyimi uşaqlara verirəm”, “Vətəndaşın doğulması” əsərlərində onun bir çox didaktik məsləhətləri, təklifləri, ideyaları, bugün də məktəbimizdə tətbiq olunur.

Keçən əsrin 40-60-cı illərində sovet dövlətində xalq maarifinin tərəqqisi sahəsində fəal çalışan sovet pedaqoglarından biri M.A.Danilov (1899-1973) olmuşdur. O, ibtidai məktəbin konsepsiyasını yaratmışdır: “İbtidai təhsilin vəzifələri və xüsusiyyətləri” (1943), “İnsanın əqli və əxlaqi inkişafında ibtidai məktəbin rolu” (1947) adlı kitabında ibtidai sinif müəllimləri üçün praktik rəhbərlik tərtib etdi. Onun B.E.Yesipovla birgə yazdığı “Didaktika” (1957) əsərinə müəllimlərimiz bu gün də müraciət edirlər. İbtidai məktəblər içərisində azkomplektli məktəblər mühüm yer tutur. Bu növ məktəblər kiçik yaşayış məntəqələrində təşkil olunur ki, burada şagirdlərin sayı tam siniflərin təşkilinə imkan vermədiyi üçün bir müəllim eyni zamanda müxtəlif yaşlı uşaqlarla təlim keçir. Azkomplektli məktəblərdə təlim və tərbiyə məsələlərini M.A.Melnikov işləyib hazırlamışdır. Onun “Müəllimlər üçün stolüstü kitabı” nda (1950) differensial təlimin metodikasının əsasları ifadə olunmuşdur. Azkomplektli məktəb problemi hal-hazırda da gündəlikdən düşməmişdir. Əksinə, bir sıra səbəblər üzündən o daha da aktuallaşır və müasir pedaqoqdan ciddi diqqət tələb edir.

Keçən əsrin 70-80-cı illərində akademik L.V.Zankovun rəhbərliyi etdiyi elmi laboratoriyada ibtidai təhsilin problemləri sahəsində ciddi işləmələr hazırlandı. Tədqiqatın nəticəsində kiçik məktəblilərin təlimi uşaqların idraki imkanlarının üstün inkişafına əsaslanan yeni sistem yarandı. L.V.Zankovun “Didaktika və həyat” (1968) əsərində kiçik məktəblilərin təlim prosesinə yeni baxış öz ifadəsini tapır. Müasir pedaqogika Zankovun ideyalarını fəal sürətdə inkişaf etdirir.

XX əsrin 80-cı illərinin sonunda SSRİ-də məktəbin yeniləşməsi və yenidən qurulması hərəkatı başlandı. Bu özünü daha çox əməkdaşlıq pedaqogikasında göstərdi. Onun görkəmli

nümayəndələri S.A.Amonaşvili, V.F.Şatalov, B.A.Karakovski və başqalarının adı geniş yayılmışdır. Bütün ölkədə Moskva şəhərinin ibtidai sinif müəllimi S.H.Lisenkovanın “Necə asan öyrənmək olar?” kitabında kiçik məktəblilərin fəaliyyətinin “izahlı idarəetmə” metodu ilə təşkili şərh olunur. O, eyni zamanda, “qabaqlayıcı təlim” metodikasını yaratdı.

Azərbaycanda pedaqogikanın, o cümlədən ibtidai təhsil pedaqogikasının inkişafı ilə bağlı bir sıra mütəfəkkirlər faydalı fikirlər söyləmişlər.

Abbasqulu Ağa Bakıxanov (1794-1847) təlim və tərbiyəyə dair bir sıra qiymətli fikirlər söyləmişdir. Onun fikrincə, tərbiyənin məqsədi həqiqi insan yetişdirməkdir. O, insanın tərbiyəsinə lap kiçik vaxtlardan başlamağı tələb edirdi: tərbiyə düzgün olmayan ənənə və adətlərin qarşısını alır; həm də uşaqlıqda verilən təlim, iti alətlə daş üzərində nəqş (naxış) kimi möhkəm olur. A.Bakıxanovun pedaqoji baxışlarında insan tərbiyəsinin iki cəhəti-əxlaq tərbiyəsi və əqli tərbiyə mühüm yer tutur.

Mirzə Fətəli Axundovun (1812-1878) yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələləri mühüm yer tutur. M.F.Axundova görə, tərbiyənin məqsədi mövhumatdan uzaq, elmi biliklə silahlanmış, şüurlu, materialist dünyagörüşünə malik vətənpərvərlər yetişdirməkdir. Onun əqli tərbiyə haqqında fikirləri çox əhəmiyyətlidir. Böyük mütəfəkkirin fikrincə, “əqli tərbiyə üçün birinci əsas və zəruri şərt ibtidai savaddır”. O, ibtidai savad (təhsil) məsələsinə böyük əhəmiyyət verərək, onu ciddi ictimai-siyasi məsələ səviyyəsinə qaldırmışdır. O göstərirdi ki, ibtidai savad təlimi, xalq kütləsinin siyasət aləminə qoşulması, insanın dünyanı dərk etməsi və dünyagörüşü məsələsidir. Çünki savadlı adam təbiət və cəmiyyətin qanunlarını daha dərinləndirən anlayaraq öz mövqeyini şüurlu dərk etməyə başlayır, öz inkişafına mane olan hər növ qara qüvvələrə qarşı mübarizəyə qoşulur.

Mirzə Fətəli Axundov bir sıra əsərlərində ümumi təhsil ideyasını inkişaf etdirir. O, şəhər kəndlərində 9 yaşından 15

yaşa qədər, hər iki cinsdən olan uşaqların məktəbə cəlb olunmasını irəli sürürdü.

Seyid Əzim Şirvani (1835-1888) təlimin düzgün təşkilinə yüksək qiymət vermişdir. O, xalq məktəbinə, ibtidai məktəbə xüsusi fikir vermişdir; xalqın savadsız olduğunu nəzərə alaraq xalq məktəblərinin şəbəkəsini genişləndirməyi tələb etmişdir. Seyid Əzim uşaqlara müstəqil düşünmək və çalışmaq bacarığını verən təlim üsullarının tərəfdarı olmuşdur. O, Şamaxıda açdığı yeni tipli məktəbdə özünün bir sıra fikirlərini əməli olaraq həyata keçirmişdir: şəhər məktəbinin birinci sinfi üçün dərslik tərtib etmişdir. S.Ə.Şirvani uşaqlarda elmi dünyagörüşünün təşəkkülünə kömək edən fənləri təlim etməyin tərəfdarı idi. O, ailə tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirmiş, gənc nəslin tərbiyəsində ailə ilə məktəbin əlbir işləməsini tələb edirdi.

Nəriman Nərimanov (1870-1925). Azərbaycanda pedaqoji fikrin və xalq maarifinin inkişafında Nəriman Nərimanovun böyük rolu olmuşdur. O, uşaq şəxsiyyətinin inkişafında tərbiyənin roluna çox böyük qiymət vermişdir. Ana dili, onun tədrisi və tərəqqisi, tərbiyəvi rolu böyük maarifçinin pedaqoji fikirlərində mərkəzi yer tutur. Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinskiyin bu sahədə fikirlərini davam etdirən N.Nərimanov müasirləri H.B.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, F.Köçərli və başqaları kimi, təlimin ana dilində aparılmasına aid qiymətli fikirlər söyləmiş və əməli iş görmüşdür.

Böyük inqilabçı-demokrat **Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911)** yeni məktəb, yeni tədris üsulları ana dili, rus dili, müəllim və s. məsələlər uğrunda mübarizə aparmış və qiymətli fikirlər söyləmişdir. Sabir özünün təşkil etdiyi yeni üsullu "Məktəbli-ümumid"də ana dilinə xüsusi fikir verir. O, məktəbin dünyəviliyini, ana dilində dərsliklərin və tədrisin olmasını tələb edirdi: ibtidai siniflərin tədris planında dini fanatizm əvəzinə, dünyəvi fənləri (coğrafiya, hesab, təbiyyatı) təklif

edirdi. Sabir təlimin tərbiyəedici xarakterdə olmasına, təlimdə əyaniliyə böyük əhəmiyyət vermişdir

Böyük demokrat, humanist **Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932)** qızlarla oğlanların bərabər hüquqda təhsil almasını zəruri hesab edirdi. O, yeni üsullu xalq məktəblərinin (ibtidai məktəblərin) açılmasının tərəfdarı idi. Naxçıvanda açdığı ibtidai məktəbdə dərs planına ana dili, rus dili, hesab, təbiət, coğrafiya və şəriət dərsləri daxil idi. Dərslər həftəlik cədvəllə növbələşirdi, orada tənəffüslər vardı, hər dərsdən sonra zəng çalınır, uşaqlar tənəffüsə çıxırdılar. Böyük pedaqoq məktəblərdə əlverişli təlim üsullarından – sövti təhlil–tərkibdən, izahlı qiraətdən, nəql, müsahibə və təkrar üsullarından, əyani vasitələrdən və didaktikanın gücə müvafiqlik, şüurluluq, möhkəmləndirmə prinsiplərindən istifadəni zərur hesab edirdi. Maarifpərvər pedaqoq sinifdən xaric oxunu, ailə tərbiyəsinin tərbiyəvi və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirirdi.

1879-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasının tatar (Azərbaycan) şöbəsi açılmış, 1882-ci ildə onun ilk buraxılışı olmuşdur. Seminariyanın məzunlarından Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov, F.Köçərli, M.Maqomayev, R.Əfəndiyev, C.Məmmədquluzadə habelə A.O.Çernyayevski, A.Şaiq, M.T.Sidqi, M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə və başqaları Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışlar.

Sovet hakimiyyəti illərində M.Mehdizadə, Ə.Seyidov, A.Abdullayev, M.Muradxanov, Y.Kərimov, N.Kazımov, Ə.Ağayev və başqaları pedaqogika elminin inkişafına qiymətli töhfələr vermişlər. Onların fəaliyyətində ibtidai təhsilin pedaqogikası ilə bağlı məsələlər özünəməxsus yer tutmuşdur.

Müstəqillik illərində N.Kazımov, Ə.Həşimov, Ə.Ağayev, Y.Talıbov, A.Abbasov, F.Sadıqov, F.Rüstəmov, L.Qasıмова, R.Mahmudova, R.Hüseynzadə və başqaları tərəfindən pedaqogika dərslikləri və dərs vəsaitləri nəşr edilmişdir.

Pedaqoji elmlər doktoru prof. N.M.Kazımov ibtidai təhsil sahəsində uzun illər apardığı tədqiqatın nəticəsi olaraq "Təbiiqi

pedaqogika" dərsləri hazırlamışdır (Bakı, Çarşıoğlu, 2010). 30 fəsildən ibarət olan bu dərslər ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində ibtidai təhsil ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, habelə ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlər, tədqiqatçı alim və metodistlər üçün dəyərli vəsait olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçən əsrdə ölkəmizdə ibtidai sinif müəllimi hazırlığına böyük əhəmiyyət verilmiş, pedaqoji texnikumların geniş şəbəkəsi yaradılmışdır. 1958-ci ildən etibarən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (hazırda ADPU) İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası üzrə ali təhsilli sinif müəllimləri hazırlayan fakültə fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran və digər yerlərdəki ali təhsil müəssisələrində həmin ixtisas üzrə xeyli sayda mütəxəssis hazırlanır. Qeyd olunanlar ibtidai təhsil pedaqogikasının inkişafına güclü təkan vermişdir.

Müasir pedaqogika çox sürətlə inkişaf edir. Sonuncu onillikdə bir sıra sahələrdə, hər şeydən əvvəl, ibtidai təhsildə yeni məzmunun və texnologiyaların işlənməsi və tətbiqində müəyyən uğurlar qazanılmışdır. Keyfiyyətli təhsil və tədris proqramları, müasir kompyuterlər təlim prosesinin idarə olunması vəzifəsinin daha yaxşı həyata keçirilməsinə kömək edir. Tərbiyə metodlarının təkmilləşdirilməsi sahəsində də yeniliklər baş verir.

İbtidai təhsil pedaqogikasının əsas anlayışları

Elmi ümumiləşdirmələri ifadə edən ümumi pedaqoji anlayışlar pedaqoji kateqoriyalar adlanır. Bunlara daxildir: tərbiyə, təlim, təhsil. Pedaqogikada, habelə ümumelmi kateqoriyalar kimi, inkişaf və formalaşdırma kateqoriyalardan da istifadə edilir.

Tərbiyə şəxsiyyətin formalaşmasının məqsədyönlü və təşkil olunmuş prosesidir. Pedaqogikada bu anlayış fəlsəfi və sosial mənada geniş, pedaqoji anlamda dar mənada işlənir.

O, davranışla əlaqədar olan mənəvi dəyərlərin müəyyən mühitdə adamlara tərbiyəçi tərəfindən məqsəduyğun, planlı və mütəşəkkil aşılması prosesidir. Fəlsəfi mənada tərbiyə insanın mühitə və şəraitə uyğunlaşmasıdır. Sosial mənada tərbiyə yaşlı nəsillər tərəfindən əldə olunmuş təcrübənin indiki nəsle ötürülməsidir.

Tərbiyə tarixi xarakterə malikdir. O, insan cəmiyyəti ilə birlikdə meydana gəlmiş, onun həyatının üzvi bir hissəsi olmaqla, cəmiyyət durduqca davam edəcəkdir. Buna görə də tərbiyə ümumi və daimi kateqoriyadır. Tərbiyə ilə yalnız məktəbəqədər və ümumtəhsil müəssisələrində işləyənlər məşğul olmur. Müasir cəmiyyətdə bütün institut komplekslərində, ailədə, kütləvi informasiya vasitələri, mətbuat, ədəbiyyat, incəsənət, əmək kollektivləri, hüquq-mühafizə orqanlarında və s. sahələrdə təhsil və tərbiyə işinə təsir göstərilir.

Geniş pedaqoji mənada tərbiyə şagirdə müəyyən keyfiyyətlər formalaşdırmaq üçün xüsusi təşkil olunmuş, məqsədyönlü və idarə olunan təsir kimi, ailədə və təlim-tərbiyə müəssisələrində həyata keçirilir. Dar pedaqoji mənada tərbiyə konkret vəzifə məsələlərinin həllinə yönəldilmiş tərbiyə prosesi və onun nəticəsidir. Məsələn, "Fiziki tərbiyə", "Estetik tərbiyə", "Mənəvi tərbiyə" və s.

Təlim müəllimin məqsədyönlü rəhbərliyi altında şagirdlərin sistemləşdirilmiş biliklərə, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələri, bu zaman onların tərbiyə olunmaları və psixoloji cəhətdən inkişaf etmələri prosesidir (N.Kazımov. Tətbiqi pedaqogika. "Çarşıoğlu, 2010, səh.15). Təlimin əsasını biliklər, bacarıqlar və vərdislər təşkil edir. Biliklər obyektiv gerçəkliyin faktları, anlayışlar və qanunlar formasında insan tərəfindən əks olunmasıdır. Bacarıqlar öyrənilmiş biliklər, həyat təcrübəsi və qazanılmış vərdislər əsasında nəzəri və praktik hərəkətləri müstəqil və şüurlu icra etməyə hazırlıqdır. Vərdislər praktik fəaliyyətin komponenti olub hərəkətlərin icrası zamanı meydana çı-

xan dəfələrlə təkrar nəticəsində onların avtomatlaşması prosesidir.

Təhsil müvafiq tədris müəssisələrində müəyyən müddətdə öyrənilən, tərbiyə və psixoloji imkanları olan təlimin zəruri şərti, gedişi, nəticəsi kimi özünü göstərən bilik, bacarıq və vərdişlərin, mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur. Təhsil o demək deyildir ki, nə isə verilir, əslində hər kəsin müstəqil əldə etdiyi, qazandığıdır.

Əldə olunmuş biliklərin həcmindən və təfəkkürün müstəqilliyi səviyyəsindən asılı olaraq ibtidai, orta və ali təhsil bir-birindən fərqlənir. Xarakteri və istiqamətinə görə, o ümumi, ali və peşə təhsilinə bölünür.

İbtidai təhsil insanın gələcək təhsilinin əsasını qoymaq məqsədini daşıyır və müasir dövrdə bütün ömür boyu davam edir. Uşağa oxumağı, yazmağı, hesablamağı, öz fikirlərini əlaqəli və savadlı ifadə etməyi, məntiqi düşünməyi, düzgün nəticələr çıxarmağı öyrədir. Savad təlimi intensiv tərbiyə ilə, mənəvi, fiziki, estetik, əmək, hüquqi, iqtisadi, ekoloji tərbiyə ilə müşayiət olunur.

Bu yaşda tərbiyə aparıcı proses olmaqla özünə təlimi və təhsili tabe edir. Əgər bu dövrdə uşaq lazımi səviyyədə tərbiyə almırsa, ona bilik vermək faydasız və təhlükəlidir. Ona görə ki, belə halda biliklər dəlinin əlinə qılınıc verməyə oxşayır.

Ümumi təhsil təbiət, cəmiyyət, insan haqqında biliklərin əsasını verir, dünyabaxışı formalaşdırır, idraki qabiliyyəti inkişaf etdirir.

Peşə təhsili insanı müəyyən sahədə biliklər, bacarıqlar, vərdişlərlə silahlandırır. İbtidai peşə təhsil müəssisələrində yüksək ixtisaslı fəhlə hazırlanır, orta və ali peşə təhsili müəssisələrində xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üçün orta və ali ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanır.

Formalaşma ekoloji, sosial, iqtisadi, ideoloji, psixoloji faktorların təsiri altında, sosial varlıq kimi, insanın yetişməsi prosesidir. Şəxsiyyətin formalaşması üçün tərbiyə yeganə amil

deyildir. Formalaşma insanın şəxsiyyətinin, yetkinliyinin, möhkəmliyinin tamamlanmış keyfiyyətlərini ifadə edir.

İnkişaf –insanın kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsi, inkişafı prosesi və nəticəsidir. Şəxsiyyətin inkişafı obyektiv gerçəkliyin çox mürəkkəb prosesidir. O özündə fiziki, psixi, mənəvi, ruhi, sosial və digər cəhətləri əks etdirir.

Əsas pedaqoji anlayışlar sırasına yuxarıda bəhs olunanlardan başqa ümumi özünütərbiyə, özünüinkişaf, pedaqoji qarşılıqlı fəaliyyət, sosial formalaşma, pedaqoji texnologiyalar, təlim-tərbiyə innovasiyaları və s. daxildir. Onlar müvafiq məsələlərin şərhə zamanı nəzərdən keçiriləcəkdir.

Beləliklə, əsas pedaqoji anlayışlar bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan təlim, tərbiyə, təhsil, inkişaf və formalaşmadır. Həqiqi pedaqoji prosədə onlar hamısı eyni zamanda iştirak edir: öyrədərək-tərbiyə edirik, tərbiyə edərək-şəxsiyyət formalaşdırırıq. Nəticədə isə bütün zəruri keyfiyyətlərin inkişafını təmin edirik.

Pedaqoji cərəyanlar

Qədim zamanlardan bizim günlərə qədər tərbiyə sahəsində bir-birinə zidd iki baxış mövcuddur: 1) Qorxu altında tərbiyə etmək; 2) Xeyirxah və nəzakətlə tərbiyə etmək. Birinci halda sərt qaydalarla tərbiyə olunmuş insanlar cəmiyyətə böyük fayda verirlər, onlar sərt baxışlar formalaşmış inadçı insanlardır; ikinci halda yumşaq, xeyirxah, ziyalı, insansevər adamlardır. Xalqın hansı şəraitdə yaşamasından, dövlətin hansı siyasəti aparmasından asılı olaraq tərbiyə ənənələri yaranır.

Dövlətin təbəçiliyinə əsaslanan avtoritar tərbiyə kifayət qədər inandırıcı elmi əsaslara malikdir. Alman pedaqoqu İ.F.Herbert (1776-1841) belə bir fikir irəli sürmüşdü ki, uşağa doğulduğu gündən “vəhşi inadkarlıq” xasdır, tərbiyədə ciddilik tələb edir. Onun yollarını qorxu, nəzarət, əmr müəyyən etmişdir. Qaydaları, tələbləri pozan uşaqlar üçün məktəbdə “Cərimə

jurnalları” aparmağı məsləhət bilirdi. Onun təsiri altında “cəzalar və qadağalar sistemi” tətbiq olunurdu: uşaqları naharsız (yeməksiz) saxlayır, küncə qoyur, karserdə (soyuq kamerada) yerləşdirir, adını “Cərimə jurnallarına” qeyd etdirdilər və s. Rusiya da avtoritar tərbiyəyə üstünlük verən ölkələrdən hesab olunurdu.

Bunun əksinə olaraq, fransız pedaqoqu J.J.Russo tərəfindən irəli sürülmüş “Azad tərbiyə” nəzəriyyəsi meydana çıxdı. O və onun ardıcılıları uşağa hörmət etməyə çağırır, tərbiyə prosesində onu təbii inkişafa uyğun həvəsləndirməyi məsləhət bilirdilər. Bizim günlərdə yaxşı nəticə verdiyini nəzərə alan on minlərlə insan bu nəzəriyyəyə-humanist pedaqogikaya, uşağı humanist yolla tərbiyə etmək nəzəriyyəsinə tərəfdardır. Əgər bütün insanlar xeyirxah, namuslu, vicdanlı, ədalətli olsalar, onlar arasında gərginlik yox olar, müharibə, konflikt, konfrantasiya səbəbləri aradan qalxar. Bütün dünyada toxluq, rahatlıq, sakitlik olar. Bunun üçün insanın özünü dəyişmək lazımdır. Onun yolu tərbiyədir.

Rus pedaqoqları arasında L.N.Tolstoy, K.D.Uşinski, N.İ.Piroqov, S.T.Şatski, V.A.Suxomlinski və başqaları tərbiyənin humanistləşdirilməsi uğrunda fəal mübarizə yolunu tutdular. Onların cəhdləri sayəsində bu gün də tərbiyədə humanistləşdirmə yolu əsas götürülür.

Humanist pedaqogika tələb edir:

- təhsil alan uşağa insani münasibət göstərmək;
- uşağın hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək;
- təhsil alanın gücünə müvafiq tələbləri formalaşdırmaq;
- təhsil alana, hətta verilən tələbləri yerinə yetirmədiyi halda da, hörmət etmək;
- uşağa öz mənliliyini qorumağa imkan vermək;
- təhsilalanın tərbiyəsinin konkret məqsədini onun nəzərinə çatdırmaq;
- zorakılıq hallarına yol verməmək;

• uşağın şərəf və ləyaqətini aşağı salan bədən və digər cəzalardan imtina etmək.

Bütün dünyada humanist pedaqoji sistemin yaradıcıları M.Montessori, R.Ştayner, S.Frenenin adları məşhurdur. M.Montessorinin pedaqogikası azad təbiətə müvafiqlik ideyalarına uyğun qurulmuşdur. Çıxış nöqtəsi uşağın fəallığıdır. Təlim və tərbiyənin fərdiləşdirilməsi, şəxsi yanaşma həlledici məna kəsb edir.

R.Ştaynerin adı Baldorf pedaqogikası ilə - hər bir uşağın inkişafının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bağlıdır. Bu əsasda fərdi tərbiyənin metod və formaları layihələndirilir. Uşağın fiziki fəaliyyəti, emosiyaları və təfəkkürü qırılmaz sürətdə bağlıdır.

Fransız pedaqoqu S.Frene “yeni məktəb” təklif etmişdir. Onda tərbiyə uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq həyata keçirilir; onun proqramında özünü inkişaf, özünü tərbiyə, özünü ifadədən istifadə olunur. Frenenin “Yeni məktəb”i cəmiyyətə tərbiyəli və demokratik ruhlu vətəndaşlar vermək məqsədini əsas götürür.

Beləliklə, dünya pedaqoji fikrinin inkişafında iki fikir mövcuddur: 1) avtoritar-yaşlıların və dövlətin tabeliyinə əsaslanan avtoritar pedaqogika; 2) təhsilalanın hüquq və azadlığını qəbul edən humanist pedaqogika. Mütərəqqi dünya humanist pedaqogikanı seçmişdir. İbtidai təhsilin pedaqogikası humanist pedaqogikaya istinad edir.

Pedaqoji elmlər sistemi

Pedaqogika çox geniş elmdir. Onun predmeti o qədər mürəkkəbdir ki, təklidə tərbiyənin mahiyyətini və əlaqələrini əhatə etmək imkanında deyil. Pedaqogika uzun bir inkişaf yolu keçərək, böyük təcrübə toplayaraq indiki dövrə çatmışdır. Onu bu vəziyyətdə tərbiyə haqqında elmlər sistemi adlandırmaq daha düzgün olar.

Fundamental pedaqogika fəlsəfədir, xüsusilə o hissə ki, xüsusi olaraq tərbiyə problemi ilə məşğuldur. İctimai hadisə kimi, pedaqogikanın, pedaqoji təlimlərin inkişafını pedaqogika tarixi tədqiq edir. Keçmişə anlayaraq gələcəyə doğru baxılır:

Pedaqoji elmlər sisteminə daxildir:

- ümumi pedaqogika;
- yaş pedaqogikası;
- sosial pedaqogika;
- xüsusi pedaqogika.

Ümumi pedaqogika insanın tərbiyəsinin ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənən baza elmi fənnidir. Ənənəvi ümumi pedaqogika dörd böyük bölmədən ibarətdir:

- ümumi əsaslar;
- didaktika (təlim nəzəriyyəsi);
- tərbiyə nəzəriyyəsi;

• məktəbəşünaslıq (pedaqoji menecment). Bu bölmə hazırda daha çox müstəqil elmi istiqamətlərə bölünür.

Bu strukturu ibtidai təhsil pedaqogikası da rəhbər tutur və həmin hissələrə bölünür.

Yaş pedaqogikası tərbiyəni yaş xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirir. Hər bir şəxsə məlumdur ki, uşaq, gənc və yetkin yaşda tərbiyə müxtəlif cür həyata keçirilir və müxtəlif nəticələrə aparır. Yaş pedaqogikası çox geniş sahəni əhatə edir. Yaş pedaqogikasının geniş sahələri içərisində ailə tərbiyəsi pedaqogikası, məktəbəqədər yaş pedaqogikası, ibtidai təhsil pedaqogikası, orta təhsil pedaqogikası, ali təhsil pedaqogikası və s. əhatə olunur.

Məktəbəqədər pedaqogika məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi xüsusiyyətlərini tədqiq edir. İbtidai təhsil pedaqogikası 6 yaşdan 10 yaşa qədər böyüyən insanın tərbiyəsinin qanunauyğunluqlarını öyrənir.

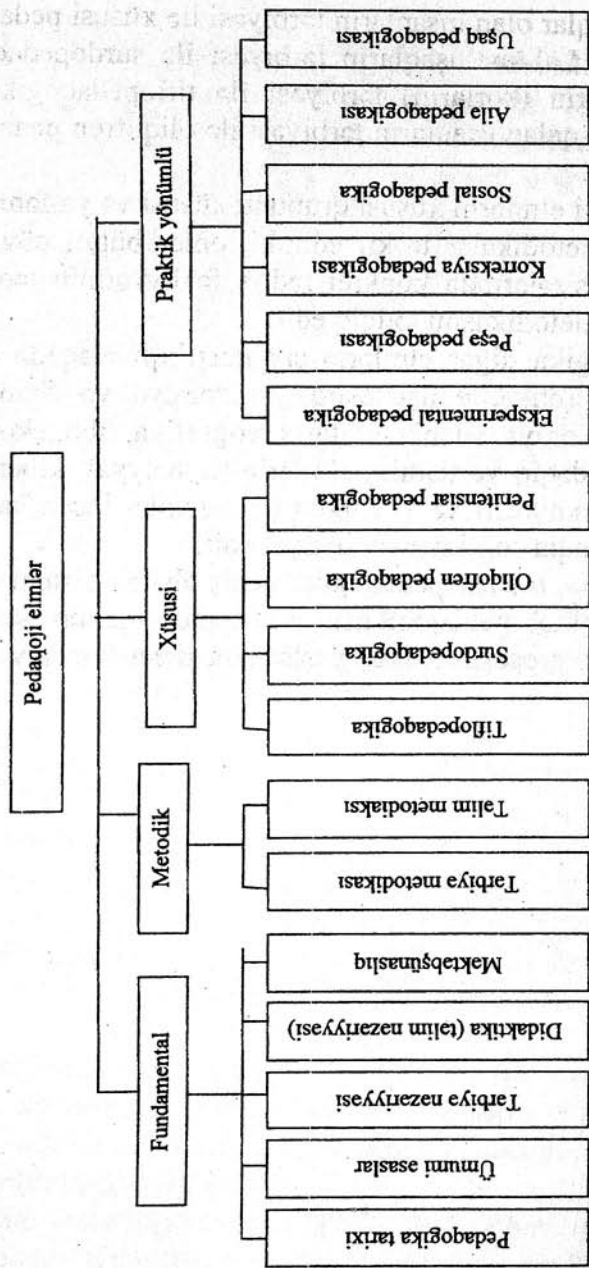
Sosial pedaqogika ailə pedaqogikası, icbari qanunpozanların yenidən tərbiyəsi, profilaktik-sağlamlıq pedaqogikası və s. sahələri əhatə edir. Fiziki və əqli inkişafında müxtəlif qüsurlar

və çatışmazlıqlar olan insanların tərbiyəsi ilə xüsusi pedaqogika məşğul olur. Lal-kar uşaqların tərbiyəsi ilə surdopedaqogika, gözdən əlillərin (korların) tərbiyəsi ilə tiflopedaqogika, əqli cəhətdən geri qalan uşaqların tərbiyəsi ilə oliqofren pedaqogika məşğul olur.

Pedaqoji elmlərin xüsusi qrupunu xüsusi və ya fənn pedaqogikaları- metodikalar təşkil edir ki, onlar bütün növ təlim-tərbiyə müəssisələrində konkret tədris fəaliyyətinin tədrisi və öyrənilməsi metodikasını tədqiq edir.

Pedaqogika digər elmlərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir: fəlsəfə (etika, elmsünaslıq), anatomiya və fiziologiya, xüsusilə psixologiya, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, tibb, ekologiya, iqtisadiyyat, dəqiq və texniki elmlərlə (riyaziyyat, kibernetika, kompyuter texnikası) və s. Bugün pedaqogika insan haqqında əsas elm olmaqla çox intensiv inkişaf edir.

Beləliklə, müasir pedaqogika geniş əhatəli sistem olmaqla, ibtidai məktəb pedaqogikası bu sistemdə mühüm yer tutur, çünki tərbiyə prosesləri uşaq yaşlarında daha intensiv inkişaf edir.

İbtidai təhsil sahəsində pedaqoji tədqiqat üsulları

Pedagoji tədqiqat üsullarının köməyi ilə pedaqoqlar təbiə, təlim, təhsil, şəxsiyyətin inkişafı, formalaşması prosesi və nəticələri haqqında bilik əldə edirlər. Biliklərin toplanmasının yolları çoxdur. Onların içərisində ənənəvi (empirik) və yeni (eksperimental, nəzəri) metodlara daha çox verilir.

Ənənəvi metodlar pedaqoji elmin başında duran tədqiqatçılarından müasir metodikaya irsən miras qalmış metodlardır. Bu metodlardan vaxtilə Platon, Komenski, Pestalotsi və b. istifadə etmişlər. Onlar bugün də elmdə tətbiq olunur. Ənənəvi metodlara aiddir:

- müşahidə;
- müsahibə;
- təcrübənin öyrənilməsi;
- söhbətlər;
- məktəb sənədlişməsinin təhlili;
- şagird yaradıcılığı məhsullarının öyrənilməsi;

Müşahidə pedaqoji təcrübənin öyrənilməsinin daha münasib və geniş yayılmış metodudur. Elmi müşahidə adı altında tədqiq olunan proses və ya hadisənin təbii halda xüsusi təşkil olunmuş qavrayışı başa düşülür. Elmi müşahidə gündəlik məişət və adi yaşayış müşahidələrindən tamamilə fərqlənir. Əsas fərqlər bundadır: 1) vəzifələr müəyyənləşdirilir, obyektlər ayrılır, müşahidə sxemi işlənir; 2) nəticələr mütləq qeyd olunur; 3) alınan nəticələr təhlil olunur, məlum nəticələrlə müqayisə edilir, digər metodların köməyi ilə yenidən yoxlanılır. Müşahidə effektiv olması üçün uzunmüddətli, sisteməlik, hərtərəfli, obyektiv və kütləvi olmalıdır.

Təcrübənin öyrənilməsi-pedagoji tədqiqatın uzun müddət tədqiq olunan metodudur. Onun köməyi ilə konkret problemlərin həlli yolları təhlil olunur, onların yeni tarixi şəraitdə tətbiqinin məqsədli və effektivliyini haqqında düşüncələr düzülür, nəticələr çıxarılır. Buna görə həmin metod tarixi metod adlanır, ilk mən-

bələrin öyrənilməsi metodları ilə sıx bağlıdır. Yaradıcı işləyən pedaqoji kollektivlərin və müəllimlərin qabaqcıl təcrübəsinin öyrənilməsi də bu sahəyə daxildir. Qabaqcıl pedaqoji təcrübə ilə bağlı çox nümunələr söyləmək olar.

Elmi-pedaqoji tədqiqatlar təlim-tərbiyə proseslərini əks etdirən məktəb sənədlərinin təhlilini tələb edir. Məlumat mənbələri: sinif jurnalları, iclas və yığıncaqların protokol kitabları, daxili intizam qaydaları, dərş cədvəli, müəllimlərin təqvim və dərş planları, dərşlərin icmalları, stenoqramları və s.

Şagird yaradıcılığı məhsullarının - ayrı-ayrı fənlər üzrə sinif və ev yazı işləri, inşalar, referatlar, hesabatlar, estetik və texniki yaradıcılıq işlərinin və s. öyrənilməsi də pedaqoji tədqiqat üsuludur.

Pedaqoji tədqiqatların ənənəvi metodları arasında söhbətlər mühüm yer tutur. Bunun köməyi ilə müəllimlər öz şagirdlərinin hiss və niyyətlərini, qiymətlərini və mövqeyini dəyərləndirirlər. Lakin söhbətlər çox mürəkkəb bir prosesdir. Buna görə də o müəyyən aydınlaşdırmalar aparmaq üçün əlavə bir tədbir kimi tətbiq olunur. Söhbətin nəticələrinin etibarlılığı üçün:

- söhbətin aydın, düşünülmüş planı olmalı;
- tədqiqatçını maraqlandıran müxtəlif əlaqələrin müzakirəsi;
- müsahib üçün suallar, təkliflər anlaşılan və qəbul edilən olmalı;
- suallar və cavablarda vəziyyəti qiymətləndirmək bacarığı. Söhbət uzun müddət və səbrlə aparılmalıdır.

Yeni pedaqoji tədqiqat metodlarına pedaqoji eksperiment, testləşdirmə, anketləşdirmə və s. daxildir. İbtidai sinif müəllimləri müvəffəqiyyət testləri, sadə bacarıqlar testi (oxu, yazı, sadə hesab əməliyyatları), həmçinin təlim və inkişafın əldə olunmuş səviyyəsinin diaqnostikasını aparmaq üçün (məktəbə yetkinlik, biliklərin mənimsənilməsi, fənlər üzrə bacarıqların səviyyəsini müəyyən etmək üçün) və digər testlərdən istifadə edirlər.

Tərbiyə, təhsil, təlim prosesləri kollektiv xarakter daşıyır. Onların öyrənilməsi üçün ən çox istifadə olunan metodlar müəyyən plan üzrə təşkil edilən kütləvi sorğular - anketləşdirmələrdir. Anketləşdirmə şifahi (müsahibə-intervyu) və ya yazılı şəkildə aparıla bilər. Anketləşdirmə xüsusi hazırlanmış sorğu vərəqlərinin köməyi ilə aparılan kütləvi informasiya (məlumat) almaq metodudur.

Beləliklə, müxtəlif tədqiqat üsullarının köməyi ilə pedaqoqlar məlumat alırlar ki, tərbiiyə, təlim və təhsil prosesləri necə baş verir, alınmış göstəriciləri təhlil edir, nəticələri elmi biliklərə daxil edirlər. Ayrı-ayrılıqda götürülmüş hər bir metod nəticələrin etibarlılığını təmin edə bilməz. Buna görə də onlar vəhdət halında götürülür. Pedaqoji nəzəriyyə, təcrübə və tətbiq olunan metodlar arasında sıx asılılıq vardır.

İbtidai sinif müəllimi təlim-tərbiyə verdiyi uşaqlar haqqında daha çox məlumat əldə etmək məqsədilə müxtəlif tədqiqatlar aparır. Elmi təhlilin obyektivliyini, məntiqliyini, sistemliliyi və ardıcılığını gözləmək lazımdır. Bu şəraitdə əldə olunan nəticələrə əsaslanıb düzgün pedaqoji qərar qəbul etmək olar.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Pedaqogika nəyi öyrənir?
2. İbtidai təhsil pedaqogikası nəyi öyrənir?
3. İbtidai təhsil pedaqogikasının vəzifələri hansılardır?
4. Pedaqogika elmi nə vaxt meydana gəlmişdir?
5. Pedaqoji fikrin əsas mərhələləri haqqında məlumat verin.
6. Y.A.Komenskinin pedaqogikanın inkişafı sahəsində hansı xidmətləri vardır?
7. Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafı haqqında danışın
8. İbtidai təhsilin inkişafı ilə bağlı hansı pedaqoqlar haqqında danışa bilərsiniz?

9. Hansı pedaqoji cərəyanlar mövcuddur? Onlar barədə fikrinizi bildirin

10. Təlim nədir? Tərbiyə nədir? Təhsil nədir? İnkişafı nədir? Şəxsiyyətin formalaşması nədir?

11. Pedaqoji elmlər sistemini xarakterizə edin.

12. Pedaqoji tədqiqat üsulları haqqında nə deyə bilərsiniz?

II MÖVZU: İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ ÜMUMİ QANUNAUYĞUNLUQLARI

Plan

1. İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafı prosesi
2. İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillər
3. Şəxsiyyətin inkişafına irsiyyətin təsiri
4. Şəxsiyyətin inkişafına mühitin təsiri
5. Şəxsiyyətin inkişafına tərbiyənin təsiri
6. "Qoşa amillər" nəzəriyyəsi
7. İbtidai sinif müəlliminin bu amilləri nəzərə alması

İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafının xüsusiyyətləri

Bütün insanlar, o cümlədən uşaqlar boyları, çəkili, sifət quruluşu və s. fiziki əlamətləri ilə bir-birindən fərqləndikləri kimi, mənəvi, psixi cəhətdən də bir-birindən seçilir. Uşaqların qabiliyyətlərini, meyl və maraqlarını, əxlaqını müqayisə edərkən, fərqləndiyi məlum olur. Uşaqların bir qismi hər hansı bir tapşırığın, məsələnin, məlumatın izahını tez başa düşdüləri halda, hafizəsi iti olduğu halda, digərləri öyrəndiklərini tez unudurlar. Bəzi uşaqlar yaşlılara hörmət edir, yoldaşları ilə mehriban dolanır, başqaları isə dikbaş, intizamsız, bədərftar olur, qaydaları tez-tez pozur. Həmin fərqlər nədən irəli gəlir və bunları hansı səbəblər törədir? Bu məsələləri aydınlaşdırmaq üçün şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amilləri nəzərdən keçirmək lazımdır.

İnkişaf insanın kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələrinin prosesi və nəticəsidir. İnkişafın nəticəsi insanın, bioloji növ və sosial varlıq kimi, mövcudluğudur. İnsan şəxsiyyət kimi doğulmur, o, inkişaf prosesində şəxsiyyət olur. "Şəxsiyyət" anlayışı "insan anlayışından fərqli olaraq, sosial xüsusiyyətdir. O, ictimai münasibətlərin, başqa insanlarla ünsiyyətin təsiri altında formalaşır. İnsan, bir şəxsiyyət kimi, sosial sistemdə məq-

İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillər

sədəyönəldilmiş və düşünülmüş tərbiyə yolu ilə formalaşır. İnsanın inkişafı mürəkkəb, uzun və ziddiyyətli prosesdir. Onun orqanizmində dəyişiklik bütün ömür boyu baş verir. Lakin insanın fiziki göstəriciləri və mənəvi aləmi, xüsusilə uşaq və gənc yaşlarında daha intensiv dəyişir. İnkişaf, sadəcə olaraq, kəmiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi ilə müəyyən edilmir. Onun xarakterik xüsusiyyəti kəmiyyət dəyişikliklərinin şəxsiyyətin fiziki, psixi və mənəvi xüsusiyyətlərinə dialektik çevrilməsindən ibarətdir.

Bu fikrin izahına müxtəlif yanaşmalar var. Mütəxəssislərin bir qismi belə hesab edir ki, insanın inkişafı kortəbii, idarəolunmayan, özbaşına prosesdir. O, insanın həyat şəraitindən asılı deyil, anadangəlmədir, tale ilə bağlıdır, onu heç kim, heç nə dəyişə bilməz. Digərləri isə hesab edirlər ki, inkişaf canlı materiyanın əlamətidir, ona fəaliyyət xasdır. İnkişaf prosesində köhnə məhv edilir, yeni yaranır. Həyata passiv uyğunlaşan heyvanlardan fərqli olaraq, insan öz inkişafı üçün öz əməyi ilə şərait yaradır.

İnkişafın hərəkətverici qüvvəsi əksliklərin mübarizəsidir ki, daimi yeniləşmə və dəyişmə üçün enerji verir. Daxili və xarici ziddiyyətlər bir-birindən fərqlənir. İnsanın inkişafını öyrənən tədqiqatçılar inkişaf prosesi ilə onun nəticələri arasında mövcud qanunauyğunluqları ifadə edən bir sıra asılılıqlar müəyyən etmişlər. Nə üçün bəzi insanlar öz inkişafında daha yüksək nəticələr əldə edirlər, digərləri isə yox? Bu proses və onun nəticələri hansı şərtlərdən asılıdır? Uzun müddət aparılan tədqiqatlar ümumi nəticə çıxarmağa imkan verdi: insanın inkişafı daxili və xarici şərtlərlə müəyyən olunur. Daxili şərtlərə orqanizmin fizioloji və psixi xüsusiyyətləri, xarici şərtlərə isə onu əhatə edən mühit daxildir ki, o burada yaşayır və inkişaf edir.

İnsanın inkişafında onun özündən, xarici şərtlərdən, amillərdən nələr asılıdır? Bu şərtlər inkişafı müəyyən edən kompleks səbəblərdir; xarici faktorlar mühüm, əsaslı, tutarlı səbəblərdir ki, özündə bir sıra halı, keyfiyyəti, şəraiti əks etdirir. İnkişaf prosesinin nəticələri hansı ümumi şərtlərlə və faktorlarla müəyyən olunur? Başlıcası üç əsas mühüm faktorun birgə fəaliyyəti ilə-irsiyyət, mühit və tərbiyə ilə. İrsiyyətin əsası insanın anadangəlmə, təbii xüsusiyyətləri əsasında yaranır və belə başa düşülür ki, müəyyən keyfiyyət və xüsusiyyətlər valideyndən uşaqlarına keçir. İrsiyyətin daşıyıcıları genlərdir. Müasir elm sübut etmişdir ki, orqanizmin xüsusiyyəti xüsusi gen kodunda şifrələnmişdir. Genetika insanın irsi inkişafının proqramını müəyyən edir.

İnsanın inkişafının irsiyyət proqramı determinik (daimi, dəyişməz) və dəyişən hissələrə bölünür. Proqramın dəyişməz hissəsi insan cinsinin davamını təmin edir (nitq, düz yerimək, əmək fəaliyyəti, təfəkkür). Valideynlərdən uşaqlara xarici əlamətlər də keçir. Bədən quruluşunun xüsusiyyətləri, saçın, gözün, dərinin rəngi, zülal birləşmələri, qan qrupu və s.

İrsiyyətə sinir sisteminin xüsusiyyətləri (valideynlərin sinir fəaliyyətindəki qüsurlar, çatışmazlıqlar, patoloji xəstəliklər) təsir edir. Məsələn, şizofreniya nəsildən nəslə keçə bilər. Qan xəstəliyi (gemofiliya), şəkərli diabet, endokrin pozğunluqlar (kiçikboyluluq), alkoqolizm və narkomaniya da nəsildən-nəslə keçən vərdişlər kimi ziyanlıdır. Valideynin siqaret çəkməsi uşaqların sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Böyük Britaniyanın tibb işçiləri tədqiqat nəticəsində maraqlı faktlar aşkar etmişlər. 65 məktəbdə oxuyan 5126 şagirdlə (oğlanla) sorğu keçirilib. Məlum olub ki, uzun müddət öskürməkdən əziyyət çəkən şagirdlərin 48%-nin bir valideyni, 46%-nin hər iki valideyni siqaret çəkənlərdir. Anaların siqaret çəkməsi daha

çox ziyan vurur. Valideynlərin siqaret çəkmələrindən qızlar da çox əziyyət çəkirlər.

Avstriya pedaqoqları F.Qekker və İ.Siqlu musiqi qabiliyyətlərinin valideynlərdən uşaqlara keçməsi vəziyyətini öyrənib təhlil etmişlər. Bu məqsədlə 5 min uşaq tədqiqata cəlb olunmuşdur. Nəticələr belə olmuşdur:

- əgər hər iki valideyn musiqçidirsə, onların uşaqları arasında (%-lə):

- musiqili-86;

- az musiqili-6;

- tam musiqisiz-8.

- əgər hər iki valideyn musiqiçi deyilsə, uşaqları arasında (%-lə):

- musiqili-25;

- az musiqili-16;

- tam musiqisiz-59.

- əgər valideynlərdən biri musiqiçi, digəri musiqiçi deyilsə, onların uşaqları arasında (%-lə):

- musiqili-59;

- az musiqili-15;

- tam musiqisiz-26.

Riyazi, bədii, ədəbi, texniki, peşə qabiliyyətlərinin valideynlərdən övladlarına necə keçməsi ilə bağlı da xeyli tədqiqatlar var. Yüksək istedadlı olan uşaqlara irsiyyətin təsiri necədir? Bu məsələni amerikan alimi K.Termen tədqiq etmişdir. O, köməkçiləri ilə birgə ABŞ-da 250 min şagirddən 180 nəfər uşaq seçmişdir. Məlum olmuşdur ki, hələ doğuş zamanı onların çəkisi normadan artıq olmuş, vaxtından əvvəl danışmağa və yeriməyə başlamışlar, dişləri tez çıxmışdır. Onlar nadir hallarda xəstələnir, yuxusu 30-60 dəqiqə olur. Bu uşaqlar oxumağa çox meyilli olmuş, adətən, özləri oxumuşlar. Seçilən uşaqlardan 29%-i savadı 5 yaşadək, 5%-i 4 yaşında, 9%-i 3 yaşında öyrənmişlər. İstedadlı uşaqların 80%-i yüksək mədəni və savadlı ailələrdən çıxır. Savadsız (azsavadlı) ailələr üzrə bu göstərici

1-2%-dir. İstedadlı uşaqların qohumları içərisində çoxlu alimlər, yazıçılar, dövlət xadimləri vardır.

İnsanın inkişafına irsiyyətdən başqa mühit, inkişafın baş verdiyi real varlıq əsaslı şəkildə təsir edir. (müxtəlif xarici, coğrafi, sosial, məktəb və ailə və s.). Əlaqələrin intensivliyinə görə, mühit yaxın və uzaq mühitə ayrılır. Pedaqoqlar onun təsirindən danışarkən, hər şeydən əvvəl, sosial və ailə mühitini nəzərdə tuturlar. Birincisi uzaq mühitə, ikincisi yaxın mühitə aiddir. Ailə, qohumlar, dostlar, ev (məişət) faktorları uşağın inkişafı və səviyyəsini müəyyən edir: ailədə qidalanma, sağlamlıq, məşğələ və istirahət rejimi necədir, fiziki və əqli yük normadadır mı? “Sosial mühit” anlayışına ictimai quruluş, istehsal münasibətləri sistemi, həyatın maddi şərtləri və başqa ümumi cəhətlər daxildir.

Mühitin insanın formalaşmasına təsiri necədir? Onu bütün dünya pedaqoqları mühüm şərt kimi qəbul edirlər. Məlum olduğu kimi, mücərrəd mühit mövcud deyil. Konkret ictimai quruluş, konkret insan həyatının şəraiti, onun ailəsi, məktəb, dostlar və s. vardır.

İnsanın inkişafına, xüsusilə kiçik yaşlarda ev mühiti güclü təsir göstərir. Adətən, ailədə insanın formalaşması və inkişafı üçün ilk, həlledici illər keçir. Uşaq hansı ailədə böyüyür və inkişaf edirsə, kifayət qədər öz ailəsini əks etdirir. Ailə onun maraq dairəsini, tələbatını, baxışını və meylini müəyyən edir. Şəxsiyyətin mənəvi və sosial keyfiyyətləri də ailədə formalaşır. Hazırda ailələrin müəyyən qismi yaxşı vəziyyətdə yaşamır. Boşanmaların, natamam ailələrin sayı artır. Mütəxəssislərin fikrinə görə, ailələrin böhranı neqativ ictimai hadisələrin, azyaşlılar arasında cinayətkarlıq hallarının artmasına səbəb olmuşdur.

Nə daha mühümdür? Mühit yoxsa irsiyyət? Bu məsələdə mütəxəssislərin fikri müxtəlifdir. Bəzilərinin fikrinə görə, tərbiyədə mühitin təsiri 80%-dir; digərlərinin fikrinə, əksinədir,

irsiyyətin təsiri 80%-dir. İngilis psixoloqu D.Şattlovartın tədqiqatına görə:

Əqli inkişaf faktorunun 64%-i irsiyyətin təsiri ilə; 20% ailə mühitinin təsiri ilə; 6% qarışıq təsirlə (irsiyyət və mühitin qarşılıqlı təsiri ilə) baş verir.

Şəxsiyyət məfhumu geniş anlayışdır. Onunla bağlı iki anlayış mövcuddur: 1) Fəlsəfi anlayış; 2) Pedaqoji anlayış;

Fəlsəfi anlayışa görə, şəxsiyyət deyəndə cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən şəxs nəzərdə tutulur. Belə şəxslər az olur və onlara "şəxsiyyət" deyirlər. Bundan başqa, şəxsiyyət hər bir adamın anadan olduğu gündən ömür boyu qazandığı mənəvi keyfiyyətlərin məcmusu kimi başa düşülür. Başqa sözlə, hər bir kəsin şəxsiyyəti var. Şəxsiyyət mənəvi keyfiyyətləri ilə cəmiyyət üçün faydalı da, zərərli də ola bilər. Deyildiyi kimi, insanın şəxsiyyəti erkən yaşlardan formalaşmağa başlayır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına hansı amillər təsir edir? Bu barədə müxtəlif fikirlər var:

- 1) irsiyyətə üstünlük verilməsi;
- 2) mühitə üstünlük verilməsi;
- 3) tərbiyəyə üstünlük verilməsi;
- 4) irsiyyət və mühit amillərinin qoşa təsirinə üstünlük verilməsi;
- 5) mühit və tərbiyə anlayışlarının qoşa təsirinə üstünlük verilməsi;
- 6) irsiyyət və tərbiyənin qoşa təsirinə üstünlük verilməsi;
- 7) irsiyyət, mühit, tərbiyə və fəaliyyətin qarşılıqlı təsiri.

İrsiyyətin təsirinin üstünlüyünü müasir amerikalı alimləri E.Torndayk və C.Dyui iddia edirlər. Onlar göstərir ki, insan orqanizmindəki genlər həm fiziki, həm zehni keyfiyyətləri təyin edir: Uşağın inkişafı anadangəlmə instinkt və qabiliyyətlər əsasında mümkün olur.

Şəxsiyyətin inkişafında mühit amilinin təsiri ingilis filosofu C.Lokk və fransız filosofu J.J.Russo tərəfindən iddia olunur. C.Lokk "Ağ lövhə" nəzəriyyəsinin müəllifi kimi

məşhurdur. Onların fikrinə görə, insan şəxsiyyətini formalaşdırən amil mühitdir; uşaqda hansı keyfiyyətləri görmək istəyirsənsə, onun həmin xüsusiyyətləri tələb edən mühitə sal. Tusi, Urməvi, Komenski, Ouen, Helvetsi və başqaları şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyə amilinə üstünlük vermişlər. Urməvi yazırdı ki, atası xristian olan uşağı müsəlman tərbiyə etsə, dönüb müsəlman olar. Helvetsi sübut etməyə çalışırdı ki, insanların ağıl və əxlaqi cəhətdən bərabərsizliyi aldıkları tərbiyədəki fərqləndirilməyə bağlıdır: "Tərbiyə hər şeydən əvvəl, insanşünaslıqdır. Uşağın biliyi, əqli inkişafı, təfəkkürü, marağı, əyləncəsi, qabiliyyəti, istedadı, meyli olmadan tərbiyə yoxdur. (V.L.Suxomlinski)

Uşağın inkişafına mühitin və irsiyyətin təsirləri ilə tərbiyənin təsirini eyni hesab etmək olmaz. Tərbiyənin uşağa təsiri ilə ictimai mühitin arasındakı fərq ondadır ki, tərbiyə qabaqcadan düşünülmüş məqsədyönlü prosesdir. Halbuki mühitin təsiri (məsələn, küçənin, məhəllənin, bazarın təsiri) məqsədyönlü deyil, təsadüfi olmağa da bilər. Tərbiyə müəyyən sistemdə və müəyyən mütəxəssislər tərəfindən planlı aparıldığı halda, mühitin uşağa təsiri qeyri-mütəşəkkil olur. Tərbiyə məqsəduyğun aparılmaqla bərabər, həm də şagirdlərin yaş və bilik xüsusiyyətlərinə uyğun təşkil edilir, halbuki ictimai mühit öz təsirində yaşlı ilə uşağa fərq qoymur.

İbtidai sinif müəllimi uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında pedaqoji prosesi, yəni məktəbdə həyata keçirilən təlim-tərbiyə işinin təsirini düzgün qiymətləndirilməli və öz fəaliyyətini təlim prosesində tərbiyə məsələlərinə yönəltməlidir. Düzgün təlim-tərbiyə uşaq şəxsiyyətini formalaşdırmaq üçün zəruridir. Lakin bu zərurət kifayət deyil. Təlim-tərbiyə işinin həyata keçirildiyi mühit də nəzərə alınmalıdır. Bəzən ətraf mühitdə baş verən hadisələr məktəbin, müəllimin işinin faydalı, tərbiyəvi kəsərini azaldır və onu heçə endirir.

Sinif müəllimi nəzərə almalıdır ki, təlim-tərbiyə işi hər yerdə lazımi səviyyədə qurulmur. Müəllim öz şəxsi nümunəsi,

rəftarı ilə şagirdin inkişafına təsir göstərə bilər. Müəllimin yersiz bir sözü, hərəkəti, şagirdə qərəzli münasibəti, lazım gəlmədiyi hallarda belə, cəza üsuluna əl atması onu şagirdlərin, ictimaiyyətin gözündən salır, tərbiyə işinə güclü zərbə vurur. Məktəbdə təlim-tərbiyə işinin şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına təsiri müəllimin tərbiyə prosesinə bələdliyi, şagirdləri, həmkarları ilə, valideynlərlə və ictimaiyyət nümayəndələri ilə rəftarının səviyyəsindən xeyli asılıdır.

Qoşa amillər nəzəriyyəsi

Bir qrup alimlər (K.D.Uşinski, V.A.Suxomlinski və b.) sübut etməyə çalışırlar ki, şəxsiyyəti formalaşdıran qoşa amillərdir: həm mühitdir, həm də tərbiyə. C.Qrey, Q.Ayzek və başqaları isə iddia edirlər ki, insan xarakterinin formalaşmasında irsiyyətin və mühitin rolu daha böyükdür. Üçüncü qrup alimlər şəxsiyyətin formalaşmasında başlıca səbəbi irsiyyət və tərbiyədə görürlər. A.S.Makarenko isə təcrübi yolla bu fikrin doğruluğunu sübut etmişdir.

İnsan xarakterinin formalaşmasına təsir edən amillərə dair nəzəriyyələrin qısa şərtini prof. N.Kazimov belə yekunlaşdırır: "Milli pedaqogikaya görə, ümumi şəkildə səciyyələndirilən nəzəriyyələrdə, əvvəla, müəyyən həqiqət var. Həmin nəzəriyyələrin hərəsində gah irsi əlamətlərin, gah mühit amillərinin, gah da tərbiyənin rolu etiraf edilir. İkincisi, bununla belə səciyyələndirilən nəzəriyyələrdən ayrılıqda hər biri ilə razılaşmaq olar. Uşaq şəxsiyyətinin təşəkkülündə və formalaşmasında, əvvəla, irsiyyətin də, mühitin də, pedaqoji prosesin də, hətta şəxsi əməyin də müəyyən payı var; ikincisi, həmin amillər insan şəxsiyyətinə ayrılıqda deyil, qarşılıqlı əlaqədə təsir göstərir". (Tətbiqi pedaqogika, 2010, səh.203)

Beləliklə, irsən nəzildən-nəslə keçən fizioloji əlamətlər insan şəxsiyyətinin formalaşmasında zəmin, bünövrə, özül rolunu oynayır. Sinif müəllimi nəzərə almalıdır ki, fizioloji

əlamətləri normal olan şagirdlərin təlim-tərbiyə işini normal təşkil etmək imkanı mövcuddur. Ətraf mühit amilləri adamlarda əxlaqi, estetik, ideya-siyasi, ekoloji, iqtisadi, hüquqi və s. keyfiyyətlər baş qaldırmasına təkan verir.

İbtidai sinif müəlliminin şəxsiyyətə təsir edən amilləri nəzərə alması

Sinif müəllimi bu gerçəkliyi nəzərə almalıdır. O bilməlidir ki, ətraf mühitdə, xüsusilə sinif otağında hər şey ölçülüb-biçilməlidir, otaqda nə varsa, hamısı tərbiyəvi mənə daşımalıdır. O yadda saxlamalıdır ki, mühit amillərinin adamlara təsiri qeyri-mütəşəkkil olsa da, onlardan tərbiyə məqsədi üçün istifadə edilə bilər. Uşaq şəxsiyyətində baş qaldıran mənəvi keyfiyyətləri pedaqoji proseslə, yəni təlim-tərbiyə vasitəi ilə bu və ya digər istiqamətə yönəltmək mümkündür.

Əməkdə qazanılan müvəffəqiyyətlər daha çox şəxsin malik olduğu qabiliyyətlərin məhsuludursa, qabiliyyətlər də onun göstərdiyi işgürcüluğun, fədakarlığın nəticəsidir. Gərgin şəxsi fəaliyyət müəyyən qabiliyyətlərin yaranmasına səbəb olduğu kimi, yaranan yeni qabiliyyətlər də gələcək fəaliyyətin daha uğurlu olmasını şərtləndirir.

Şəxsiyyətin inkişafına və formalaşmasına irsiyyət, mühit və tərbiyə ilə yanaşı, insanın şəxsi fəaliyyətinin təsiri də çoxdur. Maddi və mənəvi dəyərlər yaradan insanlar da inkişaf edir, zəkası, qabiliyyəti formalaşır, bacarıq sahibi olurlar, maddi və mənəvi dəyərlər sahibi olurlar. Bunun üçün insandan gərgin zəhmət, çalışmaq tələb olunur. "Alimlik ata çuxası deyil ki, miras kimi övlada verilsin. Əsil alim olmaq üçün yorulmaq bilmədən işləmək və inamla öyrənmək lazımdır" (M.F.Axundov).

İbtidai sinif müəllimi şagirdlərdə təlim əməyinə maraq və inam yaratmaqla, əmək fəaliyyətinə yönəltməklə onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına və inkişafına təsir göstərə bilər.

Beləliklə, şəxsiyyətin inkişafı üç nəhəng amilin—irsiyyət, mühit və tərbiyənin təsiri ilə formalaşır. Bu sahədə insanın şəxsi əməyi və fəaliyyəti müəyyən rol oynayır. Bu amillər bir-biri ilə əlaqədərdir, biri digərinə, şəraitdən asılı olaraq, müsbət və ya mənfi təsir göstərə bilər. İbtidai sinif müəllimi öz fəaliyyətində bu xüsusiyyətləri nəzərə almalı, təlim-tərbiyə işlərinin təşkili zamanı mövcud şəraitə əsaslanmalı və ondan istifadə etməyi bacarmalıdır.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Şəxsiyyətin inkişafı prosesinin mahiyyəti nədir?
2. Şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillər hansılardır?
3. İrsiyyət şəxsiyyətin inkişafına necə təsir edir?
4. Mühit şəxsiyyətin inkişafına necə təsir edir?
5. Şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyənin rolu nədir?
6. Şəxsiyyətin inkişafına daha hansı amillər təsir edir?
7. "Qoşa amillər" nəzəriyyəsinin mahiyyətini izah edin.
8. İnsanın şəxsiyyətinə təsir edən amillər arasında əlaqələr barədə fikrinizi bildirin.
9. İbtidai sinif müəllimi təlim-tərbiyə prosesində bu amillərin təsirini necə nəzərə almalıdır?

III MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ UŞAQLARIN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Plan

1. Şagirdlərin yaş dövrləri haqqında ümumi məlumat
2. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı xüsusiyyətləri
3. İbtidai sinif şagirdlərinin inkişafı xüsusiyyətləri
4. Uşaqların inkişafı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və xarakterizə edilməsi.

Şagirdlərin yaş dövrləri haqqında anlayış

Təlim-tərbiyənin müvəffəqiyyətlə nəticələnməsində uşaqların yaş xüsusiyyətlərini, onların imkanlarını nəzərə almağın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Klassik pedaqogikanın nümayəndələrindən Y.A.Komenski, İ.H.Pestalotsi, K.D.Uşinski və başqaları uşaqları öyrənməyi və hər yaşın xüsusiyyətlərini müəyyən edib, onları təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almağı tələb edirdilər. K.D.Uşinski qeyd edirdi ki, "Tərbiyəçi insanı həqiqətdə olduğu kimi bilməli, onun bütün zəif və qiymətli cəhətləri ilə, bütün gündəlik xırda ehtiyacları və eləcə də böyük ruhi tələbləri ilə tanış olmalıdır".

Şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri dedikdə, müxtəlif inkişaf mərhələlərində onları fiziki və psixi cəhətdən səciyyələndirən xüsusiyyətlər və keyfiyyətlər nəzərdə tutulur. Əgər uşağın yaş xüsusiyyətlərini öyrənmək təlim-tərbiyə prosesini yaxşı təşkil etmək üçün zəruridirsə, digər tərəfdən, bu xüsusiyyətlər əsasən təlim-tərbiyə prosesində təşəkkül tapır. Buna görə də uşağın şəxsiyyətini onun fəaliyyəti prosesində, yəni təlim-tərbiyə zamanı öyrənmək məqsədə daha müvafiqdir.

İnsanlar qədim zamanlardan başa düşürdülər ki, uşağın, insanın əqli və fiziki inkişafı yaşla əlaqədardır. Bu həqiqət heç bir sübut tələb etmirdi: insan həyatda yaşadı; uzun ömür sürdü, boyca hündürləşdi, bədəncə möhkəmləndi, gözüaçıq

oldu, tərbiyə topladı, aqlını artırdı. Hər bir yaşa özünəməxsus fiziki, psixoloji və sosial inkişaf səviyyəsi uyğundur.

Inkişaf prosesini idarə etmək üçün pedaqoqlar çoxdan bəri insan həyatının dövrlərini təsnif etməyə cəhd göstərmişlər. Yaş dövrləri haqqında bir sıra ciddi işləmələr də mövcuddur. (Komenski, Levitov, Elkonin, Şvansara və b.) Dövrəşmə həyatın müəyyən dövrlərində insanın anatomo-fizioloji və psixi keyfiyyətlərinə xarakterik olan bölgülərinə əsaslanır. İnkişafın tam dövrəşməsi insan həyatının daha xarakterik mərhələlərini əhatə edən dövrəşməyə daha çox maraq göstərir. Bu dövr uşağın anadan olmasından 10 yaşa qədər dövrü əhatə edir. Psixoloqlar da uşaqları psixi inkişafa görə yaş dövrlərinə ayırırlar. Lakin bu bölgü pedaqoji bölgü ilə tam üst-üstə düşmür. Çünki uşağın psixi inkişafı ana bətnində, uşağın tərbiyəsi isə doğulan andan başlayır. Uşağın inkişafı xüsusiyyətlərini yaxşı başa düşmək üçün bu dövrəşmə növlərinə diqqət yetirək:

Psixoloji yaş dövrləri		Pedaqoji yaş dövrləri	
1.	Bətn daxili dövr (rüşeymin inkişafı)	1.	Körpəlik yaşı (həyatın 1 ili)
2.	Çağalılıq dövrü (0-1 yaş)	2.	Məktəbəqədər dövrə qədər yaş (1-3 yaş)
3.	Körpəlik dövrü (1-3 yaş)	3.	Məktəbəqədər yaş (3-6 yaş)
4.	Məktəbəqədər yaş (3-6 yaş)	3.1	Kiçik məktəbəqədər yaş (3-4 yaş)
5.	Kiçik məktəb yaşı (6-11 yaş)	3.2	Orta məktəbəqədər yaş (4-5 yaş)
6.	Yeniyetməlik dövrü (11-15 yaş)	3.3	Böyük məktəbəqədər yaş (5-6 yaş)
7.	Gənclik dövrü (15-20 yaş)	4.	Kiçik məktəb yaşı (6-11 yaş)
		5.	Orta məktəb yaşı (11-15 yaş)
		6.	Böyük məktəb yaşı (15-18 yaş)

Göründüyü kimi, pedaqoji dövrəşmənin əsasını, bir tərəfdən, fiziki və psixi inkişaf mərhələsi, digər tərəfdən, tərbiyə dövrü təşkil edir.

Y.A.Komenski təlim-tərbiyə işində uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin ciddi nəzərə alınmasına ısrar edirdi. Məlum olduğu kimi, o, təbiətə uyğunluq prinsipini irəli sürmüş və əsaslandırmışdır: təlim və tərbiyə inkişafın yaş dövrlərinə uyğun olmalıdır. Belə ki, təbiətdə hər şey öz vaxtında baş verir, eləcə də tərbiyədə hər şey öz qaydası ilə öz vaxtında və ardıcıl sürətdə getməlidir.

Yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması pedaqogikanın əsas prinsiplərindən biridir. Müəllimlər ona istinad edərək tədris yükünü tənzimləyir, müxtəlif əmək növləri üzrə işi qurur, uşağın inkişafı üçün daha əhəmiyyətli əmək- istirahət gün rejimi tərtib edirlər.

Yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması yeni hadisə olan akselerasiyaya diqqət yetirilməsini tələb edir. Akselerasiya bütün dünyada geniş yayılmışdır. O, uşaq və yeniyetməlik yaşlarında fiziki və qismən psixi inkişafın sürətli inkişafıdır. Akselerasiya nəticəsində orqanizmin fizioloji yetkinliyi əqli, psixi və sosial inkişafı üstələyir.

Akselerasiyanın inkişaf tempi aşağıdakı müqayisəli göstəricilərdə təzahür edir: Son onilliklərdə keçən əsrin 50-ci illəri ilə müqayisədə uşaqların boyunun uzunluğu orta hesabla 13-15 sm, çəkisi 10-12 kq artmışdır. Akselerasiya hadisəsi böyük məktəbəqədər yaş dövründən başlanır. İbtidai məktəbin son siniflərində xeyli böyümüş qız və oğlanlar müəllimlərə və valideynlərə çox əziyyət verirlər. Akselerasiyanın əsas səbəbləri: həyatın ümumi tempinin sürətlənməsi, maddi şəraitin, qidanın və həkim xidmətinin, erkən yaşda uşaqlara xidmətin yaxşılaşması və uşaq xəstəliklərinin aradan qaldırılması. Bununla yanaşı, başqa mənfi təsirlər- mühitin radioaktiv çirkənlənməsi, genefondun zəifləməsi, atmosferdə oksigenin azalması və s. də akselerasiyaya səbəb olur.

Akselerasiyaya paralel surətdə digər əks hal da müşahidə olunur. Yəni uşaqların əqli, fiziki və psixi inkişafında gerilik özünü göstərir ki, bu da irsiyyətin genetik mexanizminin inkişaf prosesinə mənfi təsiri, ekoloji mühitin pozulması, radioaktiv fonun yüksək olması ilə şərtlənir.

Beləliklə, hər bir yaş dövrünə fiziki, psixi və sosial inkişafın öz səviyyəsi müvafiq gəlir. Uşağın yaş dövrələşməsinə aid pedaqoqlar və psixoloqlar tərəfindən tədqiqatlar aparılmış və tövsiyələr hazırlanmışdır. Müəlim və tərbiyəçilər bu tövsiyələrdən istifadə edərək işlərini düzgün qura bilərlər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətləri

3 yaşıdan 6 yaşa qədər dövrdə uşağın təfəkküründə sürətli inkişaf davam edir, ətraf aləm haqqında təsəvvürlər formalaşır, o, həyatda öz yerini başa düşməyə və özünüqiymətləndirməyə başlayır. Onun üçün əsas nümunə yaşlılardır. Uşağın təfəkkürü onun bilikləri ilə əlaqəlidir: O nə qədər çox bilir, yeni fikirlərin yaranması üçün təsəvvürü artır. Məktəbəqədər yaşlı uşaq çox sadələşmiş olur, çoxlu suallar verir, onlara tez cavab verilməsini tələb edir. Bu yaşda daha məhsuldar nitq inkişafı baş verir, lügət ehtiyatı artır (4000 sözə qədər) nitqi inkişaf edir. 5-6 yaşlı uşaqların əksəriyyəti düzgün səs tələffüzünə malik olurlar.

Uşaqların böyükklərlə qarşılıqlı münasibətlərinin xarakteri tədricən dəyişir. Sosial normalar və əmək vərdislərinin formalaşması davam edir. Onlardan bir qismi, məsələn, yuyunmaq, dişlərini təmizləmək, özünə xidmət etmək və s. ömür boyu davam edir.

Məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda uşaqlarda ixtiyari, fəal diqqətin rüşeymləri təzahür edir. İxtiyari və qeyri-ixtiyari diqqət növbələşir, biri digərini əvəz edir. Uşağın əqli inkişafında riyazi təsəvvürlər böyük rol oynayır. 6 yaşlı uşaqların təlimini öyrənən dünya pedaqogikası məntiqi, riyazi və ümu-

miyyətlə, mücərrəd təfəkkürün formalaşmasının bir çox məsələlərini dərinlən öyrənmişdir (İ. Piaye).

Məktəbə qəbul olmaq mərhələsində uşağın motivasiya dünyası ciddi dəyişikliklərə uğrayır. Əgər 3 yaşlı uşaqda situativ hiss və arzular daha çox inkişaf edirsə, 5-6 yaşlı uşaqların hərəkətləri şüurlu baş verir.

Məktəbəqədər uşaqların fərdi xüsusiyyətləri içərisində pedaqoqları daha çox onların temperamenti və xarakteri maraqlandırır. İ. P. Pavlov sinir sisteminin üç əsas xüsusiyyətini (güc, çeviklik, tarazlıq) və bu əlamətlərin dörd əsas birləşməsini müəyyən etmişdir.

- güclü, qeyri-taraz, cəld—qabaqialınmayan “güclü” tip;
- güclü, taraz, cəld—“canlı” tip;
- güclü, taraz, azhərəkətli (zəif) — “sakit” tip;
- “zəif” tip.

Məktəbəqədər və kiçik yaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərinin görkəmli tədqiqatçısı Ş. A. Amonaşvili bu yaş üçün üç xarakterik cəhətin olduğunu göstərmiş və onu “ehtiras” adlandırmışdır.

1-ci ehtiras: inkişafa həvəs. Uşaq inkişaf etməyə bilməz. İnkişafa həvəs uşağın təbii halıdır.

2-ci ehtiras: böyüməyə həvəs (yaşlanmağa həvəs). Uşaqlar yaşlanmağa cəhd göstərirlər, olduqlarından yaşlı olmaq istəyirlər.

3-cü ehtiras: azadlığa həvəs. Uşaq onu erkən yaşda müxtəlif formalarda biruzə verir. Uşağa xoş gəlmir ki, onun üstündə yaşlılar daim himayə etsinlər, qadağalara dözmür, böyükklərə (tərbiyəçilərə) qulaq asırlar.

Uşağın inkişafının xüsusiyyətləri astrologiyada da dəqiq müşahidə olunur. Şərq qoroskopuna görə, insanın həyatı 13 dövrə bölünür, onların hər biri bu və ya digər heyvanı və ya quşu təmsil edir. Belə ki: anadan olandan 1 yaşa qədər südəməz yaş—xoruz yaşı adlanır. 1 yaşıdan 3 yaşa qədər (erkən uşaqlıq)—meymun yaşı; 3 yaşıdan 7 yaşa qədər (ilk uşaqlıq)—keçi

(qoyun) yaşı; 7 yaşdan 12 yaşa qədər (ikinci uşaqlıq) — At yaşı; 12 yaşdan 17 yaşa qədər (yeniyetməlik yaşı) — öküz (camış) yaşı; 17 yaşdan 24 yaşa qədər (gənclik yaşı) — sıçan yaşı.

Keçi (Qoyun) yaşı (3 yaşdan 7 yaşa qədər) ən çətin dövrlərdən biri hesab olunur. Onun başlanmasını uşağın davranmasında asan görmək olur: kiçik, sakit uşaq tərs, coşqun uşağa dönür. Bu yaşda fiziki gücün artmasına, uşağın iradəsinin güclənməsinə çalışmaq lazım deyil, fiziki inkişafın əsas vəzifəsi oyundan ibarət olmalıdır.

Bu yaşın əsas vəzifəsi ətraf aləmi, təbiəti və dünyanı sözlə, nitqlə başa düşməkdir. İnsan 7 yaşa qədər danışdıqlarını bütün ömrü boyu danışır. Onunla yaşlı adam kimi danışmaq, təbiətin sirlərini başa salmaq və s. lazım gəlir. “Keçi”nin (“Qoyun”un) əsas xüsusiyyəti—yaramaz, tərs, höcət, inadçı şagird-dir. Ona zor etmək olmaz, onun təliminin mexanizmi oyundur. Bu yaşda qızlar daha ciddidir, onlara münasibət daha çox ölçülüb-biçilməlidir.

İbtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətləri

Uşaq 6 yaşında sistematik məktəb təliminə hazırdır. Onun haqqında şəxsiyyət kimi danışmaq lazımdır. Çünki o özünü və öz davranışını dərk edir, özünü başqaları ilə müqayisə edə bilir. Məktəbəqədər dövrün sonunda uşaqda yeni sosial-psixoloji keyfiyyət formalaşır, o, intensiv sürətdə həyat təcrübəsi toplayır. Özünü, öz MƏN-ini tanımağa başlayır. Uşaq yeni kəşflərə can atır, yaşlıların həyatı haqqında çox şeyi bilmədiyini başa düşməyə, onları tədricən dərk etməyə, anlamağa başlayır. Məqsədəyönəldilmiş təlim fəaliyyətinə başlamaq üçün hazırlıq formalaşır: uşaq, ən başlıcası nitqə yiyələnib, bir neçə sadə nəticələr çıxarmağı və ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənib. Əgər o, uşaq bağçasına gedibse, başqaları ilə ünsiyyətdə müəyyən qədər təcrübəyə yiyələnib. “Ev uşaqları” bu cəhətdən zəif vərdislərə malikdirlər. 6-7 yaşında uşağı ilk böyük dəyişiklik

gözləyir. Məktəb dövrünə keçid onun fəaliyyətində, başqaları ilə ünsiyyət və münasibətdə ciddi dəyişikliklərlə bağlıdır. Təlim aparıcı işə dönür, həyat tərzı dəyişir, yeni vəzifələr meydana gəlir, ətrafdakılara münasibəti yeniləşir.

Bir neçə illər bundan əvvəl—sovet dövründə birinci sinif şagirdləri müəllimlə mübahisə etməzdirlər. İndiki uşaqlar bu cəhətdən özlərini azad hesab edirlər. Məktəbə bir çoxları, necə deyirlər, “əyləcsiz” gəlir, özünü yığışdırır, məktəb həyatının normalarına uyğun öz hərəkətlərini idarə edə bilmir. Müəllimlər qeyd edirlər ki, birinci sinifdə uşaqların çoxu dərslərin sonunda onların tələbinə müqavimət göstərir. “Lazımdır”, “olmaz”, “axıra qədər yerinə yetir” tələbləri və təklifləri yalnız müəllimlərin, valideynlərin təhriki ilə icra olunur. Deməli, uşaqlarla ünsiyyət tonunu dəyişmək lazımdır, onlara qarşı zor işlətmək olmaz.

Bioloji münasibətdə kiçik məktəblilər ikinci dairənin həyəcanını keçirirlər: əvvəlki dövrlə müqayisədə boyartımı azalır, çəkisi artır, skeletində sümükləşmə güclənir, əzələ sistemi intensiv inkişaf edir. Kiçik məktəb yaşında əsəb (sinir) sistemi təkmilləşir, baş beyin yarımkürələrinin funksiyaları intensiv inkişaf edir. Uşağın beyninin çəkisi yaşlı insanın beyninin çəkisinə çatır, onun psixikası sürətlə inkişaf edir.

Kiçik məktəblinin idraki fəaliyyəti təlim prosesinə keçir. Ünsiyyət dairəsi genişlənir. Kiçik məktəblilərin qavrayışı qeyri-sabit (davamsız) və qeyri-mütəşəkilliyi ilə fərqlənir. Kiçik məktəbli 6 rəqəmi ilə 9-u, “q” hərfi ilə “d” hərfini, “c” hərfi ilə “ç” hərfini qarışdırır.

Kiçik məktəblilərin diqqəti qeyri-ixtiyaridir, kifayət qədər sabit deyil, bir qədər məhduddur. Buna görə də ibtidai sniflərdə təlim və tərbiyənin bütün prosesi diqqətin tərbiyəsinə tabe edilir. İbtidai məktəb şagirdlərinin təfəkkürü emosional obrazlılıqdan mücərrəd məntiqiliyə keçir. “Uşaq, ümumiyyətlə, formalarla, rənglərlə, səslərlə, hisslərlə düşünür” (K.D. Uşinski). Onların təfəkkürü nitqi ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə

inkişaf edir. Hazırkı üçüncü sinif şagirdlərinin fəal lüğət ehtiyatı 3500-4000 sözə çatır.

Məktəblinin idrak fəaliyyətində hafizə (yaddaş) çox böyük rol oynayır. Müqayisə üçün: 15 cümlədən məktəbəqədər uşaq 3-5-ni, kiçik məktəbli 6-8-ni yadda saxlayır. Konkret, maraqlı, aydın, parlaq materiallar səhsiz yadda saxlanılır. Bununla belə, ibtidai məktəb şagirdləri öz hafizələrini idarə edə və təlim vəzifələrinə tabe edə bilmirlər.

Şəxsiyyətin formalaşması müəllimin, yaşlıların, yaşıdlarının, həmsiniflərinin, kollektivin (ümumməktəb, sinif) təsiri altında baş verir. Onda sosial hisslərin elementləri inkişaf edir, ictimai rəftar (kollektivçilik, öz hədəflərinə görə məsuliyyət, yoldaşlıq, qarşılıqlı yardım) vərdisləri keyfiyyətlərin formalaşması üçün geniş imkanlar yaradır. Şəxsiyyətin sosiallaşması prosesində mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında ibtidai siniflərin rolu çox böykdür.

Motivləşdirmə dairəsi öz inkişaf tempinə görə əqli inkişafdan əsaslı şəkildə geri qalır. İradə formalaşmamışdır, motivlər dərk olunmur. Yüksək hissiyyat düşüncə dəlillərini üstələyir, məktəbli çoxlu düşünülməmiş hərəkət edir.

Humanist tərbiyədə böyük problemlər məktəblinin məsələləri özünüqiymətləndirməsi ilə bağlıdır. Onun formalaşmasına uşağın ailədən məktəbə keçməsi olduqca güclü təsir göstərir. Ailədə onu tərifləyirlər, məktəbdə isə real qiymətləndirilir. Onlar bir-biri ilə üst-üstə düşür və az uyğun gəlir. Məktəblə ailənin verdikləri qiymət uyğun gəlmədikdə uşağın psixikasına əlavə yük düşür.

Uşaq tərs və inadçıdır. Nə qədər ki, o öz əxlaqının bu və ya digər xüsusiyyətindən azad olmaq istəmir, onu yenidən tərbiyə etmək olduqca çətindir. Buna görə də fərdi (şəxsi) azadlığın ilkin fəal təzahürləri ona yönəlməlidir ki, onda təcridcən müstəqillik hasil olsun. Uşağın zahiri rəftarı onun ciddi aləmində əks olunur. Buna görə də uşağı öyrətmək lazımdır ki, çətin anlarda özünü itirməsin, başını əyməsin, birbaşa başqalarının

gözünün içinə baxsın, özünü sakit və möhkəm saxlasın. Məktəb öz şagirdlərini ağıllı, düşünülmüş, onların gücünə müvafiq sadə əməyə cəlb etsin. Bu iş özünəxidmət, yaşlılara, böyük şagirdlərə kömək xarakterində olmalıdır. Əməyi oyunla birləşdirmək yaxşı nəticə verir. Məktəbli özünə daim diqqət tələb edir. Dünya təcrübəsində siniflərdə şagird sıxlığının azaldılması məsələsi həll edilir. Bu, müəllimə imkan verir ki, öz şagirdlərini yaxşı tanıсын, onlarla intensiv fərdi və şəxsi bələdçilik tərbiyəsi aparsın.

Tapşırıq:

Pedaqoji təcrübədə olarkən aydınlaşdırın: ibtidai sinif müəllimi uşaqların əqli inkişafını müəyyən etmək üçün hansı metodlardan istifadə edir?

Yekun olaraq: kiçik məktəblinin inkişafı çox mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Bu yaşda o çox şeyləri, onun həyatında maksimal istifadə olunan prosesləri başa düşməlidir. Bu yaşın əsas məqsədi ətraf aləmin, insani münasibətlərin başa düşülməsidir. Demək olar ki, bütün əqli, sosial və əxlaqi keyfiyyətlər intensiv inkişaf edir və onların bir çoxu həyat boyu dəyişməz qalır. Bu yaşda uşaqlarla işləyən müəllim və tərbiyəçilərə əsas tələb budur ki, onlar uşaqlarda olan inkişafı görünsünlər və onları şəxsiyyət kimi qiymətləndirsinlər.

İnkişafın qeyri-bərabərliyi

Uşaqların inkişafı sahəsində aparılan tədqiqatlar bir sıra qanunauyğunluqları aşkara çıxarmışdır ki, onları nəzərə almadan təlim-tərbiyə fəaliyyətini səmərəli planlaşdırmaq və təşkil etmək olmaz. İbtidai sinif müəllimi, ilk növbədə, fiziki inkişafın qanunauyğunluqlarına istinad edir:

- kiçik və orta məktəb yaşlarında uşağın fiziki inkişafı sürətli və intensiv gedir. Onun yaşı artdıqca inkişaf sürəti zəifləyir:

• uşaq fiziki cəhətdən qeyri-bərabər (bəzi dövrlərdə sürətli, bəzi dövrlərdə zəif) inkişaf edir;

• insan bədəninin hər bir orqanı müxtəlif tempdə inkişaf edir, buna görə də bütün proses qeyri-bərabər və qeyri-proportional gedir.

• fiziki inkişaf ilə mənəvi inkişaf qırılmaz əlaqədədir. Mənəvi inkişaf bir sıra qanunauyğunluqlara tabedir;

• uşağın yaşı ilə mənəvi inkişafının tempi arasında əks-proportional asılılıq var: yaş az olduqda mənəvi inkişaf yüksək olur, əksinə, yaş çox olduqda mənəvi inkişaf zəif olur. L.N.Tolstoy bu vəziyyəti belə qiymətləndirir: "Beş yaşlı uşaqdan mənə qədər bir addımdır. Yeni doğulan körpədən beş yaşınadək dəhşətli məsafədir. Rüseymlə yeni doğulan uşaq arasında dənizin dibi qədərdir. Mövcud olmayandan yeni doğulana qədər əlçatmazdır, ağlabatmazdır, anlaşılmazdır."

• uşaqların mənəvi inkişafı qeyri-bərabər ötür gedir. Bəzi yaşlarda bəzi keyfiyyətlər tez, digərlərində gec formalaşır.

• ayrı-ayrı psixi fəaliyyət növlərinin yaranması və inkişafı üçün optimal müddətlər var. Bu və digər keyfiyyətlərin inkişafı üçün daha optimal olan belə yaş dövrləri senzitiv adlanır. Səbəbi beyin və sinir sisteminin qeyri-bərabər yetişməsidir (L.S.Vıqotski).

• inkişafdan asılı olaraq, insanın psixikası və onun mənəvi keyfiyyətləri sabitləşir, daimiləşir.

Inkişafın qeyri-bərabərliyi bir növ müəmmalı (sirli) hadisədir. Yaşa uyğun olmayan keyfiyyətlərin sürətli inkişafına dair bəzi faktlara nəzər salmaq yerinə düşər: Motsart 4 yaşında royalda çalırdı, 5 yaşında musiqi bəstəliyirdi, 8 yaşında ilk sonatasını və simfoniyasını yaratdı; Pimski-Korsakovun 2 yaşında musiqi duyumu və yaddaşı meydana çıxdı. Repin 3 yaşında kağızdan müxtəlif at siluətləri kəsirdi, 6 yaşında boya ilə şəkil çəkirdi; A.S.Puşkin 7-8 yaşında ilk şeirlərini yazırdı və s.

Bu və ya digər sahədə çox istedadlı uşaqları vunderkind (almanca "vunder" möcüzə, "kind" uşaq deməkdir) adlandırırlar. Müasir elm vunderkindlər haqqında nə deyir? Onlar başqa uşaqlardan müəyyən sahədə qabiliyyətlərinin erkən meydana çıxmasından başqa heç nə ilə fərqlənmirlər. Xüsusi sınaqlarda istedadlı uşaqlar hər hansı bir sahədə, bir qayda olaraq, yüksək qabiliyyətlər nümayiş etdirirlər.

Beləliklə, uşaqların fiziki və mənəvi inkişafı qeyri-bərabər inkişaf edir: bir dövrdə sürətli, digər dövrdə zəif (ləng). Burada bir çox qanunauyğunluqlar özünü göstərir. İbtidai sinif müəllimləri onlara istinad etməlidirlər. Xüsusilə yadda saxlamaq lazımdır ki, ayrı-ayrı fiziki və mənəvi keyfiyyətlər üçün daha əlverişli dövrlər (senzitiv dövrlər) vardır.

Uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.

Uşağın inkişafında ümumi və xüsusi cəhətlər özünü göstərir. Ümumi cəhətlər müəyyən yaş dövründə bütün uşaqlara aiddir; xüsusi isə ayrı-ayrı uşaqları bir-birindən fərqləndirir. Xüsusi cəhət fərdi də adlandırılır, xüsusi parlaq ifadə olunmuş uşağa fərdi yanaşılır. Fərdilik əqli, iradi, əxlaqi, sosial və digər xüsusiyyətlərin cəmi ilə xarakterizə olunur ki, bir uşağı başqalarından fərqləndirir. Təbiət insan cinsini səxavətli yaratmışdır.

Yer üzündə heç zaman iki eyni adam olmamış, yoxdur və olmayacaq. Fərdilik onunla bağlıdır ki, hər bir uşaq yüksək sinir fəaliyyətinin müxtəlif tipoloji atributlarına malik olmaqla öz xüsusi, özünəməxsus inkişaf yolu keçir.

Yüksək sinir fəaliyyəti yaranan keyfiyyətlərin müxtəlifliyinə görə (hisslərə, qavrayışa, təfəkkürə, yaddaşa təxəyyülə, maraqlara, meyillərə, qabiliyyətlərə, temperamentə, xarakterə) müxtəlif cür təsir göstərir. Fərdi xüsusiyyətlər, əsasən, bütün keyfiyyətlərin formalaşdırılması ilə şərtlənir.

Tərbiyə və təlim prosesində uşaqların fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Birinci nöqteyi-nəzər: Kütləvi məktəb ayrılıqda hər bir uşağa uyğunlaşa bilməz və uyğunlaşmamalıdır. Bütün uşaqlar müəllimdən eyni "pay" almalıdır. Müxtəlif xüsusiyyətlərə (çalışqanlar və tənbəllər, istedadlılar və qabiliyyətsizlər, hər şeyə həvəs göstərənlər və lageydlər) malik uşaqların tərbiyəsində heç bir fərq olmamalıdır. İbtidai məktəbi (təhsili) başa vuran uşaqlar hamı üçün eyni standartda uyğun təlim, tərbiyə və təhsil almalıdırlar.

Müasir humanist pedaqogika isə o mövqedə durur ki, tərbiyə uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalı və ona söykənməlidir. Fərdi yanaşma pedaqogikanın mühüm prinsipi kimi, uşaqların inkişafını ifadə edir ki, bu da onların dərin biliyinə, şəxsiyyəti və həyat şəraitinə əsaslanır. Fərdi yanaşma pedaqogikası təlim və tərbiyənin məqsədi və məzmununu hər bir şagirdin tələbinə uyğunlaşdırmaq deyil, pedaqoji prosesin forma və metodlarını fərdi nəzərdə tutur ki, bu yolla şəxsiyyətin yüksək inkişafını təmin etsin, onların hər birinin idrak fəaliyyətinin, aktivliyinin inkişafı üçün əlverişli şərait və imkan yaratsın. Bu yanaşmaya "çətin" tərbiyə olunanlar da, azqabiliyyətlilər də, inkişafında lənglik olanlar da, yüksək istedadlılar da möhtacdır.

Fərdi yanaşma uşağın tərbiyəsinin humanist əsaslarda qurulması ilə yaxşı birləşir. Humanist pedaqog özünün tərbiyə fəaliyyətində məhz bu mövqedə durur. Məlum olduğu kimi, uşaqlar müxtəlifdir. Bəzisi yoldaşını incidib, öz hərəkəti üçün həyəcan keçirir (xəcalət çəkir), başa düşür ki, ədalətsizdir. Digəri yalnız ondan qorxur ki, etdiyi qəbahət üçün onu cəzalandırmasınlar, öz davranışı üçün utanmır. Üçüncüsü isə əmin-dir ki, onu ədalətsiz mühakimə edirlər, o öz hərəkətinə haqq qazandırır. Səriştəli müəllim-tərbiyəçi, uşaqları başa düşməlidir: Hər bir kəsin öz həqiqəti var. Bəs sonra? Sonra—yalnız obyektivlik. İki həqiqət olmur. Müəyyən olunmuş normalar var ki, ona hamı əməl etməlidir. Müəllim-tərbiyəçi bu məsələdə

psinsipial mövqe tutmalıdır. Humanizm yalnız xeyirxahlıq deyildir, həm də obyektivlik və ədalətlikdir.

Yekun olaraq, deyək ki, hər bir uşağı başqalarından fərqləndirən xüsusiyyətlər var. Onun xüsusiyyətlərinin fərdiliyini duyğu, hiss, qavrayış, təfəkkür, hafizə, təxəyyül, maraq, meyl, qabiliyyət, temperament, xarakterin və s. müxtəlifliyi, heç kəsə oxşamaması təşkil edir. Bütün bunlar isə uşağın şəxsiyyətinə təsir edir.

Yuxarıda kiçik yaşlı uşaqların və məktəblilərin yaş dövrünü səciyyələndirən ümumi cəhətləri və inkişafı xətləri göstərildi. Lakin eyni yaş dövründə uşaqlar arasında fərq olur. Biri bir qədər sürətlə inkişaf edir, başqasının inkişafı isə bir qədər ləngiyir. Digər tərəfdən, uşaqlar arasında fiziki və psixi inkişafda fərdi xüsusiyyətlər olur. İbtidai sinif müəllimi müvafiq yaş dövrünün səciyyəvi cəhətlərini bilməklə bərabər, hər bir uşağın inkişafında fərdi xüsusiyyətləri bilməlidir. Bu məqsədlə müəllim-tərbiyəçi hər bir uşağı ətraflı öyrənməlidir.

Qabaqcıl ibtidai sinif müəllimlərinin təcrübəsi göstərir ki, müəllim təlim-tərbiyə prosesində xüsusi vaxt sərf etmədən hər bir uşağı öyrənə bilər. Müəllim şagirdləri, ilk növbədə, təlim prosesində öyrənməlidir. Təlim zamanı şagirdin şəxsiyyətinin bütün cəhətləri meydana çıxır. Bundan əlavə, şagirdləri ictimai-faydalı əmək prosesində və dərsləndikən vaxtlarda - tənəffüslərdə, oyun zamanı da öyrənmək olar.

Uşaqları öyrənmə prosesində onlar haqqında əldə olunan materialları ümumiləşdirmək üçün onu xüsusi bir dəftərdə qeyd etmək məqsəduygundur. Müəllim dəftərdə hər bir şagirdə aid bir neçə vərəq ayırır (hər uşağa aid bir dəftər də ayırmaq olar) və uşaq haqqında əldə etdiyi məlumatları ona aid səhifələrdə (dəfərdə) qeyd edir. Dərs ilinin sonunda hər bir şagird haqqında olan qeydlərə əsasən ona qısa xarakteristika tərtib edir. Düzgün tərtib edilmiş belə xarakteristikanın həm şagirdin inkişafını izləmək, həm də yuxarı siniflərdə həmin şagirdlərlə işləyən müəllimlər üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Bu xarak-

teristikaları aşağı siniflərdə ibtidai sinif müəllimi, yuxarı siniflərdə sinif rəhbəri tərtib edir.

Mövzuya aid olan sual və tapşırıqlar

1. Yaş dövrləşməsi nə deməkdir?
2. Yaş xüsusiyyətləri nə deməkdir?
3. Uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti haqqında danışın.
4. Akselerasiya nədir və onun hansı pedaqoji problemləri var?
5. Hansı dövr senzitiv adlanır?
6. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı xüsusiyyətləri nədir?
7. İbtidai sinif şagirdlərinin inkişafı xüsusiyyətlərini xarakterizə edin.
8. Uşaqların inkişafının qeyri-bərabərliyinin mahiyyəti nədir?
9. Şagirdləri öyrənməyin və səciyyələndirməyin yolları barədə məlumat verin.

IV MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ PEDAQOJİ PROSES

Plan

1. İbtidai təhsildə tərbiyənin məqsədi
2. İbtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələri
3. İbtidai təhsildə tərbiyə vəzifələrinin reallaşdırılması yolları
4. İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin mərhələləri
5. İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları

İbtidai təhsildə tərbiyənin məqsədi

Pedaqoji fəaliyyətdə tərbiyənin məqsədini bilməyin böyük əhəmiyyəti vardır. Tərbiyəçi-müəllim nə edəcəyini və nəticədə nəyə nail olacağını, uşaqlarda hansı keyfiyyətlər yaradacağını dürüst bilməyə, öz işində uğur qazana bilməz. Tərbiyənin məqsədi müəllim-tərbiyəçi üçün aydın olduqda isə o öz işini həmin məqsədə uyğun qurur və bu məqsədə çatmaq üçün daha münasib üsul və vasitələrdən istifadə edərək yüksək nəticələrə nail olur. Tərbiyənin məqsədi heç kim tərəfindən uydurulmur. O, cəmiyyətin obyektiv həyat şəraitindən və tələbatından doğur, tərbiyənin qarşısında duran obyektiv qanunauyğunluqlarla ilə müəyyənləşir.

İstənilən tərbiyə kiçik aktlardan başlamış genişmiqyaslı dövlət tədbirlərinə qədər həmişə məqsədyönlüdür; məqsədsiz tərbiyə olmur. Hər şey — tərbiyənin məzmunu, təşkili, forma və metodları məqsədə tabedir. Buna görə də məktəbin və müəllim-tərbiyəçilərin praktik fəaliyyətdə nəyə nail olmaları və hansı nəticələr əldə etmələrini əsas məsələ adlandırmaq olar. Tərbiyənin məqsədləri ümumi və fərdi olmaqla iki yerə ayrılır. Fərdi məqsəd ayrı-ayrı insanlarda formalaşır. Tərbiyənin ümumi məqsədi bütün insanlardakı keyfiyyətlərdir; fərdi məqsədi isə hər bir adamın ayrıca tərbiyəsini nəzərdə tutur. Mütərəqqi pedaqogika ümumi və fərdi məqsədlərin vəhdətdə götürülmə-

sini qəbul edir. Deməli, tərbiyənin məqsədi həll olunan tərbiyə məsələlərinin sistemidir.

Müasir dünyada tərbiyə məqsədlərinin və onların tərbiyə sistemində həyata keçirilməsinin yolları müxtəlifdir. Bunlardan hər biri özünün reallaşması üçün şərt və vasitələr tələb edir.

Tərbiyənin məqsədi cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmuş ideyalara müvafiq müəyyən olunur: bu ideya kamil, hərtərəfli və harmonik inkişaf etmiş insandır. Tərbiyənin məqsədini müəyyən edən əsas amil dövlətin təhsil sahəsində siyasətidir. Son zamanlar dünya pedaqogikasında belə bir ideya möhkəmlənir ki, tərbiyə siyasətdən və ideologiyadan ayrılır, onun məqsədi ümumbəşəri həyat qanunları, tələbatları, hüquq və azadlıqları ilə müəyyən olunur.

İnsana məqsədə çatmaq üçün vasitə kimi baxıla bilməz: insanın özü məqsəddir. Tərbiyənin məqsədi mütəhərrikdir, dəyişkəndir, konkret tarixi xarakter daşıyır, kortəbii və ya şəxsin istəyi ilə baş vermir. İctimai inkişafın tarixi təsdiq edir ki, onlar həmişə bir sıra səbəblərlə şərtlənir.

Tərbiyənin məqsədini hansı amillər müəyyən edir? O, dövlətin siyasəti və ideologiyasından başqa, böyüməkdə olan nəslin müəyyən sosial, istehsalat, ailə funksiyalarının icrasına hazırlanması ilə, cəmiyyətin tələbatı ilə müəyyən olunur. Cəmiyyətin tələbatını məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi müəyyən edir. Buna görə də inkişafın məqsədi son nəticədə cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini əks etdirir, istehsal üsulunun dəyişməsi ilə bağlı olaraq dəyişir.

Elmi-texniki və sosial tərəqqinin sürəti, cəmiyyətin iqtisadi imkanları, pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin inkişaf səviyyəsi, təlim-tərbiyə müəssisələri, müəllim və tərbiyəçilərin imkanları və s. də tərbiyənin məqsədinin müəyyən edilməsinə təsir göstərən amillərdir.

Y.A.Komenski tərbiyənin gücünə sonsuz dərəcədə inanırdı. "Ana məktəbi" əsərinə epigrafi kimi antik dövrün filosofu Siseronun sözlərini götürmüşdür: "Bütün dövlətin əsasını

gəncliyin düzgün tərbiyəsi təşkil edir". Komenskinin fikrinə görə, tərbiyə məqsədin əldə olunmasına yönəlməlidir: 1) özünü və ətraf aləmi dərk etmək (əqli tərbiyə); 2) özünü idarə etmək (əxlaqi tərbiyə); 3) Allaha doğru can atmaq (ruhi tərbiyə). Con Lokk hesab edirdi ki, tərbiyənin əsas məqsədi özünü ağıllı və nizamlı apara bilən cəmləməni insanı formalaşdırmaqdır.

J.J.Russo ümumbəşəri dəyərlərin formalaşmasını tərbiyənin məqsədinə tabe etdirmək mövqeyində dururdu: İnsanı yaratmaq üçün tərbiyə lazımdır, çünki o, (insan) dünyaya köməksiz və zəif halda gəlir. İ.Herbart hesab edirdi ki, insanın harmonik maraqlarının hərtərəfli inkişafı tərbiyənin məqsədidir.

Rus inqilabçı-demokratı Gertsen inanırdı ki, tərbiyənin məqsədi ictimai zülmə qarşı mübarizə aparan azad, fəal, humanist, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət hazırlamaqdır. Tərbiyəli insan, hər şeydən əvvəl, əxlaqi cəhətdən inkişaf etmiş yetkin insandır. "Biz cəsarətlə qeyd edə bilərik ki, əxlaqi təsir tərbiyənin əsas vəzifəsini təşkil edir". (K.D.Uşinski) İ.H.Pestalotsi, İ.Kant, K.Helvetsi, V.Q.Belinski, N.N.Nərimanov, F.B.Köçərlili və başqaları da tərbiyənin məqsədi barədə qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Göründüyü kimi, tərbiyənin vahid məqsədi heç zaman olmamış və ya yəqin ki, olmayacaq. Buradan da tərbiyəli insanın hansı keyfiyyətlərə malik olması məsələsi sonsuz mübahisələrə səbəb olmuşdur. Məlum olduğu kimi, tərbiyə sistemi ibtidai siniflərdən həyata keçirilməyə başlanır: tərbiyənin məqsədi tərbiyəçinin (müəllimin) onu necə başa düşməsi və anlamasından, sabah bizim cəmiyyətin sıralarını hansı vətəndaşın tutmasından asılıdır.

Beləliklə, yetkin, hərtərəfli və harmonik inkişaf etmiş insanın yetişməsi tərbiyənin ən yüksək məqsədidir. Bugün ümumtəhsil məktəbinin, o cümlədən ibtidai təhsilin vəzifəsi şəxsiyyətin əqli, əxlaqi (mənəvi), emosional, əmək və fiziki inkişafına kömək etmək, onun yaradıcı imkanlarını hərtərəfli açmaq, humanist münasibətini formalaşdırmaq, uşağın yaş

xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun fərdi qabiliyyətlərinin çiçəklənməsi üçün müxtəlif şəraiti yaratmaqdır.

İbtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələri

Tərbiyənin məqsədi, bir sistem kimi, ümumi və konkret vəzifələrə bölünür. Onlar dəyişirlərmi? Əsla yox: vəzifələr məqsədlə müqayisədə daha tez formalaşır. Məktəbin və cəmiyyətin yenidən qurulmasının davam etməsi tərbiyənin vəzifələrinə yenidən baxmağa sövq edir. Həyat yetişən nəslin tərbiyəsinə yanaşmaların sürətlə dəyişməsinə tələb edir. Buna görə də tərbiyə məsələlərinin qoyuluşuna aid ənənəvi və müasir baxışları nəzərdən keçirməyə ehtiyac var. Ənənəvi pedaqogikada əqli (zehni), fiziki, əmək, əxlaqi, estetik (emosional) tərbiyə vəzifələri qoyulur. Müasir həyat və cəmiyyətin inkişafı şagirdlərin ənənəvi, ekoloji, iqtisadi, hüquqi tərbiyəsini də irəli sürür.

Əqli tərbiyə zəkanın inkişafına yönəldilir. Onun əsas vəzifəsi şagirdləri elmin əsasları ilə silahlandırmaqdır. İbtidai siniflərdə əqli tərbiyənin vəzifələri aşağıdakılardır:

- elmi biliklərin müəyyən olunmuş həcmi mənimsəmək;
- dünyabaxışı formalaşdırmaq ;
- əqli qüvvələrin, qabiliyyət və istedadların inkişafı;
- idraki maraqların inkişafı;
- şəxsiyyətin potensial imkanlarının inkişafı;
- idraki fəallığın formalaşdırılması;
- şagirdləri idraki fəaliyyətin metodları ilə silahlandırmaq;
- təfəkkürü, yaradıcı fəaliyyət təcrübəsini formalaşdırmaq.

Fiziki tərbiyə tərbiyə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. İbtidai siniflərdə fiziki tərbiyənin vəzifələri:

- sağlamlığın möhkəmlənməsi, düzgün fiziki inkişaf;
- əqli və fiziki iş qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- təbii hərəkət keyfiyyətlərin inkişafı və təkmilləşdirilməsi;
- gigiyenik vərdişlərin formalaşdırılması;

- əsas hərəkət keyfiyyətlərin (güc, çeviklik, dözümlülük və s.) tərbiyəsi;

- sağlam, çevik olmağa səy göstərmək, özünə və başqalarına sevinc bəxş etmək.

Əmək tərbiyəsi əmək fəaliyyətinin formalaşması, istehsal münasibətlərinin yaranması, əmək alətlərinin vəzifəsi və onlardan istifadə ilə bağlı tərbiyə proseslərini öyrənir. Əmək tərbiyəsinin başlanğıcı şəxsiyyətin harmonik inkişafının formalaşması prosesidir. Əmək fiziki və estetik tərbiyənin bir hissəsidir.

Mənəvi tərbiyə. Mənəvilik daxili əxlaqdır, özünəməxsus əxlaqdır. Mənəvi tərbiyə cəmiyyətin normalarına uyğun anlayış, mülahizə, hiss və əqidələr, əxlaqi bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması kimi məsələləri həll edir. Mənəvi anlayış və mülahizələr mənəvi halların mahiyyətini əks etdirir; başa düşməyə imkan verir ki, nə yaxşıdır, nə pisdır, nə ədalətli, nə ədalətsizdir; vaxt keçdikcə möhkəm, sabit əqidəyə və hərəkətlərə keçir. Mənəvi tərbiyənin əsasında yetişən nəslin ümumbəşəri dəyərlər, pozulmayan əxlaqi normalar durur. Müasir mərhələdə isə onun əsasını cəmiyyətin inkişafında baş verən yeni normalar və prinsiplər təşkil edir. Pozulmaz əxlaqi keyfiyyətlərə düzgünlük, ədalətlik, səliqəlik, məsuliyyətlik, namus, vicdan, ləyaqət, humanizm, əməksevərlik, böyüklərə hörmət və s. daxildir. Cəmiyyətin müasir inkişafından irəli gələn keyfiyyətlər—dövlətə, hökumət orqanlarına, dövlət rəməzlərinə, qanunlara, Konstitusiyaya hörmət, əməyə vicdanlı münasibət, vətənpərvərlik, intizamlılıq, vətəndaşlıq borcu, özünə tələbkərlilik, hadisələrə soyuqqanlı münasibət, sosial fəallıq, ürəyi yumşaq və s. daxildir.

Emosional (estetik) tərbiyə tərbiyə sisteminin estetik ideyaları ümumiləşdirən daha bir baza komponentidir. Onun vəzifələrini şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: 1) nəzəri biliklərin əldə olunması; 2) praktik bacarıqların formalaşdırılması. Birincisi estetik dəyərlərə qoşulmaq, ikicisi estetik fəaliyyətə fəal daxil olmaq məsələsini həll edir.

İbtidai siniflərdə estetik tərbiyənin vəzifələri:

- estetik biliklərin formalaşdırılması;
- estetik mədəniyyətin tərbiyəsi;
- keçmişin mədəni və estetik irsinin mənimsənilməsi;
- reallığa estetik münasibətin formalaşdırılması;
- estetik hisslərin inkişafı;
- estetik ideyaların formalaşdırılması;
- fikirdə, işdə, rəftarda, xarici görkəmdə gözəlliyə cəhdin formalaşdırılması.

Estetik fəaliyyətə qoşulmaq hər bir təhsilalanın, xüsusilə kiçik məktəblilərin musiqi, xoreografiya, yaradıcı birliklərdə, qruplarda, studiyalarda iştirakını əhatə edir. Müasir ibtidai məktəbdə estetik tərbiyə emosional sferanın bütün tələblərinə hələl cavab vermir. İbtidai siniflərdə insan əxlaqının sarsılmaz öyüd-nəsihətləri möhkəm mənimsənilməlidir.

Məktəblilərin ekoloji tərbiyəsi problemləri kəskin şəkildə durur. Yaşayış yerlərinin yaşıllaşdırılması, təbiətin qorunması, heyvanlara, quşlara, canlı təbiətə qayğı, ətraf mühitin, havanın çirkənlənməsinə qarşı mübarizə bu sahəyə müəyyən istiqamət verir. Şagirdlərin iqtisadi tərbiyəsi vəzifələri də çox aktualdır. Dövlətin siyasəti, bazar münasibətləri, həyatın kommersionlaşdırılması məktəbi və pedaqoqları məcbur edir ki, uşaqların maraqlarının əmtəə-pul münasibətlərinə düzgün münasibət formalaşdırılmasına, istehlak sahəsində insanların əxlaqına mənəvi qiymət verməyə istiqamətləndirsinlər. Bu sahədə çətinliklər çoxdur, çünki bu bizim cəmiyyət üçün yenidir.

Nəhayət, məktəblilərin hüquqi tərbiyəsi müasir tərbiyənin daha bir aspektidir. Ölkədə cinayətkarlıq "cavanlaşır", Məktəb və pedaqoqlar ailə ilə birgə ciddi profilaktik tədbirlərə qoşulmalıdır ki, uşaqları hüquqa zidd əməllərdən çəkindirsinlər, cəmiyyətdə sülh və əminamanlıq təmin etsinlər.

Deməli, ibtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələri çoxdur. Onların içərisində ən mühümləri əqli (zehni), əxlaqi (mənəvi), fizi-

ki, əmək, estetik (emosional), ekoloji, iqtisadi, hüquqi tərbiyədir.

İbtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələrinin reallaşdırılması yolları

Bu məsələ müasir məktəb təcrübəsində kəskin diskussiya məsələsidir. Burada çox problem var. Əgər son 10-15 ildə məktəb qarşısında qoyulan vəzifələri müqayisə etsək, görürük ki, onların sayı ildən-ilə artır. Belə sual doğur: bunu adi ümumtəhsil məktəbində, o cümlədən ibtidai məktəbdə necə reallaşdırmaq olar? Təhsilin müddətini artırmaq? Adət etdiyimiz hər günkü 4 saat əvəzinə 6 saata qaldırmaq? Bu, çıxış yolu deyil. Onsuz da uşaqlar həddindən artıq yüklüdür. Bu yolu seçmək olmaz. Bəs bu yeni və mürəkkəb vəzifəni tədris yükünü, təlimin müddətini azaltmadan, uşaqların sağlamlığına zərər vurmadan necə həyata keçirmək olar?

Həyat diktə edir ki, bu işdə yeganə bir çıxış yolu var: diqqəti əsas problem üzərində mərkəzləşdirmək, birinci növbədə, global, ümumi və bazis problemləri həll etmək, sonra isə xüsusi məsələlərə uymaq lazım deyil. Kiçik məktəblilərin tərbiyəsi vəzifəsi yalnız o zaman uğurla həll olunur ki, yalnız məktəblilərin deyil, müəllimlərin, valideynlərin, bütövlükdə cəmiyyətin ümumi mədəni, mənəvi səviyyəsi yüksəlsin.

İbtidai məktəb nə edə bilər və nə etməlidir? Diqqəti əsas məsələ üzərində cəmləşdirməklə, möhkəm baza bilikləri, bacarıqlar, mənəviyyat və əxlaq formalaşdırmaq. Sonra bu bünövrə üzərində istənilən çətinlikdə vəzifə qoymaq olar.

Məktəb elə yerdədir ki, burada nəyi isə öyrətmək, ora nəyi isə "qoymaq" olar. Bəs adi ibtidai məktəbə nəyi "qoymaq" olar? Bura uşağın aqlını qoymaq, bu dəyərdən istifadə etməyi öyrətmək, onlarda möhkəm əxlaqi normalar və mənəvi—əxlaqi əsaslar formalaşdırmaq lazımdır. Sadə bilikləri, bacarıqları möhkəm mənimsətmək onun əsas məqsədidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçən əsrin 40-80-cı illərində ibtidai məktəb cəmiyyətimizin fəxri olmuş, misli-bərabəri olmayan yüksək təhsil və tərbiyə vermişdir. Mübaliğəsiz demək olar ki, xalqımız öz əsas təhsilini ibtidai məktəbdə almışdır. Bu gün onlardan imtina etmək olarmı?

Çoxları belə hesab edirlər ki, ibtidai məktəbin yenidən qurulması bir sıra boşluqlar yaratmışdır. Bu sahədə fasiləsiz təkmilləşmələr gedir, lakin ibtidai məktəbin keyfiyyəti yüksəlmir. Uşaqlar fikirləşə bilmirlər. Əsas məqsəd köhnədir: elementar biliklərin möhkəm mənimsənilməsi, mənəvi və əxlaqi tərbiyə. Demək, ibtidai məktəbin vəzifəsinin keyfiyyətli həlli təcrübəsi saxlanmalıdır. Ənənəvi, müasir tələbləri və imkanları nəzərə alaraq ibtidai məktəbin modeli müəyyənləşdirilmişdir:

- məktəbdə təlim müddəti—4 il;
- həftədə dərs günlərinin miqdarı—5 gün;
- həftəlik dərs saatlarının miqdarı—23—25 saat
- gündəlik dərslərin miqdarı —4—5 dərs;
- fənlər: ana dili, riyaziyyat, həyat bilgisi, xarici dil, informatika, fiziki tərbiyə, təsviri incəsənət, musiqi, texnologiya, Azərbaycan dili (qeyri-Azərbaycan bölməsində)
- ana dili, riyaziyyat, yazı-hər gün (müəyyən olunmuş qaydalarda);
- fiziki tərbiyə, texnologiya—həftədə 2 saat;
- xarici dil, informatika, musiqi, həyat bilgisi-həftədə 1-2 dərs.

Bu modeldə qurulmuş ibtidai məktəb əsas problemləri həll edir:

- 1) Elementar bilikləri və bacarıqları möhkəm mənimsəmək (oxumaq, oxunarı başa düşmək, hesablamaq, yazmaq, öz fikrini şifahi və yazılı ifadə etmək;
- 2) uşaqların tədris yükünü nizamlamaq və sağlamlığını qorumaq;
- 3) tərbiyə etmək.

İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin mərhələləri

Nəzərdə tutulan məqsədə çatmaq üçün tərbiyə prosesi təşkil edilməlidir. Bu ona idarəetmə prosesi forması verməyə imkan yaradır, müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətini əks etdirir, müəyyən nəticələr alınır. Bu proses təlim-tərbiyə prosesi və ya pedaqoji proses adlanır. O qoyulmuş məqsədə çatmağa yönəldilir və tərbiyə olunanların nəzərdə tutulmuş keyfiyyətləri və xüsusiyyətlərini başqa şəkllə salmağa yönəldir. Başqa sözlə, pedaqoji prosesin gedişində tərbiyəçilərin sosial təcrübəsi tərbiyə olunanların şəxsiyyətinin keyfiyyətində özünə yer tapır.

Tərbiyənin nəzərdə tutulmuş məqsədi xüsusi olaraq təşkil olunmuş pedaqoji prosesdə həyata keçirilir. Bu proses bir-birindən nisbi asılı olmayan, lakin ayrılmaz hissələrdən—təlim, təhsil, tərbiyə, inkişaf və şəxsiyyətin formalaşması hissələrindən ibarətdir. Təlim verərək tərbiyə edirik; tərbiyə verərək öyrədirik; təhsil verərək inkişafı təmin edirik, inkişaf etdirərək formalaşdırırıq. Tamlıq, ümumilik və vəhdətlik təlim-tərbiyə prosesinin əsas xüsusiyyətidir.

Pedaqoji proses təkrar olunan, dövrü prosesdir və onun inkişafında eyni mərhələlər təkrar olunur. Mərhələlər onun tərkib hissələri deyil, inkişafın ardıcılığıdır: hazırlıq, əsas, yekun mərhələlər. Hazırlıq mərhələsində prosesin nəzərdə tutulan istiqamətdə nəzərdə tutulan sürətlə baş verməsi üçün lazım olan şərait yaradılır. Bunun üçün planda irəli sürülür: konkret vəzifələrin qoyulması, inkişaf prosesinin öyrənilməsi; nailiyyətlərin proqnozlaşdırılması; inkişaf prosesinin layihələndirilməsi və planlaşdırılması. Düzgün məqsədin qoyulması, inkişafın məqsədinin müəyyənləşdirilməsi diaqnostikasız mümkün deyil. Pedaqoji diaqnostika (yunan sözü olub “dua”-“şəffaf”, “qnozis”-bilik) pedaqoji prosesin şəraitinin aydınlaşmasına yönələn tədqiqat üsuludur. Onun əsas məqsədi nəzərdə tutulmuş nəticələrin alınmasına kömək edən və mane ola

biləcək şərait haqqında aydın təsəvvürün əldə olunmasıdır. Diaqnostikanın gedişində müəllim və şagirdlərin real imkanları, onların hazırlıq səviyyəsi və digər vacib faktlar və məlumatlar toplanır. Diaqnostikanın ardınca pedaqoji prosesin gedişinin və nəticələrin proqnozlaşdırılması gəlir.

Proqnozlaşdırmanın mahiyyəti qabaqcadan, proses başlanana qədər konkret şəraitdə onun potensial nəticəliliyini müəyyən etməkdir. Pedaqoji prosesin həyata keçirilməsinin əsas mərhələsi qarşılıqlı (əlaqəli) elementlərdən ibarətdir: həyata keçirilən fəaliyyətin məqsəd və vəzifələrinin qoyulduğu və şərhli; müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı hərəkəti; pedaqoji prosesin nəzərdə tutulan metod, forma və vasitələrindən istifadə edilməsi; əlverişli şəraitin yaradılması; məktəblilərin müxtəlif stimullaşdırma fəaliyyətinin müxtəlif formalarının həyata keçirilməsi, pedaqoji prosesin başqa proseslərlə əlaqəsinin təmin olunması. Pedaqoji prosesin yekun mərhələsi əldə olunmuş nəticələrin təhlilidir. Bu nə üçün lazımdır? Cavab aydındır: gələcəkdə baş verə biləcək səhvləri təkrar etməmək, sonrakı dövrlərdə baş vermiş halları nəzərə almaq. Təhlil edə-edə öyrənirik. O pedaqoq inkişaf edə bilir ki, yol verilmiş nöqsanları aradan qaldıra bilir. Tənqidi təhlil və özünü-təhlil pedaqoji ustalığın zirvəsinə aparan yoldur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təlim-tərbiyə prosesi kortəbii, özbaşına inkişaf etmir. Çoxəsrlik tərbiyə prosesi onun təşkilinin müəyyən formasını hazırlamışdır.

İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları

Pedaqoji prosesin qanunauyğunluqlarında onun əsas, təkrarolunan əlaqələri əks olunur. Başqa sözlə, qanunauyğunluq göstərir ki, onda nə və necə bağlıdır, nə və nədən asılıdır. Aydındır ki, hər bir pedaqoq bunları yaxşı başa düşməli və bilməlidir. Təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almaq lazımdır:

1. Pedaqoji prosesin qanunauyğunluğunun dinamikliyi. Şagirdin bütün sonrakı mərhələlərdə uğurları əvvəlki mərhələlərdəki uğurlarından asılıdır. Bu o deməkdir ki, pedaqoji proses "pilləli" xarakterdədir: aralıq nailiyyətlər nə qədər yüksəkdirsə, son nəticə də yüksək olar. Üçüncü sinifdə oxuyan şagirdlərdən biri artıq oxuya bilir, həmin yaşda olan digərinin isə oxusu və oxuduğunu anlamaqda problemi var. Hansı uşaq ibtidai məktəbi yaxşı bitirəcək? Cavab aydındır.

2. Pedaqoji prosesdə şəxsiyyətin inkişafı qanunauyğunluğu. Şəxsiyyətin inkişaf tempi və uğur səviyyəsi asılıdır: 1) irsiyyətdən; 2) tərbiyə və təlim mühitindən; 3) təlim-tərbiyə fəaliyyətinə daxil olmaqdan; 4) pedaqoji fəaliyyətdə tətbiq olunan vasitə və üsullardan. Bu ümumi qanunauyğunluqla yuxarıda tanış olduq.

3. Təlim-tərbiyə prosesinin idarə edilməsi. Pedaqoji təsirin effektivliyi asılıdır:

1) Şagirdlər və müəllimlər arasında əks-əlaqələrin intensivliyindən;

2) Şagirdlərə təsirin əsaslandırılmasından.

Əgər müəllim-tərbiyəçi uşağın əxlaqına, rəftarına dərin-dən nüfuz etsə, onu düzgün başa düşsə və vaxtında ona dəstək ola bilsə, səhv hərəkətlərini aradan qaldırsa, ümumi nəticə yaxşı olar.

4. Pedaqoji prosesin hissi, məntiqi və təcrübənin vəhdəti qanunauyğunluğu. Təlim-tərbiyə prosesinin effektivliyi asılıdır:

1) Hissi idrakın intensivliyi və keyfiyyətindən; 2) dərk olunanın, qavranılanın məntiqi başa düşülməsindən; 3) başa düşülənin təcrübədə tətbiqindən. Əgər şagird müəllimin öyrətmək istəyinə hissləri ilə nüfuz etməsə, soyuqqanlı və passivdirsə, onun uğurları ola bilməz.

5. Xarici (pedaqoji) və daxili (idraki) fəaliyyətin vəhdəti qanunauyğunluğu. Pedaqoji prosesin effektivliyi asılıdır: 1) pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətindən; 2) müəllim-tərbiyəçilərin təlim-tərbiyə fəaliyyətinin keyfiyyətindən. Əbəs yerə demirlər

ki, şagird öz müəllimini tapmalıdır, müəllim də öz şagirdlərini tapmalıdır.

Beləliklə, məlum oldu ki, təlim-tərbiyə prosesində pedaqoji sistemin bütün komponentləri arasında əlaqəni ifadə edən mühüm qanunauyğunluqlar mövcuddur. Qanunauyğunluq tərbiyə və təlimin davamlı yüksək nəticələr alınmasını müəyyən edir; onların irsiyyətdən, mühütdən və tərbiyədən asılılığını göstərir; müəllimlərin və şagirdlərin fəaliyyətindəki əlaqələri açıqlayır; tərbiyənin mühüm amilləri arasındakı asılılıqları nəzərə alır. Onların fəaliyyətini praktik pedaqoji prosesin hər addımında nəzərə almaq lazımdır.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. İbtidai təhsildə tərbiyənin məqsədi nədir? Tərbiyənin vəzifəsi nədir?
2. Tərbiyənin məqsədi və vəzifələri necə müəyyənləşir?
3. Tərbiyənin tərkib hissələri hansılardır?
4. Əqli tərbiyə nədir? Onun hansı vəzifələri var?
5. Fiziki tərbiyə nədir? Onun vəzifələri hansılardır?
6. Əmək tərbiyəsi nədir?
7. Əxlaq tərbiyəsi nədir? Onun vəzifələrini söyləyin.
8. Emosional (estetik) tərbiyə nədir? O hansı vəzifələri yerinə yetirir?
9. Ekoloji, iqtisadi, hüquqi tərbiyənin vəzifələri haqqında məlumat verin.
10. Pedaqoji proses nəyə xidmət edir?
11. Pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları hansılardır?
12. İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin əsas mərhələlərini təhlil edin.
13. İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin reallaşdırılması yolları haqqında məlumat verin.
14. İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin xüsusiyyətlərinə nələr daxildir?

V MÖVZU: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL SİSTEMİ. ÜMUMİ İBTİDAİ TƏHSİL

Plan

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu haqqında məlumat
2. Təhsili sisteminin strukturu. İbtidai təhsilin strukturu
3. Ümumi orta təhsil. İbtidai ümumi təhsilə verilən tələblər
4. Təhsil Qanununa görə ibtidai təhsilin məqsədi və vəzifələri
5. Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri. İbtidai siniflərdə onların tətbiqi

Təhsil sistemi haqqında ümumi məlumat

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 5 sentyabr 2009-cu il tarixli 156 №-li Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Təhsil haqqında Qanun təhsil sisteminin ümumi əsaslarını müəyyən edən hüquqi sənəddir. Təhsil Qanunu 6 fəsildə 47 maddədən ibarətdir. Qanunun ikinci fəslə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi” adlanır və 21 maddədən ibarətdir. “Təhsil sisteminin quruluşu” adlanan 8-ci maddədə təhsil sistemi belə ifadə olunur:

“8.0. Təhsil sistemində aşağıdakılar daxildir:

8.0.1. Bütün təhsil müəssisələri, təlim-tərbiyə prosesi ilə məşğul olan və təhsil xidmətləri göstərən digər qurumlar;

8.0.2. Təhsili idarəetmə orqanları və onların tabeliyində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlar;

8.0.3. Təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri- hökumət təşkilatları, assosiasiyalar, cəmiyyətlər, elmi-metodik şuralar və digər qurumlar.

("Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2009, səh.15)

Təhsil Qanununun 17-ci maddəsi "Təhsil sisteminin pillələri və səviyyələri" adlanır.

"17.1. Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı təhsil pillələri və səviyyələri müəyyən olunur:

17.1.1. Məktəbəqədər təhsil.

17.1.2. Ümumi təhsil.

17.1.2.1. İbtidai təhsil;

17.1.2.2. Ümumi orta təhsil;

17.1.2.3 Tam orta təhsil;

17.1.3 İlk peşə-ixtisas təhsili;

17.1.5. Ali təhsil;

17.1.5.1. bakalavriat;

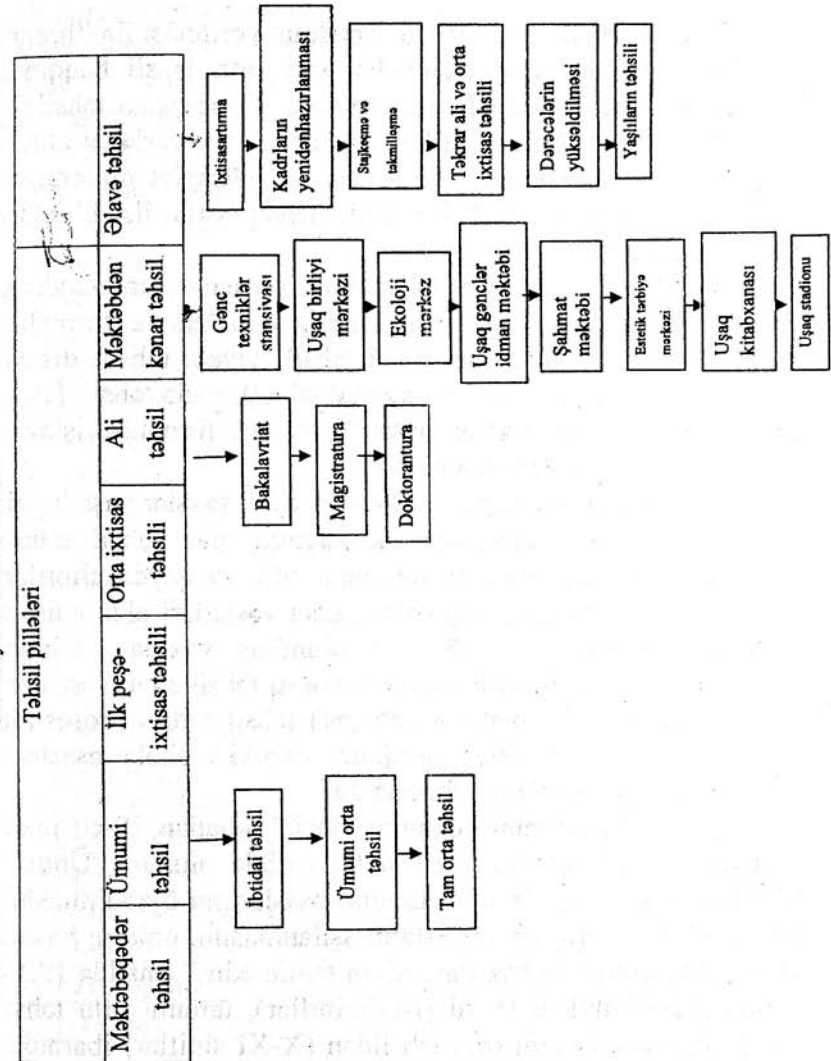
17.1.5.2. magistratura;

17.1.5.3. doktorantura;

Təsnifatdan məlum olur ki, ibtidai təhsil (I-IV siniflər) ümumi təhsilin, ümumiyyətlə, təhsilin bünövrəsidir. Təhsil sisteminə daxil olan pillələr, səviyyələr və digər mərhələlər bir-birilə qırılmaz əlaqədədir, vəhdət təşkil edir. Bütövlükdə təhsil sistemində, təhsilin keyfiyyəti ibtidai təhsil səviyyəsində təlim-tərbiyənin keyfiyyətindən asılıdır. Buna görə də ibtidai sinif müəlliminin əməyi şərəfli və olduqca məsuliyyətlidir.

Təhsil sistemindən danışarkən təhsilin formaları və təhsiləmə formalarından bəhs etməmək olmaz. Təhsil Qanununa görə, ölkəmizdə təhsil üç formada həyata keçirilir (maddə 12): formal təhsil; qeyri-formal təhsil; informal təhsil.

Azərbaycanda təhsil sistemi

Formal təhsil dövlət təhsil sənədinin verilməsi ilə (ümumi orta təhsil haqqında şəhadətnamə, tam orta təhsil haqqında attestat, ali təhsil haqqında diplom və s.) başa çatan təhsildir. Qeyri-formal təhsil müxtəlif kurs, seminar və s. yerlərdə alınan və dövlət təhsil sənədinin verilməsi ilə müşayiət olunmayan təhsildir. Informal təhsil isə özünütəhsil yolu ilə biliklərə yiyələnmə formasıdır.

Ölkəmizdə müxtəlif təhsiləlmə formaları mövcuddur. Təhsil Qanununun 13-cü maddəsində təhsiləlmə formaları belə müəyyən olunmuşdur: əyani təhsil; qiyabi təhsil; distant (məsafədən) təhsil; sərbəst (eksternat təhsil); evdə təhsil. İstehsalatda çalışmayan şəxslər əyani (gündüz) formada, işləyən şəxslər isə qiyabi formada təhsil alır.

Esksternat formada təhsil almaq istəyən şəxslər yaşadıkları bölgədə eksternat təhsil vermək hüququ olan təhsil müəssisəsinin təhbərinə ərizə ilə müraciət edir və qeydə alınrlar. Onlar müvafiq tədris proqramları, dərs vəsaitləri əldə edir və müstəqil hazırlaşırlar. Müəyyən olunmuş vaxtda təhkim olunduqları təhsil müəssisəsində müvafiq təhsil səviyyəsi üzrə imtahan verirlər. Distant (məsafədən) təhsil tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, proqram, texniki vasitələr əsasında təşkil olunduğu təhsiləlmə formasıdır.

Təhsil Qanununun "Ümumi təhsil" adlanan 19-cu maddəsində ümumi təhsilin vəzifəsi belə ifadə olunur: "Ümumi təhsil təhsiləlmənlərə elmlərin ümumi əsaslarının öyrədilməsini, zəruri bilik, bacarıq və vərdislərin aşılmasını, onların həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlanmasını təmin edir," (maddə 19.1.) Ümumi təhsil ibtidai təhsil (I-IV siniflər), ümumi orta təhsil (V-IX siniflər) və tam orta təhsildən (X-XI siniflər) ibarətdir. Ümumi orta təhsil icbaridir (19.14). "İbtidai təhsilin məqsədi təhsiləlmənlərə oxumaq, yazmaq və hesablama bacarıqları aşılmaq, onlarda insan, cəmiyyət və təbiət haqqında ilkin həyati biliklər, məntiqi təfəkkür elementləri, estetik, bədii zövq

və digər xüsusiyyətlər formalaşdırmaqdan ibarətdir" (maddə 19.9.) Azərbaycan Respublikasında təhsil altı yaşdan başlanır. Valideynlərin və ya uşaqların digər qanuni nümayəndələrinin arzusu ilə təhsil müəssisəsi xüsusi istedadlı uşaqları müvafiq icra hakimiyyətinin müəyyən etdiyi qaydada daha erkən yaşda qəbul edə bilər.

İbtidai təhsil müvafiq təhsil proqramına əsasən həyata keçirilir. Ümumi ibtidai təhsilin və "İbtidai sinif müəllimliyi" ixtisası üzrə bakalavriat səviyyəsində ibtidai təhsilin məzmunu üç əsas dövlət sənədi ilə müəyyən olunur. Tədris planı, fənn proqramı (kurrikulumu), dərslik və dərs vəsaitləri. Bunların hər üçü Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və hər il təsdiq olunur. İbtidai sinif müəllimi hazırlayan bakalavr səviyyəsinin özünə məxsus ali baza təhsil Proqramı (tədris planı) hazırlanıb təsdiq olunur.

Təhsil sisteminin statistikasi (2014-2015-ci dərs ili)

No	Təhsil pillələri	Müəssisələrin sayı	Təhsil alanların sayı	Pedaqoji kadrların sayı
1	Məktəbəqədər təhsil	1706	116049	16651
2	Ümumi təhsil	4482	1.324900	160900
3	İlk-peşə ixtisas təhsili	113	25414	6512
4	Orta ixtisas təhsili	59	57749	6755
5	Ali təhsil	53	158212	15023
	Yekun	6781	1672394	205821

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil müəssisəsində təlim-təbiiyə işlərinin mərkəzində tədris planı durur və o, bir nömrəli dövlət sənədi hesab olunur. Təhsilin məzmununu əks etdirən

dövlət sənədlərindən digəri fənn proqramları adlanır. Fənn proqramında tədris planında nəzərdə tutulan fənlərin məzmunu şərh olunur. Ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan geniş miqyaslı və çoxşaxəli təhsil islahatlarının aparılmasına müvafiq sürətdə ayrı-ayrı fənlərin məzmununu əks etdirən sənəd fənn kurikulumları adlanır. Təhsildə gedən təhsil islahatları birinci sinifdən başlandığına görə fənn kurikulumları ibtidai təhsil səviyyəsində tətbiq olunmağa başlanmışdır. Fənn kurikulumlarının tətbiqinə 2008-2009-cu dər ilindən başlanmış, hal-hazırda bu proses səkkizinci sinifdə davam etdirilir.

Pedaqoji prosesdə tətbiq olunan üçüncü dövlət sənədi dərsliklər və dərs vəsaitləridir. Dərsliklər ayrı-ayrı siniflərdə tədris olunan fənlər üzrə fənn kurikulumları əsasında hazırlanır və bir sıra tələblərə cavab verir. Bu sənədlərdən dərsliyin müvafiq bölməsində ətraflı bəhs olunacaqdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılmışdır. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ təmin edilmişdir. (Təhsil sistemi barədə ətraflı məlumat almaq üçün yuxarıdakı cədvələ bax).

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda qeyd olunur ki, bu Qanun vətəndaşların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş təhsil hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən edir. Vətəndaşların təhsil hüquqları Konstitusiyanın 42-ci maddəsində “Təhsil hüququ” adlanır və aşağıda qeyd olunan maddələri əks etdirir.

I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.

II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.

III. Təhsil sisteminə dövlət tərəfindən nəzarət edilir.

IV. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirilməsinə dövlət zəmanət verir.

V. Dövlət minimum dövlət standartlarını müəyyən edir. (“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, Qanun, 2009, səh. 16)

Təhsil Qanununun “Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri” adlanan 3-cü maddəsində on prinsip göstərilir: humanistlik, demokratiklik, bərabərlik, millilik və dünyəvilik, keyfiyyətlik, səmərəlilik, fasiləsizlik, varislik, liberallaşma, inteqrasiya.

Bu prinsiplərin qısa şərhinə nəzər salaq:

1. İlk əvvəl, təhsilin fasiləsizliyi, vəhdəti və daimiliyi prinsipinin mahiyyətini açıqlamaq lazım gəlir. Fasiləsiz təhsil və ya təhsilin fasiləsizliyi o deməkdir ki, təhsil sisteminə daxil olan pillələr bir-biri ilə qırılmaz tellərə bağlıdır, biri digərini tamamlayır, daimi (fasiləsiz) xarakter daşıyır, insan daim, ömür boyu təhsillənməyə can atır. Mövcud tədris planları və təhsil proqramları (kurikulumlar) imkan yaradır ki, hər bir şəxs tədricən təhsilin müvafiq səviyyəsində bilik və bacarıqlara yiyələnsin. Təhsilin ayrı-ayrı pillələri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və asılılıq insanlara imkan verir ki, həyatı boyu ardıcıl və fasiləsiz təhsillənə bilsin.

Təhsilin demokratikliyi prinsipi. Təhsilənlərin azad düşüncə ruhunda tərbiyə edilməsi, təhsilin dövlət ictimai əsaslarla təşkilində və idarə edilməsində səlahiyyət və azadlıqların genişləndirilməsi, təhsil müəssisələrinin muxtariyyətinin artırılmasıdır.

Təhsilin humanistliyi prinsipi: şəxsiyyətin azad inkişafı, insan hüquqları və azadlıqlarına, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, hörmət, dindar və müxtəlif dinə mənsub olan şəxslərə qarşı tolerantlıq və s. keyfiyyətlər daxildir.

Təhsildə səmərəlilik prinsipi. Təhsilin və elmin müasir üsul və vasitələrlə səmərəli təşkili, son nəticəyə istiqamətlən-

dirilməsi və daim inkişaf etməsi, faydalılığı və s. nəzərdə tutulur.

Təhsilin keyfiyyətliliyi prinsipi. Bu prinsip tələb edir ki, təhsil dövlətin təsdiq etdiyi standartlara və müəyyən olunmuş normalara uyğun həyata keçirilsin; təhsil vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin tələbatına uyğun qurulsun.

Təhsildə liberallaşma prinsipi. Təhsil sahəsinin və təhsil fəaliyyətinin açıqlığının genişləndirilməsini ifadə edir.

Təhsil sistemində varislik prinsipi. Təhsil sistemində daxil olan müxtəlif pillələrin və təhsil müəssisələrinin arasında qarşılıqlı əlaqənin, asılılığın olduğunu nəzərdə tutur. Məsələn, ibtidai təhsil məktəbəqədər təhsil üzərində, ali təhsil tam orta təhsil üzərində fəaliyyət göstərir. Aşağı təhsil pillələrində mənimsənilmiş biliklər, bacarıq və vərdislər təkmilləşmiş və dərinləşmiş formada yuxarı pillələrdə davam etdirilir. Başqa sözlə, müəyyən mərhələdə qazanılmış bilik və bacarıqlar növbəti mərhələyə ötürülür, bir növ baza rolunu oynayır.

Təhsildə millilik və dünyəvilik prinsipi. Məktəblər üçün təhsilin məzmunu, yeni tədris planı, fənn proqramları (kurrikulumları), dərsliklər və dərs vəsaitləri hazırlanarkən xalqımızın milli dəyərlərinə (maddi və mənəvi dəyərlərə) üstünlük verilir. Maddi dəyərlərə daxildir: tarixən salınmış şəhərlər, binalar, körpülər, fabriklər, zavodlar, dağlar, memarlıq abidələri və s. Mənəvi dəyərlərə isə adət-ənənələrimiz, dilimiz, dinimiz, tariximiz, ədəbiyyatımız, musiqimiz, mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, elmimiz, təhsilimiz və s. daxildir. Dövlətlər arasında sülh, əmin-amanlıq, azadlıq, insanpərvərlik, xalqlar arasında dostluq, elmdə, texnikada kəşflər və ümumbəşəri dəyərlər sırasındadır. İçəri şəhər, Qala memarlıq qoruqları, Möminəxatın türbəsi, Xudafərin körpüsü, Qobustan təbii-tarix muzeyi, Qız qalası və s. abidələr, Nizami dühası, Y.Məmmədəliyevin neft emalı sahəsindəki kəşfi, muğamatımız, sazımız bütün dünyaya məxsusdur.

Təhsildə bərabərlik prinsipi. Bütün vətəndaşların bərabər şərtlər əsasında təhsil almasına imkanlar yaradılması və təhsil hüququnun təmin olunması deməkdir.

Təhsilin integrativliyi prinsipi. Milli təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə səmərəli formada qoşulması, uyğunlaşması və qovuşması əsasında inkişafıdır.

İbtidai təhsildə bu prinsiplərin nəzərə alınması

Dünyanı dərk etməkdə məktəbdə öyrənilən fənlərin əhəmiyyəti böyükdür. Ölkəmizdə din dövlətdən ayrılır. Ümumtəhsil müəssisələrində din xüsusi fənn kimi tədris olunmur, dini ayinlər icra edilmir. Vətəndaşlar üçün vicdan azadlığı verilmiş, dinə inanıb-inanmamaq hər kəsin şəxsi işidir. Dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərə real elmi biliklər öyrədilir, elmi dünyagörüşü aşılanır. Bununla belə, yeri gəldikcə, islam dininin dəyərlərindən, peyğəmbərin faydalı fikirlərindən də istifadə olunur. Təhsil müəssisələrində isbat olunmuş və həyatda istifadə olunan real elmi biliklər, bacarıq və vərdislər təhsildə dünyəviliyin tələbidir. Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin prinsiplərinin mahiyyəti və məzmununu bilmək ibtidai sinif müəllimi və tələbə (gələcək ibtidai sinif müəllimi) üçün faydalıdır. Təhsilin demokratik və humansizm prinsipləri əsasında təşkili uşaq şəxsiyyətinin formalaşması sahəsində müəllimin fəaliyyətinə istiqamət verir. Təlim - tərbiyə prosesinin səmərəli, keyfiyyətli təşkili, təlimdə bərabər imkanların yaradılması, tərbiyə işində milli zəminə və ümumbəşəri dəyərlərə üstünlük verilməsi, təhsil sisteminin fasiləsizliyi, varisliyi, təhsildə liberallıq və integrasiya prinsiplərinin nəzərə alınması müəllimin fəaliyyətinin sanki kompasıdır.

Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərinə bələd olmaq təhsildə yeridilən təhsil siyasətinin əhali arasında təbliği, uşaqların tərbiyəsi sahəsində ailələrlə, valideynlərlə işin

təşkilinə, ölkə vətəndaşlarının təhsil hüququnun təmin olunması ilə bağlı müəllimin fəaliyyətinə istiqamət verir.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu barədə məlumat verin.
2. Təhsil sistemi nədir?
3. Azərbaycanda təhsil sisteminin strukturuna nələr daxildir?
4. Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri hansılardır? Onların hər biri barədə məlumat verin.
5. Ümumi təhsil sistemində ibtidai təhsilin məqsədi və vəzifələri nədir?
6. Təhsil prinsiplərinin ibtidai siniflərində tətbiqinin mahiyyətini şərh edin.

VI MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ TƏLİMİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Plan

1. İbtidai təhsilin didaktikası
2. Didaktik sistemlər
3. İbtidai təhsilin strukturu
4. İbtidai təhsilin məzmunu
5. İbtidai təhsilin məzmununun elementləri
6. İbtidai təhsilin tədris planları
7. İbtidai təhsilin tədris proqramları (Kurikulumlar)
8. İbtidai siniflər üçün dərsliklər və dərs vəsaitləri

İbtidai siniflərdə təlim illəri uşaqların əxlaqi, intellektual, emosional, fiziki, estetik inkişafında bütöv bir dövrdür: bu o zaman boş söhbət deyil, real iş olar ki, uşaq təkcə sabahkı bilikləri mənimsəməyə hazırlaşmır, bugünkü zəngin həyatla yaşayır.

V.L.Suxomlinski

İbtidai təhsilin didaktikası. Təlim prosesinin mahiyyəti

Pedaqoji prosesin əsas hissələrindən biri təlimdir. Öz mürəkkəbliyinə görə, təlim yalnız tərbiyə və inkişafdan geri qalır. Təlimə tam və hərtərəfli qiymət vermək çox çətinidir, çünki o, əlaqə və münasibətləri, amilləri, qaydaları əhatə edir.

Qədim və orta əsrlərdə yaşamış mütəfəkkirlər "təlim" adı altında əsasən tədris prosesini başa düşürdülər ki, onun məqsədi şagirdidir. XX əsrin əvvəlində bu anlayışa iki prosesi-tədrisi və öyrənməni daxil etdilər. Tədris dedikdə, təlim materialının mənimsənilməsinin təşkili üzrə müəllimin fəaliyyəti, öyrənmə dedikdə, şagirdlərin öyrədilən biliklərin mənimsənilməsi üzrə fəaliyyəti başa düşülür.

Təlim prosesinin mahiyyəti, birgə fəaliyyət kimi, tədris və öyrənmənin vəhdəindən ibarətdir. Təlimin müasir anlamı üçün xarakterikdir: 1) ikitərəfli proses; 2) müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti; 3) müəllimin rəhbərliyi altında fəaliyyət; 4) planlı təşkil və idarə; 5) tamlıq və vahidlik; 6) şagirdlərin yaş və inkişaf qanunauyğunluqlarına müvafiqlik; 7) şagirdlərin inkişafı və tərbiyəsinin idarə edilməsi.

Pedaqogikanın təlim və təhsilin problemlərini öyrənən sahəsi didaktika adlanır. "Didaktika" termini latın mənşəli olub "öyrədən" deməkdir. Didaktikanın əsas kateqoriyaları: təlim, təhsil, tədris, öyrənmə, bilik, bacarıq, vərdiş, təhsilin məqsədi, məzmunu, təşkili, növləri, formaları, metodları, texnologiyaları, vasitələri, nəticələri. Bu anlayışların mahiyyəti ümumi pedaqogikanın tədrisi zamanı ətraflı şərh olunmuşdur.

Didaktika öz predmeti dairəsində mövcud qanunauyğunluqları və asılılıqları öyrənir və iki əsas vəzifəni yerinə yetirir: 1) nəzəri; 2) praktik. O təlim fəaliyyətinin bütün səviyyələrində təlim sistemini əhatə edir. Öyrənilən fəaliyyətin dairəsinə görə, iki növə ayrılır: 1) ümumi; 2) xüsusi. Ümumi didaktika bütün qanunauyğunluqları, prinsipləri, şərtləri, amilləri ilə birgə götürülmüş təlim prosesi daxildir. Xüsusi didaktika fənlərin tədrisi metodikası (məsələn, Azərbaycan dilinin, riyaziyyatın, Həyat bilgisinin və s. fənlərin tədrisi) adlanır. O, qanunauyğunluğun gedişi, tədris fənlərinin tədrisinin məzmunu, formaları və metodlarını öyrənir. Hər fənnin özünə məxsus tədrisi metodikası var.

Yekun olaraq: Təlim prosesinin mahiyyətini tədris və öyrənmənin vəhdəti təşkil edir. İbtidai təhsilin didaktikasına analogi olaraq xarakterik olan cəhətlər:

1) ikitərəfli xarakter; 2) müəllim və şagirdin birgə fəaliyyəti; 3) prosesə müəllimin rəhbərliyi; 4) planlı təşkil və idarəetmə; 5) tamlıq və vahidlik; 6) şagirdlərin yaş və inkişaf qanunauyğunluqlarına müvafiqlik; 7) onların inkişafı və tərbiyəsinin idarə edilməsi. Təlim və təhsil problemlərini didaktika

öyrənir. O cavab verir: nəyi, necə, nə vaxt, harada və nə üçün öyrətmək? Didaktikanın əsas anlayışları: tədris, təhsil öyrənmə, təlim, məzmun, metodlar, formalar, vasitələr, sistemlər, texnologiyalar və s.

Didaktik sistemlər

Uşaqları müxtəlif üsullarla öyrədirlər. Lap qədim zamanlardan pedaqoqlar çalışırdılar ki, elə forma, metod və texnologiyalar seçsinlər ki, müəllimlərin az və səmərəli güc sərf etmələri ilə başa çıxsın. Bu məqsədlə müxtəlif metodlar sınaqdan keçirilmişdir.

Yeni yollar axtarışı klassik təlim nəzəriyyəsi bazasında didaktik sistemlər əsasında həyata keçirilmişdir. Bu sahədə müxtəlif didaktik sistemlər məlumdur. Didaktik sistem altında müəyyən meyarlar üzrə təhsil başa düşülür. Bir-birindən fərqlənən üç mühüm didaktik sistem məlumdur: 1) İ.Herbartın didaktik sistemi; 2) C.Dyuinin didaktik sistemi; 3) müasir didaktik sistemlər.

Y.A.Komenskinin sinif-dərs sistemini kəskin sürətdə tənqid edən İ.Herbart etika və psixologiyanın son nailiyyətlərinə əsaslanan yeni sistem yaratmışdır. Herbartın təklif etdiyi didaktika müəllimlər tərəfindən dəstəklənmiş, bəyənilmiş və uzun müddət məktəblərdə istifadə olunmuşdur. Onun əsas elementləri bu gün də ibtidai məktəbdə həyata keçirilir. Bu sistemin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır: məktəbin əsas vəzifəsi şagirdlərin əqli inkişafına qayğı göstərməkdir, tərbiyə ailənin işidir. Əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən güclü xarakterə malik şagirdlərin formalaşmasına düzgün pedaqoji rəhbərlik, intizam və onunla bağlı təlim xidmət edir. Rəhbərliyin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, şagirdlərin daimi məşğulluğu, onların təliminin təşkili, fiziki və intellektual (əqli) inkişafı üzərində nəzarəti və qaydalara əməl etməyi təmin etsin. Herbart intizam qaydalarını gözləmək üçün qadağaları, məhdudiyyətləri, habelə bədən cəzalarının "ehtiyatla və mülayimliklə" verilməsini təklif edir.

O qeyd edirdi ki, tərbiyəni təlimdən ayırmaq olmaz, çünki iradə və xarakter ağılla, düşüncə ilə eyni zamanda inkişaf edir.

İ.Herbartın didaktikaya əsas töhfəsi təlimin səviyyələrə bölünməsidir. Onun sxemi belədir: təlim prosesi təsəvvürlərdən anlayışlara, anlayışlardan nəzəri xarakterli bacarıqlara doğru gedir. Onun sxemində praktika yoxdur. Bu formal səviyyələr təlimin məzmunundan asılı deyil, bütün dərslərdə və bütün fənlər üzrə tədris prosesinin gedişini müəyyən edir. Herbartın nəzəriyyəsi XIX əsrin ortalarında geniş yayıldı və tədricən tənəzzülə uğradı.

Müasir qiymətlərə görə, o, məktəbin inkişafına əlverişli, səmərəli təsir etmədi. Əzbəçilik, şagirdlərə hazır biliklərin verilməsi, müəllimin sinifdə fəal, şagirdlərin passiv rolu - "sakit durmaq", "diqqətli olmaq", müəllimin göstərişlərini icra etmək; dəyişməz dərslər sxemi, formal "mərhələlər", müəllimin fəaliyyətinə standart yanaşma, onun təşəbbüsünə meydan verməmək Herbartın avtoritar pedaqogikasının əlamətləridir.

Amerikan filosofu, psixoloqu və pedaqoqu C.Dyuinin didaktik sistemi cəmiyyətin və məktəbin mütərəqqi inkişafına zidd olan avtoritar pedaqogikanın əksinə hazırlanmışdır. Öz eksperimentlərini Çikaqo şəhərindəki məktəblərdən başlayan C.Dyui əsas diqqəti şagirdlərin aktiv fəaliyyətinin inkişafına yetirərək, əmin oldu ki, şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaqla, onların həyatı tələbatları ilə əlaqədar qurulan təlim yaddaşa əsaslanan "verbal" (kitab, şifahi) təlimdən daha yaxşı nəticələr verir. Onun təlim nəzəriyyəsinə əsas töhfəsi "Təfəkkürün tam aktı" konsepsiyasıdır. Bu konsepsiyaya görə, insan o zaman düşünməyə başlayır ki, çətinliklə üzləşir, onu aradan qaldırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. "Problem" sözü də buradan meydana gəlmişdir. C. Dyuiyə görə, düzgün qurulmuş təlim problemli olmalıdır. Buna görə də şagirdlərin qarşısına qoyulan problemlər passiv tədris tapşırıqlarından əsaslı şəkildə fərqlənir. Şagirdlərə o şeylər təklif olunmalıdır ki, onları maraqlandırsın, həyatın tələbinə cavab versin. Müəllim şagirdlərin

marağının inkişafını daim diqqətlə izləməli, onlara güclərinə müvafiq tapşırıqlar təklif etməlidir. Şagirdlər, öz növbəsində, əmin olmalıdırlar ki, bu problemləri həll edərək, özləri üçün yeni və faydalı biliklər əldə edirlər. Dərslərin "Təfəkkürün tam aktı" əsasında qurulması prosesində şagirdlər nail olurlar:

- konkret çətinliyi duymaq, hiss etmək;
- problemi müəyyən etmək;
- onun aradan qaldırılması üçün mülahizə irəli sürmək;
- problemi və ya onun bir hissəsini həll etmək;
- mülahizənin, fərziyyənin doğruluğunu müşahidə və ya

eksperimentin köməyi ilə yoxlamaq.

"Ənənəvi" sistemlə müqayisədə C.Dyui cəsarətli yenilik və gözlənilməyən təklif irəli sürdü: "Kitab təhsili"nin yerini şagirdin idrak fəaliyyətinə əsaslanan öyrənmə tutdu. Fəal müəllimin yerini çətinliyi aradan qaldırmağa kömək edən "müəllim—köməkçi" tutdu: şagirdlər kömək üçün ona müraciət edirlər. Hamı üçün ümumi tədris xüsusiyyətlərini əks etdirməklə müəllim tərəfindən hazırlanmış sabit proqram tətbiq olundu. Yazılı və şifahi sözün yerini nəzəri və praktik məşğələlər tutdu; şagirdlər tərəfindən müstəqil tədqiqat işləri həyata keçirildi.

Amerika məktəbi, bir çox qüsurlarına baxmayaraq, C.Dyuinin ardınca getdi və təhsildə əhəmiyyətli nailiyyətlər qazandı. Bir sıra modernləşmələr və yeni elementləri ilə onun didaktik sistemi Amerikanın ibtidai məktəblərində hakimdir.

İnqilabi yanaşmalarına baxmayaraq, C.Dyuinin didaktikasında çatışmazlıqlar da vardır. Dyui təlimin mərhələlərini bütün fənlərə və təlim prosesinin bütün səviyyələrinə aid edir və nəticədə o, formal xarakter daşıyır. Praktika universal modeli rədd edir və göstərir ki, təlim C.Dyuinin dediyi kimi, "başdan-başa problemli", İ.Herbartın iddia etdiyi kimi, "tam, verbal", hər hansı başqa bir eyni, oxşar proses ola bilməz. Şagirdlər biliklərin möhkəmləndirilməsi, müəyyən bacarıqların inkişafı prosesində iştirak etmir. Bütün uşaqlar üçün eyni proqram təlimin nə müvafiqliyini, nə varisliyini, nə də siste-

matikliyi təmin edə bilməz. Hər iki sistemin təhlilindən aydın oldu ki, onların hər biri ayrılıqda sürətlə dəyişən həyatın tələblərinə cavab vermir.

Sonrakı tədqiqatlar ona yönəldildi ki, keçmiş ənənəvi və mütərəqqi sistemlərin ən yaxşılarını saxlayaraq, günün tələblərinə cavab verən yeni yollar tapmaq lazımdır. Yeni istiqamətlər içərisində amerikan psixoloqu və pedaqoqu C.Brunnerin hazırladığı konsepsiya xüsusilə diqqəti cəlb edir. Müasir didaktikanı aşağıdakı xüsusiyyətlər müəyyən edir:

1. Müasir didaktikanın əsasını obyektiv qanunauyğunluqlar təşkil edir. Onun sayəsində müasir didaktika təlim prosesinin başa düşülməsinə və təhlilinə birtərəfli yanaşmanı aradan qaldıra bildi. Müasir didaktik sistem əvvəlkilər üçün tipik olan qüsurları-nəzəriyyə ilə praktika arasında, biliklərlə bacarıqlar arasında, reallığın təsviri və dəyişilməsi yolları arasında, nəhayət, müəllimdən alınan biliklərin həcmi ilə şagirdlərin müstəqil əldə etdikləri biliklər arasında ziddiyyətləri ləğv etdi. Alimlər və müəllimlər razılaşırdılar ki, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı üçün o sistemlər yararlı ola bilər ki, uşaq haqqında biliklərin, onun təliminin müxanizmi, məqsədi və idrak fəaliyyətinin motivləri haqqında məlumatların məcmusuna istinad etsin.

2. Müasir didaktik sistemdə təlimin mahiyyəti nə şagirdlərə hazır biliklərin verilməsinə, nə şagirdlərin çətinlikləri müstəqil aradan qaldırılmasına, nə kəşflər etməsinə istinad edir. Onu şagirdlərin özünün pedaqoji idarəetmə ilə düzgün birləşdirmək fərqləndirir. Müasir didaktika müvafiq qüvvə, vaxt, vəsaitlər sərf etməklə, şagirdləri çox yükləmədən, onların sağlamlığına zərər vurmada, düşünülmüş səmərəliliyə cəhd göstərir.

3. Təlimin məzmununa başqa cür yanaşma qəbul edildi, tədris planlarının, fənn proqramlarının, kursların tətbiqi qaydaları və formaları dəyişdi: İ.Herbertin dövründə tətbiq olunan proqramlar, ümumiyyətlə, şagirdlərin maraq və tələbatlarını

nəzərə almırdı, onların intellektual inkişafı üçün "kitab biliklərinin" əhəmiyyətinə üstünlük verilirdi.

Amerikan təlim modelində isə yaranmış şəraitdə şagirdlərin maraqları və fəallığına daha çox istinad olunur. Müasir didaktika çalışır ki, əvvəlki didaktik sistemlərin müsbət keyfiyyətləri saxlansın və inkişaf etdirilsin. Bu gün differensial tədris planları, proqramları, kursları geniş tətbiq edilir. Eyni zamanda, təlim kurslarının inteqrasiyası, onların təhsil alanların tələbatlarına və maraqlarına uyğunlaşdırılması prosesləri dərinləşir.

Beləliklə, uşaqların təlimi və təhsilinin daha təkmil yolları ilə bağlı axtarışlar daim gedir. Müəllimlər tərəfindən xeyli təcrübə toplanmış, sınaqlar keçirilmişdir. Toplanmış elmi biliklərin ən yaxşıları didaktik sistemlərə çökmüşdür. İbtidai məktəbin müasir sistemində ən çox İ.Herbertin və C.Dyuinin sistemləri təsir etmişdir. Lakin müasir didaktika uşaq haqqında bugün mövcud olan bütün kompleks elmi biliklərə istinad edərək uşaqların təliminə birtərəfli yanaşmanı aradan qaldırmaq yolundadır.

İbtidai təhsildə təlimin strukturu

Təlim prosesi necə inkişaf edir? Hansı mərhələlərdən keçir? Onun iştirakçılarından hər biri nə iş görür? Təlim, məlum olduğu kimi, əlaqəli hissələr şəklində həyata keçirilir ki, onların ardıcılığı didaktik prosesi təşkil edir. Adətən, təlimin tamamlanmış hissəsini bir dərs saati təşkil edir. Onda məqsədə çatmaq üçün müəllim və şagirdlər birgə fəaliyyətin ardıcıl mərhələlərindən keçirlər. Köhnə metodik sənədlərdə qeyd olunmuşdur ki, müəllim uşaqları, dərk etmək yolu ilə, müxtəlif mərhələlərdən keçməklə irəli aparır. Ona görə belə deyilmişdir ki, ənənəvi didaktika əsas rol şagirdə deyil, müəllimə verir. Bununla bağlı müəyyən məsələlər aydınlaşdırıldı: pedaqog yeni bilikləri aydın, asan və başa düşülən şəkildə şərh etmək üçün nəyi necə etməlidir, təlim prosesini necə təşkil

etməlidir, təlimin keyfiyyətini necə yoxlamalı və ona necə nəzarət etməlidir və s. Müasir didaktika şagirdin fəaliyyətini mərkəzə qoyur. Müəllimin rolu onda özünü göstərir ki, fənnin xüsusiyyətini, təlimin konkret şəraitini, şagirdlərin yaşını nəzərə alaraq dərk etmə yolu ilə onlarla birlikdə, onların fəallığı və müstəqilliyi şəraitində hərəkət edir.

İbtidai siniflərdə bu prosesin əsas mərhələləri aşağıdakılardır:

- yenini dərk etməyə təlabat hissi yaratmaq;
- məktəblilərin hissi təcrübəsini aktualaşdırmaq üçün şagirdlərə məlum olan bilikləri yada salmaq;
- əvvəlki dərslərdə əldə olunmuş bilikləri təkrarlamaq;
- yeni problemlərin irəli sürülməsi, onun əhəmiyyətini və öyrənilməsinin vacibliyini əsaslandırmaq;
- yeni bilikləri mənimsətmək, yeni bacarıqlar formalaşdırmaq;
- öyrənilən biliklərin və bacarıqların mövcud olanlarla əlaqəsini yaratmaq (sistemləşdirmə);
- öyrənilənləri təkmilləşdirmək (möhkəmləndirmək), praktikada tətbiq etmək;
- gələcək inkişafa bələdlik, biliklərin möhkəmləndirilməsi və ev tapşırıqlarının icrası.

Müəllim və şagirdlərin hər bir mərhələdə öz vəzifəsi var, lakin məqsəd və fəaliyyət ümumdür. Müəllimdə – idarə etmək, şagirdlərdə – öyrənmək: biliklərin, bacarıqların və fəaliyyət yollarının mənimsənilməsi və onların praktik tətbiqi.

Hər şey motivasiyadan başlanır. Bu məqsədlə şagirdlərə öyrənilən, formalaşdırılan biliklərin, bacarıqların vacibliyini və əhəmiyyətini göstərmək, dərslərin mövzusunə maraq oyatmaq, oxumağa tələbatı "qızıdırmaq" lazımdır. Motivasiya təkcə birinci mərhələdə deyil, dərslərin bütün mərhələlərində həyata keçirilməlidir. Əgər hər hansı bir hissədə şagirdlər onu itirirlərsə, onların öyrənməsi kifayət qədər effektiv olmayacaq, birinci

mərhələdə motivasiya təlimin ibtidai məhsulunu – şagirdlərin tədqiqatını formalaşdırır.

Bundan sonra ibtidai sinif müəllimi şagirdlərin hissi təcrübəsini, biliklərini fəallaşdırır. Bu məqsədlə aydınlaşdırır:

- hər hansı biliklər, bacarıqlar hansı səviyyədə, hansı həcmdə şagirdlərə məlumdur;
- əvvəllər öyrənilmişlərdən hansı yeni mövzu üçün dayaq ola biləcək;
- məlum olanları yeni ilə necə birləşdirmək, şagirdlərə hansı sualları vermək;
- müsahibə üçün hansı əyani materialı seçmək;
- uşaqlara hansı iş növləri təklif etmək;

Bu mərhələnin əsas məqsədi öyrənilən materialın qavranılmasına şərait yaratmaqdır. Qavrayış fəal prosesdir. Bu o zaman fəal olur ki, pedaqoq onu lazımi şəkildə təşkil edir. Başadüşmə (anlama) təlimdə əsas mərhələ hesab olunur. Məhz o, qavrayışdan mücərrəd təfəkkürə və nəzəri biliklərə keçilməsini tələb edir. Anlama müəyyən fəaliyyət tələb edir:

- təhlil və tərkib (öyrənilən materialın hissələrə ayrılması və hissələrin birləşdirilib tamın düzəldilməsi);
- başlıcının ayrılması, əsas fikri müəyyən etmək, açar sözləri tapmaq, başlıqlar vermək, plan tərtib etmək;
- müqayisə etmək, tutuşdurmaq, qarşılaşdırmaq, onun ünsirlərinin oxşarlığı və fərqi müəyyən etmək;
- mücərrədləşdirmə və konkretləşdirmə;
- konkretliyə aparan əlamətlərin qeyd olunması;
- arqumentlər, sübutlar: fəaliyyətin mahiyyəti – vəziyyətin əsaslandırılması, səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyən olunması;
- ümumiləşdirmə: əlamətlərin, elementlərin tamlaşdırılması.

İbtidai siniflərdə müəllim yeni biliklərin qavrayışının müxtəlif formalarından istifadə edə bilər: biliklərin şifahi şərh, əyaniliklə möhkəmləndirmə, şagirdlərin müstəqil müşahidələri,

yaradıcı tapşırıqların verilməsi. Sınıfdə öyrənmə şagirdin ev tapşırığı ilə başa çatır. Sınıf dərslərinə müstəqil idraki fəaliyyətə hazırlaşmaq kimi baxmaq lazımdır ki, onun gedişində biliklərin fəal mənimsənilməsi baş versin. Dərs necə yaxşı olursa-olsun, əgər şagird materialın üzərində müstəqil işləməsə, onu öz düşüncəsindən keçirə bilməz, onu başa düşə və yadda saxlaya bilməz. Buna görə də müstəqil idraki fəaliyyətə uşaqları ibtidai siniflərdə öyrətmək lazımdır. Bu vərdişi olmayan yuxarı siniflərdə şagirdlər, ümumiyyətlə, yaşlı nəsil ömür boyu əziyyət çəkir.

İbtidai siniflərdə ev tapşırıqlarının verilməsi minimuma enir, bir qayda olaraq, birinci sınıfdə ev tapşırığı verilmir. Bunlara baxmayaraq, müəllim sınıfdən xaric müstəqil işin bir anını belə diqqətsiz qoymamalı, vaxtaşırı şagirdin gücünə müvafiq tapşırıqlar verməlidir. Şagirdin bu sahədə çətinliyini ailə ilə birgə həll etməlidir. Müəllim dərsi elə təşkil etməlidir ki, şagird bütün ömrü boyu müstəqil təlimin çətinliklərinin öhdəsindən gəlməyi bacarsın.

Müasir ibtidai məktəb bilik və bacarıqların təlimin müəyyən edilmiş vəzifələrinə və məqsədinə müvafiq tam və keyfiyyətli mənimsənilməsi tələbini irəli sürür. Buna görə də prosesin necə getdiyini və nəticələrin nədən asılı olduğunu bilmək müəllim üçün olduqca vacibdir.

Beləliklə, təlim prosesi tamamlanmış əlaqəli hissələr şəklində həyata keçirilir. Hər bir hissə öz elementləri ilə sistem halında nəzərdə tutulur. Təlim prosesinin əsas mərhələləri: təcrübənin aktualaşdırılması; bilik və bacarıqların qavranılması; onların başa düşülməsi və dərk olunması; mənimsəmə; praktikada tətbiq etmə və möhkəmləndirmə; müstəqil işlərə yönəlmə; nəticəliliyin diaqnostikası. Hər bir mərhələnin öz vəzifəsi vardır. Bütün mərhələlərdə motivasiya həyata keçirilir. Hər bir mərhələdə müəllim və şagirdlər özlərinə aid fəaliyyətlə məşğul olurlar: müəllim idraki prosesləri idarə edir, şagirdlər isə yüngül olmayan təlim əməyini yerinə yetirirlər.

İbtidai təhsilin məzmunu

Didaktikanın əsas məsələsi olan “Nəyi öyrədək” sualının cavabı təlimin məzmunu məsələsini önə gətirir. Bu sual altında ibtidai məktəbdə öyrənilən bilik və bacarıqların sistemi, təfəkkür və fəaliyyətinin yolları başa düşülür. İbtidai siniflərdə nəyi öyrətmək, cəmiyyətin topladığı biliklərdən hansını seçmək çox mürəkkəb və mübahisəli məsələdir. Onun düzgün həllindən ibtidai təhsilin bünövrəsinin nə dərəcədə möhkəm olması, ətraf aləmin və insani mədəniyyətin necə olacağı asılıdır.

İbtidai təhsilin məzmunu şagirdlərin hərtərəfli inkişafı, onların təfəkkürünün, ifraki maraqlarının formalaşması, təhsili davam etdirməyə və gələcək əmək fəaliyyəti üçün əsas təşkil edir. Valideynlərdən, şagirdlərin özlərindən tutmuş nazirlərə və akademiklərə qədər müxtəlif zümrədən olan insanları “İbtidai məktəbdə təhsilin məzmunu necə olmalıdır” sualı düşündürür, maraqlandırır, özünə cəlb edir. İbtidai təhsilin məzmununun formalaşdırılması səbəbləri içərisində aşağıdakıları ayırmaq olar: 1) təhsilin məqsədi; 2) sosial elmi nailiyyətlər; 3) ictimai tələbatlar; 4) şəxsi tələbatlar; 5) pedaqoji imkanlar və s.

İbtidai məktəbdə təhsilə tələblər dövlət strategiyası ilə müəyyən olunur.

Dövlət sənədlərində məktəb təhsilinin ümumi məzmununun formalaşdırılmasının əsasları müəyyən edilmişdir: humanistləşdirmə, integrasiya, differensiallaşdırma, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı və vətəndaşın formalaşdırılması istiqamətləri, elmi və praktik əhəmiyyət, təhsilin məzmununun yaş imkanlarına uyğunluğu; yeni informasiya texnologiyalarından istifadə və s.

Məzmunun hazırlanması ümumi təhsilin dövlət standartlarına əsaslanır. “Standart” ingilis sözüdür: mənası norma, ölçü, meyar, etalon deməkdir. Bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində müvafiq dövlət standartları tətbiq olunur.

Dövlət standartları təhsilin ümumi mənzərəsini əks etdirir. Təhsil haqqında Qanunda (6-cı maddə) Təhsil sahəsində Dövlət Standartlarının mahiyyəti belə ifadə olunur:

“6.1. Təhsil sahəsində dövlət standartları fərdin, cəmiyyətin, dövlətin tələbatına uyğun olaraq, elmi-pedaqoji prinsiplər əsasında hazırlanan və müəyyən dövr (5 ildən az olmayaraq) üçün vahid dövlət tələblərini əks etdirən ümumi normalar məcmusudur”.

“6.4. Dövlət təhsil standartları təhsilin məzmununu, idarə olunmasını, maddi-texniki və tədris bazasını, infrastrukturunu, təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini, təhsilənlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsini müəyyənləşdirir”(səh.14)

Təhsil Qanununun müddəalarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Ümumi təhsil pilləsi üzrə dövlət standartları və proqramları (kurrikulumları)”nı təsdiq etmişdir. (03.06.10-cu il tarixli 103 №-li qərar). Qərarda və həmçinin “Ümumi təhsilin Konsepsiyasında (Milli Kurrikulumda)” ibtidai təhsilin məqsədi barədə deyilir:

“İbtidai təhsilin məqsədi aşağıdakılardır:

- uşaqlarda oxu, yazı və hesablama vərdisləri yaratmaq və möhkəmləndirmək;

- uşaqlara insan, cəmiyyət, təbiət və onlar arasındakı qanunauyğunluqlar haqqında ilkin həyati biliklərin verilməsini təmin etmək;

- uşaqlarda yaradıcı və məntiqi təfəkkür elementlərini formalaşdırmaq, istedadlı uşaqların erkən yaşdan üzə çıxarılmasını və inkişafını təmin etmək;

- uşaqlara həssaslıq, estetik və bədii zövq, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, fiziki mədəniyyət və özünəxidmət bacarıqları aşılamaq”.

Sənəddə İbtidai təhsil üzrə ümum təlim nəticələri (şagirdlər nəyi bacarmalıdır), ibtidai təhsil pilləsində tədris olunan 10 fənnin – “Ana dili”, “Azərbaycan dili”, “Xarici dil”, “Riyaziyyat”, “İnformatika”, “Həyat bilgisi”, “Texnologiya”, “Fiziki

tərbiyə”, “Musiqi”, “Təsviri incəsənət” fənlərinin tədrisi əsaslandırılır, fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri, onların məzmununa verilən tələblər, hər bir fənn üzrə bilik, bacarıqların həcmi və normaları verilir (ətraflı məlumat üçün bax: “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum)” və “Ümumi təhsil pilləsi üzrə dövlət standartları və proqramları (kurrikulumları)” haqqında Nazirlər Kabinetinin müvafiq olaraq 30.10.06-cı il tarixli 233 №-li və 03.06.10-cu il tarixli 103 №li qərarları).

Ali təhsil pilləsi üçün xüsusi Dövlət Standartları hazırlanıb hökumət tərəfindən təsdiq olunmuşdur (23.04.10-cu il tarixli 75 №-li qərar) Təhsil Nazirliyinin əmri ilə təsdiq olunmuş “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisası (şifr 050118) üçün qoyulan minimum dövlət tələblərinə – standartlara nəzər salaq:

Standartlarda əvvəlcə ixtisasın ümumi xarakteristikası verilir. Sonra həmin ixtisas üzrə bakalavriat səviyyəsini başa vuran məzunun hazırlıq və bilik səviyyəsinə qoyulan tələblər göstərilir. Bundan sonra ixtisas üzrə kadr hazırlığını təmin edən ali baza təhsil proqramı təsvir olunur. Bu proqramda bakalavriat səviyyəsində tədrisi nəzərdə tutulan fənlərin adı, indeksi, bölümün adı, onlara ayrılan kreditlərin miqdarı və kompetensiyaların kodu göstərilir. Baza təhsil proqramında 3 fənn bölümü özünə yer alır:

1) Humanitar fənlər: Azərbaycan tarixi, Xarici dil, Nitq mədəniyyəti. Seçmə fənlər.

2) İxtisas-peşə hazırlığı fənləri: Pedaqogika, Psixologiya, Təhsildə İKT, Riyaziyyatın ibtidai kursunun nəzəri əsasları, Riyaziyyatın İbtidai kursunun tədrisi metodikası, İbtidai təhsilin pedaqogikası, Ana dili, Ana dilinin tədrisi metodikası, İnformatika və onun tədrisi metodikası, Uşaq ədəbiyyatı, Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikası, Uşaq anatomiyası, fiziologiyası və gigiyenası, Azərbaycan coğrafiyası, Musiqi və onun tədrisi metodikası, Nitq mədəniyyətinin əsasları, Texnologiya və onun tədrisi metodikası, Loqopediya,

Təsviri incəsənət və onun tədrisi metodikası, Mülki müdafiə və tibbi biliklərin əsasları, seçmə fənlər (peşə hazırlığı üzrə)

3) Təcrübələr və yekun attestasiya: Təcrübələr. Yekun dövlət attestasiyası

İbtidai siniflərdə təhsilin məzmunu dövlət sənədi olan tədris planı ilə müəyyənləşdirilir. Prof. N.M.Kazımov göstərir ki, tədris planında göstərilən fənlər və nəzərdə tutulan iş formaları altı cəhətdən səciyyələndirilir:

- İbtidai təhsilin ümumiliyi;
 - ibtidai təhsilin vahidliyi;
 - ibtidai təhsilin əmək istiqamətli olması;
 - ibtidai təhsilin məcmusunda politexnik əlamətlərin olması;
 - ibtidai təhsildə fərdi qabiliyyətlərin nəzərə alınması.
- N.Kazımovun "Tətbiqi pedaqogika" dərslində bu xüsusiyyətlər müfəssəl şərh olunmuşdur (səh.40-41).

İbtidai təhsil üçün məzmunun formalaşdırılması zamanı o rəhbər tutulur ki, uşaq nə mənimsəyə bilər, həm də o, sosial sifarişə nə dərəcədə cavab verir və uşağa gələcək imkənliyi üçün nə verir.

Təhsilin ibtidai səviyyəsi uşaqların hərtərəfli inkişafına və təlim fəaliyyətinin bütün komponentlərinə tam yiyələnməsinə istiqamətlənir. Buna görə də onun formalaşması zamanı nəzərə alınır: ardıcılıq və perspektivlilik; təlim, tərbiyə və inkişaf problemlərinin həlli üçün potensial imkanlar; şagirdlərin müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində fəaliyyətinin təşkili imkanları və s. YUNESKO-nun kriteriyalarına görə, ibtidai siniflərdə zəruri biliklərin səviyyəsi 80%-dir. Buna görə də insanın bilik və bacarıqlarının 80%-i ibtidai siniflərdə mənimsənilir.

Müasir məktəbin xüsusiyyəti dünya və cəmiyyətin inkişafı haqqında biliklərin inteqrasiya edilməsidir. Uşaqlarda onların "dünyanın mənzərəsi" çox tez yaranır. İnteqrasiya imkan verir ki, məktəbdə məcburi fənlərin sayı azaldılsın. İbtidai

təhsildə o, sistem yaradan anlayışların-söz, kəmiyyət, forma, ölçü, fəza, zaman və s. ətrafında həyata keçirilir. "Həyat bilgisi", "Mənim yurdu", "Dünya və insan", "Ətraf ələmlə tanışlıq" və s. interaktiv kurslar müxtəlif ölkələrin ibtidai siniflərində tətbiq olunur.

Təhsilin məzmununun qurulmasına diferensial yanaşma əsas prinsiplərdən biridir. Məsələn, uşaqlara savad təlimini öyrədən, müəllim "Azərbaycan dili" dərslindən verilmiş mümkün variantları seçir, başqa proqramla onu öyrədir.

Təhsilin məzmunu məktəbin növündən, ərazi və digər xüsusiyyətlərdən asılı olaraq, dəyişə bilər. Kütləvi məktəblər, liseylər, gimnaziyalar, müəllif məktəbləri, təhsil kompleksləri üçün müxtəlif dərslər mövcuddur. Bu məsələdə uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınır.

Təlim prosesinin məzmunu şərh tərzinə görə müxtəlif strukturda ola bilər. Bu zaman ayrı-ayrı biliklər və onun elementləri bir-biri ilə müxtəlif şəkildə əlaqələnir. Daha çox yayılmış strukturlar: xətti, konsentrik, spiralvari və qarışıq.

Xətti strukturda təlim materialının hissələri bir-biri ilə bağlı halqlarla fasiləsiz ardıcılıq yaradır. Konsentrik struktur əvvəllər öyrənilmiş biliklərə təkrar qaydılmasını nəzərdə tutur. Bu və ya digər məsələ bir neçə dəfə təkrar olunur, lakin onların məzmunu tədricən mürəkkəbləşir, genişlənir, yeni məlumatlarla, əlaqələr və asılılıqlarla zənginləşir. Spiralvari strukturda biliklər elə şərh olunur ki, şagirdlər əsas problemi diqqət mərkəzindən qaçırmayaraq onunla bağlı bilik dairələrini tədricən genişləndirirlər. Bu gün dərslər müəllifləri qarışıq strukturun imkanlarından daha çox istifadə edirlər. Bu, üç strukturun kombinasiyasından (birləşməsindən) ibarətdir.

Təhsil hansı xarakterdə olmalıdır, o, şagirdə nə verməlidir? Bu məsələ üzrə müxtəlif nöqteyi-nəzərlər var. Onlardan ikisi ən çox yayılmışdır: 1) material (ensiklopedik); 2) formal (seçmə). Birinci fikrin tərəfdarları Y.A.Komenskinin baxışları ilə səsleşərək belə hesab edirlər ki, məktəbin əsas vəzifəsi

elmin müxtəlif sahələri üzrə, mümkün olduqca, böyük həcmdə geniş bilik verməkdir. İbtidai məktəbi yaxşı başa vurmuş məzun kifayət qədər çox biliyə malik olmalıdır. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ensiklopedik təhsilli olmalıdır.

Formal təhsilin tərəfdarları isə qədim aforizmə söykənərək söyləyirlər ki, çox bilmək ağı artırır. Təlim ağılı gimnastikası olmalıdır. Məzmun necə olursa-olsun, fərqi yoxdur, tək uşaqlar düşünə, fikirləşə bilsinlər. Əsas diqqəti şagirdlərin qabiliyyətlərinin, idraki maraqlarının, diqqətinin, hafizəsinin, yaddaşının inkişafına yönəldirlər. Dil, riyaziyyat dərsləri bu məqsəd üçün daha əhəmiyyətlidir, humanitar fənlər o qədər də vacib deyil.

Didaktika təlimin praktik faydasını qəbul edir. Əgər təlim həyat üçün heç nə vermirsə, nə üçün öyrənməyə illər itirmək lazımdır? Təlim uşağın fərdi tələbatını təmin etməlidir, ödəməlidir. O yalnız fəaliyyətin elə növləri ilə məşğul olmalıdır ki, şagirdlər və onların valideynləri onları lazımlı hesab edirlər. Bu cür yanaşma olan məktəblərdə uşaqlara praktik biliklər öyrədirlər: yemək hazırlamaq, tikiş, əl işləri, bağa, tərəvəzə qulluq. Sadə peşə, sənət vərdisləri vermək. Təlimin bu cür nəzmunu daha çox əlillər, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar oxuyan məktəblərdə seçilir. Bu sadə və faydalı biliklərin və bacarıqların ətrafında ümumi biliklər və bacarıqlar cəmlənir.

İbtidai təhsilin məzmununun elementləri

İbtidai təhsilin məzmunu bir neçə ayrı-ayrı elementlərdən ibarətdir. Əsas element bilikdir-şagirdin şüurundakı təsəvvürlər, faktlar, mülahizələr, anlayışlardır. Biliklər sadə və elmi ola bilər. Birincini uşaq həyat prosesində, ünsiyyətdə, xüsusi müşahidələrdə, düşüncələrdə qazanır; ikincisi məqsədyönlü təlim və özünütəlimdə formalaşır. Biliklər, adətən, nitqlə, onu sözlərlə ifadə etməklə bağlıdır.

Biliklər bacarıqlardan ayrılmazdır. Bacarıq - hərəkətdə, fəaliyyətdə olan bilikdir və ya müəyyən əməliyyatların əldə olunmasının, fəaliyyətin həyata keçirilməsinin məcmusudur. Bacarıqlar əqli və praktik növlərə bölünür. Təlim prosesində şagird xeyli miqdarda bacarıqlara – ümumi elmi və xüsusi (hesablama, danışıq), oyun, əmək, idman, estetik, əxlaqi və s. yiyələnir. Ümumi elmi bacarıqlara təlim fəaliyyəti, planlaşdırma, kitabla işləmək, ən başlıcası, əsas ayırmaq, təhlil etmək, müqayisə aparmaq, öyrənilənləri yadda saxlamaq, özünə-nəzarəti həyata keçirmək və s. aiddir.

Dəfələrlə təkrarlamadan sonra bacarıqlar vərdişə döndür. Vərdiş avtomatlaşmış bacarıqlardır. Bir sıra bacarıqlar möhkəm vərdişlərə tez çevrilir. Məsələn, düzgün və sürətli oxu. Amma elə bacarıqlar da var ki, heç vaxt vərdiş halına keçmir. Məsələn, standart olmayan məsələ (tip məsələlər) həlli.

Məzmunun digər komponenti yaradıcı fəaliyyətdir. Bu, təfəkkür və təlim fəaliyyətinin ümumi yolları sistemidir, reallığa, emosional, iradi, əxlaqi, estetik münasibət təcrübəsidir. Onlara yiyələnməklə şagirdlər aşağıda göstərilənləri başa düşür və anlayırlar:

- əvvəllər mənimsənilmiş bilikləri və bacarıqları yeni şəraitə keçirmək;
- əvvəllər öyrənilmiş bilikləri ümumiləşdirmək;
- problemlə tapşırıqları (məsələləri) başa düşmək, onların həlli yollarını tapmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu elementlər ibtidai siniflərdə tam həcmdə həyata keçirilmir. Təlim problemləri, bir qayda olaraq, III-IV siniflərdə meydana çıxır.

Beləliklə, ibtidai təhsilin məzmunu çoxkomponentlidir. O, ayrı-ayrı fənlər üzrə biliklərin, bacarıqların, vərdişlərin habelə fənlərarası təlim bacarıqları və vərdişlərinin sistemini təşkil edir. Biliklər, bacarıqlar və vərdişlər ayrılmaz vəhdətdə formalaşır. Əgər onlar lazımi səviyyədə formalaşmasa, uşağın gələcək təlimində də problemlər baş qaldıracaq. Buna görə də

İbtidai sinif müəllimi bütün qüvvəsini sərf etməlidir ki, uşaqları öyrətsin və nəzərdə tutulan məqsədi həyata keçirə bilsin.

İbtidai təhsilin tədris planları

Təlim prosesinin məzmunu dövlət sənədləri olan tədris planları, fənn proqramları (kurikulumları) ilə müəyyən olunur, dərslərdə, elektron informasiya yığımlarında (videodisk, videokasset, kompyuter proqramları) ifadə olunur. Tədris planı, fənn kurikulumları və dərslərlər hər il Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və təsdiq edilir.

Tədris planı dövlət sənədi olmaqla müəyyənləşdirir:

- tədris ilinin, yarımillərin və tətillərin müddətini;
- ibtidai məktəbdə tədris olunan fənlərin tam siyahısını;
- tədris illəri üzrə fənlərin bölgüsünü;
- hər fənn üzrə və hər sinifdə fənnin öyrənilməsinə ayrılan saatların miqdarını;
- hər fənnin öyrənilməsinə ayrılan həftəlik dərslər saatlarının miqdarını;

2015-2016-cı dərslər ilində ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinifləri üçün tədris planı (tədris Azərbaycan dilində)

№	Fənnin adı	Siniflər üzrə həftəlik dərslərinin miqdarı				Cəmi
		I	II	III	IV	
1	Azərbaycan dili	9	10	10	10	39
2	Xarici dil	1	1	1	1	4
3	Riyaziyyat	4	4	4	4	16
4	İnformatika	1	1	1	1	4
5	Həyat bilgisi	1	1	2	2	6
6	Texnologiya	1	1	2	2	6
7	Fiziki tərbiyə	2	2	2	2	8
8	Təsviri incəsənət	1	1	1	1	4
9	Musiqi	1	1	1	1	4

Cəmi:	21	22	24	24	91
Dərslərdə məşğələlər					8
Yekun:	23	24	26	26	99

Qeyd: Təlim Azərbaycan dilində aparılmayan məktəblərdə (bölmələrdə) ana dilinin tədrisi hesabına hər bir sinifdə həftəlik dərslər yükü 2 saat artıq nəzərdə tutulur. Dərslərdə məşğələlər məcburi dərslərdir; ona ayrılan saatların hansı fənnə verilməsi Təhsil Nazirliyi tərəfindən müəyyən olunur.

Tədris planı Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 22 iyun 2015-ci il tarixli 690 №-li əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Mövcud tədris planına görə, 2015-2016-cı dərslər ili 2015-ci ilin 15 sentyabrından başlanıb, 2016-cı ilin 14 iyununda başa çatır. Dərslər ili 2 yarımla bölünür: birinci yarımlı 15 sentyabr 2015-ci ildən 26 yanvar 2016-cı ilə qədər; ikinci yarımlı 2016-cı ilin 1 fevralından 14 iyuna qədər. Dərslər ili ərzində tətillər müəyyən edilmişdir:

- payız tətili -5 gün (16-20 noyabr)
- qış tətili-5 gün (27-31 yanvar)
- ibtidai sinif üçün əlavə yaz tətili-5 gün (1-5 may)

İbtidai təhsilin tədris proqramları (kurikulumlar)

Tədris proqramında bir fənn üzrə şagirdlərə veriləcək, bilik, bacarıq və vərdislərin həcmi, fənnin məzmununa daxil olan mövzuların, təcrübə və laborator məşğələlərin ardıcılığı müəyyən edilir; uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə və hazırlığına uyğun olaraq, tədris materialları siniflər üzrə bölünür. Proqramlar çox əhəmiyyətli pedaqoji və metodik sənəddir. Müəllimlər tədris etdiyi fənn üzrə perspektiv və cari planlarını proqramın tələbləri əsasında tərtib edirlər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 aprel 1999-cu il tarixli 72 №-li qərarı ilə müstəqil respublikanın ümumtəhsil məktəbləri üçün yeni məzmunlu ilk tədris proqramı—"Bazis tədris proqramı" təsdiq olunmuşdur. Həmin proqramın tətbiqinə 1999-2000-ci dərs ilindən başlanmış, cari dərs ilində IX-XI siniflərdə davam etdirilir. Bazis tədris proqramı aşağıdakı strukturda müəyyən edilmişdir:

- fənnin öyrənilməsi məqsədini, şagirdlərin bilik və bacarıqlarına verilən tələbləri, təlimin məsləhət bilinən forma və metodlarını ifadə edən izahat vərəqəsi;
- öyrənilən materialın tematik məzmunu;
- ayrı-ayrı məsələlərin öyrənilməsinə müəllimin sərf edəcəyi vaxtın təxmini miqdarı;
- məzmunun əsas elementlərinin siyahısı;
- fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi üzrə göstərişlər;
- tədris avadanlığı və əyani vasitələrin siyahısı;
- tövsiyə olunan ədəbiyyatın siyahısı.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli 233 №-li qərarı ilə hal-hazırda ümumtəhsil müəssisələrində yeni məzmunlu təhsil proqramları— kurikulumlar tətbiq olunur. 2008-2009-cu dərs ilindən etibarən ibtidai təhsilin birinci sinifindən fənn kurikulumlarına keçilmişdir. Cari dərs ilində I-VIII siniflərdə fənn kurikulumları, IX-XI ənənəvi tədris proqramları həyata keçirilir. 2018-2019-cu dərs ilində ənənəvi tədris proqramlarının tətbiqi başa çatacaq, onun yerini fənn kurikulumları tutacaqdır.

Fənn kurikulumları məzmunca ənənəvi tədris planlarından kəskin şəkildə fərqlənir. Fənn kurikulumları fənn üzrə təlimin məzmunu, onun təliminin təşkili və təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual sənəddir.

Fənn kurikulumunun strukturuna daxildir:

I. Giriş:

- fənnin məqsəd və vəzifələri, onun əhəmiyyətinin əsaslandırılması;

- fənnin xarakterik xüsusiyyətləri

II. Fənnin məzmunu:

- fənn üzrə ümumi təlim nəticələri;
- fənn üzrə məzmun xətləri; məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri;

- hər bir sinif üzrə ümumi təlim nəticələri (məzmun standartları);

- fəndaxili və fənlərarası integrasiya;
- şagird nailiyyətlərinə verilən minimum tələblər;

III. Təlimin strategiyaları:

- fənn üzrə təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər;

- fənn üzrə tətbiq olunan forma və üsullar;

- müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması;

IV. Qiymətləndirmə:

- kurikulum üzrə qiymətləndirmə vasitələri;
- qiymətləndirmə standartları

Ümumiyyətlə, Kurikulum mürəkkəb məzmundur. Kurikulumun mahiyyəti, strukturu, məqsədi, funksiyaları, prinsipləri barədə xüsusi fəsildə ətraflı bəhs olunacaqdır.

İbtidai sinif dərslikləri və dərs vəsaitləri

Təhsilin məzmunu tədris ədəbiyyatında geniş açıqlanır. Bunlara aiddir: məktəb dərslikləri, dərs vəsaitləri, sorğuməlumatlar, əlavə oxu üçün kitablar, atlaslar, xəritələr, çalışma və tapşırıq topluları, iş dəftərləri və s. Təlimin nəticəliliyi tədris ədəbiyyatından asılıdır.

Dərslik təhsil sistemində məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biri hesab olunur. "Ümumi təhsil sistemində dərslik siyasəti" adlı sənəddə göstərilir ki, "Ümumi təhsil məktəbi dərslikləri, əsasən, müvafiq iş dəftəri, müəllim üçün metodik vəsaitlə birlikdə qəbul olunur". Bu o deməkdir ki, əvvəlkilərdən fərqli olaraq, dərslik, iş dəftəri və müəllim üçün metodik vəsaitdən ibarət kompleks—"Dərslik komplekti" hazırlanır və tətbiq olunur. 2008/2009-cu dərs ilindən etibarən ibtidai siniflərdə dərslik komplektindən istifadə edilir.

Yeni dərslik komplektləri fənn kurikulumlarının tələblərinə uyğun hazırlanmışdır

İbtidai siniflər üçün yeni dərsliklərə aşağıdakı tələblər verilir:

1) düzgünlük; 2) əyanilik; 3) müasirlik; 4) tamlıq; 5) ardıcılıq; 6) yaş səviyyəsinə uyğunluq; 7) oxunaqlılıq; 8) təlim müddətinə uyğunluq; 9) inklüzivlik; 10) fəal təlim üçün şəraitin yaradılması; 11) gigiyenik tələblərə uyğunluq; 12) standartların reallaşdırılması imkanları. (Standart – tədris vahidi – bölmə – mövzu – şəkil, illüstrasiya – sxem – cədvəl, xəritə – test, sual, tapşırıq – çalışma – lüğət materialları – valideyn üçün tövsiyələr)

Hal-hazırda tədris planına müvafiq olaraq ibtidai siniflərdə aşağıdakı dərsliklər tətbiq olunur:

1) Azərbaycan dili; 2) riyaziyyat; 3) həyat bilgisi; 4) informatika; 5) xarici dil; 6) musiqi; 7) təsviri incəsənət; 8) texnologiya; 9) fiziki tərbiyə; 10) qeyri-Azərbaycan məktəblərində (bölməsində) Azərbaycan dili.

Dərsliklər dərs vəsaitlərindən fərqlənir. Dərslik dövlət proqramı (kurikulum) əsasında tərtib olunur, dərs vəsaiti isə ondan yan keçə bilər. Onların hər ikisinə eyni tələblər verilir. Bunlardan hansını əsas götürməyi müəllim özü həll edir.

Ənənəvi vəsaitlərlə yanaşı, ibtidai siniflərdə videodisklər, videokassetlər də geniş tətbiq olunur. Bu məsələdə həll olunmamış məsələlər çoxdur, hələlik onların didaktik qiymətləri

verilməmişdir. Gözləmək olar ki, faktik materialın şərh zamanı videodisklər fayda verə bilər, lakin onların köməyi ilə təfəkkürün inkişafı, bacarıq və vərdişlərin formalaşması çətinləşir. Buna görə də onları ənənəvi tədris materialları ilə kompleksdə tətbiq etmək məqsədəuyğun olar. Şagirdlərin mücərrəd təfəkkürünü öyrədici kompüter proqramları uğurla inkişaf etdirir. Bununla belə, kompüterlə verilən biliklər bitkin deyil, formalıdır, az effektivdir. EHM-lər tapşırıqların, çalışmaların icrası, biliklərin yoxlanılması və korreksiya üçün geniş imkanlar yaradır.

Məlum olduğu kimi, yaxşı dərsliklərdən çox şey asılıdır. Müəllim onları məqsədəuyğun və ciddi şəkildə seçməlidir: Mən bununla təhsil sahəsində dövlət standartlarının tələblərini ödəyə bilərəmmi? Onlar mənim uşaqlarıma yarayacaqmı? Yaxın zamanlarda ibtidai məktəbə elektron dərsliklər gələcək. Onlar hazırda tərtib olunur. Şagirdlər sərbəst işləməyə və düşünməyə, internetdə lazımi informasiyanı axtarmağa başlayacaqlar. Gələcək müəllimlər də bu dəyişiklərə indidən hazırlaşmalıdırlar.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Didaktika nəyə deyilir?
2. Təlim prosesi nəyi ifadə edir?
3. Didaktik kateqoriyalara nələr daxildir? Didaktik sistemlər nədir?
4. Herbartın "ənənəvi" didaktik sisteminin mahiyyəti nədir?
5. Dyuinin "mütərəqqi" didaktikasının mahiyyəti nədir?
6. Müasir didaktik sistemin hansı xarakterik xüsusiyyətləri var?
7. Təlim prosesinin mərhələləri hansılardır?
8. Təlim prosesinin məzmunu nədir? Ona hansı elementlər daxildir?
9. İbtidai təhsilin məzmunu necə formalaşır?

10. Təhsil standartı nədir? İbtidai təhsilin standartları haqqında məlumat verin.

11. Təlim prosesinin məzmununa hansı sənədlər daxildir?

12. Təlimin məzmununa hansı tələblər verilir?

13. Tədris planı nədir? İbtidai təhsildə ona hansı tələblər verilir?

14. Tədris proqramı (kurikulumu) nədir? İbtidai siniflər üzrə fənn kurikulumunun strukturunu şərh edin.

15. Dərsliklərə hansı tələblər verilir? İbtidai siniflərdə hansı dərsliklər tətbiq olunur?

VII MÖVZU: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ÜMUMİ TƏHSİLİN KONSEPSİYASI (MİLLİ KURUKULUM). İBTİDAİ TƏHSİLİN KURİKULUMU

Plan

1. Kurikulum haqqında ümumi məlumat
2. Milli Kurikulumun strukturu, vəzifəsi və prinsipləri
3. İbtidai təhsilin kurikulumu
4. Fənn kurikulumlarının mahiyyəti və strukturu
5. İbtidai siniflər üzrə fənn kurikulumları

Kurikulum anlayışı

Ölkəmizdə Kurikulum tətbiqini zəruri edən bir sıra səbəblər var:

- cəmiyyətdə yeni ictimai münasibətlərin meydana gəlməsi;
- planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçilməsi;
- dünya təhsil sistemində inteqrasiya;
- informasiya əsrinin tələbləri;
- təlim və tərbiyənin məzmununa yeni yanaşmalar;
- mövcud fənn proqramlarının müasir tələblərə cavab verə bilməməsi.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin "Azərbaycan təhsili dünya təhsil sistemində inteqrasiya yolunda böyük uğurlar qazanıb. Ona görə də Azərbaycanda təhsilin məzmunu yeniləşməli və keyfiyyəti yüksəldilməlidir" fikrinin davamı kimi, 1999-cü il iyunun 15-də "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" qəbul olundu və Heydər Əliyev tərəfindən 168 №-li Sərəncamla imzalandı. "İslahat"- dəyişiklik, yeniləşmə deməkdir. Dünyanın ən böyük təhsil proqramı insanı davamlı təhsilə hazırlamaqdan ibarətdir, yəni insan, şəxs elə formalaşdırılmalıdır, elə bacarıqlara sahib olmalıdır ki, həyatı boyu onlara istinad edərək bacarığını tətbiq edə bilsin.

İslahat Proqramının tələblərinə uyğun olaraq, respublikanın ümumitəhsil sistemində təlim-tərbiyənin yeni məzmununa keçilmiş, yeni təhsil proqramları (kurikulumları) tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Kurikulum fənlər üzrə kurikulum siyasəti, tədris və təlim siyasəti, qiymətləndirmə siyasəti, təhsil almaqda hamı üçün bərabər imkanların yaradılması siyasəti, təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə siyasətini ehtiva edir.

Azərbaycanda "kurikulum" termini keçən əsrin 90-cı illərinin axırlarından istifadə olunmağa başlanmışdır. Kurikulum dünyanın müxtəlif təhsil modellərindən biri kimi, hazırda geniş miqyasda həyata keçirilir, tətbiq olunur. Avropa ölkələrində kurikulum təhsilin əsasını təşkil edən sənəd kimi yanaşılır.

"Kurikulum" latın sözü olub, lüğəvi mənası "kurs", "elm" deməkdir, "yol", "istiqamət" mənasında işlədilir. Kurikulum – yeni təhsil proqramıdır, həyat tərz, yaşama, təhsil ilə bağlı bütün məsələləri özündə əks etdirən bir sənəddir. Buraya tədris planı, tədris proqramı (kurikulum), qiymətləndirmə, müəllimin fəaliyyəti, şagirdin fəaliyyəti, müxtəlif fənlər üzrə islahatlar, yeniliklər daxildir. Kurikulum nəyin, necə, hansı formada, hansı ardıcılıqla tədris olunması və hansı nəticələrə nail olmağın qarşıya qoyulması və s. kimi məsələləri özündə birləşdirən təhsil - təlim formasıdır.

Bugün təhsil sistemində kurikulumun hazırlanmasından məqsəd cəmiyyət üçün yararlı olan insanın formalaşdırılmasından ibarətdir. Odur ki, dünyada belə kurikulumlar şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar adlanır. Bu kurikulumlar ənənəvi proqramlardan ciddi şəkildə fərqlənir. Ənənəvi proqramlar fənyönümlü, daha çox biliklərin şagirdlərə aşılmasını qarşıya məqsəd qoyurdusa, müasir kurikulumlarda ən zəruri biliklərə əsaslanmaqla şagirdlərdə həyat üçün, şəxsiyyətin normal fəaliyyəti üçün lazım olan bacarıqların formalaşdırılması diqqət

mərkəzində dayanır və şagirdlərin nailiyyəti, onların əldə etdikləri bacarıqlarla, sənədlərlə ölçülür.

Kurikulum təhsilin məzmunu, onun təliminin təşkili və təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual sənəddir. Konseptual sənəd kimi, onun məzmununda standartlar, zəruri minimum, təhsil alanların hazırlığına qoyulan tələblər, texnologiya, qiymətləndirmə və s. məsələlər əhatə edilir.

Təhsil kurikulumu 2 yerə ayrılır: Fənyönümlü və şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar.

Fənyönümlü kurikulumlar məzmun etibarilə elm sahəsini, onun mükəmməl anlayışlar sistemini əhatə etməklə, bilavasitə bu anlayışların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir. Belə kurikulumların keyfiyyətində biliklərin həcmi və miqdarı əsas rol oynayır. Bütün praktik bacarıqların yerinə yetirilməsində məqsəd biliklərin möhkəmliyini, davamlılığını artırmağa xidmət göstərməkdən ibarət olur. Praktiki əhəmiyyət daşıyan bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlər arxa plana keçir, fənnin elmi potensialı artır və məlumatlılıq səviyyəsi çoxalır.

Nəticəyönümlü kurikulumlar bilavasitə həyatı bacarıq və vərdişlərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir. Bu kurikulumna görə, insanın gələcək həyat fəaliyyətində lazım olacaq praktik bacarıq və vərdişlərin, əqli fəaliyyətlə bağlı qabiliyyətlərin formalaşması ön plana çəkilir. Tələb olunan bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına imkan yaradan minimum biliklərin həcmi müəyyənləşdirilir. Bu biliklər minimum təlim məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə kimi nəzərdə tutulur. Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar integrativ məzmunu ilə seçilir. Oradakı fənlərin adlandırılmasında, məzmunun müəyyənləşdirilməsində şəxsiyyətin formalaşması üçün əhəmiyyət kəsb edən və bilavasitə insanın şəxsi fəaliyyəti üçün lazım olan tələblər əsas götürülür. Burada tələb olunan bacarıq və vərdişləri formalaşdırarkən şagird fəallıq göstərir və şəxsi fəaliyyətini nümayiş etdirir. Müəllim isə bu prosesdə bir bələdçi rolunu ifa edir.

Şəxsiyyətyönümlü kurikulumlar bilavasitə həyatı bacarıq və vərdislərə üstünlük verilməsi ilə fərqlənir.

Şəxsiyyətyönümlülük - təhsil alanın idraki, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməklə, onlarda milli və bəşəri keyfiyyətlərin formalaşdırılmasıdır.

Şagirdyönümlülük - təhsil sahəsində fəaliyyətlərin təhsil alanların mənafeyinə, maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, istedad və qabiliyyətlərinin, potensial imkanlarının inkişafına xidmət etməsidir.

Milli Kurikulumun strukturu, vəzifələri və prinsipləri

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda Təhsil proqramı (Kurikulum) belə ifadə olunur:

Maddə 10. Təhsil proqramı (Kurikulum)

10.1. Təhsil proqramı dövlət təhsil standartlarına uyğun ayrı-ayrı təhsil pillələri və səviyyələri üzrə təhsilin məzmununu və mənimsənilməsi qaydalarını müəyyən edir.

10.2. Təhsil proqramına tədris planı, fənlər üzrə tədris proqramları, metodik təminatla bağlı tövsiyələr, qiymətləndirmə və digər müvafiq təhsil texnologiyaları daxildir.”

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 30 oktyabr 2006-cı il tarixli 233 №-li qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyasını (Milli Kurikulumu)” təsdiq etmişdir. Qərar giriş və altı bölmədən ibarətdir:

Giriş

I - Ümumi təhsilə və ümumi təhsilli şəxsə verilən tələblər;

II - Ümumi təhsilin məzmun standartları (ümumi ibtidai təhsil, ümumi əsas təhsil, ümumi orta təhsil). Yeni təhsil qanunununda “ümumi əsas təhsil” – “ümumi orta təhsil”, “ümumi orta” — “tam orta təhsil” adlandırılır;

III - Ümumi təhsil müəssisələrində fənlər üzrə həftəlik dərslər saatlarının miqdarı;

IV- Ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri;

V - Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi;

VI - Fənn Kurikulumlarının strukturu

Girişdə qeyd olunur ki, ümumi təhsilin Konsepsiyası—Milli Kurikulum konseptual xarakterli çərçivə sənədidir. Onun vəzifələrinə daxildir:

- ümumi təhsilin pillələri, bu pillələrdə tədris olunan fənlər arasında əlaqələrin və ardıcılığın təmin olunması;
- təlim texnologiyalarının çevikliyi və interaktivliyinin təmin olunması;
- nəticəyönümlü fənn kurikulumlarının hazırlanıb tətbiq olunması.

• şagird nailiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi və stimullaşdırılması;

• fənlərin məzmununun cəmiyyətin tələbatına uyğun daim təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi.

Milli Kurikulumun prinsipləri:

- milli və ümumbəşəri dəyərlərin nəzərə alınması;
- ümumi inkişafı, meyli və maraqları nəzərə alınmaqla bütün şagirdlərə əlverişli təlim şəraitinin yaradılması;
- tələbyönümlülük;
- nəticəyönümlülük;
- şagirdyönümlülük;
- integrativlik.

Milli Kurikulumda şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üç səviyyədə nəzərdə tutulur: 1)məktəbdaxili; 2) milli; 3)beynəlxalq.

Məktəbdaxili qiymətləndirmə 3 komponentdən ibarətdir:

• şagird irəliləyişlərinin monitorinqi – məktəb səviyyəsində müəllimlər və məktəb rəhbərləri tərəfindən həyata keçirilir. Bu mərhələdə şagirdlərin nailiyyətləri diaqnostik (ilkin), formativ (müntəzəm, davamlı), mikrosəmativ (bəhs və bölmələr

üzrə) və makrosummativ (yarımilliklər üzrə) formalarda yazılı və şifahi qiymətləndirilir.

- Kurikulum üzrə qiymətləndirmə — şagirdin təlim nəticələrinin müvafiq məzmun standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə aparılır.

- təhsil pillələri üzrə (əsas və orta) üzrə yekun qiymətləndirmə – mərkəzləşmiş qaydada aparılan buraxılış imtahanları formasında həyata keçirilir və müvafiq təhsil sənədi verilməsi ilə başa çatır.

Milli qiymətləndirmə, bir qayda olaraq, 4-5 ildən bir təhsil pilləsinin təşkili, planlaşdırılması və aparıldığı şərait haqqında toplanmış məlumatlar vasitəsilə kurikulumların keyfiyyətini və ümumi təhsil sistemində baş verən dəyişiklikləri dəyərləndirmək məqsədilə həyata keçirilir.

Beynəlxalq qiymətləndirmə, bir qayda olaraq, hər 3 ildən bir seçmə yolla şagirdlərin təlim göstəriciləri əsasında təhsilin vəziyyəti haqqında təsəvvür əldə etmək, problemləri aşkara çıxarmaq, onların həlli yollarını müəyyənləşdirmək və mövcud vəziyyəti digər ölkələrlə müqayisə etmək məqsədilə aparılır. (Ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə məsələləri dərslərin müvafiq bölmələrində ətraflı şərh olunacaqdır.)

Milli Kurikulum müxtəlif xarakterli və eyni zamanda bir-biri ilə bağlı olan nəticələrdən (sənədlərdən) ibarətdir. Milli Kurikulumun ibtidai təhsilə bağlı əsas müddəalarını nəzərdən keçirək.

Kurikulumda ibtidai təhsilin məqsədi aşağıdakı kimi verilmişdir:

1. Uşaqlarda oxu, yazı vərdisləri yaratmaq və möhkəmləndirmək;

2. Uşaqlara insan, cəmiyyət, təbiət və onlar arasındakı qanunauyğunluqlar haqqında ilkin həyati biliklərin verilməsini təmin etmək;

3. Uşaqlarda məntiqi və yaradıcı təfəkkür elementlərini formalaşdırmaq, istedadlı uşaqların erkən yaşdan üzə çıxarılmasını və inkişafını təmin etmək;

4. Uşaqlara həssaslıq, estetik və bədii zövq, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, fiziki mədəniyyət və özünəxidmət bacarıqları aşılamaq.

Milli Kurikulumda ibtidai təhsil üzrə ümumi təlim nəticələri belə ifadə olunmuşdur:

1. Azərbaycan xalqının dili, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, milli adət-ənənələri, tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında qazandığı ilkin bilikləri sadə formada təqdim etməyi;

2. Yaşına uyğun bədii, elmi-kütləvi və məlumat xarakterli mətnləri oxumağı, mətndəki əsas məzmunu ayırmağı və ona öz fikrini bildirməyi, lüğətlərdən, məlumat xarakterli kitablardan istifadə etməyi;

3. Öz vəzifələrini yerinə yetirməyi, özünün və digərlərinin hüquqlarına hörmət etməyi;

4. Tapşırılan işi, habelə yaradıcılıq tələb edən işləri müstəqil yerinə yetirməyi, sadə əmək vərdislərini tətbiq etməyi;

5. Ünsiyyət qurmağı, əməkdaşlıq etməyi, fikirlərini aydın ifadə etməyi;

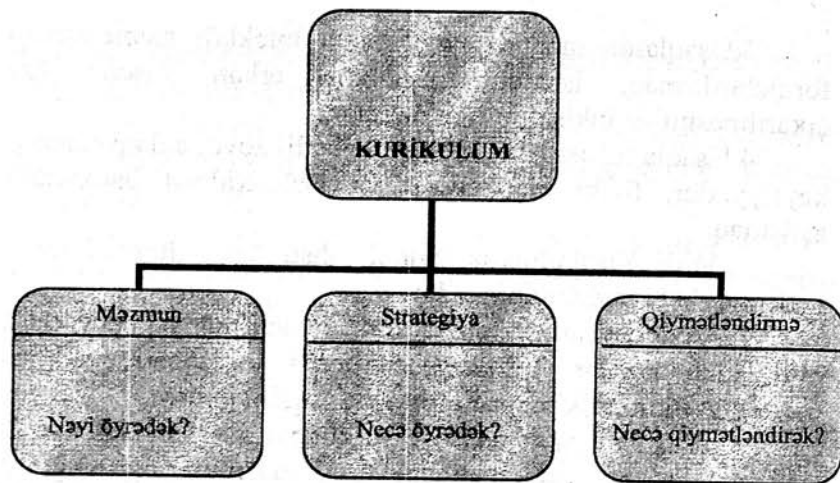
6. Müstəqil və məntiqi düşünməyi, münasibət bildirməyi;

7. Kompüter texnikasından istifadə etməyi;

8. Müşahidə etdiyi obyekt və hadisələri təsvir etməyi, onları səciyyəvi əlamətlərinə görə fərqləndirməyi;

9. Mədəni davranış, şəxsi gigiyena və müvafiq təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməyi.

10. İnsanlara, təbiətə, əməyə, şəxsi və dövlət əmlakına ədalətli, qayğıkeş və tolerant münasibət bəsləməyi, gerçəkliyi olduğu kimi qavramağı öyrənməlidir.

Fənn kurikulumları İbtidai təhsilin fənn kurikulumları

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin birinci siniflərində 2008/2009-cu dərslər ilindən 10 fənn üzrə fənn kurikulumlarının (Ana dili, riyaziyyat, xarici dil, həyat bilgisi, informatika, fiziki tərbiyə, musiqi, təsviri incəsənət, texnologiya, Azərbaycan dili-qeyri-millilik məktəblər üçün)

Fənn kurikulumu hər bir fənnin məzmunu, onun təliminin təşkili və təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual sənəddir. Onun strukturuna (quruluşuna) daxildir:

I Giriş: 1) fənnin məqsədi və vəzifələri, onun əhəmiyyətinin əsaslandırılması;

2) fənnin xarakterik xüsusiyyətləri

II Fənnin məzmunu: 1) təhsil səviyyələri üzrə ümumi təlimin nəticələri;

2) fənn üzrə məzmun xətləri, onların əsaslandırılması;

3) məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri; 4) məzmun standartları

III Təlimin strategiyaları: fənn üzrə təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər; 2) fənn üzrə təlimin təşkilinin forma və metodları; 3) müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması

IV Qiymətləndirmə nümunələrinin hazırlanması: 1) kurikulum üzrə qiymətləndirmə vasitələri; 2) təhsil səviyyələri üzrə yekun qiymətləndirmə vasitələri.

İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə 10 fənn kurikulumu hazırlanmış və 2007-ci ilin iyul ayında Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Fənn kurikulumu fənn üzrə məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirən və ona doğru istiqamətlənmiş standartların reallaşması üçün zəruri fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəddir. Bu sənəd hazırlanarkən cəmiyyətimizin ehtiyac və tələbatları, şagirdlərin imkanları, meyil və maraqları nəzərə alınmışdır.

Fənn kurikulumu şagirdlərin nəzəri məlumatlarla yüklənmələrinə deyil, təhsilin müasir inkişaf tendensiylərini (ideyalarını, meyllərini və s.) nəzərə almaqla biliklərin tətbiqinə, həyat bacarıqlarının aşılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Fənn kurikulumunun məqsədi şagirdlərdə vətənpərvərlik hissləri, təfəkkürü inkişaf etdirmək, onları geniş və hərtərəfli savada malik, hərtərəfli inkişaf etmiş normal vətəndaş kimi, şəxsiyyət kimi yetişdirməkdir.

Hər bir fənnin məzmunu fənn kurikulumunda təsbit olunmuş məzmun standartları ilə müəyyən olunur. Məzmun standartları əsasında dərslilər tərtib olunur, qiymətləndirmə standartları və bunların əsasında da qiymətləndirmə vasitələri, həmçinin digər tədris vəsaitləri (məsələn, metodik vəsaitlər, didaktik materiallar) işlənib hazırlanır. Bütün bunlar isə həmin standartlara nail olunmasına xidmət edir. Hər bir fənn kurikulumunda məzmun standartları və onların mənimsənilməsi üçün istifadə olunan strategiyalarla yanaşı, nail olunmuş təlim nəticələrinin, əldə edilmiş bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi üçün müvafiq qiymətləndirmə standartlarının nümunələri də əhatə olunur.

Fənn üzrə təlimin məzmunu nəticəyönümlü standartlar əsasında hazırlanmışdır. Məzmun standartları hazırlanarkən şagirdlərin idraki, informativ-kommunikativ fəaliyyətlərinin əhatə olunması, düşünmə, emosional bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn: İbtidai siniflərdə Ana dili fənn kurikulumunda fənnin təliminin əsas məqsədi belə ifadə olunmuşdur: "ümumtəhsil məktəblərində ana dili təliminin məqsədi ümumi nitq və dil bacarıqlarını formalaşdırmaqla şagirdlərin nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir". Elə məhz buna görə də:

- Nitq və dil bacarıqlarına yiyələnməklə ümumi nitq inkişafına nail olmaq;

- Ana dilinin düşünmə, öyrənmə və danışma vasitəsi olmasını dərk etmək;

- Davamlı təhsil prosesində, praktik fəaliyyətdə istifadə üçün potensial bilik və bacarıqlara yiyələnmək vacib hesab edilir.

Ümumi təhsilin Milli Kurikulumu çərçivə sənədində müəyyən edilmişdir ki, ümumtəhsil məktəblərində məhz ana dilinin tədrisi vasitəsilə:

İbtidai təhsil pilləsində - əlifbanın öyrənilməsi, oxu və yazı texnikasının, hüsnxət qaydalarının, düzgün, sürətli, şüurlu və ifadəli oxu üzrə ilkin bacarıqların mənimsənilməsi, lüğət ehtiyatının tədricən zənginləşdirilməsi, ən zəruri qrammatik qaydaların və ədəbi tələffüz normalarının öyrənilib tətbiq olunması, nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında ilkin anlayışların yaradılması təmin olunur.

Bütün bunlar nəzərə alınmaqla və ana dili təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq təhsilin bütün pillələri üzrə aşağıdakı məzmun xətləri təyin edilmişdir.

- Dinləyib-anlama və danışma

- Oxu

- Yazı

- Dil qaydaları

1) Dinləyib-anlama və danışma - bu məzmun xətti danışanı dinləyə bilmək, onun fikrinə münasibət bildirmək, müxtəlif informasiya mənbələrindən alınan məlumatlardan bəhrələnmək, əsas ideyanı 2-ci dərəcəli məsələlərdən seçmək, fikrini inandırıcı şəkildə təqdim etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin edir.

2) Oxu - şagirdlərin dil duyumunun inkişafını, fikrin ifadə olunmasında sözün məna xüsusiyyətlərinin, cümlə və mətnin rolunun anlaşılmasını, lazımi vərdislərin məqsədyönlü şəkildə təkmilləşdirilməsini, dilin gözəlliyinə, üslubi imkanlarının zənginliyinə şagirdlərin maraq və məhəbbətinin formalaşmasını təmin edir.

3) Yazı - Yazı şagirdlərin duyğu və düşüncələrinin dil normalarına uyğun qaydada nəqli, təsviri və mühakimə xarakterli rəhbərli mətn formasında ifadəsini təmin edir.

4) Dil qaydaları - Bu məzmun xətti dilin fonetik, leksik və qrammatik quruluşu ilə bağlı ən zəruri biliklərin yığcam, sadə, aydın qayda və şərhlər formasında şagirdlərə çatdırılmasını, orfoqrafiya qaydalarına riayət edilməsini, durğu işarələrindən yerli-yerində düzgün istifadə olunmasını təmin edir.

Ana dili kurikulumunda dilin tədrisi məhz bu 4 dirək üzərində qurulub.

Təlimin məzmunu fənn üzrə məzmun standartları ilə müəyyənləşir. Məsələn, I sinfin sonunda ana dili fənni üzrə məzmun standartlarına görə şagird:

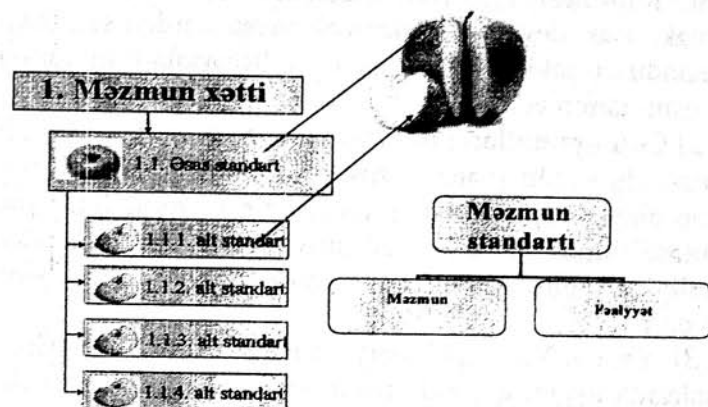
- Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

- Şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir.

- Qarşılaşdığı yeni sözlərin mənasını başa düşdüyünü nümayiş etdirir.

- Oxu texnikası və ilkin oxu bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirir.

- Yazı texnikasına və ilkin yazı bacarıqlarına yiyələn-diyini nümayiş etdirir.
- Zəruri dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

Məzmun standartları - təhsil alanların bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir. Əsas standart fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir. Sınıf və fənlər üzrə summativ qiymətləndirmənin aparılmasını təmin edir. Alt standart əsas standartlarda ifadə olunmuş fikrin müəyyən hissəsidir. Alt standartlar təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır, integrativliyi və təlimin məzmununun davamlı inkişafını təmin edir.

Kurikulumda məzmun nəticələr formasında verilir. Bu nəticələrin ölçülməsi mümkün olduğundan onlara həm də təlim standartları demək olar. Təlim standartları təsdiq olunaraq müəyyən bir dövr üçün sabit qalır.

Standartlara aid nümunə:

- 1.- Məzmun xətti.
- 1.1.- Məzmun xəttinin 1-ci əsas standartı.
- 1.1.1.- 1-ci əsas standartın alt standartı.
- a) Alt standartlar - sinifdən-sinfə keçdikcə dəyişir.

b) Alt standartlarda - mürəkkəb fikirlər daha sadə fikirlərə bölünür.

c) Alt standartlar - təlim məqsədlərinin müəyyən olunması üçün zəruri olan komponentləri əks etdirir.

Məsələn: Ana dili fənni üzrə ("dinləyib anlama və danışma")

1.2. - Şagird şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir.

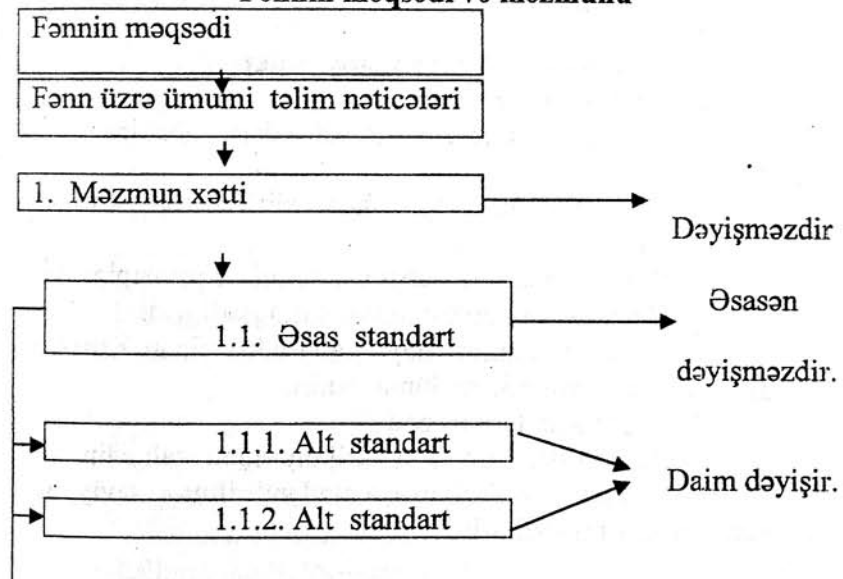
1.2.1- Müşahidə etdiyi əşya, hadisələr haqqında və şəkillər üzrə danışır.(alt standart)

1.2.2.- Dialoqlarda sadə nitq etiketlərindən istifadə edir (alt standart).

1.2.3.- Nitqdə sadə bədii ifadələrdən istifadə edir (alt standart).

1.2.4.- Nitqində müvafiq jest və mimikalardan istifadə edir (alt standart).

Fənnin məqsədi və məzmunu

Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri

	Ənənəvi təhsil proqramı	Müasir kurikulum
1.	Bilikyönlüdür.	Şəxsiyyətyönlüdür.
2.	Müəllimyönlüdür.	Şagirdyönlüdür.
3.	Fənyönlüdür.	Nəticəyönlüdür.
4.	Təklifiyönlüdür.	Tələbyönlüdür.
5.	Fəndaxili və fənlərarası əlaqə məqsədyönlü və sistemli xarakter daşıyır.	İntegrativlik əsas prinsip kimi qəbul olunub.
6.	Bəzi fənlər üzrə qiymət normaları müəyyən edilib.	Qiymətləndirmə standartları və mexanizmləri müəyyən edilib.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Kurikulum nə deməkdir?
2. Kurikulumun tətbiqini zəruri edən səbəblər hansılardır?
3. Milli Kurikulum nəyi ifadə edir? Onun strukturu barədə danışın.
4. Milli Kurikulumun hansı vəzifələri və prinsipləri var?
5. İbtidai təhsilin kurikulumunun məqsədi nədir?
6. Fənn Kurikulumları nəyi ifadə edir? Fənn Kurikulumunun strukturu haqqında məlumat verin.
7. Məzmun standartları nədir?
8. İbtidai siniflər üzrə fənn kurikulumunu izah edin.
9. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi səviyyələri və komponentləri hansılardır?

VIII MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN MOTİVASİYASI

Plan

1. Təlimin motivasiyası anlayışı
2. Kiçik məktəblilərin maraqları
3. İbtidai siniflərdə motivlərin formalaşdırılması
4. İbtidai siniflərdə təlimin stimullaşdırılması
5. İbtidai siniflərdə stimullaşdırma qaydaları

Təlimin hərəkətverici qüvvəsi

Motivasiya (latın sözü olub “hərəkət” deməkdir) şagirdləri fəal idraki fəaliyyətə təhrik edən proseslərin, metod və vasitələrin ümumi ifadəsidir. Daha dəqiq söylənsə, motivasiya hər hansı bir fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Müəllim və şagirdlər motivləri birgə idarə edirlər. Motivlər rolunda tələbatlar və maraqlar, çalışmaları, emosiyalar, göstərişlər və ideyalar qarşılıqlı əlaqədə çıxış edirlər. Motivlər həmişə qarşılıqlı əlaqədədir və pedaqoji prosesdə müxtəlif, çoxlu sayda motivlər birləşir. Motivlər müxtəlif meyarlar üzrə təsnif olunur:

- geniş sosial motivlər (borc, vəzifə, məsuliyyət, ləyaqət);
- dar sosial motivlər (gələcəkdə müəyyən vəzifə tutmaq, ətrafındakılar tərəfindən tanınmaq, əməyinə görə mükafatlandırılmaq və s.);
- sosial əməkdaşlıq motivləri (sinifdə öz rolu və mövqeyini təsdiq etmək, qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif istiqamətləri);

- geniş idraki motivlər;
- təlim – idraki motivlər;
- sosial-əməkdaşlıq motivləri;
- özünütəhsil motivləri;

Təlimin motivləri daxili və xarici motivlərə ayrılır. Birinci (daxili) motivlər müəllimlərdən, valideynlərdən, sinifdən

və cəmiyyətdən meydana gəlir və tələblər, göstərişlər, işarələr, təhrikətmə, məcburetmə formasında özünü göstərir. Bunlar humanist münasibət hesab edilmir. Vacibdir ki, şagird özü nəyi isə istəsin. Buna görə də xarici motivlərə, təzyiqlərə deyil, daxili motivlərə - öyrənmə motivlərinə üstünlük verilir.

Kiçik məktəblilərin təlimi şəraitdən asılı olaraq müxtəlif motivləri müəyyən edir və istiqamətləndirir:

- borc hissi;
- müəllimin tərifini qazanmaq arzusu; cəzalandırılmaq qorxusu;

- yaşlıların tələblərini icra etmək vədişi;
- idraki maraqlar;
- şöhrətpərəstlik;
- sinifdə özünü təsdiq etmək cəhdi;
- valideynləri sevindirmək arzusu;
- "əla" qiymət almaq arzusu;
- mükafat almaq arzusu və s.

Onlar birgə hərəkət edir, lakin onların arasında biri aparıcıdır, qalanları keçicidir. Müəllim bunlardan birinə - əsas olana istinad edərək hərəkət etməlidir. Hər sinifdə uşaqların təlimə müxtəlif cür münasibəti olur. Ən geniş yayılmış növ - yaxşı icraçılardır ("dinləyənlər" və "cavab verənlər"). Onlar çalışqandır, lakin təşəbbüslüzdür. Onların fəaliyyətinin əsas motivi valideynlərini sevindirmək, sinifdə hörmət və müəllimin tərifini qazanmaqdır. İkinci növ - zəkali, təşəbbüskar uşaqlar. Onların öz fikri olur, "pıçıltılarından" qaçırlar, müstəqil işləməyə can atırlar, mürəkkəb tapşırıqları xoşlayırlar. Üçüncü növ - gərgin təlim fəaliyyətinə xüsusi münasibət göstərən uşaqlardır. Onlar fəaldırlar, yaxşı düşünür, lakin ləngdirlər. Ona görə də gərgin olur, fərdi yanaşma tələb edirlər. Dördüncü növ - aşağı zehni qabiliyyətli uşaqlardır. Onlar təlim tapşırıqlarını müstəqil icra edə bilmirlər, çalışırlar ki müəllimlər onu görməsin. Səbəbləri müxtəlifdir: əsas səbəb uşağın məktəb təliminə hazır olmamasıdır. Nəhayət, hər bir sinifdə kiçik

qruplar da olur ki, onlar öyrənməyə mənfi münasibət bəsləyirlər. Zehni gerilik, dərin çaşqınlıq üzündən proqramı mənimsəyə bilmirlər.

Buradan görünür ki, uşaqların müxtəlif qrupları ilə işləyərkən, onların qarşısında müxtəlif məqsəd və vəzifələr qoymaq lazımdır. Effektiv təlim fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün daha əhəmiyyətli intellektual (zehni) təşəbbüs və idraki maraqlarla əhatə olunan motivasiyadır. Şagirdlərin təlimə münasibəti, adətən, fəallıqla xarakterizə edilir. Fəallıq şagirdin fəaliyyət dərəcəsini müəyyənləşdirir. Fəallığın strukturuna aşağıdakı komponentlər aid edilir:

- təlim tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlıq;
- müstəqil fəaliyyətə cəhd göstərmək;
- tapşırıqların icrasında süurluluq;
- təlimin sistematikliyi;
- öz şəxsi səviyyəsini yüksəltmək həvəsi.

Məktəblilərin idraki fəallığı və müstəqilliyi qarşılıqlı əlaqədədir. Məktəblilərin fəallığının idarə olunması ənənəvi olaraq fəallaşdırma adlanır. Fəallaşdırmaq, təlim — tərbiyə prosesinin keyfiyyətini yüksəltməkdir. Pedaqoji təcrübədə fəallaşdırmanın müxtəlif növlərindən istifadə olunur. Onların içərisində əsas təlimin forma, metod və vasitələrinin düzgün seçilməsidir.

Dərsdə fəallaşdırıcı effekt şəraitdən asılıdır. Bu zaman şagirdlərə imkan verilir:

- öz fikrini müdafiə etmək;
- diskussiya və müzakirələrdə iştirak etmək;
- yoldaşları və müəllimə sual vermək;
- yoldaşlarının cavablarına rəy söyləmək;
- yoldaşlarının cavabları və yazı işlərini qiymətləndirmək;
- təlimdə geri qalanlarla məşğul olmaq, onlara kömək etmək;
- zəif şagirdlərə aydın olmayan yerləri izah etmək;
- öz gücünə müvafiq tapşırıqları müstəqil seçmək;

• idraki tapşırıqların (problemlərin) bir neçə variantı içərisindən lazım olanını seçmək;

• şəxsi idraki və praktik fəaliyyətin özünüoxlaması və təhlili şəraitini yaratmaq;

Beləliklə, müəyyən edildi ki, motivlər uşağı (şagirdi) öyrənməyə (oxumağa), hərəkət etməyə, fəaliyyət göstərməyə təhrik edən məqsəd və səbəblərdir. Təlimdə, eyni zamanda, çoxlu motivlər özünü göstərir. Müəllim bu və ya digər motivlərin üstünlüyü və fəaliyyəti haqqında təsəvvürü şagirdlərin təlimini müşahidə edərək əldə edir. Motivləşmə proseslərini bilmək məktəb problemlərinin çoxunun həllinə açardır.

Kiçik məktəblilərin maraqları

Təlimin güclü təsir göstərən daimi motivlərindən biri şagirdin maraqlarıdır. O, idraki tələbatların təzahür forması kimi müəyyən olunur. İdraki maraq fənnin öyrənilməsinə emosional münasibət kimi təzahür edir. Maraq sanki uşağın əxlaqının təbii hərəkətvericisidir. Pedaqoji qanunlarda səslənir: uşağı hər hansı fəaliyyətə cəlb etmək üçün onu maraqlandır.

Təlimdə çoxlu maraqlar özünü göstərir. Təlim maraqlarının ümumi qanunauyğunluqları müəyyən edilmişdir. Birincisi, şagirdlərin maraqlarının onların bilik səviyyəsi və keyfiyyətindən asılılığı. İkincisi, şagirdlərin maraqlarının onların müəllimə münasibətindən asılılığı. Şagirdlər sevdikləri və hörmət etdikləri müəllimin yanında həvəslə oxuyurlar: əvvəl müəllim, sonra, onun fənni. Təcrübədə əldə olunmuş müxtəlif yolların və vasitələrin içərisində daimi idraki maraqların formalaşması üçün tələb olunur:

- cəlbəedici təlim /tədris;
- təlim materialının yeniliyi;
- tarixilik;
- biliklərin insanların həyatı ilə bağlılığı;
- təlimin yeni və qeyri-ənənəvi formalarından istifadə;

- təlimin metod və formalarının növbələşdirilməsi;
- problemlə təlim;
- evristik təlim;
- kompyuterin dəstəyi ilə təlim;
- multimedia sisteminin tətbiqi;
- interaktiv kompyuter vasitələrindən istifadə;
- qarşılıqlı təlim (cütlərlə, mikroqruplarla);
- bilik və bacarıqların testləşdirilməsi;
- təliməlanların nailiyyətlərinin nümayişi;
- uğur şəraitinin yaranması;
- yarış (sinif üzrə, yoldaşları ilə);
- sinifdə müsbət mikroiklimin yaranması;
- şagirdə inam və etibar;
- müəllimin pedaqoji taktı və ustalığı;
- müəllimin öz fənninə, şagirdlərə münasibəti;
- məktəbdə münasibətlərin humanistləşdirilməsi.

İbtidai siniflərdə motivasiyanın bir neçə növü tətbiq olunur:

1) Sözlü motivasiya: Məsələn, "Aslanın erkəyi, dişisi olmaz" atalar sözüne aid Salatin Əskərova, Gültəkin Əskərova və s. Azərbaycanın igid, qorxmaz, qəhrəman qızlarının ermənilərə qarşı mübarizələrini yada salmaq.

2) Videofilmlərlə yaradılan motivasiya: Xocalı faciəsi, 20 Yanvar kimi hadisələrə aid filmlərdən müəyyən epizodlar göstərilib, müzakirə aparmaq.

3) Şəkilli motivasiya: Məsələn, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Çinqiz Mustafayevin şəkli təqdim olunub sual verilir: Bu kimin şəklidir? Şəkilə nə təsvir olunub? Ç. Mustafayev haqqında nə bilərsiniz? və s.

4) Səsli-musiqili motivasiya: Məsələn, Soltan Hacıbəyovun "Karvan" sүйitəsi səsləndirilir. Şagirdlər dinləyə-dinləyə müvafiq lövhələri təsəvvürlərində canlandırırlar (səhra, dəvə, karvan, dəvələrin boynunda zingirovlar və s.)

5) Əşyalı motivasiya: Sinfə qərənfil gültü gətirilib ondan ən çox harada istifadə edildiyi barədə diskussiya aparılır.

Deməli, təlimin ən mühüm, ən nüfuzlu motivi idraki maraqlarıdır. Bu, şagirdin duyduğu fəaliyyətin, hərəkətin real səbəbidir. Maraqlar tələbatların, ehtiyacların təsiri altında və onlarla əlaqəli şəkildə meydana çıxır. O, əldə olunmuş bilik, bacarıqların, əqli fəaliyyətin formalaşdırılması üsullarının səviyyəsi və keyfiyyətindən, məktəblinin müəllimə münasibətindən asılıdır.

İbtidai siniflərdə motivlərin formalaşdırılması

Sən nə üçün oxuyursan? Məktəbə nə üçün gedirsən? Müəllimlər bu sualları verməyi sevirlər. Uşaqların savadlılıq dərəcəsini yoxlamaq olar və lazımdır: lakin, eyni zamanda, onların motivlərini öyrənmək mümkündür. Şagirdlər özləri də özlərinə sual verirlər: "Mən nə üçün oxuyuram" 1-2-ci sinif şagirdləri üçün xarakterik cavablar: "Atam və anam məcbur edirlər (göndərirlər)"; "Ona görə oxuyuram ki, "5" alım. "5" alanda tərifləyirlər". "Bütün uşaqlar məktəbə gedirlər". "Pis qiymətlər almaq istəmirəm. Buna görə adamı söyürlər"; "Yaxşı cavab verəndə müəllim məni tərifləyir", " Əgər heç nə bilməsən, uşaqlardan ayıbdır" və s. 3-4-cü siniflərdə cavabların xarakteri bir qədər dəyişir. " Mən oxuyub həkim olmaq istəyirəm. Anam kimi. Qiymətlərim "4" və "5" dir. Mənim öz sinfim və yoldaşlarım xoşuma gəlir. Müəllimim xoşuna gəlir. O bizi ekskursiyaya, teatra aparır" (3-cü sinif)". Mən məktəbdə ona görə oxuyuram ki, savadlı olum. Mən riyaziyyat fənnini çox sevirəm. Böyüyəndə bizə dərs deyən Solmaz müəllimə kimi müəllim olacağam. Müəllim olmaq üçün çox bilikli olmaq lazımdır". (4-cü sinif) və s.

İki-üç il ərzində uşaqların motivləri ciddi şəkildə dəyişir. 3-4-cü siniflərdə onların təhsilə, təlimə və fənlərə idraki marağı yaranır. Onların qiymətə marağı xüsusilə artır. " Mən

yalnız "4" və "5" almaq istəyirəm, ona görə ki, "3" və "4" alsam, evdə məni danlayacaqlar".

Təcrübə göstərir ki, kiçik məktəblilərdə müsbət öyrənmə motivlərinin formalaşmasında əlverişli və əlverişsiz şərtlər mövcuddur. Xoş əhvali-ruhiyyəyə daxildir: 1) 6 yaşlı uşaqların əksəriyyətinin məktəbə müsbət münasibəti; 2) müəllimə tam inam; 3) yeni təsəvvürlərə ciddi tələbat; 4) hər şeyi bilmək marağı. Xoş olmayan şəraitə daxildir: 1) davamsız diqqət; 2) davamsız maraq; 3) iradənin formalaşmaması və s.

Təlim-tərbiyə prosesində yüksək nəticələr əldə etmək üçün pedaqoq məktəblilərin mövcud motivlərini, xüsusilə onların maraq və tələbatlarını daim öyrənməlidir. Bu ən mühüm və çətin vəzifələrdən biridir. Motivləri aşağıdakı qayda üzrə öyrənmək olar:

- təlimin məqsədinin müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi;
- motivləşdirmənin yaş imkanlarının üzə çıxarılması;
- motivləşmənin çıxış (başlanğıc) nöqtəsini aydın etmək;
- təsiredici motivləri dəqiqləşdirmək. Yadda saxlamaq lazımdır ki, " yaxşı" və ya "pis" motivlər yoxdur; onlar müxtəlif cür təsir göstərir;
- motivləşmənin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənmək;
- motivləşmənin dəyişməsinin səbəbini (aşağı düşməsi, sabit qalması, yuxarı qalxması) təhlil etmək;
- nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi və gələcək fəaliyyətin planlaşdırılması.

Müasir dərstdə motivasiya təlimin əsas komponentidir: təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığına təkan verən prosesdir. Motivasiya fəal/ interaktiv təlimin birinci mərhələsidir. O, şagirdlərdə mövzuya maraq oyadır, onları mövzu ətrafında fikirləşməyə təhrik edir.

İbtidai siniflərdə motivasiyanın formalaşması yollarını 3 qrupa bölmək olar:

1. Rəmzi (simvolik) materialın şərhı. Bu, rəsm, fotosəkil, simvol, melodiya, bədii əsərdən parça, əşya, tapmaca, qrafik, sxem və s. ola bilər. Müəllim materialı təqdim edərkən sual verir: "Bu, nəyi bildirir?" Bunun bizim mövzuya nə aidiyyəti var?" və s.

2. Sual verməyə həvəsləndirmə. Bu zaman müəllim fasilitasiyanın köməyi ilə şagirdlərin diqqətini və təfəkkürünü lazımi istiqamətə yönəldir.

3. Problemin müxtəlif yollarla həll edilməsi.

Motivlərin formalaşması üzrə fəaliyyətin gedişi və nəticələrini xüsusi kartlarda (vərəqlərdə) müntəzəm qeyd etmək lazımdır: 1) təlimə münasibət (özü üçün necə təsəvvür edir); 2) məqsəd (şagird necə reallaşdırır); 3) motivlər (nəyin xatirinə oxuyur); 4) emosiyalar (təlimi necə qəbul edir); 5) öyrənmək bacarığı; 6) təhsillilik səviyyəsi (hansı nəticələr əldə etdi); 7) təliməlmənin xarakteristikası (potensial uğur imkanları);

Motivləşmənin öyrənilməsi üçün tədqiqatın ümumi metodlarından (müşahidə, anketləşdirmə, sorğu, söhbət, qiymətlərin ekspertizası) istifadə olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, son onillikdə kiçik məktəblilərin öyrənmə motivlərində ciddi dəyişikliklər baş verir. Bunlar, bir tərəfdən, uşaqların təlimə marağını artırır, digər tərəfdən, müxtəlif ekoloji və sosial faktlar üzündən aşağı düşür. Bunu nəzərə alaraq, məktəb kiçik məktəblilərin öyrənməyə motivləşməsinin tərbiyəsinə ciddi diqqət yetirməlidir. Bunun formalaşması üçün:

- məktəbin, münasibətlərin, sinif, müəllim və təlimin imicinin müsbət və cəlbədicə olması üçün şərait yaratmaq;

- uşaqların tədris yükünün həddən artıq olmasına yol verməmək, ən başlıcası, onların ağılını və əxlaqını formalaşdırmaq;

- təlim əməyinə məsuliyyətli münasibət tərbiyə etmək;

- təlim üçün əlverişli şərait yaratmaq, hər şeydən əvvəl, məktəblilərin təlimini və əməyini müəyyən olunmuş qaydalara uyğun olaraq səmərəli təşkil etmək;

- sadə bilik və bacarıqların möhkəm əsasını formalaşdırmaq: şagird təlimdə öz inkişafını görməlidir;

- imkan daxilində məktəblilərin fərdi sorğuları və ehtiyaclarını nəzərə almaq və təmin etmək; uşaqların öz aralarında müsbət, maraqlı münasibətini, ünsiyyətini təşkil etmək;

- şagirdlərə qarşı məsuliyyətli münasibət tərbiyə etmək; söhbətləri və nəsihətləri uşağa qayğı ilə əvəz etmək;

- həm məktəb, həm də ictimai münasibətlərdə ədalətlik hissini üstün tutmaq;

- hər bir məktəblinin öz imkanlarına fəal özünüqiymətləndirməsini formalaşdırmaq;

Yaxşı müəllimlər, bir qayda olaraq, motivləşmə ustalasıdır. Onlar çalışırlar:

- sinifdəki bütün şagirdlər arasındakı münasibətlərə düzgün istiqamət vermək;

- çətinlik yarandığı halda şagirdlərə dəstək olmaq;

- müsbət əks-əlaqələri gözləmək;

- təlim metodlarının müxtəlifliyinə nail olmaq;

- şagirdləri gərgin idraki əməyə alısdırmaq, onların dözümlülüyünü, iradə gücünü, məqsədə çatmaq əzmini inkişaf etdirmək;

- çətin tapşırığı icra edən şagirdi rəğbətləndirmək;

- müstəqil işlərin məqsədi, vəzifələri, icra formalarını, qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən etmək;

- şagirdlərdə məsuliyyət, borc hissini formalaşdırmaq;

- şagirdlərə özünə tələbkarlıq hissini inkişaf etdirmək;

Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, şagirdlərin işləmək qabiliyyəti motivlərin inkişafına müsbət təsir edir. Yorgunluğun aradan qaldırılması üçün bədən tərbiyəsi fasiləsi (3 dəqiqəyə yaxın) və ya materialın şərhı formasını dəyişmək yüksək səmərə verir.

Motivasiyanın formalaşmasına sinifdəki optimal gərginlik şəraiti də müəyyən təsir göstərir. Sinifdə optimal gərginlik şəraiti dedikdə nə başa düşülür? Təlim prosesində münasibət for-

maları dəyişir ki, bu da dərsin təşkili növü, forma və üsullarının tətbiqi ilə bağlıdır. Təcrübədə bu formalar özünü doğruldur:

- bütün siniflə iş- müəllimlə söhbət, müzakirə, təlimat;
- kiçik qruplarda iş- 3-7 nəfər şagird tapşırıq üzərində işləyir, sonra bütün siniflə müzakirə olunur;
- cütlərlə iş- iki şagird tapşırığın icra tərzini müzakirə edir, həlli yollarını axtarıb tapır, sonra mikroqruplarla və bütün siniflə müzakirə olunur;
- fərdi iş – hər şagird tapşırığı fərdi həll edir, nəticəsi başqalarının həlli ilə müqayisə olunur.

Öyrənmənin motivləşdirilməsinin inkişafı üçün stimullaşdırıcı vasitələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İbtidai siniflərdə təlimin stimullaşdırılması və stimullaşdırma qaydaları

Stimullaşdırma - şagirdi nəyə doğru işə yönəltmək, onu nəyə işə təhrik etmək, məcbur etmək deməkdir. O elə qurulur ki, daimi xatırlatma, daxili və ya xarici qüvvənin təsiri, məcburiyyət olmadan onu yerindən tərpətmək mümkün deyil.

Təlim məktəbli üçün ağır əməkdir. Şagird ağılla hər şeyi başa düşür, lakin onun zəkası emosional həyəcanlara doğru gedir. Bu mənada hər şeyi düzgün seçilmiş stimula həll edir. Onları seçmək və tətbiq etmək kiçik məktəb yaşında özünə-məxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Uşağın biliyi, onun tələbatları və arzuları bütün problemlərin həllinə sanki bir açardır.

Uşaqlarda ünsiyyət instinkti güclü inkişaf edir: onlar bir-biri ilə tez tanış olur - oyunlar, nağıllar, hekayələr, əyləncələr bir instinktə xidmət edir. Uşaqlar təbiətin canlı tədqiqatçısıdır; buradan onlarda sadəlövlük, sonsuz sayda suallar, hər şeyə toxunmaq, duymaq, “dadına baxmaq” hissi baş qaldırır. Uşaqlara özünü göstərmək, özü, təəsüratları haqqında danışmaq, özünün “Mən”-ini təqdim etmək xasdır. Bu uşaq fantaziyasının təsəvvürünün inkişafı, uşaq yaradıcılığının instinktidir. Uşaqlar

heç nədən nəyi işə yaratmağı, qurmağı çox sevirlər. Ümumiyyətlə, uşaq xarakterinin formalaşmasında təqlid etmək, yamsılamaq əhəmiyyətli rol oynayır.

Müəllimlər şagird davranışının əsl motivləri ilə daim marqlanmalı, ona səthi və əhəmiyyətsiz bir şey kimi yanaşmamalıdır. Yekun olaraq söyləmək lazımdır ki, ibtidai sinif şagirdi üçün stimullaşdırma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim uşaqların arzu və tələbatlarını ardıcıl öyrənməklə, onların öz təbiətinə uyğun stimullaşdırılmasının yollarını tapa bilər.

Müəllimlərin tətbiq etdiyi stimullar şagirdləri müəyyən hərəkətləri icra etməyə sövq edir, lakin burada açıq təzyiq və kobud məcburiyyətdən söhbət gedə bilməz. Belə ki, ilk növbədə, arzulara və maraqlara söykənmək lazımdır. Müəllim üçün əsas sual budur: şagird nəyi istəyir? Vacib olan budur ki, biz nəyi arzu edirik” yox, “şagird nəyi istəyir”. Onu dəyişdirməyə cəhd göstərmək lazım deyil. Əsas prinsip olan təbiətə uyğunluq prinsipini yada salmaq: hər şey təbiətə uyğundur, şagirdləri, lazım gələrsə, nəyi işə arzulamağa yönəltmək lazımdır.

Uşaqları başa düşməyə çalışmaq lazımdır. Şagirdi müəllimdən başqa kim başa düşməlidir? Heç bir şeylə marqlanmayan uşaq yoxdur. Müəyyən olunmuşdur ki, məktəblilərin 20%-dən 50%-ə qədərini ya idraki təlim maraqları yoxdur, ya da onlar epizodik xarakter daşıyır.

Şagirdlərə onları marqlandıran şeylər haqqında danışmaq lazımdır. Onların rəylərinə, qiymətlərinə nəzakətlə yanaşmaq lazımdır. Vaxtın çox hissəsini onlara ayırmaq olar. Çıxışların, sualların çoxluğundan qorxmaq lazım deyil. Onların öz cavablarını eşitmək lazımdır. Şagirdlərin tələbatdan irəli gələn niyyətlərindən, məqsədlərindən istifadə etmək lazımdır. Məsələn, 3-cü sinif şagirdi gələcəkdə təyyarəçi olmaq istəyir. O, bölməyə (dərnyə) yazılıb, məşqlərə gedir. Onun niyyətinin əleyhinə getmək düzgün deyil. Əksinə, ona kömək etmək, şərait yaratmaq, qüvvə və inam vermək lazımdır.

Müəllim şagirdin hörmət, nüfuz qazanmaq istəyini rəğbətləndirməlidir. Bir çox uşaqlar bilik xatirinə deyil, nüfuz qazanmaq xatirinə oxuyurlar. Onları yüksək iddialar narahat edir. Əgər o, uşağın süurunda dərin kök salmışsa və təlim prosesinə əlverişli təsir göstərsə, bu stimula laqeyd qalmaq olmaz.

Şagirdlərin şərəf və ləyaqətini tanımaq, qəbul etdirmək, yaxşı işlər görməyə ruhlandırmaq, mənlilik süurunu inkişaf etdirmək, nailiyyətlərini qiymətləndirmək lazımdır. Uşaqları yaxşı işlərinə görə tərifləməkdən çəkinmək, xəsislik etmək lazım deyil. Həmişə pisləməkdən, danlamaqdansa tərif üstündür. Şagirdlərin uğurlarını, nailiyyətlərini rəğbətləndirmək lazımdır. Uğura çatmaq, can atmaq, nail olmaq tələbi mühüm, əsas motivdir, bütün digər arzuları kölgədə qoyur. Şəxsi uğurun əhəmiyyətini təhrif edən stereotiplərdən imtina etmək lazımdır. Sinfə xatırlatmaq lazımdır: əgər uğura görə tərif uğursuzluğa görə cəzadan, danlaqdan yüksək olarsa, biz təcridən tərifə tərəf getməyə çalışacağıq.

Müəllim təlimi cəlbədicə etməlidir. Çətin, az cəlbədicə təlim fəaliyyətini də şagirdlər üçün maraqlı etmək olar. Hətta uşaqların səhvlərindən də fətdalanmaq olar: “gözəl səhvdir!”, “həqiqətə aparan səhvdir”, “Sag ol! Sənin rəyin, fikrin o qədər də düz deyil, amma düşünməyə imkan verir” deyən görkəmli pədaqoq S.A.Amonaşvili nə qədər haqlıdır. O, altıyaşlılarla işləyərkən hər dərstdən sonra təşəkkür edərdi: “Çox sağ olun, bu gün mənə kömək etdiniz”. O, səhv edən uşaqlara müraciət zamanı deyərdi: “Mən sənin yaşında olarkən, mənə belə gələrdi ki,.....”; əvvəllər mən də sənin kimi düşünərdim,....”.

Əlbəttə, təlim-tərbiyə prosesində təlimin stimullaşdırılması üçün müəllim digər müxtəlif yollardan və vasitələrdən istifadə edə bilər: şagirdə şans vermək, nailiyyətləri qeyd etmək, onları tərifləmək, tənqid etmək və s. Tərif və tənqid konkret, düzgün ünvanlanmalıdır. “Sag ol” sözündən məktəblilər çox sevinirlər. Elə tərifləmək lazımdır ki, inandırıcı olsun.

Burada mimika və jestlər böyük təsir gücünə malikdir. Əgər müəllim şagirdin yazdığı insanı bəyənsə, lakin onu zəhmli ifadə edərsə, inandırıcı görünmür. Müəllim tənqidi müqayisəli qarşılaşdırma tərzində apararsa, daha effektiv olar:

- ümidverici tənqid (“eybi yoxdur, gələn dəfə yaxşı yazarsan; bu dəfə səndə alınmayıb”);
- bənzər, oxşar tənqid (“mən də sənin yaşda olanda belə səhv etmişdim”);
- inamverici tənqid (“inanmıram ki, gələn dəfə sən bu tapşırığı düzgün yerinə yetirməyəsən”);
- tərifə bənzər tənqid (“iş yaxşı icra olunub, amma bu hal üçün yaramır”);
- təəsüfedicə tənqid (“mən çox təsüf edirəm, amma deməliyəm ki, iş keyfiyyətsiz yerinə yetirilib”);
- yumşaldıcı tənqid (“yəqin ki baş verənlərdə yalnız sən günahkar deyilsən..”) və s.

Tərif açıq-aşkar söylənməli, ötəri olmamalıdır. Müəllim təsüurat yaratmalıdır ki, yol verilən səhvlər asan düzəldir, burada elə bir çətin iş yoxdur. Qoy şagirdlər öz güclərinə inansınlar.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində çoxlu yeni stimullar meydana gəlir. Onların içərisində borc və vəzifə stimulları xüsusilə mühümdür. Bu stimulları təcridən canlandırmaq lazımdır. Uşaqlardan tələb olunur ki, valideynlərin və dövlətin qayğısına yaxşı təhsillə cavab versinlər.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar.

1. Təlimin motivasiyası nə deməkdir?
2. Təlimin və öyrənmənin motivləri nədir?
3. Təlimin motivləri necə təsnif olunur?
4. Kiçik məktəblilərin maraqlarına nələr daxildir?
5. Motivasiyanın növlərini şərh edin.
6. Şagirdlərin maraqları ilə tələbatları arasında hansı əlaqələr var?

7. Maraqların formalaşdırılması yolları və vasitələri haqqında danışın.

8. Təlimin stimullaşdırılması nəyi ifadə edir?

9. Məktəblilərin stimullaşdırılması qaydaları haqqında məlumat verin.

10. İbtidai siniflərdə təlimin hansı stimulları tətbiq olunur?

IX MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN PRİNSİPLƏRİ VƏ QAYDALARI

Plan

1. Təlimin prinsipləri və qaydaları anlayışı
2. Təlim prinsiplərinin təsnifatı
3. İbtidai təhsildə təlim prinsiplərinin tətbiqi:
 - elmlilik prinsipi;
 - şüurluluq və fəallıq prinsipi;
 - sistematiklik və ardıcılıq prinsipi;
 - əyanilik prinsipi;
 - müvafiqlik prinsipi;
 - möhkəmlilik prinsipi;
 - emosionallıq prinsipi;
 - nəzəriyyənin təcürbə ilə əlaqəsi prinsipi.
4. İbtidai siniflərdə təlim prinsiplərinin qarşılıqlı əlaqəsi

Təlimin prinsipləri və qaydaları anlayışı

Təlim nəzəriyyəsinin əsas komponentləri elmin kəşf etdiyi qanunlar və qanunauyğunluqlardır. Bunlarda hadisələr, proseslər və onların nəticələri arasında ümumi, obyektiv, sabit və təkrar olunan əlaqə və asılılıqlar öz əksini tapır. Didaktika təlimin çoxlu qanun və qanunauyğunluqlarını müəyyən etmişdir. Biz müxtəlif məsələlərlə bağlı onları tədricən nəzərdən keçiririk. Onlardan ən mühümü didaktik prinsiplər və didaktik qaydalardır. Təlimin prinsipləri təlimin müvəffəqiyyətlə nəticələnməsini təmin etmək üçün irəli sürülən əsas tələblər deməkdir. Bu əsas tələblərə istinad etməklə, müəllimlər şagirdləri bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırır, onların öyrənmə fəaliyyətini təşkil edirlər.

Didaktik prinsiplər təlim prosesinin ümumi məqsədləri və qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq onun məzmununu, təşkilati forma və metodlarını müəyyən edən ümumi qaydalardır.

Təlimin prinsiplərinə ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif təriflər verilmişdir. Professor N.M.Kazımova görə, "Təlimin qanunauyğunluqlarından irəli gələn, onun məzmununa, üsullarına, təşkili formalarına təsir göstərən, müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyətini səmərəli qurmağa imkan verən didaktik ideyalara təlim prinsipləri deyilir" (N.Kazımov, Ə.Həşimov. "Pedaqogika" (dərslük), "Maarif" 1996, səh. 129)

Müasir təlim sisteminin bünövrəsi Y.A.Komenski tərəfindən qoyulmuşdur. O, təbiətə müvafiqlik prinsipini didaktikanın əsas prinsipi hesab etmiş, digər prinsiplər isə onun əsasında formalaşmışdır. A.Disterveq bu sistemi tamamlamış, onu 3 tələb şəklində nəzərdən keçirmişdir: a) təlimin məzmununa tələblər; b) təlimverənlərə tələblər; 3) təlimalanlara tələblər. K.D.Uşinski yaxşı təlimin zəruri şərtlərini belə təyin etmişdir: "Müasirlik, təcridçilik, üzvilik, daimilik, mənimsəmənin möhkəmliyi, aydınlığı, şagirdlərin öz fəaliyyəti, həddən artıq yüklənmə və həddindən artıq yüngülləşmənin olmaması, düzgünlük".

Müxtəlif didaktik sistemlərdə müxtəlif təlim prinsipləri fəaliyyət göstərir. İ.Herbert və C.Dyuinin didaktik sistemləri haqqında məlumatınız var. Müasir didaktik sistem klassik və yeni prinsiplərdən istifadə edilməsi cəhətdən daha sanballıdır. Onda, eyni zamanda, bir çox qanunlar və qanunauyğunluqlar özünü göstərir ki, onları müxtəlif qruplarda birləşdirib əsas qaydaların müxtəlif sistemlərini hasil etmək olar. Buna görə də müxtəlif dərş vəsaitlərində sistemə daxil olan müxtəlif növ prinsip bölgücüsünə rast gəlinir.

Didaktikada prinsiplər kateqoriyasından başqa, təlim qaydaları anlayışı da vardır. Qaydalar prinsiplərdən irəli gəlir, onları konkretləşdirir, onlara tabe olur, müəllim və şagirdlərin prinsipləri həyata keçirməyə yönəlmiş fəaliyyətində ayrı-ayrı üsulların xarakterini müəyyən edir. Məsələn, təlimin şüurlu və fəal keçməsi üçün müsahibə üsulundan bir nəticə kimi çıxarılır.

malı olan belə bir qayda vardır: əvvəlcə bütün sinfə sual vermək, sonra ayrı-ayrı şagirdlərdən soruşmaq lazımdır.

Böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin 300 il bundan əvvəl yazdığı "Böyük didaktika" əsərində təlim nəzəriyyəsi (hazırda ona didaktika deyilir) bu günə qədər tam həllini tapmamışdır. Ən başlıcası odur ki, bu vaxta qədər didaktika biliklərin tam sistemini ifadə etmir, didaktik məsələlərin vahidi əvvəlkinə yekunlaşdırmır, özündən sonrakını müəyyən etmir.

Təlim tam bir sistem kimi özündə qarşılıqlı əlaqəsi olan bir sıra elementləri ifadə edir: məqsəd, təlim informasiyası, müəllim və şagirdlərin pedaqoji kommunikasiya vasitələri, onların fəaliyyət formaları, şagirdlərin təliminə, fəaliyyət və rəftarına pedaqoji rəhbərliyin həyata keçirilməsi yolları və s.

Təlim prosesini bir tam sistem kimi sxematik olaraq aşağıdakı şəkildə ifadə etmək və qruplaşdırmaq olar:

- təlimin prinsipləri;
- təlimin formaları;
- təlim anlayışları;
- dərşin strukturu (quruluşu);
- təlim vasitələri;
- biliklərə nəzarət metodları.

Didaktika əsasən təlimin aşağıdakı prinsiplərinə istinad edir: elmilik, nəzəriyyənin praktika ilə əlaqəsi, əyanilik, sistemlilik və ardıcılıq, şüurluluq və fəallıq, müvafiqlik, mücərrəd və konkretin vəhdəti, biliklərin möhkəmliyi, emosionallıq, təlimin etibarlılığı, pedaqoji optimizm, varislik, propedavtiklik, fərdi yanaşma, təlim prosesinin səmərəliliyi, kompleks yanaşma, tolerantlıq (davamlılıq) və s. prinsiplər.

Təlimin prinsiplərində tarixi və pedaqoji təcrübə, ictimai fikir ifadə olunur. Təlimin prinsipləri kifayət qədər aydın və dəqiq müəyyən edilməmişdir. İbtidai siniflər üçün daha çox xarakterik olan prinsipləri nəzərdən keçirək:

- elmilik;
- şüurluluq və fəallıq;

- sistematiqlik və ardıcılıq;
- əyanilik;
- müvafiqlik;
- emosionallıq
- möhkəmlilik
- nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsi.

Beləliklə, pedaqoji proses qanunlar, qanunauyğunluqlar, prinsiplər şəbəkəsi altında həyata keçirilir. Prinsiplər təlim prosesinin ümumi məqsədi və qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq, onun məzmununu, təşkilati forma və metodlarını müəyyən edən əsl qaydalardır. Onların tələbləri qaydalar vasitəsilə həyata keçirilir. Qaydalar müəyyən şəraitdə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün pedaqoji fəaliyyətin ifadəsidir.

İbtidai təhsildə elmlilik prinsipi

Bu prinsipin məzmunu ondan ibarətdir ki, verilən bütün məlumatlar və biliklər müasir elmlərə tam uyğun olmalıdır. Elmlilik forması və elmin dili öyrənilən fənlərin xarakterinin əsas göstəricisi hesab olunur. Bu prinsip I-IV siniflərdə təlimin ciddi surətdə yeniləşməsinə, yenidən qurulmasını müəyyən etdi. İbtidai siniflərdə təlimin nəzəri məzmunu gücləndirildi. Bu məzmun sonrakı siniflərdə keçilən müntəzəm kursları yaxınlaşdırdı.

Elmlilik prinsipi tələb edir ki, şagirdlərə öyrənmək, mənimsəmək üçün elmin müəyyən etdiyi biliklər verilsin. Bu biliklər, hər şeydən əvvəl, məktəb təhsilinin məzmununu təmin etsin, onun prinsiplərinin, tədris planları və proqramlarının, fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi ciddi şəkildə gözlənilsin.

Mütərəqqi didaktik sistemlər ibtidai siniflərdə elmlilik prinsipinin həyata keçirilməsi üçün bir sıra qaydaları tövsiyə edir. O cümlədən:

• təlimi pedaqogika, psixologiya, metodikanın və qabaqcıl təcrübənin müasir, ən yeni nailiyyətləri əsasında həyata keçirmək;

• İbtidai təhsil didaktikası və psixologiyasının ən yeni nailiyyətlərini nəzərə alaraq, induktiv məntiqə yanaşı deduktiv məntiqdən istifadə etmək, ibtidai məktəbdə hadisələri konkret, dərinlən anlamağa kömək edən mücərrəd vasitələrdən məktəb kursu çərçivəsində istifadə etmək;

• hər bir elmi məlumatı unudulmamaq üçün bütün təlim kursu ərzində müntəzəm təkrar etmək;

• fənnin tədrisi metodlarında elmi idrakın, şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, onların axtarıcı, yaradıcı, fəaliyyətinin inkişafına ciddi diqqət vermək;

• görkəmli şəxsiyyətlərin, alimlərin tərcümeyi-halları ilə, onların elmin inkişafında töhfələri ilə tanış olmaları üçün mövcud imkanları nəzərdən qaçırmamaq;

• yeni elmi terminləri tətbiq etmək, köhnəlmiş elmi terminlərdən istifadə etməmək;

• şagirdlərin tədqiqatçılıq işlərini təqdir etmək, dəstəkləmək;

• şagirdə kəşfinin sevincini, uğur hissini yaşamağa, idraki gərginlikdən həzz almağa imkan vermək;

• təlimin birinci və ikinci səviyyəsində uşaq fantaziya-sının inkişafına şərait yaratmaq.

İbtidai təhsildə şüurluluq və fəallıq prinsipi

Bu prinsip şagirdlərin əsaslandırılmış, düşünülmüş və sınaqdan çıxmış fəaliyyəti kimi başa düşülür. Şüurluluq və fəallıq bilik, bacarıq və vərdislərin əldə olunması prosesində şəxsi inam, əqidə kimi nəzərdən keçirilir. Sözügedən prinsipin əsasında elmlə müəyyən olunmuş qanunauyğun qaydalar durur: təhsilin mahiyyətini intensiv yolla əldə olunan dərin və müs-təqil dərk olunmuş biliklər təşkil edir; biliklərin şüurlu mə-

nimsənilməsi bir sıra şərt və amillərdən - təlimin motivindən, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin səviyyəsi və xarakterindən, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilindən və idrak fəaliyyətinin idarə olunmasından, müəllimin istifadə etdiyi metod və vasitələrdən asılıdır. Məktəblinin şəxsi idrak fəallığı təlimin mühüm amili kimi, təlim materialının mənimsənilməsinə, möhkəmliyinə güclü müsbət təsir göstərir.

Təlim zamanı şagirdlərin şüurlu və fəal olması belə bir ideyaya əsaslanır ki, şagird təlimin obyektı deyil, subyektdir, təlim prosesinin aparıcı tərəfini təşkil edir. Şagird müəllimin rəhbərliyi altında müstəqil düşünməli, fikir yürütməli, müşahidə aparmalı, nəticə çıxarmalı, yol verdiyi nöqsanlar üzərində işləməli, plan tərtib etməli, material toplamalı, təcrübə qoymalı, aldığı nəticələri təhlil etməlidir. Öz fikrini isbat etmək, əsaslandırmaq, dəlillər gətirmək, inandırmaq, qəbul etmədiyi fikri təkzib etməyə çalışmaq dərs prosesində şagirdlərin şüurluluğunu artıran yollara aiddir. Müəllimin "Nə üçün?", "Nəyə görə", "Səbəb nədir", "Necə sübut edərsən (izah edərsən?)", "Nədən bilirsən", "Niyə belə deyirsən?" kimi sualları şagirdləri düşünməyə, mühakimə yürütməyə vadar edir.

Şagirdlərin şüurluluğu və fəallığı yalnız təlim prosesində deyil, ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində, sinifdən xaric təlim-tərbiyə işlərinin bütün formalarında da təmin edilməlidir.

İbtidai siniflərdə şüurluluq və fəallıq prinsipinin praktik həyata keçirilməsi qaydaları aşağıdakılardır:

- qarşıya qoyulmuş məqsədin və vəzifənin aydın başa düşülməsi şüurlu təlimin şərtidir. Onların mənası və əhəmiyyətini açıqlamaq;
- təlim elə qurulmalıdır ki, şagird bu və ya digər fəaliyyətin nə üçün həyata keçirildiyini anlasın, təlim tapşırıqlarını mexaniki yerinə yetirməsin, onları dərinləndirən dərk etsin;
- şagirdlərin hər sözün, cümlənin, anlayışın mənasının başa düşmələrini təmin etmək;

• şagirdlərin qarşılıqlı öyrənmə gücündən istifadə etmək: şagird yoldaşlarının söylədiyini, suallara verdiyi cavabı yaxşı və asan qəbul edir. Buna görə də sinifdə şagirdlərin izahatlarına imkan yaratmaq lazımdır;

• şagirdlərdə fəallıq tərbiyəsinə vaxt və səyi əsirgətmək; bugünün fəal şagirdi sabah cəmiyyətin fəal üzvüdür;

• öyrənilən materialda əsas və ikinci dərəcəli məsələləri tapmağı və fərqləndirməyi öyrətmək: ilk növbədə, mühüm olanları öyrətməyə və mənimsətməyə çalışmaq;

• təlim-tərbiyə metodlarının daha dərinləndirən mənimsənilməsində şagirdlərə kömək etmək, onlara öyrənməyi öyrətmək;

• şagirdlərdə səbəb-nəticə əlaqələrinin formalaşdırılması üçün nə üçün? sualından daha çox istifadə etmək;

• şagirdlərin faktlarla, dəillərlə, sübutlarla, arqumentlərlə fikirlərini əsaslandırmaq məsələsinə müntəzəm fikir vermək;

• nəzərə almaq lazımdır ki, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi yalnız biliklərlə deyil, bacarıqlarla müəyyənləşir. Buna görə də bilik və bacarıqların tətbiqinə üstünlük vermək;

• şagirdləri müstəqil düşünməyə və hərəkət etməyə alışdırmaq; "pıçıltı", "köçürmə", "yerindən demək" halları ilə mübarizə aparmaq;

• şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü, təşəbbüskarlığını, fəal həyat mövqeyini inkişaf etdirmək.

İbtidai təhsildə sistematiklik və ardıcılıq prinsipi

Bu prinsip şagirdlərə elmlərin əsasını öyrənərkən elmin əsas sistemini mühafizə etmək, həmçinin bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılmasında müəyyən ardıcılıq deməkdir. Sistematikeyə əməl etmədən elmləri öyrətmək, elmlərin əsasını şagirdlərə mənimsətmək mümkün deyildir. Çünki hər bir elm özü müvafiq sistemlə qurulmuş biliklərdən ibarətdir. Hər bir elmin özünün sistemi var, tədris fənni də həmin sistem üzrə qurulur. Bu prinsip proqram və dərsliklərin tərtibində özünü göstərirdi

kimi, müəllimin tədris fəaliyyətində də öz əksini tapır. Hər bir fənn elmin özünün sistemi əsasında tədris olunur. Elmi öyrənməyin başqa yolu yoxdur.

Sistematiklik və ardıcılıq prinsipi aşağıdakı elmi müddəalara əsaslanır: Şagird o zaman həqiqi və əsaslı biliklər əldə edir ki, onun beynində ətraf aləmin dəqiq lövhəsi əks olunur. Elmi biliklərin sisteminin formasının əsas vasitəsi müəyyən olunmuş qaydada təşkil olunmuş təlimdir; elmi biliklər sistemi tədris materialının sistematik və ardıcıl təlimi vasitəsilə təmin olunur.

İbtidai siniflərdə təlimin bu prinsipi bir sıra qaydaların gözlənilməsi ilə həyata keçirilir:

- şagirdlər tərəfindən biliklər sisteminin mənimsənilməsini təmin etmək üçün sxem və planlardan istifadə etmək; tədris materialının məzmununu bitmiş məntiqi hissələrə ("mikromövzulara") ayırmaq, onları ardıcıl həyata keçirmək və şagirdlərə aşılamaq;
- müntəzəm sürətdə fənlərarası əlaqələrdən istifadə etmək;
- ibtidai məktəbin bütün sinifləri arasında təlimin məzmunu və metodlarında varisliyi təmin etmək;
- təlimdə sistematikliyi və ardıcılığı təmin etmək məqsədilə dərsin bütün mərhələlərində öyrənilən materialları müntəzəm təkrarlamaq və təkmilləşdirmək;
- şagirdlərin öz fikirlərini söyləmələrinin forma və metodlarını izləmək;
- şagirdləri müntəzəm və səbirlə müstəqil fəaliyyətə alışdırmaq və onu tədricən mürəkkəbləşdirmək;
- bölmənin, fəslin, tədris vahidinin sonunda təkrarlama və sistemləşdirmə dərsləri aparmaq.

İbtidai təhsildə əyanilik prinsipi

Məlum olduğu kimi, əyanilik təlimdə ən geniş tətbiq olunan və böyük bir tarixə malik prinsipidir. K.D.Uşinskinin təbirincə deyilsə, "Uşağın təbiəti aydın bir sürətdə əyanilik tələb edir. Uşağa, ona məlum olmayan 5 kəlmə söz öyrətməyə çalışın, o bunların üzərində uzun müddət və əbəs yerə əzab çəkəcəkdir. Lakin bu cür 20 kəlməni şəkillərlə əlaqələndirin və uşaq bunları çox asanlıqla mənimsəyəcəkdir. Siz uşağa bir fikri izah edirsiniz, o sizi anlamır, həmin uşağa mürəkkəb bir şəkli izah edin, o sizi çox tez anlayır".

Əyanilik biliyin möhkəm və asan mənimsənilməsinə kömək edir; əşya və hadisələr haqqında təsəvvürlərin dürləşdirilməsinə səbəb olur; nitq və təfəkkürü inkişaf etdirir; uşaqları fəallaşdırır, dərsin maraqlı və canlı keçməsinə təminat verir.

İbtidai siniflərdə əyanilik prinsipinin həyata keçirilməsinin praktik qaydaları:

- natura halında təqdim olunan şəkillərdə və ya modellərdə şeylərin yaxşı, asan, tez yadda saxlanması məqsədilə əyani təlimdən istifadə etmək;
- yadda saxlamaq lazımdır ki, uşaqlar formalarla, rənglərlə, səslərlə, ümumiyyətlə, duyğularla fikirləşirlər: təlimin əyaniliyi uşaq tərəfindən bilavasitə qavranılan konkret obrazlarda ifadə olunur:
- "Təlimin qızıl qaydası": hisslərlə qavramaq üçün mümkün olanları hisslərə təqdim etmək, xüsusilə: gözle görülənləri gözə, eşidilənləri qulağa, dadı olanları dadbilmə üzvlərinə və s. təqdim etmək;
- əyaniliyi məhdudlaşdırmamaq: əyanilik məqsəd deyil, şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün vasitədir;
- təlim və tərbiyə prosesində nəzərə almaq lazımdır ki, anlayışlar və mücərrəd hallar uşaqların şüuruna o zaman asan çatır ki, konkret fakt, nümunələr və obrazlarla müşayiət olunsun;

• əyanilikdən yalnız illüstrasiya üçün deyil, problemli vəziyyətin yaradılması üçün biliklərin müstəqil mənbəyi kimi istifadə etmək;

• təlim və tərbiyə prosesində əyani vasitələr öyrənilən şeylər və hallar haqqında düzgün təsəvvürlər yaranmasına kömək edir;

• izləmək lazımdır ki, uşaqların müşahidələri sistematik aparılsın;

• əyani vasitələrdən istifadə edərkən onu uşaqlara əvvəlcə bütöv, sonra əsas və ikinci dərəcəli hissələri, sonra yenidən bütöv təqdim etmək lazımdır;

• əyaniliyin müxtəlif növlərindən ifrat dərəcədə istifadə etmək, eyni zamanda çoxlu sayda şeylər təqdim etmək olmaz: belə olduqda uşaqların diqqəti yayınır və əsas olanı qavramağa mane olur;

• uşaqlarla birlikdə əyani vasitələr hazırlamağa çalışmaq: yaxşı olar ki, onlar uşaqların özləri tərəfindən hazırlansın;

• təlimin müasir texniki vasitələrini elmi əsaslandırılmış, düşüncəli tətbiq etmək (tədris televizoru, lent yazıları, kodoskonlar, yarımeqran proyeksiyalar, kompyuterlər və s.); texniki təlim vasitələrini istifadə metodikasına əməl etmək;

• əyani vasitələrdən istifadə edərkən, uşaqların diqqətini, müşahidəçiliyini, təfəkkür mədəniyyətini, konstruktor yaradıcılığını, təlimə marağını inkişaf etdirmək;

• əyanilikdən həyatla əlaqə vasitəsi kimi istifadə etmək;

• yadda saxlamaq lazımdır ki, əyanilik güclü təsirə malik vasitədir: ondan diqqətsiz və bacarıqsız istifadə olunarsa, şagirdlərin fikrini əsas məqsəddən yayındırır;

• əyaniliyə həddən artıq aludə olmaq biliklərin dərindən mənimsənilməsi yolunda maneəyə dönür, şagirdlərin mücərrəd təfəkkürünün inkişafını, ümumi qanun və qanunauyğunluqların başa düşülməsini ləngidir.

İbtidai siniflərdə müvafiqlik prinsipi

Müvafiqlik prinsipi təlimin məzmununu, üsul və vasitələrini şagirdlərin səviyyəsinə uyğunlaşdırmağı tələb edir. Təlimin məzmunu tədris planları, proqramlar (kurikulumlar) və dərsliklər şagirdlərin səviyyəsinə uyğunlaşdırılmışdır. Aşağı siniflərin kurikulumu və dərsliklərində daha asan, sadə bilik və bacarıqların verilməsi nəzərdə tutulur. Təlimin üsulları və gözlənilməsi müəllimin öhdəsinə düşür. Müvafiqlik prinsipi şagirdin diqqətini və marağını nəzərə almağı tələb edir. Məlum olduğu kimi, uşağın yaşı nə qədər az olsa, onun diqqətində sabitlik və ixtiyarilik bir o qədər zəif olur: I-II sinif şagirdlərinin diqqətini maraqlandıqları bir şeyin üzərində uzun müddət saxlamaq mümkün olmur; əksinə, maraqlandıqları şeylər və hadisələr üzərində onlar uzun müddət diqqətini saxlaya bilirlər. Lakin buradan təlimi uşaq marağına tabe etmək, uşağın maraqlanması xatirinə təlimi oyuna çevirmək kimi səhv nəticə çıxarılmamalıdır. Müəllimin vəzifəsi təlimi uşağın marağına tabe etdirmək yox, şagirdin inkişafını nəzərə almaqla, marağını da lazımi istiqamətdə tərbiyə etməkdir. Lakin bu zaman uşağın təbiətini zorlamaq olmaz; onun yaş xüsusiyyətlərini və anlama səviyyəsini nəzərə almaq lazımdır.

Təlimin müvafiqlik prinsipi dörd mühüm didaktik qaydada ifadə olunur:

- 1) məlumdan məchula;
- 2) asandan çətinə;
- 3) sadədən mürəkkəbə;
- 4) ümumidən xüsusiyyə.

Bu klassik qaydalar Y.A.Komenskinin təbiətə müvafiqlik prinsipinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Müvafiqlik dedikdə, təlimin uşağın yaşına uyğun təfəkkür səviyyəsini, malik olduğu bilik, bacarıqları və təfəkkür tərzinin həcmi nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

İbtidai siniflərdə təlimin müvafiqliyini həyata keçirmək üçün zəruri olan qaydalar:

- şagirdin ağılı müəyyən bir fənnin öyrənilməsinə hazırlanmış olmalıdır;

- təlim verərkən, şagirdlərin hazırlığı və inkişaf səviyyəsini, imkanlarını, həyat təcrübəsini imkanlarını nəzərə almaq;

- uşaqların yaş xüsusiyyətlərini elə nəzərə almaq lazımdır ki, təlimin məzmunu və üsulları onların inkişafını bir qədər qabaqlaya bilsin;

- təlim prosesini optimal tempdə aparmaq lazımdır ki, güclü şagirdlərin inkişafını ləngitməsin, orta və zəif səviyələrin fəaliyyətini inkişaf etdirdsin;

- təlim prosesi müəyyən gərginlik tələb edir. Gərginlik olmayanda uşaqlar tam gücü ilə işləmir. Şagirdlərin özlərinin müəyyən etdiyi təlim tempi, bir qayda olaraq, güclərinə uyğun və imkanlarından aşağı olur. Konkret şəraitə uyğun olaraq, optimal hədd müəyyənləşdirmək və lazım gəldikdə onu dəyişmək;

- pedaqogika və psixologiyanın ən yeni nailiyyətlərindən istifadə etmək: konkret bilik və bacarıqları inkişaf etdirmək;

- təlimin müvafiqliyi üçün analogiyalardan (oxşar hallardan), müqayisələrdən, qarşılaşdırmadan, tutuşdurmalarından geniş istifadə etsinlər;

- mürəkkəb materialın öyrənilməsi zamanı güclü şagirdləri, möhkəmləndirmə vaxtı orta və zəif şagirdləri cəlb etmək;

- müvafiqlik müəllimin nitqindən və şərhinin aydınlığından asılıdır; anlayışları dəqiq və birmənalı formalaşdırmaqdan, monotonluqdan qaçmaq, parlaq, aydın faktlardan, həyat nümunələrindən, bədii ədəbiyyatdan istifadə etməklə materialı obrazlı çatdırmaq;

- təlimin birinci mərhələsində biliklərin həcmi deyil, əsas hissələri öyrətmək lazımdır ki, uşaqlar onu yaxşı mənimsəsinlər, möhkəmləndirmə zamanı öyrənilən materialı dəqiqləşdirən, yeni misallardan istifadə etmək;

- müvafiqlik prinsipini həyata keçirərkən, əsas diqqəti şagirdlərin idrak fəaliyyətinin idarə olunmasına vermək lazımdır: pis müəllim məlumatı (bilini) verir, onu şagirdlərin tam başa düşmədikləri səviyyədə saxlayır, yaxşı müəllim onu şagirdlərin gücünə müvafiq səviyyədə tapmağı öyrədir. "Adi müəllim həqiqəti çatdırır, ali müəllim həqiqəti tapdırır" (Disterveq)

- müvafiqlik təlimin asanlığı, yüngüllüyü demək deyil. Müəllimin vəzifəsi o deyil ki, şagirdlərin yükünü davamlı olaraq yüngülləşdirsin: o, şagirdə kömək etməli, məlum olmayanları məlum olanların köməyi ilə başa salmalı, izah etməli, müstəqil təhlil üçün "ipucu" verməli, uğurları təqdir etməlidir;

- müvafiqlik iş qabiliyyəti ilə bağlıdır. Onu inkişaf etdirərək, şagirdləri daha geniş və intensiv fikri fəaliyyətə alışdırmaq olar. İş qabiliyyətini inkişaf etdirməklə təlimin müvafiqliyi yolunda maneələri aradan qaldırmaq mümkündür.

İbtidai təhsildə möhkəmləndirmə prinsipi

Möhkəmləndirmə prinsipi yeni biliklərin verilməsinə deyil, ümumiyyətlə, öyrənilmiş biliklərin möhkəmlənməsinə yönəldilmiş təlimin xüsusiyyətlərini səciyyələndirir. Bu prinsip təlimin əsas qanunauyğunluqlarına istinad edir. Mövzunun mənimsənilməsi və şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişafı təlim prosesinin qarşılıqlı əlaqəsinin iki cəhətidir: təlim materialının şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinin möhkəmliyi yalnız obyektiv amillərdən (materialın məzmunu və strukturdan) deyil, eyni zamanda, şagirdlərin həmin təlim materialına, təlimə, müəllimə subyektiv münasibətindən asılıdır. Biliklərin mənimsənilməsinin möhkəmliyi təlimin təşkili, onun müxtəlif forma və metodlarından istifadə və təlimin müddəti ilə şərtlənir. Şagirdlərin yaddaşı seçmə xarakterində olur: onlar üçün bu və ya digər təlim materialı nə qədər maraqlıdırsa, o qədər möhkəm mənimsənilir və uzun müddət yadda qalır.

Biliklərin möhkəmlənməsinə aparan təlim fəaliyyətinin müasir anlamı təlimin bir sıra yeni qaydalarını tətbiq etməyə imkan verir:

- müasir təlimdə düşüncə yaddaşı üstələyir. Bunu nəzərə alaraq şagirdlərin gücünə qənaət etmək, onları az əhəmiyyətli biliklərin yadda saxlanmasına sərf etməmək, düşüncəyə ziyan gətirə bilən yaddaşla həddindən artıq yüklənməyə yol verməmək; təsadüfi deyil ki, ölkə Prezidentinin təsdiq etdiyi "Təhsilin inkişafı Strategiyası"nda "Hafizə məktəbindən" "düşüncə məktəbinə keçmək" qırmızı xətlə keçir.

- şagirdin anlamadığı, mənimsəmədiyi biliklərin yaddaşa möhkəmlənməsinə mane olmaq; şüurlu mənimsənilmiş, yaxşı dərk olunmuş biliklərin yadda saxlanmasına diqqət vermək;

- şagirdlərin ikinci dərəcəli (yardımçı) xarakterli materialı əzbərləməsinə yol verməmək, onları lüğətlərdən, məlumat mənbələrindən, sorğu kitablarından, ensiklopediyalardan və s. vasitələrdən istifadə etməyə alışdırmaq;

- ən intensiv öyrənilmiş biliklər belə, təlimdən sonra tez bir zamanda unudulur; buna görə də təkrarların aparılması vaxtı və dövriliyi unutmanın psixoloji qanunuyğunluqları ilə uzlaşdırılmalıdır;

- hər bir şagirdi tam gücü ilə deyil, imkanlarına uyğun işləməyə alışdırmaq; tənbelliklə mübarizə aparmaq, fəaliyyətin optimal tempi və ritmi ilə işləməyi formalaşdırmaq;

- qabaqcadan iki mühüm keyfiyyəti formalaşdırmadan (öyrənməyə maraq və müsbət münasibət) yeni materialın öyrənilməsinə başlamamaq;

- təlim materialının məntiqi verilməsinə əməl etmək. Bilik, əqidə və inam məntiqi cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli olduğuna görə dərin mənimsənilir;

- şagirdləri həddən artıq yükləməmək; dərslərdə əyləncəli "kənaraçıxmalara", əfsanə, təmsil, rəvayətlərə, öyüd-nəsihətlərə, zarafatlara, yanıltmaclara, atmacalara yer vermək, şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq;

- şagirdlərin hafizəsini inkişaf etdirmək, onların yadda saxlamasına kömək edən priyomlardan istifadə etmək;

- biliyin dərindən, şüurlu və möhkəm mənimsənilməsinə qayğı göstərmək; möhkəm mənimsənilmiş bilik təhsilin gələcək inkişafına etibarlı əsasdır;

- öyrənilən materialın təkrarını və möhkəmləndirilməsini elə təşkil etmək lazımdır ki, şagirdin yalnız hafizəsi deyil, düşüncəsi, hissləri fəallaşdırılsın;

- biliyin möhkəm mənimsənilməsi üçün aydın, parlaq, emosional şərhərdən, əyani və texniki vasitələrdən, didaktik oyunlardan istifadə etmək;

- yeni materialın öyrənilməsi zamanı onu əvvəllər öyrənilmiş materiallarla əlaqələndirmək, köhnəni yeninin içərisində təkrar etmək;

- tapşırıqların verilməsindən əvvəl onların icra edilməsi barədə dəqiq təlimat vermək, işin icrasına qoyulan tələbləri izah etmək;

- tapşırıqların icrası zamanı şagirdlərin yorulmasının qarşısını almaq, onların həddindən artıq yüklənməsinə yol verməmək;

- nəzarətin elmi şəkildə əsaslandırılmış növləri, vasitələri və metodlarını tətbiq etmək, şagirdlərin inkişafının aşkara çıxarılması və qiymətləndirməsində diaqnostik üsullardan istifadə etmək, təlimin effektivliyini müəyyən etmək;

- şagirdlərin əməyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı məsələlərə nəzarət etmək;

- biliklərin möhkəmləndirilməsində müstəqil təkrarı təşkil etmək və onu rəğbətləndirmək. Dərsburaxma hallarına, dərslərdən yayınma və dərs zamanı boşdayanma hallarına yol verməmək. Çünki bunlar bilik və bacarıqların möhkəmliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Təhsilimizin korifeyi akademik M.Mehdizadənin təbirincə desək, "Sinifdə başında fikir, əlində iş olmayan bir nəfər şagird belə oturmamalıdır".

İbtidai təhsildə emosionallıq prinsipi

Emosionallıq prinsipi uşağın inkişafı, təbiəti və fəaliyyətindən irəli gəlir. Onun qəlbində müsbət emosiyalar baş qaldiranda fikirləri xüsusilə parlaq və aydın olur, təlim yüngül, sürətli və xoşagələnlər olur. Əgər şagird əlinə kitabı əhval-ruhiyyəsiiz götürürsə, ondan yüksək effekt gözləmək olmaz. Müsbət münasibət olmayan təlim öz təsirinin yarından çoxunu itirir. Ürəyinə qorxu, nifrət, kin çökmüş uşağı öyrətmək, onun qəlbinə yüksək həqiqəti zorla daxil etmək "qəlbini zorlamaq" deməkdir. Bu cür biliklər heç bir fayda vermir. Buna görə də məktəbin, təlimin, biliklərin cəlbədici olmasına qayğı göstərmək lazımdır. Belə qayğı uşağın qəlbini inam hissi ilə doldurur, onun ilk addımlarına qüvvət verir, məktəb həyatı canlı bir bayrama döndür.

İbtidai siniflərdə təlimin emosionallıq prinsipinə riayət edən müəllim aşağıdakı qaydaları rəhbər tutmalıdır:

- sinfə xoş təbəssümlə daxil olmaq, şagirdlərlə salamlamaq, onları ruhlandırmaq, sağlam yumor əhval-ruhiyyəsi yaratmaq;

- yalnız demokratik ünsiyyət üslubu saxlamaq;
- şagirdlərə, onların işlərinə daim canlı maraq göstərmək;
- hər hansı bir konfliktə sakit, hay-küysüz kobud sözlər işlətmədən baxmaq;

- ümitsiz və çətin vəziyyətlərdən çıxmaq üçün yumordan istifadə etmək;

- təlimi oyun, yarış, müsabiqədən istifadə etməklə aydın, obrazlı, şən təşkil etmək;

- kiçik məktəblinin təfəkkürü onun hissləri və həyəcanlarından ayrılmazdır; təlim-tərbiyə prosesinin emosional canlılığı uşaq təfəkkürünün qanunları tərəfindən irəli sürülmüş tələblərdir;

- təlim prosesində idraki əməyin təşkil formalarını emosional şəkildə canlandırmaq;

- şagirdləri yeni materialı mənimsəməyə, qavramağa emosional hazırlamaq;

- dərsi optimal tempdə keçirmək; işin pis təşkilinə, təlimin metodları və priyomlarının yekcinsliyinə yol verməmək;

- uşaqların əhval-ruhiyyəsinə və həyəcanlarına diqqət vermək;

- öz nitqinin emosionallığını, obrazlılığı, ifadəliliyi, təmizliyi və gözəlliyini gözləmək;

- dərsləri və sinifdən xaric məşğələləri imkan daxilində təbiətdə keçirmək;

- dərslər və dərsləndən xaric məşğələlərə emosional fon vermək üçün musiqidən istifadə etmək;

- yaxşı yerinə yetirilən işdən şagirdin məmnuniyyət hissi keçirməsini möhkəmləndirmək;

- təlimin emosionallığını artıran priyomlardan istifadə etmək; məsələn, yeni materialı nağıl qəhrəmanlarının dilindən, şerləri, hekayələri pəncərədə qoyulmuş "sehirli televizorlar" dan eşitmək;

- hər bir dərslə hazırlaşarkən uşaqların müsbət emosiyalar əsasında "köklənməsi" haqqında fikirləşmək;

- müəllimlər dərslərdə lazımsız emosional vasitələrin istifadəsindən çəkinməlidirlər. Təlimi əyləncələrin emosional fonuna çevirmək olmaz. Həddindən artıq "parlaqlıq", pedaqoji əməliyyatların artıqlığı, konkret dərslə aid olmayan əyaniliyin süni şəkildə istifadəsi təlimin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

İbtidai siniflərdə nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsi prinsipi

Düzgün təşkil olunmuş tərbiyə həyatın özündən gəlir, onunla qırılmaz əlaqədədir, yetişməkdə olan nəslə aktiv fəaliyyətə hazırlayır. Şəxsiyyətin formalaşmasının effektivliyi onun əmək fəaliyyətinə qoşulmasından asılıdır. Təlimin həyatla, nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsinin möhkəmliliyi təhsilin məzmunundan, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilindən, təlimdə tətbiq

olunan forma və metodlardan, əmək tərbiyəsinə ayrılan vaxtdan, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Sözügedən prinsip müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilir və tələb edir ki, müəllim məktəbin, təhsilin həyatla, istehsalatla qarşılıqlı əlaqədə olmasını mühüm tələb kimi qəbul etsin. Həmin prinsip müəllimdən tələb edir ki, tədris etdiyi fənnin, hər bir mövzunun həyat üçün əhəmiyyətini şagirdlərə başa salsın, əldə olunan biliklərin şagirdlər üçün artıq yükə çevrilməsinə imkan verməsin. Belə olduqda şagirdlərin fənnə, elmə, biliyə marağı artır və təlimin keyfiyyəti yüksəlir.

İbtidai təhsildə bu prinsipin tətbiqi aşağıda göstərilən qaydaları gözləməyi tələb edir:

- təlim zamanı həyatdan biliklərə, biliklərdən həyata getmək;
- şagirdləri öz biliklərini təcrübədə yoxlamaq və tətbiq etməyə, biliklərin mənbəyi kimi ətraf aləmdən istifadə etməyə öyrətmək;
- uşaqlara müasir texnologiyalar, istehsalat münasibətləri, əməyin müdərəqqi metodları haqqında məlumat vermək;
- şagird hər bir dərstdə öz işinin mənası və əhəmiyyəti haqqında bilməlidir;
- məktəb və istehsalatın arasında yaşayış yerində əlaqələr barədə şagirdləri məlumatlandırmaq;
- şagirdlərlə "həyatı xarakterli" çalışma, məsələ və tapşırıqların tərtibi və həlli;
- şagirdlərdə əməyə, ictimai və şəxsi mülkiyyətə şüurlu və müsbət münasibət tərbiyə etmək;
- ictimai-faydalı və istehsalat əməyini şagirdlərin müşahidələri və təsəvvürləri əsasında təşkil etmək;
- ictimai-faydalı və məhsuldar əməyi təlim və tərbiyə məqsədlərinə tabe etmək;
- təlim-tərbiyə prosesində zehni fəaliyyəti praktik fəaliyyətlə birləşdirmək: bu prosesdə biliklərin 80-85%-i mənimsənilir.

• uşaqlarda öz nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına dairi maraq tərbiyə etmək, yarışmanı inkişaf etdirmək;

• elm, texnika, incəsənət sahəsində biliklərin əldə edilməsi barədə şagirdləri müstəqil iş aparmağa istiqamətləndirmək;

• təlimin həyatla əlaqəsindən özünü təhsil üçün stimula kimi istifadə etmək.

İbtidai sinif müəllimləri təlimin prinsiplərinə əməl edərək, təlim-tərbiyə işində müvəffəqiyyət qazanırlar. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, bu prinsiplər təlim prosesində dialektik vəhdətdə tətbiq olunur və bir-birini tamamlayır. Məsələn, təlimdə əyanilik biliyin şüurlu mənimsənilməsinə və möhkəm yadda qalmasına səbəb olur, təlimin müvafiqliyini təmin edir. Təlimdə şüurluluq əyaniliyin tətbiqini nəzərdə tutur, biliyin yadda möhkəm qalmasına kömək edir. Sisteməliklik prinsipinin tətbiq edilməsi biliyin şüurlu mənimsənilməsinə və uzun müddət yadda saxlanmasını təmin edir. Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi biliklərin şüurlu mənimsənilməsinə və şagirdlərin fəallığını təmin edir və s. Beləliklə, "Təlim prosesində bir prinsip digər prinsiplərin tətbiqi üçün vasitə rolunu oynayır, onunla üzvi sürətdə əlaqədə həyata keçirilir." (prof. M. Muradxanov).

Ümumiyyətlə, haqqında bəhs olunan təlim prinsiplərindən başqa digər prinsiplər də təlim-tərbiyə prosesində tətbiq olunur. Bunlara təlimin təhsilləndirici, tərbiyəedici, inkişafetdirici, fərdi yanaşma, əməkdaşlıq, propedavtik prinsipləri və s. daxildir. Seminar və praktik məşğələlərdə, yeri gəldikcə, həmin prinsiplərin araşdırılması və müzakirəsinə yer vermək məqsədəuyğun hesab olunur.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Təlimin prinsipləri nədir?
2. Təlimin qaydaları nədir?
3. Təlimin prinsipləri haqqında klassik pedaqoqların fikirləri
4. Təlimin hansı prinsipləri var?

5. İbtidai siniflərdə tətbiq olunan təlim prinsipləri hansılardır?

6. Elmilik prinsipinin mahiyyəti nədir və hansı qaydalarla tətbiq olunur?

7. Şüurluluq və fəallıq prinsipi nə deməkdir? Onun tətbiqi qaydalarını söyləyin.

8. Sisteməliklik və ardıcılıq prinsipinin mahiyyətini şərh edin.

9. Əyanilik prinsipinin mahiyyəti, əhəmiyyəti və tətbiqi qaydalarını izah edin.

10. Müvafiqlik prinsipi dedikdə nə başa düşülür? Onun tətbiqi qaydaları hansılardır?

11. Möhkəmlik prinsipi dedikdə nə başa düşülür? Onun tətbiqi qaydasını şərh edin.

12. Emosionallıq prinsipi nə deməkdir və o, hansı qaydalarla həyata keçirilir?

13. Nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsi prinsipi nədir və necə tətbiq olunur?

14. Təlimin prinsipləri və qaydalarının qarşılıqlı əlaqələrini necə başa düşdüyünüz haqqında fikirlərinizi söyləyin.

X MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN METODLARI

Plan

1. Təlim metodları anlayışı
2. İbtidai təhsildə təlim metodlarının təsnifatı
3. İbtidai siniflərdə təlim metodlarının mahiyyəti və məzmunu
4. İbtidai siniflərdə müstəqil işlər
5. İbtidai siniflərdə təlim üsullarının seçilməsi.
6. İbtidai təhsildə müasir təlim üsulları (interaktiv metodlar)

Təlim metodları anlayışı

Ənənəvi "Necə öyrətmək" didaktik sualına cavab axtarışı "Təlimin metodları" kateqoriyasını aktuallaşdırır. Metod olmadan qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq, nəzərdə tutulmuş məzmunu, təlimdə idraki fəaliyyəti həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Metod təlim prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlə son nəticəni əlaqələndirən prosesin canıdır. "Məqsəd-məzmun-metod-forma-təlim vasitələri" sistemində metodun rolu böyükdür.

Təlim metodu ("metod" yunan sözü olub hərfi mənada "nəyə isə yol" mənasını bildirir) müəllimin və şagirdin qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa yönəlmiş nizamlı fəaliyyətidir. Təlimin metodları (didaktik metodlar) dedikdə, məqsədə çatmağın, təhsil məsələlərini həll etməyin yolları və vasitələrinin məcmusu başa düşülür. Pedaqoji ədəbiyyatda metod anlayışı, bəzən yalnız müəllimə və şagirdə aid edilir. Birinci halda təlimin metodları, ikinci halda öyrənmə yolları haqqında danışmaq yerinə düşər. Əgər söhbət müəllim və şagirdin birgə fəaliyyətindən gedirsə, burada, şübhəsiz, təlim metodları meydana çıxır.

Təlim metodlarında priyom (tərz, fənd) anlayışı da vardır. Priyom metodun ünsürüdür, onun tərkib hissəsidir, metodun həyata keçirilməsi üçün bir addımdır. Təlim metodu mürəkkəb, çoxölçülü, çoxşaxəli prosesdir. Təlim metodlarında təlimin obyektiv qanunauyğunluqları, məqsədi, məzmunu, prinsipləri, forması öz əksini tapır.

Təlimin metodları tarixi kateqoriyadır. Məktəbin inkişafının müxtəlif dövrlərində təlimin məzmunu dəyişmiş və dövlətin maraqlarına uyğun qurulmuşdur.

İbtidai təhsildə təlim metodlarının təsnifatı

Təlim metodlarının təsnifatı onun müəyyən olunmuş sisteminin nizama salınmasıdır. Hazırda təlim metodlarının bir neçə təsnifatı məlumdur. Təlim həddindən artıq çevik, dəyişkən və dialektik prosesdir. Təlim metodları elə dinamik olmalıdır ki, təlim metodlarının tətbiqindəki dəyişiklikləri nəzərə ala bilsin.

I-Təlim metodlarının ənənəvi təsnifatı (İ.P.Podlasi):

Praktik	Əyani	Şifahi	Kitabla iş	Videometod
Təcrübə	İllustrasiya	İzah	Oxu	Baxış
Çalışma	Demonstrasiya	Şərh	Öyrənmə	Təlim
Tədris-istehsalat əməyi	Şagirdlərin müşahidəsi	Hağıltmə	Sürət	Müəllimin nəzarəti ilə
		Söhbət	Strategiya	"Elektron müəllim"
		Təlimat	İfade	Nəzarət
		Mühazirə	Plan tərtibi	
		Diskussiya	İcmallaşdırma	
		Disput		

II - Məqsədə görə təlim metodlarının (M.A.Danilov, B.D.Yesipov) təsnifatı:

- biliklərin əldə olunması;
- bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması;
- biliklərin tətbiq olunması;
- yaradıcı fəaliyyət;

- möhkəmləndirmə;
- bilik, bacarıq və vərdişlərin yoxlanılması.

III- İdraki fəaliyyətinin xarakterinə (növlərinə) görə təlim metodlarının təsnifatı (İ.Y. Lerner, M.N. Skatkin):

- izahedici-illüstrativ;
- bərpəedici;
- problemləli şərh;
- evristik
- tədqiqatçılıq.

IV- Didaktik fəaliyyətin xarakterinə görə təlimin metodlarının təsnifatı (Q.İ.Şukina, İ.T.Oqorodnikov):

- təlim materialının ilkin mənimsənilməsinə kömək edən metodlar;
 - əldə olunmuş biliklərin möhkəmlənməsinə və təkmilləşməsinə kömək edən metodlar.
- V-Tədris-idrak fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi metodları (Y.K.Babanski):
- təlim-idrak fəaliyyətinin stimullaşdırılması və motivləşdirilməsi metodları;
 - təlim-idrak fəaliyyətinin səmərəliliyi üzərində nəzarət və özünü nəzarət metodları.

İbtidai siniflərdə təlim metodlarının mahiyyəti və məzmunu. Şifahi metodlar

Təlim metodları sistemində şifahi metodlar aparıcı yer tutur. Meydana gəldiyi dövrdə o, biliklərin verilməsinin, demək olar ki, yeganə vasitəsi idi. Y.A.Komenski, K.D.Uşinski və başqaları onun əhəmiyyətinin mütləqləşdirməsinin əleyhinə çıxır, əyani və praktik metodlarla tamamlanmasını sübut edirdilər. Hal-hazırda onları "köhnəlmiş", qeyri-fəal hesab edənlərə də təsadüf olunur. Bu cür metodlara obyektiv yanaşmaq lazımdır. Şifahi metodlar qısa vaxt ərzində həcmcə böyük informasiyalar verməyə, təhsil alanlar qarşısında problemlərin

qoyulmasına və onların həlli yollarını göstərməyə imkan verir. Şifahi metodların növləri: nağıletmə, şərh, söhbət, diskussiya, mühazirə.

Nağıletmə tədris materialının məzmununun şifahi, nəqli yolla şərhini nəzərdə tutur. Bu metod məktəb təliminin bütün dövrlərində, xüsusilə ibtidai təhsil səviyyəsində geniş tətbiq olunur. Yalnız nağıletmənin xarakteri, həcmi, davam müddəti dəyişir. Məqsədinə görə nağıletmənin bir neçə növü vardır: giriş nağıletmə; nağıletmə-şərh; yekun nağıletmə.

Birinci nağıletmənin məqsədi uşaqları yeni materialın qavranmasına hazırlamaqdır ki, bunu başqa metodlarla da, məsələn söhbət yolu ilə keçirmək olar. Nağıletmənin bu növü şərhin yığcamlığı, aydınlığı, emosionallığı ilə xarakterizə olunur, yeni mövzuya maraq oyadır, onun fəal və asan mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Nağıletmə - şərh zamanı müəllim yeni mövzunun məzmununu açır, şərh müəyyən məntiqi, inkişaf edən plan üzrə, ciddi ardıcılıqla, əsas, mühüm məsələləri ayırd etməklə, illüstrasiyalar tətbiq etmək və inandırıcı misallarla həyata keçirir.

Yekun nağıletmə, bir qayda olaraq, dərsin sonunda keçirilir. Müəllim bu zaman əsas fikirlərin xülasəsini verir, nəticə və ümumiləşdirmələr aparır, bu mövzu üzrə gələcəkdə müstəqil işlər yerinə yetirməyi tapşırır.

Nağıletmənin gedişində informasiyanın (materialın) şərh, diqqətin fəallaşdırılması, yadda saxlamanın sürətlənməsi, məntiqi müqayisə, qarşılaşdırma, əsas məsələlərin ayrılması, xülasə vermək kimi metodik priyomlardan istifadə olunur.

Müxtəlif konkret məsələlərdən, təlim materialının məzmunundan, şagirdlərin yaradıcı idraki fəaliyyətinin səviyyəsindən asılı olaraq təlim prosesində müxtəlif şifahi növlərdən istifadə olunur.

Yeni biliklərin şərh metodu kimi nağıletməyə bir sıra pedaqoji tələblər verilir:

- nağıletmə tədrisin ideya-mənəvi istiqamətliliyini təmin etməlidir;

- dəqiq və elmi cəhətdən yoxlanılmış faktlar şərhə daxil edilməlidir;

- irəli sürülmüş məsələlərin düzgünlüyünü sübut edən faktlar, nümunələr, kifayət qədər aydın fikirlər nağıletməyə daxil edilməlidir;

- şərh dəqiq, məntiqi olmalıdır;

- şərh emosional olmalıdır;

- şərh sadə və uşaqların yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olmalıdır;

- şərh olunan faktlara və hadisələrə müəllimin şəxsi qiyməti və münasibəti olmalıdır və s.

İzahetmə. Bu, şərhin monoloji sistemidir. Bu metoda nəzəri materialların, məsələ, çalışma və tapşırıqların öyrənilməsi, təbiət və ictimai həyat hadisələrinin səbəblərinin açılması zamanı müraciət olunur.

İzahetmə metodundan istifadə tələb edir:

- məsələnin, hadisənin, problemin, vəziyyətin düzgün və dəqiq formalaşdırılması;

- əlaqələrin, arqument və sübutların səbəb-nəticələrini ardıcılıqla açmaq;

- müqayisələrdən, tutuşdurmalar, analogiyalardan (oxşar hadisələrdən) istifadə etmək;

- aydın nümunələrdən istifadə etmək;

- şərhin nöqsansız olması.

Müsahibə. Təlimin dialoji metodudur. Bu zaman müəllim əsaslı düşünülmüş suallar vasitəsi ilə uşaqları yeni materialın başa düşülməsi və ya əvvəllər öyrənilmiş materialın mənimsənilməsi vəziyyətini yoxlayır. Müsahibə qədim tarixə malikdir. Ondan Sokrat məharətlə istifadə etmişdir. Ona görə "Sokrat müsahibəsi" anlayışı meydana gəlmişdir.

Müsahibə üsullarından ən geniş yayılan evristik müsahibədir. ("evrika"- tapıram", kəşf edirəm"). Evristik müsahibə

zamanı şagirdlərin mövcud biliklərinə və praktik təcrübəsinə istinad edərək, onları yeni bilikləri başa düşməyə və mənimsəməyə, qayda və nəticələri formalaşdırmağa doğru aparır.

Yeni biliklərin verilməsi üçün ümumiləşdirici müsahibədən istifadə olunur. Əgər müsahibə yeni materialın öyrənilməsinə xidmət edirsə, ona başlanğıc və ya giriş müsahibəsi deyilir. Bu cür müsahibənin məqsədi şagirdləri yeni materialı mənimsəməyə hazırlamaqdır. Müsahibənin keçirilməsi yeni material öyrəniləndən əvvəl və sonra tətbiq olunur. Müsahibənin gedişində suallar bir şagirdə (fərdi müsahibə) və bütün sinfin şagirdlərinə (frontal müsahibə) ünvanlana bilər.

Müsahibənin geniş yayılmış növlərindən biri söhbətdir. Söhbət bütöv sinif və şagird qrupları ilə aparıla bilər. Söhbətin keçirilməsinin müvəffəqiyyəti sualların düzgün qoyulmasından xeyli asılıdır. Suallar yığcam, dəqiq, məzmunlu qoyulmalı, elə formalaşdırılmalıdır ki, şagirdlərin fikrini oyatsın.

Müsahibə üsulu aşağıdakı üstünlüklərə malikdir:

- uşaqları fəallaşdırır;
- onların hafizəsini və nitqini inkişaf etdirir;
- uşaqların biliklərini açıqlayır;
- çox böyük tərbiyəvi gücə malikdir;
- yaxşı diaqnostik vasitə hesab olunur.

Bununla yanaşı, müsahibənin müəyyən nöqsanları da vardır:

- çox vaxt tələb edir;
- bilik ehtiyatı tələb edir;

Müzakirə. Təlim metodu kimi, müəyyən problem üzrə fikir mübadiləsinə əsaslanır. Bu fikirlər iştirakçıların xüsusi rəyini əks etdirir və ya başqalarının fikrinə istinad edir. Bu metoddan o zaman istifadə oluna bilər ki, şagirdlər yüksək yetkinlik və müstəqil təfəkkürə malik olur, arqumentlər, sübutlar, faktlara əsaslanaraq öz nöqteyi-nəzərlərini əsaslandırmağa bilirlər. Yaxşı təşkil olunmuş müzakirə böyük öyrədici və tərbiyəedici əhəmiyyətə malikdir: problemləri dərinlən başa düşməyə,

başqasının fikirləri ilə hesablaşmağa kömək edir. III-IV siniflərdə sadə formada tətbiq etmək olar.

Mühazirə. Nağıletmə və izahetmə həcmcə çox böyük olmayan təlim materiallarının öyrənilməsi zamanı tətbiq olunur. Yuxarı sinif şagirdləri ilə iş prosesində müəllim müəyyən böyük həcmli mövzularda yeni bilikləri şərh etməli olur. Buna görə 20-30 dəqiqə, bəzən bütün dərs saatını həsr edə bilər. Bu cür materialın şərhə mühazirə formasında həyata keçirilir.

Müzakirə və mühazirə təlim metodları ümumtəhsil məktəbinin yuxarı səviyyələrində daha çox tətbiq olunur. Bu metodlardan ibtidai təhsil səviyyəsində, kiçik yaşlı məktəblilərin yaş, bilik və psixoloji xüsusiyyətlərinə müvafiq olmadığı üçün istifadə etmək məqsədəuyğun hesab edilmir. Lakin IV sinifdə onları sadə formada tətbiq etmək olar.

Keçilən mövzunun möhkəmləndirilməsi metodu: müsahibə, dərslik və kitablə iş

Müəllim tərəfindən biliklərin şifahi şərhə şagirdlərin ilkin qavraması və dərk etməsi ilə bağlıdır. Görkəmli didakt M.A.Danilov qeyd edir ki, "Birinci mərhələnin nəticəsi biliklər olan hələ şagirdlərin fəal, müstəqil təfəkkürü və fəaliyyətinin vasitəsi deyildir". Elmi anlayışlar dərhal formalaşmur müxtəlif mərhələlərdən keçir. Hər bir mərhələdə hafizənin (yaddaşın) faktik materiallarla zənginləşməsi, onun dərinlən və hərtərəfli təhlili baş verir ki, əldə olunmuş nəticələr, ümumiləşdirmələr və ya qaydalar şagirdin əqli malı olur. Buna görə də materialın müəllim tərəfindən izahı çox vacib olsa da, təlim fəaliyyətinin birinci mərhələsi hesab olunur. Yuxarıda qeyd olunan qanunauyğunluğu nəzərə alaraq, didaktikada şərh olunan materialın mənimsənilməsi üzrə növbəti təlim işinə (möhkəmləndirmə, yadda saxlama və dərinlən dərk olunma) böyük əhəmiyyət verilir.

Sual-cavab metodu o zaman tətbiq olunur ki, müəllimin şərh etdiyi materialın mənimsənilməsi üçün kifayət qədər yadasalma və təkrardan istifadə etməli olur. Belə halda sual-cavabın mahiyyəti odur ki, müəllim verdiyi sualların köməyi ilə şərh olunmuş materialın dərinədən başa düşülməsi və mənimsənilməsi məqsədi ilə şagirdlərin təsəvvürdə fəal canlandırmaya maraq oyadır. Bu metoddan bütün məktəb fənlərinin tədrisi ilə bağlı istifadə olunur.

Dərsliklə və kitabla iş təlimin mühüm metodudur. Hisslərə toxunmayan hər şey dərkətmədən yan keçir. Biz nəyi tətbiq etmək istəyiriksə, kitabdan keçir, kitab vasitəsilə baş verir. İbtidai siniflərdə kitabla iş müəllimin rəhbərliyi altında dərslərdə həyata keçirilir. Sonralar şagirdlər kitabla müstəqil işləməyi öyrənirlər. Çap mənbələri ilə müstəqil işdə bir sıra priyomlar vardır. Onlardan ən əsasları aşağıdakılardır:

- konspekt tutmaq: oxunmuş əsərin (kitabın) məzmununun qısa şərh, qısa qeydlər; öz adından və ya üçüncü şəxsin adından konspekt tutmaq təfəkkürün müstəqilliyini inkişaf etdirir;
- mətnin planını tərtib etmək (sadə və mürəkkəb ola bilər); planın tərtibi üçün mətni oxuduqdan sonra hissələrə bölmək, hər bölməyə başlıq (şərlövə) vermək ("mikromövzular");
- oxunmuş materialın əsas fikirlərinin qısa şərh;
- sitat gətirmək: mətndən eyni ilə dəyişdirilmədən götürülən parçanın qeyd olunması, müəyyən göstəricilər (müəllif, işin adı, nəşr yeri, nəşriyyat, nəşr ili, səhifələrin sayı);
- xülasə yazmaq: fikri saxlayaraq oxunan kitabın məzmununu qısa, ixtisar edilmiş şərh etmək;
- rəy vermək: oxuduğu kitab (mətn) haqqında öz münasibətini bildirməklə qısa rəy yazmaq;
- oxunmuş materialın məzmununu yadda saxlamaq və danışmaq;

• əsərdə iştirak edən obrazları (sürətləri) xarakterizə etmək, onlara münasibət bildirmək, qəhrəmanların əhvali-ruhiyyəsini yaşamaq.

Yeni materialın mənimsənilməsi üzrə şagirdlərin müstəqil işləri metodu

Təlim prosesində müəllim tərəfindən materialın şifahi şərhilə yanaşı yeni biliklərin qavranılması və mənimsənilməsi üzrə şagirdlərin müstəqil işlərinin icrası mühüm yer tutur. Müstəqil iş şagirdlərin müstəqil biliklərə dərin yiyələnməsini təmin edir.

İbtidai siniflərdə dərsliklə iş müstəqil işlərə geniş imkan yaradır. Yeni biliklərin başa düşülməsi və mənimsənilməsi üzrə dərsliklərlə işin mahiyyəti budur ki, yeni biliklərə hər bir şagird yiyələnsin, kitabdakı materialı düşünülmüş şəkildə öyrənsin, ondakı faktları və hadisələri qavrasın. Dərsdə dərsliklə işin öyrədici effektdə aparılması üçün aşağıdakı tələbələrə əməl etmək lazımdır:

- hər şeydən əvvəl, dərsdə dərslik üzrə müstəqil öyrənmək üçün materialın (mövzunun) düzgün seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, bəzi mövzuları (sualları) şagirdlər müəllimin izahı olmadan mənimsəyə bilməzlər. Təlimin müvafiqlik prinsipini nəzərə almadan, yeni materialı mənimsəmək üçün dərsliklə müstəqil işi uğurla təşkil etmək olmaz;
- dərslərin (məşğələlərin) gedişi prosesində müəllim şagirdlərin müstəqil işlərinin icrası üzərində nəzarət etməli, bir neçə sual verməli, materialı necə mənimsədiklərini aydınlaşdırmaqda onlara kömək etməlidir;
- məktəblilərdə dərsliklərdəki yeni materialı müstəqil düşünmə yolu ilə mənimsəmə bacarıqlarının formalaşmasına ciddi diqqət yetirməlidir;

- dərslərlə müstəqil iş zamanı təcrübələrin nümayiş etdirilməsi və əyani vasitələrin təqdim olunması öyrənilən yeni materialın başa düşülməsi və mənimsənilməsinə kömək edir;

- dərslərlə üzrə yeni materialın öyrənilməsi zamanı seçmə oxu formasına yer verməli; bu, təsviri xarakterli məsələlərin müstəqil mənimsənilməsinə imkan verir;

- yeni materialın öyrənilməsi zamanı əvvəllər öyrənilmiş materialların təsəvvürdə canlanmasına diqqət vermək lazımdır. Belə hallarda şifahi sorğuya üstünlük vermək lazım gəlir;

- dərslərlə iş dərslərin müəyyən mərhələsini təşkil edə bilər. Bütöv dərslər saatını ona həsr etmək olmaz. Lakin sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılmasına həsr olunan dərslərə bütöv dərslər saati ayrılır. Uşaqlarla söhbət apararkən, iki sualı tez-tez vermək lazımdır: "Dərslərlə sənə əsil insan olmaqda kömək edir-mi?" "Əsil insan olmaq nə deməkdir?" və s.

Yuxarıda gətirilən misallar göstərir ki, dərslərlə üzrə yeni materialın qavranması və mənimsənilməsi sahəsində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili metodu müəllimdən yüksək pedaqoji hazırlıq və səriştə tələb edir.

Biliklərin praktikada tətbiqi bacarıqları və vərdislərinin yaranması üzrə təlim metodları

Təlim prosesində şagirdlərin aldıkları biliklərin praktikada tətbiqi bacarıqları və vərdislərinin əmələ gəlməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tapşırıqlar metodu. Bu metodun mahiyyəti budur ki, şagirdlər mənimsədikləri bilikləri praktikada tətbiq etmək üçün fəaliyyət göstərir, başqa sözlə, məşq edirlər və bu yolla öz biliklərini dərinləşdirir, müəyyən bacarıq və vərdislər əldə edirlər, habelə, öz təfəkkürlərini və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirirlər. Buradan belə çıxır ki, tapşırıqların icrası, birincisi, şüurlu xarakter daşıyır və o zaman verilir ki, uşaqlar keçilən materialı yaxşı qavrayır və mənimsəyirlər; ikincisi onlar

(tapşırıqlar) biliklərin daha da dərinləşməsinə kömək etməlidir; üçüncüsü, məktəblilərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına təsir göstərməlidir.

Tapşırıqlar xarakterinə görə şifahi və yazılı olmaqla iki növə bölünür. Şifahi tapşırıqlar şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, hafizə (yaddaş), nitq və diqqətinin inkişafına kömək edir. Onlar dinamikliyinə görə fərqlənir, qeydlər aparılması üçün vaxt tələb etmir. Yazılı tapşırıqlar biliklərin möhkəmlənməsi və onun tətbiqi vərdislərinin yaranması üçün istifadə olunur. Onlardan isirifadə məntiqi təfəkkürün, yazılı nitq mədəniyyətinin müstəqil inkişafına kömək edir. Yazılı tapşırıqlar şifahi və qrafik tapşırıqlarla birləşdirilə bilər.

Qrafik tapşırıqlara şagirdlərin laborator-praktik işləri, ekskursiya zamanı tərtib etdikləri sxemlər, certyojlar, cədvəllər, texnoloji kartlar, albomlar, plakatlar, stendlər və s. aiddir. Qrafik tapşırıqlar adətən yazılı çalışmalarla eyni vaxtda yerinə yetirilir və vahid təlim çalışmalarını həll edir.

Tədris-əmək tapşırıqlarına şagirdlərin tədris-istehsalat istiqamətli praktik işləri aiddir. Bu tapşırıqların məqsədi şagirdlərin nəzəri biliklərinin əmək fəaliyyətində tətbiqidir. Belə tapşırıqlar şagirdlərin əmək tərbiyəsinə kömək edir.

Laborator işlər müəllimin tapşırığı ilə şagirdlər tərəfindən alət, avadanlıq və digər texniki ləvazimatlardan istifadə etməklə dərslərin keçirilməsidir. Laborator işlər illüstrativ və ya tədqiqat planı ilə aparılır.

Praktik işlər böyük mövzuların öyrənilməsindən sonra keçirilir və ümumişədirici xarakter daşıyır. Onlar tək-cə sinifdə deyil, sinifdən və məktəbdən kənarda da aparıla bilər (məhəllin ölçülməsi, məktəbyanı sahədə, tədris-təcrübə sahəsində iş və s.)

Xüsusi növ praktik təlim metodları maşınlarla, maşın-trenajorlarla məşqçilərlə aparıla bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra tapşırıq növləri (qrafik tapşırıqlar, tədris-əmək tapşırıqları, laborator işlər, praktik işlər) daha çox yuxarı siniflərdə (ümumi təhsilin ikinci və üçüncü

səviyyələrində) tətbiq olunur. Digər növ tapşırıqlar isə ibtidai siniflərdə geniş tətbiq olunur.

Müxtəlif təlim və tərbiyə vəzifələrinin həyata keçirilməsində didaktik oyunlardan, təlim metodu kimi, geniş istifadə olunur. İbtidai siniflərdə toplanmış təcrübəyə əsaslanaraq təlim oyunlarının əhəmiyyəti barədə müəyyən fikirlər söyləmək olar:

- uşaqlar didaktik oyun prosesində real həyatı şəraitlərdə davranmaq vərdisləri əldə edirlər;

- oyunlar şagirdlərə imkan verir ki, problemlərə passiv münasibət bəsləməsinlər, onu özləri həll etsinlər;

- oyunlar bilik və bacarıqların tədris şəraitindən real şəraitə keçməsinə imkan verir;

- oyunlar şagirdləri hətta xoşlamadıqları təlim tapşırıqlarının icrasına cəlb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, didaktik oyunlara həddindən artıq aludə təlim prosesinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də ibtidai sinif müəllimləri didaktik oyunların planlaşdırılması və keçirilməsində müəyyən tələblərə əməl etməlidirlər:

- didaktik oyunlar təlim-tərbiyə prosesinin məntiqindən irəli gəlməli, süni xarakter daşımamalıdır;

- oyun cəlbedici, yadda qalan olmalı və obrazlı adlandırılmalıdır;

- həqiqi oyun elementlərindən istifadə etməklə təşkil olunmalıdır;

- müəyyən qaydalara uyğun aparılmalıdır;

- şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə (yanlıtmac, tapmaca, atalar sözü, sanamalar, düzgünlər, təmsil, şeir və s.), xor ifaları ilə müşayiət olunmalıdır. Belə olduqda onlar yaxşı qavranılır.

- müəllimin hərəkətləri, cəlbedici sözləri, müraciətləri, xoş manerası (münasibəti) də didaktik oyunların təlim və tərbiyəvi təsirini artırır. Əgər oyundan sonra uşaqlar gülmürlərsə, əhval-rufiyyələri, emosiyaları yüksəlmirsə, deməli, onlar oyundan həzz almamış, oyun baş tutmamışdır.

Beləliklə, praktik metodlarsız məktəb təliminin problemlərini həll etmək olmaz. Onlar müxtəlif tədris tapşırıqları, təcrübə işləri, didaktik oyunlar və s. vasitəsilə biliklərin möhkəmləndirilməsi, təkrarı, ümumiləşdirici, əşya dərsləri, ekskursiya prosesində həyata keçirilir.

İbtidai təhsildə müstəqil işlər

Metodik ədəbiyyatda, tövsiyə və vəsaitlərdə belə bir fikir qeyd olunur ki, təlimin əsasında şagirdlərin sərbəst işləri durur. Həqiqətən, məktəbdə düzgün təşkil olunmuş özünütəlim və ondan kənarda aparılan müstəqil işlər yüksək nəticə verir. Bu mənada sinifdəki məşğələlər ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə hazırlıq kimi başa düşülür.

Ev müstəqil işləri barədə uzun müddət səmərəsiz və yersiz mübahisələr getmişdir. Bəzi pedaqoqlar belə hesab edirlər ki, ibtidai siniflərdə ondan imtina etmək lazımdır. Digərləri isə iddia edirlər ki, ev müstəqil işləri və tapşırıqları vacibdir və onun həcmi hətta artırmaq lazımdır.

Müstəqil işlər sinif və ev müstəqil işlərindən ibarət ola bilər. Əsas nəzarətedici funksiya birinciyə-sinif müstəqil işlərinə aiddir, ikinci-ev müstəqil işləri idraki, möhkəmləndirici, ümumiləşdirici vəzifə daşıyır. Düzgün təşkil olunmuş sinif müstəqil işləri, hər şeydən əvvəl, motivasiya, uşaqların iradi diqqətinin inkişafını həll edir. Buna görə də müəllim hər bir dərstdə müstəqil tapşırıqlar həyata keçirir.

İbtidai siniflərdə müstəqil işlərin ən əsas növü dərslərdəki materialın öyrənilməsidir. III-IV siniflərdə şagirdlərin digər mənbələrdən əldə etdikləri bilikləri ilə genişlənir. Bunun üçün şagird özü məqsədi müəyyənləşdirir, məlum olmayan materialları ayırır, diqqəti əsas məsələlərə yönəldir, hadisələrin, hərəkətlərin ardıcılığını müəyyənləşdirir, onlara nəzarət edir. Oxudan əvvəl müəllim işin məqsədini elan edir, oxunması nəzərdə tutulan materialı söyləyir, oxu zamanı cavabını tap-

maq üçün sualları verir. Həmin siniflərdə şagirdlərə problem və tədqiqat xarakterli suallar da təklif edə bilər. Riyaziyyat və digər fənlərin tədrisi prosesində də müəllim müstəqil işlərdən geniş istifadə edir.

Şagirdlərin müstəqil ev işləri müəllim tərəfindən ciddi nəzarət tələb edir. I sinifdə ev tapşırığı verilmir, IV sinifdə tapşırıqlar elə həcmdə verilməlidir ki, şagird onun icrasına 1,5 saatdan artıq vaxt sərf etməsin. Müəllim çalışmalıdır ki, ev tapşırığının icrası mexaniki, sinifdə icra olunmuş tapşırıqların analoji təkrarı olmasın, sinifdə öyrənilənlərin möhkəmlənməsinə və genişlənməsinə kömək göstərsin.

Sinif və ev müstəqil işlərini planlaşdırarkən müəllim nəzərdə tutmalıdır:

- bütün təlim fəaliyyətinin ümumi strukturunda onun həcmi artırmaq;
- uşaqlarda bütün vasitələrlə düşünməyə imkan verən şərait, imkan yaratmaq;
- müstəqil axtarışlara meyli çox olan şagirdlərin məktəb məşğələlərinin vaxtını ixtisar etmək;
- dərslərin müəyyən hissəsini kitabxanada aparmaq, uşaqların təlim prosesində geniş informasiyalar almasına imkan yaratmaq;
- dərslər prosesində ev tapşırıqlarının icrası ilə bağlı ətraflı təlimat vermək;
- tapşırıqları yaradıcı yerinə yetirən, əlavə axtarış aparan şagirdləri yüksək balla qiymətləndirmək;
- hər bir dərstdə müstəqil işin elementlərini tətbiq edir: 1) dərslərin strukturunda müstəqil işin yerini müəyyənləşdirir; 2) şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müstəqil işlərin icra və davam müddətini müəyyən edir; 3) müstəqil tapşırıqların növünü və formasını müəyyən edir; 4) müstəqil tapşırıqların yoxlama və özünüyoxlama yollarını təyin edir; 5) müstəqil işlər üçün oxu, yazılı və şifahi materiallardan istifadəyə geniş yer verir.

Beləliklə, ibtidai siniflərdə müstəqil işlər təlim-tərbiyə prosesinin əsas komponentidir və onun əhəmiyyəti getdikcə artır. Keyfiyyətli təlimin əsası özünütəlimdir. Müstəqil işin məzmunu, istiqaməti, müddəti təlimin məqsədi, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi və məktəbin imkanları ilə müəyyənə bilər.

İbtidai siniflərdə təlim metodlarının seçilməsi

Təlimin metodlarının seçilməsi ixtiyari, kortəbii müəyyən oluna bilməz. İlk baxışda elə görünür ki, müəllim özünə xoş gələn, yararlı olan metodları seçir. Əslində isə bu, məqsədə çatmağın yollarının müəyyənləşdirilməsi ilə çox sıx bağlıdır. Bu və ya digər təlim metodunu seçərkən, müəllim hər dəfə bir sıra faktorları nəzərə almalıdır. Hər şeydən əvvəl, dərstdə həll olunacaq əsas məqsəd və konkret məsələlər müəyyən edilir.

Təlim metodunun seçilməsini müəyyən etmək üçün bir sıra şərtlər vardır:

- metoddan irəli gələn təlim qanunauyğunluqları və prinsipləri;
 - hər hansı fənnin ayrı-ayrı mövzularının məzmunu və metodları;
 - təlimin məqsədi və vəzifələri;
 - məktəblilərin təlim imkanları (yaş, hazırlıq səviyyəsi, sinif kollektivinin xüsusiyyətləri);
 - xarici şərtlər (coğrafi, istehsalat, mühit);
 - müəllimlərin imkanları (təcrübə, hazırlıq səviyyəsi, təlim prosesinin şəraiti);
- Təlim metodlarına təsir edən amillər:
- təlimin məqsədi, əldə olunacaq təlimin səviyyəsi;
 - təlimin motivləşməsi səviyyəsi;
 - təlimin prinsipləri və qanunauyğunluqlarının həyata keçirilməsi;
 - həyata keçiriləcək tələb və məzmunun həcmi;
 - təlim materialının normaları və mürəkkəbliyi;

- şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi;
- şagirdlərin fəallığı və marağı;
- şagirdlərin yaşı və iş qabiliyyəti;
- təlim bacarıqları və verdişlərinin formalaşdırılması;
- təlim müddəti;
- təlimin maddi-texniki bazası və təşkilati şəraiti;
- məşğələlərin növü və quruluşu;
- təlim prosesində müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə (əməkdaşlıq)
- sinifdə şagirdlərin miqdarı;
- müəllimin hazırlıq səviyyəsi.

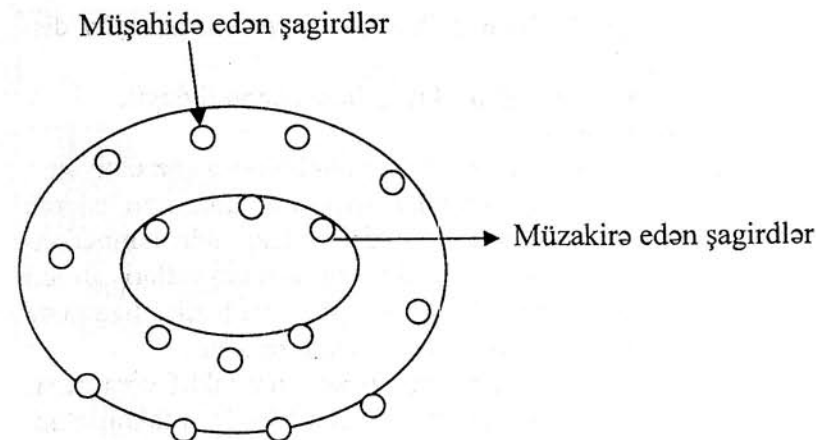
Beləliklə, növbəti-sabahkı dərslər üçün təlim metodlarının seçilməsi, özbaşına proses, fəaliyyət ola bilməz. Onların təlimin məqsədi və vəzifələrinə, şagirdlərin imkanlarına tam müvafiq (uyğun) olması üçün müəllim onların bütün şərtlər üzrə yararlılığını təhlil edib uğuruna əmin olduqdan sonra tətbiq etməlidir.

İbtidai təhsildə müasir təlim üsullarının tətbiqi **İnteraktiv üsullar**

Fənn kurikulumlarının tətbiqi yeni təlim üsullarının (interaktiv metodların) tətbiqini aktualaşdırır. Təlim strategiyalarına müvafiq olaraq, təlim prosesində müxtəlif üsullar tətbiq edilir: beyin həmləsi, ziqzaq, Venn diaqramı, akvarium, karusel, BİBÖ, anlayışın çıxarılması, klaster (şəxələndirmə), mühazirə, müzakirə, problemləndirici vəziyyət, qərarlar ağacı, müəssisə, söz assosiasiyası, insert, esse və s. Onların əksəriyyəti ibtidai təlimdə geniş tətbiq olunur. İbtidai siniflərdə daha çox tətbiq olunan üsullardan (metodlardan) bir neçəsini nəzərdən keçirək:

Akvarium üsulu

Bu üsulun məqsədi diskussiya verdişlərini inkişaf etdirməkdir. "Akvarium" bir neçə variantda keçirilə bilər.

"Akvarium"un keçirilməsinin I variantı:

Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və s.) müəyyən edilir. Şagirdlər 2 qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşən digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir.

Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, "xarici dairənin" iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

"Akvarium"un keçirilməsinin II variantı:

"Daxili dairənin" iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və I variantdan fərqli olaraq, iştirakçılar bu zaman yalnız problemin "lehinə" olan dəlilləri söyləyirlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər. Onlar dəlilləri dinləyirlər, yazıya alırlar, təhlil edir, öz əks-dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər.

Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar.

Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil.

Auksion üsulu

Bu üsul şagirdlərdə analitik təfəkkürü və söz ehtiyatını inkişaf etdirir. Müəllim öyrənilən məsələni müəyyən edərək şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Öyrənilən əşya və ya hadisənin xüsusiyyətləri ardıcıl şəkildə adlandırılır. Hamı növbə ilə əşya və ya hadisə haqqında fikir söyləyir. Hər bir fikirdən sonra müəllim sayır:

“Bir, iki”. Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu təklif verən qalib sayılır. Fikirlər bir-birini təkrarlama-malıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir.

Nümunə:

II sinifdə Azərbaycan dili dərində müəllim “Saitlərin heca düzəltmə vəzifəsi”ni şagirdlərə izah edərkən “Bəs hansı sait ayrılıqda heca təşkil edə bilmir?” sualını verməklə auksion keçirir.

Oyunda axırncı mümkün cavabı verən şagird “Auksion”u qazanır.

BİBÖ (Bilirik / İstəyirik bilək / Öyrəndik) üsulu

Bu üsul özündə diaqnostik qiymətləndirməni və özünü-qiymətləndirməni ehtiva edir.

BİBÖ aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Problem müəllim tərəfindən elan edilir.

2. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir:

Bilirik/ İstəyirik bilək/ Öyrəndik

3. Şagirdlər problemlə bağlı bildiklərini söyləyir və cavablar birinci sütunda qeyd olunur.

4. Həmin məsələ ilə bağlı bilmək istədikləri isə ikinci sütunda yazılır.

5. Dərsin sonunda bir daha həmin cədvələ diqqət yetirilir və mövzu ilə bağlı öyrəndikləri üçüncü sütunda qeyd edilir.

MÖVZU: Xüsusi İsimlərin yazılışı

Bilirik	İstəyirik bilək	Öyrəndik
Şəxs, heyvan adları və coğrafi adlar böyük hərflə başlanır.	Daha hansı sözlər böyük hərflə yazılır?	Mürəkkəb adlar da böyük hərflə yazılır.

Beyin həmləsi üsulu

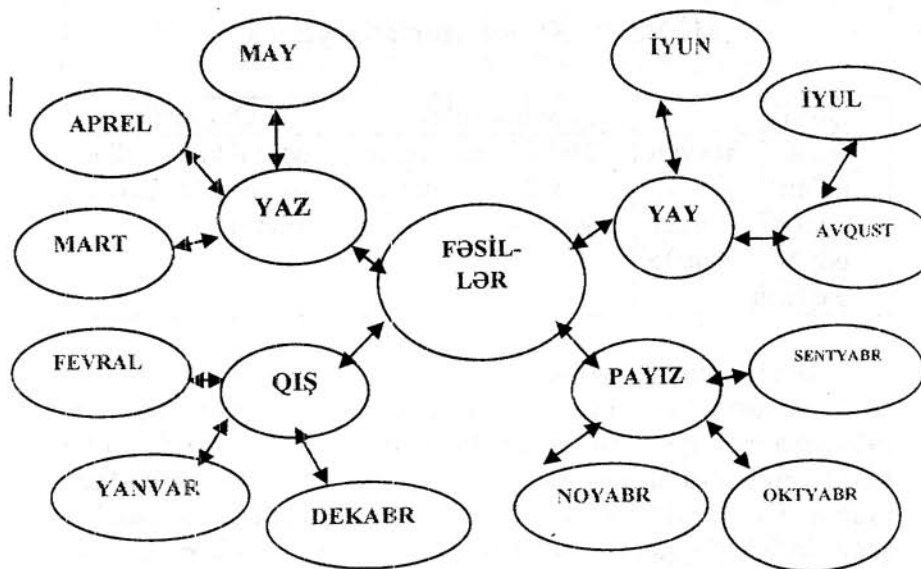
Bu üsul “əqli hücum” da adlandırılır. Şagirdlərdə yeni mövzuya maraq oyatmaq, habelə onların nəyi yaxşı (və ya pis) bildiklərini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə bu üsuldən istifadə olunur. Hazırlanmış sual lövhədə yazılır, yaxud şifahi şəkildə şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər suallara əsasən fikirlərini bildirirlər. Bütün ideyalar şərhə və müzakirəyə yazıya alınır. Yalnız bundan sonra söylənilmiş ideyaların müzakirəsi, şərh və təsnifatı başlayır. Aparıcı ideyalar yekunlaşdırılır, şagirdlər söylənilmiş fikirləri təhlil edir, qiymətləndirir.

Klaster (şaxələndirmə) üsulu

Bu üsul anlayışların təsnifatını yaratmaq bacarığını inkişaf etdirir.

Müəllim tərəfindən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir və onun mərkəzində yazılmış anlayış ilə bağlı söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz və onunla əlaqəli sözlər xətlərlə birləşdirilir. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

Bu metod ümumi fikirlərin xüsusiləşməsi üçün uğurlu təlim şəraiti yaradır.

Problemli vəziyyət üsulu

Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problem və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemli vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Rollu oyunlar üsulu

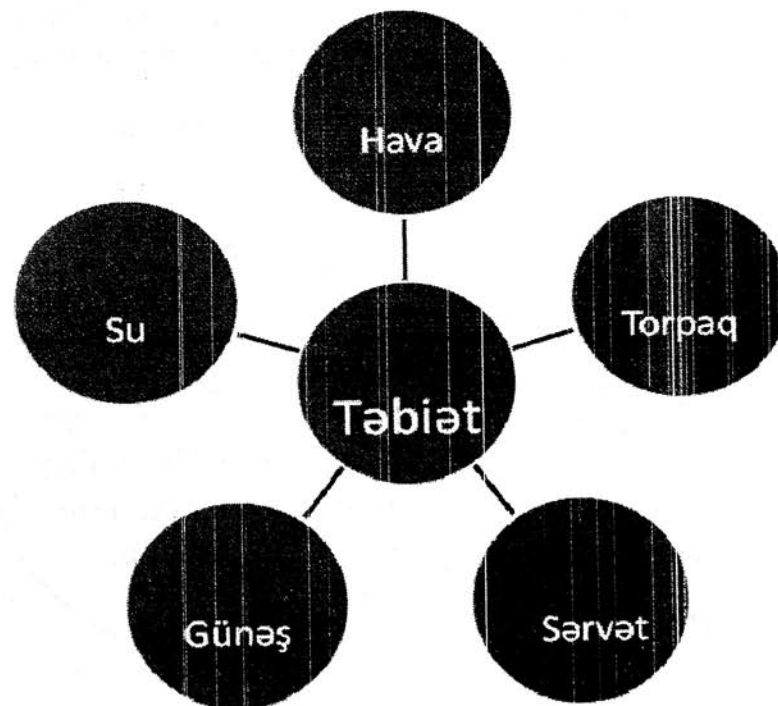
Bu üsul şagirdlərdə ifadəli oxu və danışma bacarığını inkişaf etdirir.

Rollu oyunlar hər hansı bir problemə müxtəlif nöqtəyindən nəzərdən yanaşmağı tələb edir. Bu üsul şagirdlərə hadisələrin iştirakçısı olmaq və mövcud vəziyyətə başqalarının gözü ilə baxmaq imkanı verir.

Söz assosiasiyaları üsulu

Bu üsul şagirdlərin assosiativ düşüncə bacarığını yoxlamaqla motivasiya zamanı diaqnostik qiymətləndirmə rolunu oynaya bilər.

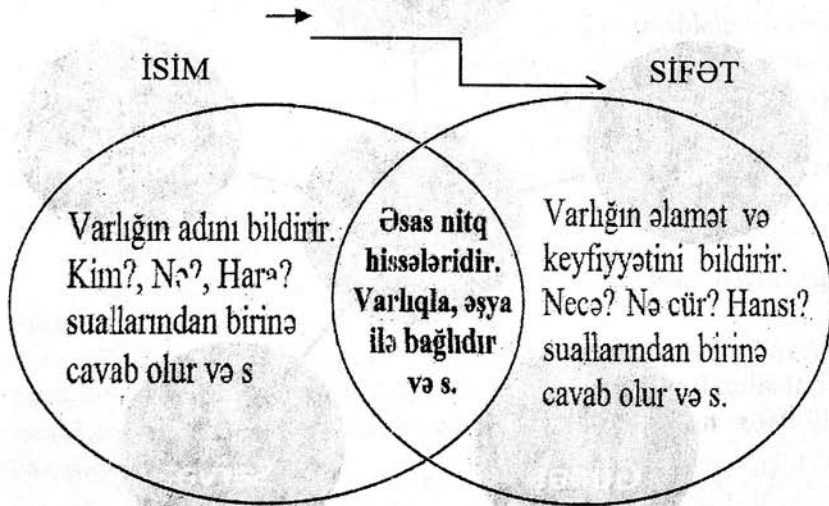
Bu üsuldan istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər. Məsələn: "Alma" sözü haqqında. Söz 2 hissəyə ayrılır. Al- hecasından başqa sözlər yaradılır, ma- hecasına aid müxtəlif başqa sözlər yazılır, və yaxud :

Venn diaqramı üsulu

Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur. Venn diaqramından istifadə prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

1. Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir.
2. Kəsişən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanılır).
3. I və III dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur.
4. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır).
5. Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur).
6. Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir.

Beləliklə, müəllim təlim prosesində məqsəddən asılı olaraq müvafiq təlim üsullarından istifadə etməklə təlim-tərbiyənin keyfiyyətini yüksəldə bilər.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar:

1. Təlim metodları nədir?
2. Təlim metodlarının strukturuna hansı hissələr daxildir?
3. Təlim metodlarının təsnifatını izah edin.
4. İbtidai siniflərdə hansı təlim metodları tətbiq olunur?
5. Hağiletmənin, müsahibənin mahiyyətini şərh edin.
6. Kitablə işin təşkili haqqında danışın.
7. Didaktik oyunların tətbiqi barədə nə söyləyə bilərsiniz?
8. İbtidai siniflərdə dərslə müstəqil işlər necə təşkil olunur?
9. Ev müstəqil işləri nə deməkdir və necə təşkil olunur?
10. Təlim metodlarının seçilməsi hansı səbəblərdən asılıdır? Həmin seçimlər haqqında məlumat verin.
11. İbtidai təhsildə hansı müasir təlim metodları vardır?
12. Onların hər birini ayrılıqda xarakterizə edin.

XI MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN NÖVLƏRİ VƏ FORMALARI

Plan

1. İbtidai təhsildə təlimin növləri
2. İbtidai təhsildə təlimin formaları
3. İbtidai təhsildə müasir dərsə verilən tələblər
4. İbtidai təhsildə dərslərin növləri və strukturu. İntegrativ fənlər və inteqrasiya olunmuş dərslər
5. İbtidai təhsildə təlimin təşkil formaları
6. İbtidai siniflərdə dərslərin hazırlanması
7. İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv dərslərin quruluşu
8. İbtidai təhsildə ev tapşırıqları
9. İbtidai təhsildə pedaqoji texnologiyalar
10. İbtidai siniflərdə tətbiq olunan yeni təlim texnologiyaları
11. Kompüter texnologiyası
12. İbtidai təhsildə kompüter tətbiqi

İbtidai təhsildə təlimin növləri

Didaktik sistemlər müəyyən iz buraxmaqla keçmişə çevrilir. Onlar zamanın tələbi ilə səsleşərək yeniyə keçir, uzun müddət öz köklərini qoruyub saxlayır. (Komenskinin, Herbartın, Dyuinin didaktik sistemləri). Hazırda proqramlaşdırılmış və ya kompüter təlimi ənənəvi didaktikaya istinad etmədən, əsasən söykənmədən, varislik prinsipinə əməl etmədən, özünə yer tuta bilməz. Didaktik sistemlərin varisliyi təlimin nəzəriyyə və praktikasının ümumi qanunauyğunluğudur. Hər bir didaktik sistem öz xüsusiyyətləri və müvafiq texnologiyalarına məxsus təlim növləri ilə özünü göstərir. Təlimin növü təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin ümumi yoludur. Onun struktur komponentləri: müəllimin fəaliyyətinin xarakteri; 2) şagirdlərin təliminin xüsusiyyətləri; 3) biliklərin praktikada tətbiqi xüsusiyyətləri və s. Bu meyarlar baxımından təlimin bir neçə növü vardır:

- dogmatik;
- izahlı-illustrativ;
- problemlı;
- proqramlaşdırılmış;
- kompüter.

Praktik olaraq eyni vaxtda bir neçə müxtəlif növ tətbiq oluna bilər.

Doğmatik növ uzun müddət Avropada, həmçinin ölkəmizdə də tətbiq olunmuşdur. Onun əsas mahiyyəti bundan ibarətdir ki, müəllim müəyyən həcmdə bilikləri şərh edib hazır şəkildə şagirdlərə ötürür, şagirdlər onu mexaniki şəkildə yadda saxlamalı, təkrar etməli və canlandırmalıdır.

Bu növ təlim mexaniki yaddaşın inkişafına daha çox kömək edir, lakin şəxsiyyətin intellektual inkişafı üçün heç bir imkan yaratmır. Təbii olaraq, öz vaxtında məktəb dogmatik təlimdən keçmiş, onun müəyyən elementləri hazırda da davam edir.

Müasir məktəbdə üç təlim növündən daha intensiv istifadə olunur:

- izahlı-illustrativ (ənənəvi və ya məlumatverici təlim);
- problemlı təlim;
- proqramlaşdırılmış və onun əsasında inkişaf edən kompüter təlimi;

İzahlı-illustrativ təlim metodu. Dinləmə və yaddasaxlama metodu kimi, şagirdlərin fəaliyyətinin aparıcı növüdür; Öyrənilən materialın səhsiz yadda saxlanması onun effektivliyinin əsas meyarıdır. Bu, təlimin qədim növüdür, müasir məktəbdə də əhəmiyyətini itirməmişdir. Onun sahəsinə yeni yollar və əyaniliyin yeni növləri əlavə olunur. İzahlı-illustrativ metod bir sıra üstünlüklərə malikdir: vaxta qənaət edilir, müəllim və şagirdlərin qüvvəsi saxlanır, mürəkkəb biliklərin başa düşülməsi asanlaşır, təlim prosesinin effektivliyi təmin olunur.

Bununla yanaşı, onun qüsurları da var: "hazır biliklərin verilməsi, uşaqları müstəqil və məhsuldar düşünməkdən nəhrum etmək, təlim prosesinin fərdiləşdirilməsi və differensiallaşdırılması imkanlarının məhdudiyyəti.

Problemlə təlim metodu. Bu təlim metodu onunla xarakterizə olunur ki, şagirdlər təlim problemlərini müstəqil şəkildə özləri həll edirlər. Bu zaman onların yaradıcı təfəkkürü və idrak fəaliyyəti əsaslı inkişaf edir. Problemlə təlim biliklərin problemlə şərhinin köməyi ilə həyata keçirilir. İbtidai siniflərdə problemlə təlimin elementlərindən tez-tez istifadə olunur, dərslər problemlə suallar və biliklərin problemlə şərhilə keçirilir.

Müəllimlər bu istiqamətdə işi fəallaşdırırlar, çünki kiçik məktəb yaşı problemin həlli üçün əlverişli dövr hesab olunur. Bu istiqamətdə işin uğurlu olması üçün:

- müəllimlər problemlə təlimin həyata keçirilməsinə yaxşı hazırlaşmalı;
- şagirdlər problem sualları və tapşırıqlarının həll etmək zəruriyyəti qarşısında dayanmalı;
- təlim problemlərinin daxil edilməsi və uğurla həlli üçün lazımı şərait yaradılmalıdır.

Proqramlaşdırılmış təlim metodu. Bu ad "proqram" terminindən əmələ gəlir; əməliyyatların ardıcılığı sistemini ifadə edir; icrası əvvəlcədən planlaşdırılmış nəticəyə aparır. Proqramlaşdırılmış təlimin əsas məqsədi təlim prosesinin idarə olunmasını yaxşılaşdırmaqdır.

- Proqramlaşdırılmış təlimin xüsusiyyətləri:
- təlim materialı ayrı-ayrı hissələrə bölünür;
 - təlim prosesi ardıcıl addımlardan ibarət olur, biliyin hissələrini və onların mənimsənilməsi prosesini ifadə edir;
 - hər bir addım nəzarətlə bitir (suallar, tapşırıqlar və s.);
 - nəzarət tapşırıqlarının suallarını düzgün yerinə yetirən şagird ikinci tapşırığı və təlimin növbəti addımını icra edir, ona yardım edilir və əlavə şərh verilir;

• hər bir şagird müstəqil işləyir, təlim materialını öz gücünə uyğun mənimsəyir;

• bütün nəzarət tapşırıqlarının icra nəticələri qeyd olunur, şagirdin özünə (daxili əks-əlaqə) və müəllimə məlum olur (xarici əks-əlaqə)

• pedaqoq təlimin təşkilatçısı və köməkçisi (məsləhətçi) kimi çıxış edir, çətinlik çəkənlərə fərdi yanaşır;

• təlim prosesində proqramlaşdırılmış təlimin xüsusi vasitələri (dərs vəsaitləri, kompyuter trenajorları, nəzarət qurğuları və s.) geniş tətbiqini tapır.

Proqramlaşdırılmış təlim maşınlı və maşınsız ola bilər. Xüsusi öyrədici proqramla işləyən müasir kompyuterlər təhsilililik səviyyəsini tez müəyyən edir. Maşınsız proqramlaşdırılmış təlim variantında şagirdin idrak fəaliyyətinin idarə olunması funksiyasını proqramlaşdırılmış dərslər və ya xüsusi tərtib olunmuş dərslər və ya materiallar, vəsaitlər həyata keçirir.

İbtidai sinif müəllimləri proqramlaşdırılmış təlimin elementlərindən xüsusi tərtib olunmuş kartoçka-tapşırıqlar şəklində çox istifadə edirlər; bunda şagirdin əməliyyat sistemi alqoritmə bənzər təsvir edilmişdir. Tapşırıqların yoxlanılması üçün proqramlaşdırılmış kartoçka-trafaretlərdən istifadə olunur.

Kompyuter təlimi. Fərdi elektron hesablama maşınlarının inkişafı sahəsində tərəqqi müəllimləri yeni kompyuter təlimi texnologiyasına (kompyuterlədirməyə) gətirib çıxardı. Bu da da təlim-tərbiyə prosesinin yenidən qurulmasında mühüm rol oynadı.

İbtidai təhsildə yeni informasiya texnologiyaları inkişaf edir və tətbiq olunur. İbtidai təlim səviyyəsində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi gündən-günə genişlənir. Ölkənin yetişməkdə olan nəsli artıq mürəkkəb informasiya texnologiyası ilə tanışdır, onunla davranmağı bacarır, lazımı informasiyalar əldə edib yararlanı bilər. Burada bir ziddiyyət özünü büruzə verir: evdə televizor, kompyuter, İnternet, məktəbdə isə cansız xıncı və çətin məşğələlər. Bu ziddiyyəti oyunların köməyi ilə

əyləncəli həll etmək cəhdləri təhsilliliyin aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Həmin vəziyyətdə müəllimlərin qarşısında aydın olmayan, lakin idrak fəaliyyətinə şagirdlərdə həvəs, maraq oyatmaq kimi çətin vəzifə durur.

Müasir elektron texnologiyalarla təchiz olunmuş məktəblərimiz də az deyil. Bu cür məktəblərdə ibtidai sinif müəllimləri tədris prosesində yeni elektron texnologiyalardan geniş istifadə etmək imkanı əldə edirlər. İnformasiya texnologiyalarının səmərəli tətbiq olunması üçün:

- tam proqram təminatı, periferik qurğuları və proyeksiya texnikası olan sinfin mövcudluğu;
- informasiya əlaqə vasitələri və texnikadan istifadə etməyi bacarmaq;
- proqramlaşdırılmış və kompyuter təliminin üstünlüyündən istifadənin əhəmiyyətini başa düşmək;
- təlim-təربiyə prosesinin planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması, diaqnostikası, sinif sənədlərinin aparılması üçün sinif kompyuterindən istifadə etmək;
- şagirdlərin nailiyyətlərini testləşdirmək üçün sinif kompyuterindən istifadə etmək;
- uşaqlar üçün maraqlı görüntülərin (kitabxanada, sərgilərdə olmaq, görüşlər keçirmək, yeni ədəbiyyatın axtarışı və s.) təqdimi üçün yeni informasiya texnologiyaları və internetin imkanlarından istifadə etmək;
- yeni informasiya texnologiyalarının köməyi ilə şagirdlərə müstəqil düşünməyə imkan verən həvəs oyatmaq.

Yeni informasiya texnologiyalarından ona görə istifadə olunur ki, mürəkkəb bilikləri başa düşmək və mənimsəmək şagirdlər üçün asan olsun, onların təlimə marağını artırmaq, müəllimlərə isə vaxt qazanmaq, öz əməyinin effektivliyini yüksəltmək imkanı yaransın.

Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar təhsil müəssisələrində İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT-nin) tətbiqi sahəsində çox böyük işlər görülür. Respublika Prezidenti

İlham Əliyevin ümumtəhsil məktəblərinin İKT ilə təminatı və tədris prosesində onlardan istifadə, habelə təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması barədə xüsusi Sərəncamları həyata keçirilir. Bu sərəncamlara müvafiq olaraq ölkədə 20 "Elektron məktəb" təşkil olunmuş və fəaliyyət göstərir.

Təqdim olunan materiallardan görünür ki, müasir ibtidai məktəbdə praktik olaraq bir neçə növdə təlim tətbiq olunur: izahlı-illustrativ, problemlı, proqramlaşdırma və kompyuter. Qoyulan məqsəddən asılı olaraq təlimin o növü seçilir ki, qarşıda duran vəzifələri daha effektiv həll etməyə imkan versin. Müxtəlif təlim növlərinin birləşdirilməsi yüksək nəticələrə təminat verir.

Diferensial təlim. Bütün təlim növləri, xüsusilə proqramlaşdırma və kompyuter təlimi imkan verir ki, diferensial təlimdən səmərəli istifadə olunsun, hər bir şagirdin və qrupun imkanları və tələbatları maksimal dərəcədə nəzərə alınsın. Belə təlimin məqsədi uşaqların biliklərindəki kəsirləri ləğv etmək, onlarda təlimə maraq yaratmaq, çətinlikləri tənzimləmək, yeni materialın mənimsənilməsinə asanlaşdırmaqdır.

Əgər diferensial təlim tək-tək şagirdə aiddirsə, o fərdi təlimə çevrilir. Onun praktik həyata keçirilməsi kimə aid olmasından başlanılır. Bu təlim, hər şeydən əvvəl, məktəb təliminə hazır olmayan və ya tam hazır olmayan, məktəb təlimini davam etdirə bilməyən uşaqlar üçün vacibdir. Bundan başqa, belə şagirdlərin sırasına infantil (emosional-iradi sahədə və şəxsiyyətində lənglik olan uşaqlar, kifayət qədər inkişaf etməyən və tədris prosesində çətinlik çəkən, fəza təsəvvürləri zəif inkişaf edən, yaddaşında pozğunluq olan və s. çatışmazlığı olan) uşaqlar aiddir. Bu kəsirlər uşaqların yazı, şəkil çəkmək, fiziki və əmək vərdislərinin, hissiyatları, duyğu, qavrayış, iradə və s. psixi proseslərinin zəif olması nəticəsində onların təlim-təربiyəsinə mənfi təsir edir.

Diferensial təlimi müəllim kiçik yarımqruplarla apara bilər. Əgər sinifdə 20-30 şagird oxuyursa, 4-5 yarımqrup yarat-

maq olar. Təlimin diferensiasiyası əsasən fərdi və qrup tapşırıqları üzrə təşkil olunur.

Diferensiasiya metodu aşağıdakı hallarda özünü doğruldur:

- tapşırığın məzmunu bütün sinif üçün eyni olur;
- a) qüvvətli şagirdlər üçün işin icrasına az vaxt verilir;
- b) onlar üçün çox tapşırıq (və ya nisbətən mürəkkəb) verilir

c) Zəif şagirdlərə köməkçi material (cədvəllər, sxemlər, alqoritmlər, nümunələr və s.) verilir ki, tapşırığın icrası asanlaşsın.

• dərslərin bir mərhələsində güclü, orta, zəif səviyyəli şagirdlərə çətinlik dərəcəsinə görə müxtəlif məzmunlu tapşırıqlar verilir;

• şagirdlərə müxtəlif variantlı tapşırıqlar verilir, güclərinə uyğun tapşırıq seçmək təklif olunur.

Diferensial təlimdən istifadə edən müəllim bilməlidir ki, zəif və orta səviyyəli şagirdlərə daim sadələşdirilmiş, güclü şagirdlərə mürəkkəb tapşırıqlar verilməsi müvəqqəti, keçici haldır. Müəllim şagirdlərə izah edir ki, diferensial yanaşma o vaxta qədər davam edəcək ki, onların bilik səviyyələri arasında uyğunluq ("bərabərlik") yaransın.

Beləliklə, diferensial təlim keyfiyyətli təlim vəzifələrinin effektiv həllinə kömək edir. Eyni zamanda o, müxtəlif yollar və vasitələrlə həyata keçirilir: tapşırıqların məzmununu dəyişmək; tapşırıqları çətinliyinə və icra müddətinə görə tənzimləmək; şagirdlərin imkanlarına və gücünə müvafiq vasitələr və metodlar tətbiq etmək.

İbtidai təhsildə təlimin formaları

Təlimin təşkili formaları müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin xarici ifadəsidir, təlimin məzmunu üçün "çərçivədir". Onlar didaktik sistemlərin inkişafı ilə bağlı təkmilləşdirilir

və müxtəlif meyarlar üzrə təsnif olunur. Cəlb olunan şagirdlərin sayından asılı olaraq fərdi, qrup halında və frontal təlim təşkil olunur. Yaşayış yerinə görə-məktəb, məktəbdənkənar və eksternat formalarında həyata keçirilir. Birinci bölgüyə məktəb (sinif) dərsləri, məktəbyanı təcrübə sahəsində iş, məsləhətlər, ekskursiya, dərnək məşğələləri və s; məktəbdənkənar formaya müstəqil ev işləri, təbiətdə məşğələlər və b. daxildir. Eksternat-xüsusi təlim forması olub, sərbəst təhsil əsasında imtahanlar verməklə müvafiq təhsil sənədi almağa xidmət edir.

Davam müddətinə görə klassik dərslər, bir qayda olaraq, 45 dəqiqə, məktəbə hazırlıq qruplarında 35 dəqiqə müəyyənləşdirilmişdir. Bizim ölkədə, eləcə də əksər xarici ölkələrdə, sinif-dərs forması geniş tətbiq olunur. Sinif-dərs formasının nəzəri əsasları, məlum olduğu kimi, XVII əsrdə böyük çex pedaqoqu Y.A. Komenski tərəfindən hazırlanmışdır.

Təlimin sinif-dərs formasında təşkili bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

• təqribən eyni yaşda və hazırlıq səviyyəsinə malik olan şagirdlərdən ibarət daimi tərkib (sinif);

• hər sinif özünün illik planı ilə işləyir (təlimin planlaşdırılması);

• tədris prosesi biri digərini izləyən, qarşılıqlı sürətdə bağlı olan ayrı-ayrı hissələrdən (dərslərdən) ibarətdir;

• hər dərslər yalnız bir fənnə həsr olunur;

• dərslərin daim növbələşməsi (cədvəl);

• müəllimin rəhbər rolu (pedaqoji idarəetmə);

• şagirdlərin idrak fəaliyyətini müxtəlif növləri və formaları;

• dərslərin eyni vaxtda başlayıb eyni vaxtda qurtarması (başa çatması);

• tədris ili müddətində tətillərin olması.

Sinif-dərs formasının bir sıra üstünlükləri vardır: ciddi təşkilati strukturlar başqalarından fərqlənir; qənaətlidir: belə ki, bir müəllim eyni zamanda və eyni şəraitdə böyük şagird qrupu

ilə işləyir. Bu da qarşılıqlı təlim, kollektiv fəaliyyət, yarışma, tərbiyə və inkişaf üçün əlverişli şərait yaradır.

Müasir məktəbdə sinif-dərs formasından başqa köməkçi, sinifdən xaric, dərsləndirici, ev müstəqil iş növlərindən istifadə olunur. Köməkçi formalar şagirdlərin sinif-dərs fəaliyyətini davam etdirir və tamamlayır. Bunlara məsləhətlər, əlavə məşğələlər, təlimatlar, dərslər, klublar, sinifdən xaric oxu, ev işləri, ekskursiyalar, gəzintilər, idman yarışları və s. aid edilir.

Təlimin sinif-dərs sistemində təşkilinin əsas elementi dərslərdir. Bu, mürəkkəb və məsuliyyətli mərhələ hesab olunur. Məktəbdə, ümumiyyətlə, təhsilin, təlim-tərbiyənin keyfiyyəti dərslərin keyfiyyətindən asılıdır. Yaxşı dərslər hətta təcrübəli müəllim üçün sadə və asan iş deyildir.

Keyfiyyətli müasir dərslər aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- dərslərin təlim-tərbiyə prosesinin qanunauyğunluqları əsasında qurulması üçün elmin ən yeni nailiyyətlərindən, qabaqcıl pedaqoji təcrübədən istifadə olunması;

- dərslərdə bütün didaktik prinsip və qaydaların optimal surətdə həyata keçirilməsi;

- dərslərdə şagirdlərin meyli, maraq və tələbatlarının təmin olunması;

- fənlərarası əlaqə yaradılması (inteqrasiya);

- əvvəllər öyrənilmiş bilik və bacarıqlarla əlaqə, şagirdlərin nail olduqları inkişaf səviyyəsinə istinad etmək;

- şəxsiyyətin bütün inkişafı dairəsinin motivləşdirilməsi və fəallaşdırılması;

- təlim-tərbiyə prosesinin bütün mərhələlərinin məntiqiliyi və emosionallığı;

- pedaqoji vasitələrdən effektiv istifadə;

- praktik zəruri bilik, bacarıq və vərdislərin, təfəkkür fəaliyyətinin formalaşdırılması;

- öyrənmək, bilikləri daim artırmaq tələbatının formalaşdırılması;

- hər bir dərslərin əsas diaqnostikası, proqnozlaşdırılması, layihələndirilməsi və planlaşdırılması;

Dərslər üçün təlimin əsas təşkilat formasıdır sualın yeganə düzgün cavabı budur: məhz dərslərdə müəllim tədris planını həyata keçirir, tədris programını yerinə yetirir.

Lakin dərslər məşğələlərinə, məsləhətlərə, ev müstəqil işlərinə və digər təlim formalarına bu tələblər verilmir. Yalnız dərslərdə şagirdlərin təlimi və inkişafı aparılır, digər formalar dərslərə kömək edir. Hər bir dərslər üçün məqsədin əldə olunmasına xidmət edir: öyrədir, tərbiyə edir, inkişaf etdirir, başqa sözlə, öyrətmək, tərbiyə etmək və inkişaf etdirmək.

Bu tələblərə müvafiq olaraq dərslərə verilən didaktik (öyrədici) tələblər:

- hər bir dərslərin öyrədici vəzifəsini dəqiq müəyyən etmək;
- idrak fəaliyyətini ən yeni texnologiyalarla tətbiq etmək;
- təlimin müxtəlif növləri, forma və metodlarını səmərəli birləşdirmək;

- dərslərin strukturunun formalaşmasına yaradıcı yanaşma;
- müxtəlif növ kollektiv fəaliyyəti şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti ilə birləşdirmək;

- elmi mülahizə, dərslərin təşkili və keçirilmə ustalığı;

Dərslərə verilən tərbiyəedici tələblər:

- təlim materialının tərbiyəvi imkanlarını müəyyən-ləşdirmək;

- təlim işinin məzmunu və məqsədindən tərbiyə vəzifə-lərini nəzərdə tutmaq;

- uşaqları ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmək; həyatda mühüm, zəruri olan, təmkinlilik, səliqəlilik, məsuli-yətlilik, icraçılıq, müstəqillik, diqqətlilik, vicdanlılıq, kollektiv-çilik, işqabiliyyətlilik və s.

- humanistlik, əməkdaşlıq, həmrəylik tərbiyəsi, şəxsi bələdlik;

Dərslərə verilən inkişafetdirici tələblər:

- uşaqlarda təlim-tərbiyə fəaliyyətinin müsbət motivləri, maraqları, yaradıcılıq təşəbbüslərini və fəallığı formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək;

- şagirdlərin inkişaf səviyyələrini öyrənmək, onların "yaxın inkişaf zonaları" nı layihələndirmək;

- tədris məşğələlərini "qabaqlayıcı" səviyyədə keçirmək, onların inkişafında başlanan keyfiyyətləri stimullaşdırmaq;

- məktəblilərin intellektual, emosional, sosial inkişafını proqramlaşdırmaq, tədris məşğələlərini dəyişikliyə uyğun olaraq operativ yenidənqurma.

Sadalanan tələblərdən başqa dərsə təşkilati, psixoloji, sanitari- gigiyenik, texniki və s. tələblər də irəli sürülür.

Beləliklə, dərs təlim işinin əsas təşkilat formasıdır. Bu, təlim prosesinin məntiqi, vaxt və təşkilati baxımından tam his-səsidir və yardımçı formalarla möhkəmlənir. Dərsə çox yüksək tələblər verilir, ona görə ki, məhz dərsdə "üçlük" vəzifə-öyrətmək, tərbiyə etmək və inkişaf etdirmək həyata keçirilir.

İbtidai təhsildə dərslərin növləri və müasir dərsə verilən tələblər

Kurikulum - təlim prosesi ilə bağlı bütün fəaliyyətlərin səmərəli təşkilinə, məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirilməsinə imkan yaradan konseptual sənəddir.

Müasir təhsil sistemində əsasən şagirdin bir şəxsiyyət kimi fəaliyyətə cəlb olunması, onun maraq və tələbatlarının əsas götürülməsi, yaradıcı rolu xüsusi olaraq nəzərə alınır.

Müasir dərsdə fikrin hökmranlığı hiss olunmalıdır. Dərsdə hər kəsə düşünmək, etirazını bildirmək, fikrini əsaslandırmaq, həyəcanını ucadan ifadə etmək imkanı verilməli və müstəqillik, yaradıcılıq üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Müasir dərs dedikdə, ənənəvi dərstdən imtina etmək nəzərdə tutulmur. İnteraktiv metodlara əsaslanan müasir dərs ənənəvi dərslərin rəşional toxumlarını saxlamaqla, daha rəngarəng, daha

çevik, daha maraqlı təşkil olunur və sinifdə fəallığı təmin edir. Müasir dərsdə müəllim yenə də tədris prosesinin aparıcı qüvvəsidir. Müasir dərs təlim prosesinin optimallaşmasını təkidlə irəli sürür. Optimallaşma hər konkret şəraitdə müəllimdən özünü və şagirdləri yükləmədən, yormadan, vaxt itkisinə yol vermədən, minimal vaxt içərisində çox və keyfiyyətli iş görməyi, yaxşı nəticə əldə etməyi tələb edir.

Müasir dərsdə müəllimin məqsədi şagirdləri qavrama, dərk etmə, yaddasaxlama və tətbiq etmə kimi mühüm təfəkkür əməliyyatlarının icrasına cəlb etməklə, onlara öyrənməyi öyrətməkdir. Buna nail olmaq üçün qarşıya məqsəd qoymaq, onun məzmununu anlayıb yadda saxlamaq, müxtəlif xarakterli çalışmaları müstəqil yerinə yetirmək, müəyyən mənzərəni, hadisəni təxəyyülündə canlandıraraq məzmununu yığcam, yaradıcı nəql etmək öyrədilməlidir.

Bu gün dərsə verilən mühüm tələblərdən biri də şagirdlərə dinləməyi, daha sonra nələrin deyiləcəyini izləməyi öyrətməkdir. İzləmək dedikdə, şagirdlərin başlıca fikri tuta bilməsi nəzərdə tutulur. Müasir dərsdə:

1. Müəllim-şagird, şagird-müəllim, şagird-şagird əməkdaşlığı üçün şərait yaradılmalıdır.

2. Təlim metodları şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə görə seçilməlidir.

3. Hər bir şagirdin psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

4. Müəllim şagirdi subyekt kimi qəbul etməlidir. Müəllim özü də subyektidir, yəni subyektlə subyekt arasında münasibət olmalıdır.

5. Şagirdlər öz rəylərini, təkliflərini, hətta etirazlarını da sərbəst və azad ifadə etməlidirlər.

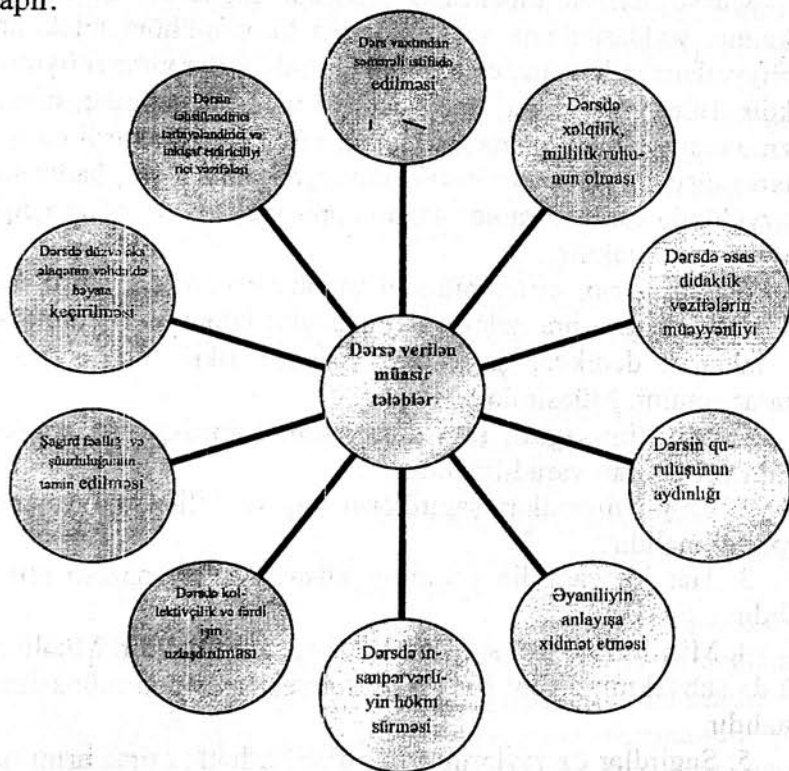
6. Şagirdlərə "öyrənməyi öyrətmək" prinsipi aşılmalıdır.

7. Təlimin öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici prinsipləri müəllimin əsas məqsədi olmalıdır.

Bəs müasir insan daha hansı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır?

1. Düşünməyi bacarmalıdır.
2. Müstəqil qərar qəbul etməyi bacarmalıdır.
4. Fiziki cəhətdən sağlam olmalıdır.
3. Hisslərini idarə etməyi bacarmalıdır.

Müasir dərsə verilən tələblər aşağıdakı sxemdə öz əksini tapır.

İntegrativ fənlər. İnteqrasiya olunmuş dərslər.

İbtidai siniflərdə təlimin təkmilləşdirilməsinin yeni istiqamətlərindən biri integrativ dərslərin aparılmasıdır. İntegrativ

(latın sözündən olub "tam", "bütöv" mənasını verir) dərs odur ki, bir mövzunun ətrafında bir neçə fənn üzrə uyğun materiallar birləşir. Belə ki, oxu, yazı, şifahi nitq, dil qaydaları ana dili (Azərbaycan dili) kursunda birləşdirilir. Fizika, kimya, biologiya, coğrafiya, tarix, musiqi, təviri incəsənət və s. fənlər üzrə məlumatlar "Həyat bilgisi" kursunda inteqrasiya olunmuşdur. 1999-2000-ci dərs ilindən tətbiqinə başlanıb hal-hazırda orta ümumtəhsil məktəbinin yuxarı siniflərində (IX-XI) davam etdirilən bazis tədris planlarında təhsil fənləri əvəzinə təhsil sahələrinin tətbiqindən əsas məqsəd interaktiv kurslar yaratmaqdan ("Dillər və ədəbiyyat", "Riyaziyyat və informatika", "Təbiət fənləri", "İctimai fənlər" və s.) ibarət olmuşdur.

İntegrativ dərslər ənənəvi təlimdə istifadə olunan fənlərarası əlaqədən ciddi şəkildə fərqlənir. Fənlərarası əlaqədə digər fənlərdən epizodik olaraq müəyyən materiallar müxtəlif fənlər üzrə bir blokda birləşdirilib bir mövzuya təbə edilir.

Təcrübə sübut edir ki, 1-ci sinifdə integrativ dərslərin aparılması üçün fənləri belə əlaqələndirmək olar:

Savad təlimi: "Həyat bilgisi", "Musiqi", "Təsviri incəsənət";

Riyaziyyat: "Həyat bilgisi", "Texnologiya", "Təsviri incəsənət", "İnformatika";

2-ci sinifdə Azərbaycan dili fənninin öyrənilməsində xarici dil, "Həyat bilgisi", "Musiqi", "Təsviri incəsənət", "İnformatika", "Fiziki tərbiyə"; musiqinin ətrafında – "Ana dili" (oxu), "Təsviri incəsənət", "Həyat bilgisi", "Fiziki tərbiyə" inteqrasiya etmək olar və s.

İntegrativ fənlərin planlaşdırılması, təşkili və keçirilməsinə bir sıra tələblər verilir:

- Hər bir sinifdə tədris ili ərzində müəyyən olunması sistemi;
- hər bir dərsi dəqiq planlaşdırmaq, əsas və yardımçı məqsədləri ayırmaq;

- dərslərin məzmununu modelləşdirmək, onları əsas fikri dəstəkləyən materiallarla tamamlamaq;
- dərslərin növü və strukturunu, təlimin metod və vasitələrini dəqiq müəyyən etmək;
- uşaqların optimal yüklənməsi;
- dərslərin keçirilməsinə əlaqədar fənn müəllimlərini və mütəxəssisləri cəlb etmək.

İnteqrasiya şagirdlərin gözü qarşısında dünyanın tamlığı mənzərəsini canlandırır və onların məntiqi, yaradıcı, tənqidi təfəkkürünü formalaşdırır. Bundan başqa, ibtidai siniflərdə keçirilən bayramlar, kütləvi tədbirlər siniflər arasındakı yaxınlaşmanı təmin edir, kollektivin formalaşması ilə nəticələnir. İbtidai təlimdə heç bir fənni bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə tədris etmək mümkün deyil. Bütün fənlərin bir müəllim tərəfindən tədris edilməsi inteqrasiya yaratmağa imkan verir. Bu baxımdan ana dili fənninin imkanları daha genişdir. Ana dili fənni öz məzmunu etibarilə integrativ kursdur. Tarixən "Ana dili" (Oxu) dərslərində vətənimizin florası və faunası, coğrafiyası, tarixi, həmçinin fizika, kimya, anatomiya, fiziologiya, gigiyena, astronomiya haqqında sadə biliklər verilib. "Azərbaycan dili" dərslərində bir-birinə yaxın integrativ mövzular çoxdur.

Məlumdur ki, ana dili (oxu) nitq inkişafına xidmət edir. Azərbaycan dilində də nitq inkişafına üstünlük verildiyinə görə bu iki fənn arasında inteqrasiyaya əlverişli şərait yaranır. Dil dərslərində yaradılan inteqrasiyanın hesabına şagirdlərin söz ehtiyatı zənginləşir, onlar fikirlərini rəhbərli şəkildə ifadə edə bilirlər.

I sinifdə şagirdlər təbiətin bizim üçün tükənməz xəzinə, həyat olduğunu öyrənirlər. Onlar dialoqa hazırlaşmaq üçün şəkllə baxırlar. Canlı təbiətə aid cisim və hadisələrin adları soruşulur. Uşaqlar öyrənirlər ki, canlılar doğulur, nəfəs alır, qidalanır, böyüyür, qocalır, məhv olurlar. Sonra canlıların cansız təbiətdən necə istifadə etmələrindən söz açılır. Suyun Yerin

əsas var-dövləti olması ətrafında söhbət gedir. "Qar və buz" əşya dərslərini təşkil edərkən yazı taxtasında "Qar və buz" başlığı altında şəkil asılır və aşağıdakı şəkildə sorğu aparılır:

- Qar ilə buzun fərqi nədir?
- Qarın rəngi necədir? Bəs buzun?
- Qar necə əmələ gəlir? Bəs buz?
- Qar ağırdır, yoxsa buz? Nə üçün?
- Qarın və buzun çox olduğu ölkələr haqqında nə

bilirsiniz? və s.

Beləliklə, bu prosesdə ciddi integrativ iş aparmaq imkanı yaranır.

Tarixi mövzular tarixi faktların açılmasına, onlara münasibət bildirməsinə, tarix fənninə inteqrasiyaya vasitə kimi verilmişdir. Bu baxımdan "Dədə Qorqud", "Şah İsmayıl Xətai", "Fətəli xan", "Cavad xan", "Qaçaq Nəbi" kimi mövzuları misal göstərmək olar. Hər hansı bir fənnə inteqrasiya o fəndən öyrənilən biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edəndə daha yadda qalan və unudulmaz olur.

III sinifdə N.Həsənzadənin "Cəngi" şeiri tədris edilərkən tarixi soykökümüze qayıtmağımız, xalq qəhrəmanlarımızın nümunəsindən istifadə etmək, müasir dövrlə əlaqələndirmək, vətənpərvərlik tərbiyəsi və s. şerin ideyasından irəli gəlir. "Cəngi" musiqisini səsləndirərək şagirdlərə bu cür sual verməklə dərslərin təsir qüvvəsini bir qədər də artırmaq olar:

- Bu hansı musiqidir?
- Bu musiqi sizdə hansı əhval-ruhiyyə yaradır?
- İndi bu musiqinin çalınmasına ehtiyac varmı?

Bu mövzu riyaziyyatla da inteqrasiya yaratmağa imkan verir. Belə ki, şerin misrasının, bəndinin, hecasının üzərində iş apararkən sinifdə belə bir sualla müraciət edilir:

- Şerin bu bəndindəki hecaları sayın. Şeir neçə hecalı olur?

Bu məsələni həll etmək üçün şagirdlər cəmin ədədə bölünməsi qaydasını yada salırlar.

Cəmi ədədə bölmək üçün toplananların hər birini ayrılıqda ədədə bölüb cəmi tapmaq lazımdır. $44:4=(40+4):4=40:4+4:4=11$ Cavab: şəir 11 hecalıdır.

Deməli, burada həm şəirin vəznini tapıldı, həm də riyaziyyatdan keçilmiş "Cəmin ədədə bölünməsi" mövzusu bir daha möhkəmləndirildi.

"Azərbaycan dilində"dən (I-IV siniflər) "Yurdumuzun baharı" mövzusunda bir neçə dərs keçilir.

Şagirdlər ilk bahar, onun əlamətləri haqqında elmi-kütləvi mətn, bir neçə gözəl şəir oxuyur, baharda tez çiçəkləyən ağaclar, ilk dəfə yarpaq açan ağaclar, bahar çiçəkləri, bulaqların, çeşmələrin qaynaması, bizim yerlərə gələn köçəri quşlar və s. haqqında məlumat alırlar. Şagirdlər bahar çiçəklərinin, quşların, təbiətin gözəl bir guşəsinin şəklini çəkir, bahara aid mahnı dinləyirlər.

Mövzu ilə bağlı sözlər toplayıb lüğət hazırlayır, onların hansı nitq hissəsi olması, hansı suallara cavab verməsi üzərində iş gedir. Belə iş zamanı şagirdlər ümumiləşmiş məntiqi nəticəyə gəlir, onların rəbitəli nitqi formalaşır.

Deməli, mövzunun tədrisi zamanı həyat bilgisi, Azərbaycan dili, təsviri incəsənət və musiqi fənləri ilə inteqrasiya yaranır.

Hər hansı fənni tədris edərkən mövzudan asılı olmayaraq vətənpərvərlik, əxlaq tərbiyəsinə aid iş aparılmalı, yəni Vətənə, əxlaqi təmizliyə aid fikirlər söylənməlidir, çünki vətənpərvərlik, əxlaq tərbiyəsi bütün tərbiyə işinin mərkəzindən qırmızı xətt kimi keçir.

İnteqrasiya təhsil islahatının əsas prinsiplərindən biri olduğu, biliklərin möhkəmləndirilməsinə əlverişli şərait yaratdığı üçün dərs zamanı onun reallaşmasına həmişə diqqət yetirmək lazımdır. Qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik mövzularını keçərkən hərbi mahnı və marşlardan istifadə etmək, uşaqlara qəhrəmanı necə təsəvvür etdiklərini çəkməyi tapşırmaq olar.

Bütün fənlərin tədrisində şagirdlərin ana dilində düzgün, aydın danışmalarına diqqət yetirilməli, onların ana dilinin qədrini bilmələri, nitqlərinin təmiz, səlis olması ön plana çəkilməlidir.

Dərsin transformasiyasının digər istiqaməti şagirdlərlə işin sinifdə kiçik qruplarla təşkilidir. Bu istiqamət təlimin qrup yolu ilə (qruplarla) aparılması adlanır. Son vaxtlarda müəllimlər sinif işinin frontal təşkilindən uzaqlaşmağa başlamışlar.

Sinfi qruplara bölür, qısa vaxt ərzində şagirdlərin əqli və mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı ilə bağlı olan məsələlərin tez və asan həllinə nail olur.

Qruplarla iş prosesinə daxildir:

- idraki tapşırığın (vəzifənin) qoyulması və problemli vəziyyətin yaradılması;
- didaktik materialların paylanması;
- qrupda işin planlaşdırılması;
- tapşırıqların icrası, qrupda nəticələrin müzakirə olunması;
- qrupun işinin nəticələrinin elan olunması
- müəllim tərəfindən icra olunmuş tapşırıqların icrası keyfiyyətinin müzakirəsi;
- qrupun işinin ümumi yekunu və qarşıya qoyulmuş məqsədin əldə olunması və s.

Qruplarla işin təşkilində əks göstərişlərə də diqqət verilməlidir. Belə ki:

- yalnız zəif şagirdlərdən ibarət qrup yaratmaq olmaz, çünki onlar öz aralarında fikir mübadiləsi apara bilməzlər;
- qrupda işləmək istəməyən uşağı məcbur etmək olmaz; onu ertəsi gün cəlb etmək olar. Əgər təkliddə işləmək istəyərsə, müəllim ona şərait yaradır;
- qrupda məşğələlərin müddətinin 15-20 dəqiqə olması, bununla şagirdlərin yorulmasının qarşısının alınması;

- sinifdə tam sakitlik olmasını tələb etmək olmaz. Birgə iş prosesində uşaqlar fikir mübadiləsi aparmalı, rəylərini bölüşdürməlidir;

- uşağı qrup işində iştirak etməkdən məhrum etmək, cəzalandırmaq olmaz.

Nəticə olaraq: Məzmunlu və məqsədyönlü təşkil olunan integrativ dərslər adi məktəb təliminin strukturuna şagirdləri cəlb edən yenilik gətirir, fənlərin tədrisinin sərt sərhədlərini rədd edir, şagirdlərə mühüm hadisə və faktların mahiyyətini yaxşı başa düşməkdə kömək edir. İnteraktiv dərslərin çəkisi getdikcə artır.

Qrup, diferensial iş forması təlimin ənənəvi frontal təşkilindəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına kömək edir. Bu şəraitdə şagirdlərin əqli və mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı ilə bağlı məsələlər tez və asan həll olunur.

İbtidai təhsildə təlimin təşkili formaları

Fənn kurikulumları təlimin təşkili formalarına yeni tərzdə yanaşmağı tələb edir. İbtidai siniflərdə təlimin təşkili 4 formada həyata keçirilir: 1) Cütlərlə iş; 2) Kiçik və böyük qruplarla iş; 3) Sinif kollektivi ilə iş; 4) Fərdi iş.

1. Cütlərlə iş - Dərs prosesində işin bu forması zamanı şagirdlər iki-iki işləyirlər ki:

- Hər hansı bir tapşırığın, qərarın, problemin yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək etsinlər.

- Öz işlərinin (sinif və ya ev tapşırıqları) nəticələri barədə fikir mübadiləsi aparsınlar.

- Qarşılıqlı qiymətləndirmə, qarşılıqlı yoxlama keçirsinlər.

Bu hallarda şagirdlərin müxtəlif nöqteyi-nəzərlərinin müqayisəsi və əlaqələndirilməsi, onların bir-birinə qarşılıqlı köməyi (güclü cütlük-zəif şagird) tələb olunur. Cütlük şəklində iş şagirdlərin bir-birinin baxışlarını daha yaxşı başa düşməsinə,

əməkdaşlıq etməsinə, bir-biri qarşısında öz məsuliyyətlərini dərk etməsinə imkan yaradır.

2. Qruplarla iş - Şagirdlər (3-6 nəfər) kiçik qrupda birləşir və hər hansı problemi həll etmək üçün birgə fəaliyyətə cəlb olunurlar. Qrup şəklində təlim "müəllim-şagird" dialoqundan imtina edilməsini və "müəllim-qrup-şagird" üçlüyünün qarşılıqlı münasibətlərinə keçməyi nəzərdə tutur. Qrup işinin gedişində şagirdlərin birgə fəaliyyəti onlara əməkdaşlıq və müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyi öyrədir. Qrup işi şagirdlərə öz fikrini söyləməyə və başqalarını dinləməyə, özünün və digərlərinin işini qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bundan başqa, şagirdlər eyni bir məsələ ilə bağlı müxtəlif baxış və yanaşmaların olması barədə təsəvvürə yiyələnirlər. Qrup şəklində təlimin müxtəlif formaları mövcuddur. Birinci halda, sinif tərkibcə kiçik və çevik qruplara bölünür və onların hər biri təlim materialına müxtəlif metodlarla yiyələnirlər. İkinci halda, qruplar eyni bir problemi müxtəlif materiallar əsasında öyrənir, onu müxtəlif mövqedən qiymətləndirirlər. Qrupla iş zamanı hər bir şagirdin təlim prosesində öz bacarığını nümayiş etdirməsi, özünə inamın artması, özünü tam dəyərli şəxsiyyət kimi dərk etməsi, problemin həlli üçün vacib olan fərdin və qrupun qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlaması prinsipini mənimsəməsi hesabına hər bir uşağın müstəqil şəxsiyyət kimi inkişafını təmin edir.

Qruplarla iş qaydaları:

- 1) Demokratik, obyektiv şərait olmalıdır.
- 2) Sinifdə qrupların sayı 2-6 qrupa qədər olmalıdır.
- 3) Hər qrupda isə 3-6 şagird olmalıdır (Sinfin şagirdlərinin sayına görə).
- 4) İş zamanı qrup lider-komandir seçməlidir.
- 5) Hər dəfə iş zamanı qrupun lideri dəyişməlidir.
- 6) Sinfi "zəif" və ya "güclü" qruplara bölmək olmaz.
- 7) Dostu dostdan ayırmaq prinsipi.
- 8) İş zamanı işgüzar səs-küyün olması labüddür.

9) Müəllim mütləq bu səs-küyü tənzimləməlidir.

Sinfi qruplara bölməyin üsulları:

I. Sadə qrup bölgüsü üsulları:

1) Rəqəmlərlə 2) Rənglərlə 3) Həndəsi fiqurlarla 4) Şəkillərlə: çiçək, ağac, heyvan, quş, meyvə, tərəvəz, konfetlərlə, konfet kağızı ilə.

II. Mürəkkəb qrup bölgüsü üsulları:

1) Nüq hissələrinə aid sözlərlə bölürük. Məsələn: Əşyanın adını bildirən.....uşaqlar gedib "İsim"də oturacaq.

2)..... və s.

Qrup üzvlərindən tələb olunanlar:

1) Müəllimi diqqətlə dinlə!

2) Dərsdə astadan danışmağa çalış!

3) Yoldaşının fikrini diqqətlə dinlə!

4) Dərsdə zəif yoldaşına kömək etməyə çalış!

5) Dərsdə fəal olmağa çalış!

3. Bütün siniflə birgə iş - Bu iş formasının fəal (interaktiv) təlimdə istifadəsi də zəruridir. Motivasiya mərhələsində qoyulan tədqiqat məsələlərini bütün siniflə araşdırmaq zərurəti olduqda müəllim böyük qrup şəklində iş formasını seçir. Bu zaman bütün siniflə işləmək üçün o, müvafiq interaktiv təlim texnikalarından istifadə edir (məsələn, BİBÖ, "Əqli hücum" və s.). Ənənəvi frontal sorğudan fərqli olaraq, bütün siniflə birgə tədqiqat işi zamanı şagird öyrənilmiş dərslərin xatırlanması ilə kifayətlənə bilmir və o əldə olunmuş məlumatlardan istifadə və ya tətbiq edərək yeni biliklərin kəşfinə yönəldilir. Kollektivdə işləmək, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur, şagirdlərdə ünsiyyət yaratma bacarığının təşəkkülü və inkişafı təmin edilir.

4. Fərdi iş - Şagirdlərin fərdi həyat təcrübəsini, maraqlarını və ya öz yaradıcılığını tələb edən tədqiqat işlərində daha çox istifadə olunur.

Şagirdin fəaliyyətini izləmək, potensial imkanlarını müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Bu

təlim forması şagirdin sərbəst düşünməsi üçün real imkan yaradır. Bu zaman:

1) Diqqət, ilk növbədə, şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına yönəlir.

2) Müəllim təlim fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir.

3) Problemin həlli prosesində şagird fəal tədqiqatçı olur.

4) Bilik və bacarıqlar şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilir.

5) Müəllim-şagird, şagird-şagird arasında əməkdaşlıq üçün şərait yaranır.

6) Dərslərin interaktiv təşkilinə üstünlük verilir.

7) Qeyri- standart dərslərin tətbiqinə geniş yer verilir.

Fəal (interaktiv) dərslərin quruluşu iş formasından asılı olaraq dəyişilə bilər.

İbtidai təhsildə dərslərin hazırlanması

Dərslərin effektivliyi formulu iki əsas hissədən ibarətdir: 1) dərslərin hazırlanmasının keyfiyyəti; 2) dərslərin ustalıqla keçirilməsi. Dərslərin hazırlanması tədbirlər kompleksinin hazırlanmasıdır. Təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin belə müəyyən edilməsi konkret şəraitdə son nəticələrin yüksək olmasına təminat verir. Müəllimin dərslə hazırlanması üç mərhələdən keçir: diaqnostika, proqnozlaşdırma, layihələndirmə (planlaşdırma). Bunun üçün müəllim faktik materialı yaxşı bilir və fənnin tədrisi metodikasına tam bələddir.

Dərslə hazırlıq vəziyyətin, şəraitin diaqnostikasıdan yaxud dərslərin keçirilməsi şəraitinin aydınlaşmasından başlanır: uşaqların imkanları, onların fəaliyyəti və davranışı, qabiliyyətləri, təhsillilik səviyyəsi, tədris materialının xarakteri, onun xüsusiyyətləri və praktik əhəmiyyəti. Əgər müəllim şəraitin diaqnostikasını müəyyən etmirsə, dərslərin yaxşı keçməsinə əmin ola bilməz.

Proqnozlaşdırma odur ki, dərsin gedişi necə inkişaf edəcək, onun hansı variantda keçirilməsi yaxşı olar. Müasir proqnozlaşdırma texnologiyasına görə, məqsəddən asılı olaraq, bilik və bacarıqların formalaşdırılması həcmi 100% qəbul olunur. Dərsə mane ola biləcək faktorlar, təbii olaraq, onun faizinə mənfi təsir göstərəcək. Bunlar çıxıldıqdan sonra dərsin effektivliyinin real göstəricisi müəyyən olunur. Əgər göstərici müəllimi qane edirsə, o, dərsə hazırlanmasının yekun mərhələsinə planlaşdırmaya keçir; əgər təmin etmirsə, daha təkmil dərs sxemi axtarır.

Planlaşdırma dərsin hazırlanmasının son mərhələsidir. Onun yekununda dərs planı yaranır. Pedaqoji fəaliyyətə təzə başlayan şəxs ətraflı plan-icmal hazırlamalıdır. Onun planında aşağıdakı məsələlər öz əksini tapmalıdır:

- dərsin keçirilməsi tarixi və tematik planın nömrəsi;
- dərsin mövzusu və keçirildiyi sinif;
- şagirdlərin təlimi, tərbiyəsi, inkişafının məqsədi və vəzifələri;
- dərsin mərhələlərini göstərməklə strukturu və hər mərhələyə ayrılan vaxt;
- dərsin hər bir hissəsində (mərhələsində) müəllimin işinin metod və vasitələri;
- dərsin keçirilməsi üçün lazım olan əyani və texniki vasitələr, resurslar;
- tapşırıq, ev müstəqil işinin icrası üçün müəllimin təlimatı.

Beləliklə, müəllim növbəti dərsə hazırlaşarkən, bir daha tədris proqramına (fənn kurikulumuna) baxır, dərslərdəki materialı nəzərdən keçirir, əlavə ədəbiyyatı öyrənir, diferensial və fərdi təlim üçün materialı, təlim vasitələrini (cədvəl, sxem, model, paylama materialı, test, TTV və s.) seçir və gözəndən keçirir, yararlılığını yoxlayır, təlimin metod və formalarını müəyyən edir. Bunlardan sonra dərs planı (gündəlik) tərtib edir.

İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv dərslərin quruluşu

Kurikulum üzrə fəal dərslərin quruluşunda istifadə edilən motivasiya mərhələsi haqqında-tədqiqat sualı haqqında problem qoymaq üçün sual və ya tapşırıq verilir, yönəldici suallar təklif olunur, tədqiqat sualı çıxarılır, fərziyyələr irəli sürülür. Motivasiya - dərs ərzində şagirdin idraki fəallığına təkan verən prosesdir və dərslərin vacib komponentidir. Onun yaradılması və həyata keçirilməsi o qədər asan iş deyil və dərslərin nəticəsi onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsindən asılıdır. Tədqiqat sualının qoyulması: bu zaman şagirdin qarşısında problem qoyulur, o zaman onda idrak fəallığı yaranır.

Fəal dərslərin quruluşu aşağıdakı kimidir:

1. Motivasiya - (problemin qoyulması, fərziyyələrin irəli sürülməsi);
2. Tədqiqatın aparılması - (fərziyyələri yoxlamaq üçün tapşırıqların hələtmə prosesində məlumatların, faktların axtarılması və toplanılması)
3. Məlumatın mübadiləsi - (əldə edilmiş məlumatların təqdim olunması)
4. Məlumatların müzakirəsi və təşkili - (məlumatın müzakirəsi, təsnifi, əlaqələndirilməsi)
5. Nəticələrin çıxarılması - (nəticələrin fərziyyələrlə müqayisəsi və onların təsdiq olunub-olunmaması haqqında nəticənin çıxarılması)
6. Produktiv - (yaradıcı) tətbiqetmə
7. Qiymətləndirmə və ya Refleksiya - (hər mərhələdə aparıla bilər)
8. Ev tapşırıqları

Fəal dərslər səmərəli təşkil etmək üçün - ilk növbədə müəllimin planlaşdırma bacarığı olmalıdır. O, dərs dediyi fənn üzrə bütün mərhələləri aydın təsəvvür edə bilməli, onlara aid perspektiv və cari planları hazırlamağı bacarmalıdır. Bu zaman aşağıdakı sualların cavablarını özü üçün konkretləşdirməlidir:

- Nə öyrəniləcək?
- Necə öyrəniləcək?
- Hansı şəraitdə öyrəniləcək?
- Nəticələr necə qiymətləndiriləcək?

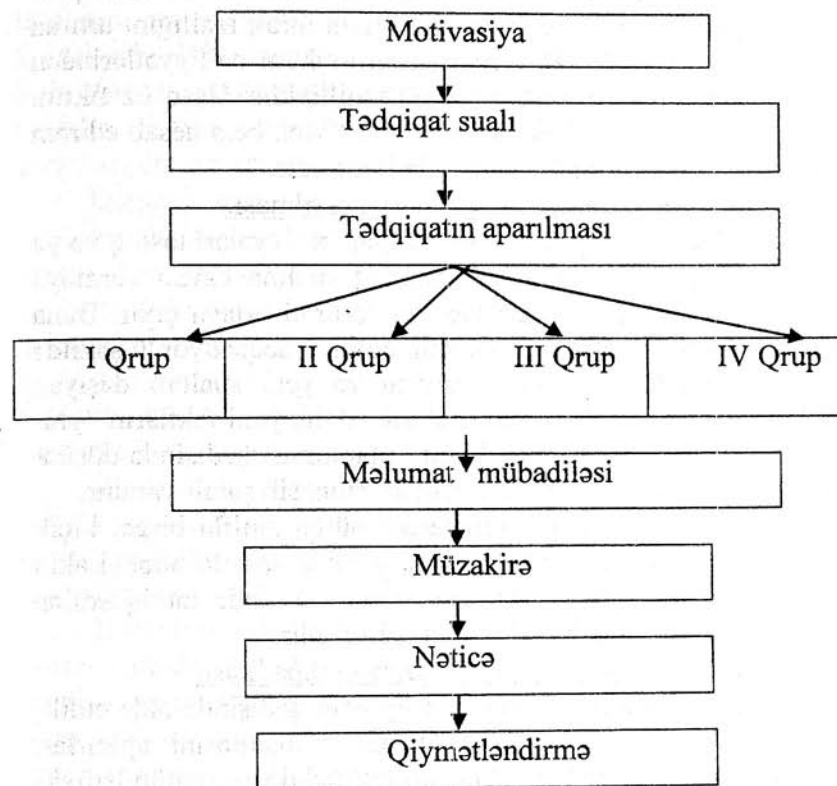
Dərs planlaşdırılarkən hansı təlim standartlarının reallaşdırılması müəyyənəşdirilməli, ona uyğun təlim məqsədi, müvafiq metod və vasitələr seçilməlidir.

Fəal dərsdə aşağıdakıların nəzərə alınması didaktik cəhətdən əhəmiyyətli hesab edilir:

1. Mövzunu müəyyənəşdirmək;
2. Standartları konkretəşdirmək;
3. Dərsin məqsədini (məqsədlərini) müəyyən etmək;
4. Dərsin motivasiyasını işləyib hazırlamaq;
5. Tədqiqat sualını müəyyənəşdirmək;
6. Aparıcı tədqiqatın mərhələlərini planlaşdırmaq və bu zaman aşağıdakıları dəqiqləşdirmək:

- Tədqiqat üçün tapşırıqları;
- İş üsulları və formaları;
- Məlumat mənbələrini;
- Müzakirə üçün suallar hazırlamaq;
- İdeyaları və alınacaq nəticələri qısaca ifadə etmək;
- Dərsin hər mərhələsinə sərf olunacaq vaxtı müəyyənəşdirmək;
- Qiymətləndirmə standartlarına əsasən vasitələr hazırlamaq;
- Dərs üçün lazım olan resurslar (təchizat) müəyyən etmək.

İnteraktiv dərs modeli

İbtidai təhsildə fəal və interaktiv dərsin mərhələləri

Dərsin I mərhələsi: Motivasiya, problemin qoyulması.

Hər bir tədqiqatı başlamaq üçün problemi müəyyənəşdirmək lazımdır. Əsl problem həmişə çoxsaylı fərziyyələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün ilk növbədə tədqiqat sualı formalaşdırılmalıdır. Məhz bu tədqiqat sualı yeni biliklərin kəşfinə aparan bələdçi rolunu oynayır. Bəs nə üçün biz dərsin bu mərhələsinə motivasiya adlandırırıq? Psixoloji amil kimi motivasiya hər hansı fərziyyənin mexanizmini işə

salan sövqedici qüvvədir. Motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı fəal dərstdə təfəkkür prosesini işləməyə sövq edən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran amil kimi çıxış edir. Bu prosesin ən mühüm nailiyyətlərindən biri düşünmənin sərbəstliyi və müstəqilliyidir: Uşaq öz fikrini “Zənnimcə”, “Mənə belə gəlir ki,.....”, “Mən belə hesab edirəm ki,....” sözlərindən istifadə etməklə ifadə edir.

Dərsin II mərhələsi: Tədqiqatın aparılması.

Problemin həlli üzrə irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Buna şagirdləri irəli sürülmüş problemin həllinə məqsədyönlü şəkildə aparan, özündə yeni informasiyanı və yeni sualları daşıyan müxtəlif çalışmalar kömək etməlidir. Məhz yeni faktların öyrənilməsi və bu sualların cavablarının tapılması gedində düşünmək və yeni bilgiler kəşf etmək üçün münasib şərait yaranır.

Tədqiqat müxtəlif formalarda: bütün siniflə birgə, kiçik qruplarda, cütlik şəklində və fərdi şəkildə aparıla bilər. Lakin interaktiv təlim anlayışının özü ənənəvi təlimdə tətbiq edilən frontal və ya fərdi mövcudluğunu ehtiva edir.

Dərsin III mərhələsi: İnformasiya mübadiləsi.

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat-həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərsin IV mərhələsi: İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili.

Bu, ən mürəkkəb mərhələdir və bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi,

yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və onların təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir. Nəticədə mövcud tədqiqat sualına cavabın cizgiləri aydın seçilməyə başlayır.

Dərsin V mərhələsi: Nəticə, ümumiləşdirmə.

Beləliklə, şagirdlərə yeni biliyin kəşfi yolunda son addımı atmaq: konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirməni aparmaq işi qalır. Bunun üçün şagird nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəlidiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə (bu nəticə həmin suala cavab veririmi?) və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) müstəqil olaraq tutdurmalıdır.

Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə bilgiləri məhz özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin VI mərhələsi: Yaradıcı tətbiqetmə.

Biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktik əhəmiyyətini uşağa açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün, qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetmə dərhal mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər (model üzrə tətbiqdən başlamış, yeni şəraitdə tətbiqə qədər) keçmək tələb olunursa, deməli bu yolu keçmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə onların kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin və bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərslə məhdudlaşdırılmaya

da bilər, yeni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Dərsin VII mərhələsi: Qiymətləndirmə və ya refleksiya.

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşdirmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və öz nailiyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətində qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş fəaliyyətlərdən birini-qiymətləndirmə və ya refleksiyanı həyata keçirərkən müstəqil öyrənmə proseslərinin nəzərdən keçirilməsi və bunun nəticəsində öz öyrənmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edir.

Şagirdlərin işinin effektivlik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər, müxtəlif metodlarla və müxtəlif formalarla həyata keçirilə bilər. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır.

İbtidai təhsildə ev tapşırıqları

Şagirdlərin ev müstəqil işləri təlim prosesinin ayrılmaz hissəsidir. Onun məqsədi dərslərdə qazanılmış biliklərin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, yaddançıxarmanın (unutmanın) qarşısını almaq, şagirdlərin fərdi meyllərini, istedad və qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdir. Ev işi tədris proqramlarının tələbi, məktəblilərin maraqları və tələbatları, inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla təşkil olunur; onların müstəqilliyinə, şüurluluğuna, fəallığına və şəxsi təşəbbüsünə istinad olunur. Düzgün

təşkil olunmuş ev işləri şagirdlərin inkişafında sinifdə aparılan işdən az rol oynamır.

Ev müstəqil işləri mühüm didaktik funksiya yerinə yetirir. O cümlədən:

- dərslərdə alınmış bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmlənməsi;
- sinifdə işlənmiş təlim materialının genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi;
- tapşırıqların müstəqil icrası bacarıqları və vərdişlərinin formalaşdırılması;
- fərdi tapşırıqların icrası yolu ilə şagirdlərin təfəkkür müstəqilliyinin inkişafı;
- fərdi müşahidə və təcrübələrin yerinə yetirilməsi;
- dərslərdə yeni mövzuların öyrənilməsi məqsədilə tədris vasitələrinin toplanması və hazırlanması (kolleksiyalar, herbarilər, təbii nümunələr, illustrasiyalar, qəzet və jurnal parçaları və s.).

Ev tapşırıqlarının növləri:

- dərslərin mətni ilə iş (oxu, başa düşmə, çətin, anlaşılmayan sözlərin və ifadələrin yazılması və s.).
- tapşırıqların icrası, məsələ həlli;
- qrafik işlər (şəkil çəkmək, kontur xəritələrin doldurulması və s.).
- heyvanlar, bitkilər, təbiət hadisələri üzərində müşahidə üzrə praktik işlər;
- sadə təcrübələr qoyulması;
- şerin əzbər öyrənilməsi;

Son vaxtlar ev tapşırıqlarının verilməsinin məqsədəuyğun olmaması barədə rəylər səslənir. Bir çox müəllimlər tərəfindən bu fikir rəğbətlə qarşılanır və uşaqlara humanitə yanaşma kimi qiymətləndirilir. Amma bunun sübutu yoxdur. Mövcud çoxəsrlik təcrübə və pedaqoji qanunlar sübut edir ki, əgər qazanılmış biliklər evdə təkrar olunmazsa, möhkəmlənilməzsə, onlar unudulur, bu da təlimin keyfiyyətini aşağı salır. Ev tapşırığının

icrasına pedaqoq düzgün rəhbərlik etməlidir; ev tapşırıqlarını yüngülləşdirməyə çalışmalıdır. 1-ci sinif şagirdlərinə ev tapşırığı verilmir, çünki bu sinifdə, demək olar ki, hər gün eyni dərslər keçirilir. Müəllim 2-4-cü siniflərdə məktəblilərin maksimal yük normativlərinə ciddi əməl etməlidir:

İşin növü	Maksimal yük normativləri			
	Siniflər üzrə dərslərin miqdarı			
	1	2	3	4
Məktəbdə dərslərin miqdarı	4-5	4-5	4-5	4-5
Ev tapşırıqlarının həcmi (saatla)	—	1 saat	1 saat	1,5 saat

Qeyd: Normativlər beşgünlük iş həftəsi üçün nəzərdə tutulur.

Ev tapşırıqlarının verilməsi qaydaları:

- tapşırığın müstəqil icrasını müntəzəm yoxlamaq və stimullaşdırmaq;
- ev tapşırıqlarının bütün şagirdlərin diqqətinə tam çatdırmaq;
- ev tapşırıqlarının ucrası üçün təlimat (izahat) vermək;
- şagirdlərin maraqlarını cəlb edən yaradıcı tapşırıqlar vermək;
- tapşırıqların fərdiləşdirilməsi və diferensiallaşdırılmasını həyata keçirmək;
- şagirdlərin gücünə müvafiq olmasına diqqət vermək;
- ev tapşırıqlarının icrasını sinifdə müntəzəm yoxlamaq;
- valideynlərlə müntəzəm əlaqə saxlamaq, onları maarifəndirmək;

Müşahidələr göstərir ki, müəllimlərin müəyyən qismi bu qaydalara əməl etmir, vaxtın çatışmazlığı üzündən tapşırıqları tələsik verir, icrası yolunu izah etmir və s. Bunun nəticəsində ev tapşırıqları əksər hallarda səmərəsiz və faydasız olur. Ev tapşırıqlarının icrasının səmərəli olması üçün şagirdlərə müəyyən məsləhətlər verməyə ehtiyac duyulur. Onları belə qruplaşdırmaq olar:

- dərstdən evə qayıdandan sonra nahar et, açıq havada bir qədər dincəl, valideynlərin tapşırıqlarını yerinə yetir;
- ev tapşırıqlarını gün rejiminə müvafiq vaxtda icra et;
- daimi iş yerin olsun. Lazım olmayan şeyləri iş yerindən yığışdır. Yazı ləvazimatlarını hazırla;
- iş planı fikirləş;
- əvvəlcə çətin tapşırıqları, sonra asan tapşırıqları yerinə yetir;
- əvvəlcə qaydaları təkrarla, sonra tapşırıq, məsələ və misalları yerinə yetir;
- plan üzrə işlə, tələsmə;
- istirahət üçün kiçik fasilələr et, otağın havasını dəyişdir;
- axırda yoxla: hər şeyi düzgün yerinə yetirmişsən?
- kitabları, dəftərləri, məktəb üçün zəruri olan ləvazimatları çantaya yığ.

Yadda saxlamaq lazımdır: şagirdlər tərəfindən hərtərəfli düşünülmüş, ardıcıl və sisteməlik yerinə yetirmiş müstəqil işlər olmadan təlimdə yüksək nəticə əldə etmək olmaz.

İbtidai siniflərdə ev tapşırıqları şagirdlərin müstəqil işləmək bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir, onların idraki maraqlarını inkişaf etdirir. Müəllim ev tapşırıqlarının müstəqil icrasına düzgün rəhbərliyi həyata keçirərsə, onu şagirdlər üçün cəlbədicə və əhəmiyyətli işə çevirə bilər.

İbtidai təhsildə pedaqoji texnologiyalar

“Pedaqoji texnologiyalar” anlayışı bu gün ənənəvi pedaqogikada ümumi qəbul olunmuş anlayış deyildir. YUNESKO-nun sənədlərində təlimin texnologiyasına bütün tədrisin qurulması, həyata keçirilməsi və müəyyən edilməsinin sistem-metodu kimi baxılır. Bu sistemə biliklərin texniki və insan resurslarının qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında mənimsənilməsi, təlim prosesinin optimallaşdırılması da daxildir.

Təlim texnologiyaları, bir tərəfdən, təlim metodlarının məcmusu və təlim informasiyasının emal edilməsi, dəyişdirilməsi, təqdim olunması, verilməsi vasitələridir, digər tərəfdən, müəllimin təlim prosesində müəyyən texniki və ya informasiya vasitələrindən istifadə etməklə, şagirdlərə təsir metodudur. Təlimin məzmunu, metodları və vasitələri bir-birilə qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq vəziyyətində olur. Müəllimin pedaqoji ustalığı ondadır ki, proqrama və qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq, lazımi məzmun, optimal metodları və vasitələri seçə bilsin. Təlim texnologiyaları bir sistem, kateqoriya və struktur olmaqla, aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

- təlimin məqsədi;
- təlimin məzmunu;
- qarşılıqlı pedaqoji fəaliyyət vasitələri;
- təlim prosesinin təşkili;
- şagird, müəllim;
- fəaliyyətin nəticəsi;

Son onillikdə “pedaqoji texnologiya” termininin mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Texnologiya hər hansı bir işdə, sənətdə tətbiq olunan priyomların (tərzlərin) məcmusudur. Texnologiya –sənətdir, ustalıqdır, bacarıqdır, emal metodlarının məcmusu, vəziyyətin dəyişməsidir. Təlimin texnologiyası didaktik sistemin səmərəli tərkib hissəsidir.

Pedaqoji texnologiyaların mənbəyi pedaqoji, psixoloji və sosial elmlərin nailiyyətləri, qabaqcıl pedaqoji təcrübə, xalq

pedaqogikası, ölkə və xarici pedaqogikada uzun müddət ərzində toplanmış ən yaxşı nümunələrdir. “Pedaqoji texnologiya anlayışı” təlim metodikası anlayışından genişdir. Texnologiya təlimin məqsədinə, təlim proseslərinin idarə edilməsinə ən optimal yolla nail olmaq sualına cavab verir. Pedaqoji texnologiya təlim prosesinin qabaqcıdan nəzərdə tutulmuş məsələlərinin praktikada ardıcıl həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Beləliklə, pedaqoji texnologiya təlimin səmərəli yollarını tətbiq edən elmi keyfiyyət kimi, təlimdə istifadə olunan yollar, vasitələr, prinsiplər sistemi və təlim prosesinin real keyfiyyəti kimi fəaliyyət göstərir.

İbtidai siniflərdə tətbiq olunan yeni təlim texnologiyaları

Bugün dünya təcrübəsində geniş yayılmış yeni pedaqoji informasiya texnologiyalarından, interaktiv təlim metodlarından istifadə olunur. “İnteraktiv” termini – “dialoq, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmək” kimi izah olunur. İnteraktiv təlim metodları və priyomlarının tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir. İnteraktiv təlim metodları üçün aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir:

- uşağın aktiv fəaliyyəti;
- müəllimin uşaqlarla və uşaqların bir-biri ilə əməkdaşlığı;
- didaktik materiallardan geniş istifadə olunması;
- uşaqların qrupda qeyri-ənənəvi yerləşməsi;
- uşaqlarda fəal öyrənmə mövqeyi;
- təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- əməkdaşlıq, qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi;
- uşaqların müəyyən mövzu ətrafında qruplar üzrə birgə fəaliyyəti;

- dərslər zamanı əyləncəli və riyazi oyunlardan, süjetli və musiqili səhnəciklərdən istifadə;

- dərslərdə sosial və psixoloji şəraitin yaradılması;

- müəllim tərəfindən şüurlu surətdə idraki problem situasiyasının yaradılması;

- problemin həlli prosesində şagirdlərin fəal tədqiqatçı mövqeyinin stimullaşdırılması;

- şagirdlər üçün yeni və zəruri olan biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması.

"Fəal (interaktiv)" təlim dedikdə, şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlim nəzərdə tutulur. Fəal (interaktiv) təlim tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının məcmusudur.

Bu metodların köməyiylə şagirdlərin fəaliyyəti üçün (müstəqil düşünmək, əqli nəticə çıxarmaq, mövzu ətrafında müəyyən fikir söyləmək, öz fikir və hisslərini geniş ifadə etmək) geniş imkanlar yaranır. H.Qardner söyləmişdir ki, biz şagirdlərimizin müxtəlif üsullarla dərk etməsini inkişaf etdirməklə təhsilin keyfiyyətini yüksəldə bilərik.

Təlim şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsinə, biliklərin "hazır" şəkildə deyil, həm də təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsi, ən mühüm bacarıq və vərdislərin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlib. Bu zaman şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında xüsusi seçilmiş, asan başa düşülən və yadda qalan, ən vacib təlim materialının öyrənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, mühüm və dərin ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Belə dərslərdə şagirdlər təlim prosesinin tam hüquqlu iştirakçıları olurlar və bilirlər ki, fəal axtarış və kəşflər etdikləri zaman biliklərə yiyələnirlər. Bu yolda

şagirdlər tədqiqatçı, müəllim isə bələdçi kimi çıxış edir. Əgər şagird öz istəyinə və öz fəaliyyətinə əsasən yeni bilikləri kəşf edərsə, onda o, dərslə yaradıcı və maraqla yanaşır, əldə etdiyi bilikləri uzun müddətə və möhkəm mənimsəyir.

Fəal (interaktiv) təlim müasir tədrisin başlıca vəzifələrindən biri olan "öyrənməyi öyrətmək" prinsipinə yönəlmiş bilikləri müstəqil əldə etməyə imkan yaradır. Fəal təlimin nəticəsində şagirdlərdə bilikləri daha müstəqil, sərbəst qavrama və mənimsəmə, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür, habelə problemlərin həlli və qərar qəbul edilməsi, nəzəri və praktiki məsələlərin əlaqəli qavrayışı üzrə və elmi-tədqiqat vərdisləri, geniş dünyagörüşü formalaşdırılır, qarşılıqlı hörmət hissi və əməkdaşlıq vərdisləri aşılır.

Yeni təlim metodlarının tətbiqi informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının təlim prosesində səmərəli istifadəsi prosesi bu gün uğurla həyata keçirilir. Fəal (interaktiv) təlimin üstünlüklərinə baxmayaraq, müəllim ənənəvi metodlardan istifadədən tam imtina etməməlidir. Təlimin məqsədindən, məzmunundan, şagirdlərin hazırlığından asılı olaraq müəllim öz seçimini etməlidir.

Kompyuter texnologiyası və tədrisdə ondan istifadənin xüsusiyyətləri

Informasiya texnologiyaları sahəsində bütün texnoloji vasitələr, o cümlədən istifadə olunan xüsusi texniki informasiya vasitələri (EHM, audio-, video-, kino-,) təlimin informasiya texnologiyaları adlanır. Təhsildə kompyuterlər geniş tətbiq olunmağa başlandıqda yeni termin- "təlimin yeni informasiya texnologiyası" meydana çıxdı. Əslində isə təlimdə kompyuter istifadə olunan texnologiya "kompyuter texnologiyası"dır. Təlimin kompyuter texnologiyası informasiyanın hazırlanması və təhsilə ötürülməsi prosesidir. Bunun həyata keçirmə vasitəsi kompyuter hesab olunur.

Təlimin kompyuter vasitələri interaktiv adlanır. Onlar müəllim və şagirdlərin hərəkətlərinə təsir göstərməyə, onunla dialoqa "girməyə kömək göstərir. Bu da kompyuter təlimi metodikasının əsas xüsusiyyətini təşkil edir. Təlim prosesinin bütün mərhələlərində kompyuterdən istifadə etmək olar: giriş, yeni materialın izahı zamanı möhkəmləndirmə, təkrarlama, yoxlama. Buna görə də o, uşaq üçün müxtəlif funksiyalar daşıyır: müəllim, iş aləti, təlim obyektı, kollektiv əməkdaşlığı, əyləncə (oyun) vasitəsi və s.

İbtidai təhsildə kompyuter tətbiqi

Yeni informasiya texnologiyalarının inkişafı və tətbiqi son illərdə müasir uşağın inkişafına güclü təsir edir, onun tərbiyəsinə və ətraf aləmi qavramasına təkan verir. Uşağın hər hansı praktik fəaliyyətdə-oyun fəaliyyəti, sevimli əyləncələri, qəhrəmanları dəyişir.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin məktəblərində böyük imkanlara malik olan və geniş yayılmış kompyuterlərin tətbiqi təhsilə uğurlar gətirmişdir. İbtidai siniflərdə təlimdə kompyuterdən istifadə etmək olarmı? Bir çox pedaqoqlar buna müsbət yanaşırlar. Digərləri isə fəlsəfi və ya xalis praktik xarakterdən etiraz edirlər. Bununla belə, hamı bu fikirlə razıdır ki, kompyuter əsrində məktəbin kompyutərə adaptasiyası (uyğunlaşması) vacibdir.

Biz hazırda sənaye əsrindən informasiya əsrinə keçmək ərafəsindəyik. Bu o deməkdir ki, biz daim genişlənən informasiyalardan istifadə etmək məcburiyyətindəyik. Kompyuter və kommunikasiya texnologiyaları özündə informasiya inqilabını ifadə edir.

Əminliklə söyləmək olar ki, kompyuter uşaqların və onların müəllimlərinin yaradıcı inkişafı üçün yeni imkanlar açır, təlimin ənənəvi metodlarından xilas olmağa kömək edir. İbtidai sinif şagirdləri üçün kompyuter savadlılığının tətbiqinə

imkan verən arqumentlərdən ən əsası budur ki, bu səviyyədə də təlimin əsas prinsipi bütün təhsilalanlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasıdır.

Əgər uşaqların qarşısında hesablama texnikasından istifadə etmək vəzifəsi durursa, kompyuterdən istifadəni yalnız yuxarı sinif şagirdlərinə aid etmək düzgün olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ də bir sıra pedaqoqlar ibtidai siniflərdə kompyuter savadlılığının uğur qazanmasının reallığına şübhə ilə yanaşırlar. Bir çoxları hesab edirlər ki, kompyuter sinifdə uşaqların diqqətinin dərindən yayınması vasitəsidir; digərləri belə hesab edirlər ki, müəllimlərin hesablama texnikası sahəsində ciddi peşə hazırlığı olmadan kompyuter texnikasından istifadə etməsi mümkün deyil; bəziləri isə qorxu, təhlükə hissi ilə qeyd edirlər ki, insanların xeyli hissəsi yanında kompyuter olmadan sadə hesab əməliyyatları apara bilməyəcəklər. Daha ciddi etiraz bundan ibarətdir ki, məktəb təlimi texnikanın inkişafından geri qalacaq, uşaqlar bir-biri ilə az əlaqə saxlayacaq, çünki onlar vaxtlarının xeyli hissəsini kompyuterin arxasında keçirəcəklər.

Deməli, məktəbin kompyuter əsrinə adaptasiyadan başqa digər seçimi yoxdur. Bu uyğunlaşmanın əsas məqsədi odur ki, uşaqlara informasiyalar əldə etməyi, məsələ həll etməyi, insanlarla ünsiyyət saxlamağı, cəmiyyətdə mühüm dəyişiklikləri başa düşməyi öyrətmək lazımdır. Məktəbdə təlim kompyuterləşməli, təlim-tərbiyə fəaliyyətinin məzmunu yeniləşdirilməli, riyaziyyat, dil, ictimai və təbiət fənləri dərslərinə inteqrasiya olunmalıdır. Bu inteqrasiya qısa müddət (1-5 il) ərzində başa çatı bilməz. Əksinə, bu prosesin sonu yoxdur.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. İbtidai siniflərdə təlimin hansı növləri var?
2. İzahlı-illustrativ təlimin mahiyyəti nədir?
3. Problemlə təlimin xarakteristik xüsusiyyətləri hansılardır?
4. Proqramlaşdırılmış və kompyuter təlimi necə həyata keçirilir?
5. Təlimin təşkili formaları nədir?
6. Sinif-dərs sistemini xarakterizə edin.
7. İbtidai təhsildə müasir dərsə hansı tələblər verilir?
8. Dərsə verilən didaktik, tərbiyəvi və inkişafedici tələbləri izah edin.
9. Dərs hansı meyarlarla təsnif olunur? Dərsin növləri haqqında danışın.
10. Müasir dərsin strukturunu tərtib edin.
11. İbtidai siniflərdə təlim hansı formalarda təşkil olunur?
12. İntegrativ fənn nədir? İntegrasiya olunmuş dərs necə aparılır?
13. Diferensial təlim nə deməkdir? İbtidai siniflərdə o necə təşkil olunur?
14. İbtidai siniflərdə ev tapşırıqlarına hansı tələblər verilir?
15. Yeni təlim texnologiyaları nədir?
16. İbtidai siniflərdə kompyuter təlimi haqqında fikrinizi bildirin.

XII MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ TƏRBIYƏ PROSESİ

Plan

1. İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin xüsusiyyətləri
2. İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin strukturu
3. İbtidai siniflərdə tərbiyənin ümumi qanunauyğunluqları
4. İbtidai təhsildə tərbiyənin prinsipləri
5. İbtidai təhsildə tərbiyənin məzmunu

İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin xüsusiyyətləri

Ümumi pedaqoji prosesdə tərbiyə mühüm yer tutur. Ənənəvi olaraq o, ayrıca nəzərdən keçirilir, çünki özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir, onu təlim və inkişaf prosesinə birləşdirmək mümkün deyil. Pedaqogikanın tərbiyə prosesini öyrənmənin hissəsi tərbiyə nəzəriyyəsi adlanır. Əgər təlim prosesində müəllim və şagird iştirak edərsə, tərbiyə prosesində onun iştirakçıları tərbiyəçi və tərbiyəəlandır. İbtidai məktəbdə hər iki prosesin iştirakçıları eyni şəxslərdir - müəllim və şagirdlərdir.

Tərbiyə şəxsiyyətin məqsədyönlü formalaşdırılması prosesidir. Bu, tərbiyəçi və tərbiyəalanların təşkil olunan, idarə və nəzarətə edilən, qarşılıqlı, birgə fəaliyyətidir. Humanist anlamda tərbiyə prosesi tərbiyəçi və tərbiyəalanların qarşıya qoyulmuş məqsədin əldə olunmasına imkan verən qarşılıqlı fəaliyyəti, daha dəqiq deyilsə, əməkdaşlıqdır.

İbtidai təhsildə tərbiyə prosesi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Hər şeydən əvvəl, o, məqsədyönlüdür. İşin effektiv təşkili şəraitində o, tərbiyəalanına yaxın, anlaşıqlı olan məqsədə çevrilir. Müasir tərbiyə prosesi məqsədin həyata keçirilməsi prosesində vəhdət, əməkdaşlıq, birgə fəaliyyət kimi xarakterizə olunur.

Tərbiyə prosesi çoxcəhətli bir prosesdir, bunda obyektiv və subyektiv səbəblər, amillər çoxdur. Tərbiyə prosesinin

mürəkkəbliyi ondadır ki, onun nəticəsi də aşkar hiss olunan deyil və özünü tez büruzə vermir.

Tərbiyəlilik və tərbiyəsizlik halları arasında şəxsi əlamətlərin yaranmasında uzun məsafə durur. Çünki uşaq müxtəlif təsirlərə məruz qalır, təkcə müsbət təcrübə deyil, mənfi təcrübə də toplayır. Tərbiyə neqativ halları ləğv edir: amma bu o qədər də asan məsələ deyil, çünki o (tərbiyə) çox dinamik, hərəkəti və dəyişkən prosesdir.

Tərbiyə prosesi uzunmüddətliliyi ilə fərqlənir. O, insanın bütün həyatı boyu davam edir. Məşhur pedaqoq K.Helvetsi yazmışdır: "Mən hələ də öyrənməyə davam edirəm: mənim tərbiyəm başa çatmamışdır. O nə zaman qurtaracaq? O zaman ki, artıq ona yararlı olmayacam: mənim ölümümdən sonra. Mənim bütün həyatım, necə deyərlər, yalnız uzun bir tərbiyədən ibarətdir". Məktəb tərbiyəsi insanın şüurunda dərin izlər buraxır, ona görə ki, insanın əsəb sistemi uşaqlıq və gənclik çağlarında çox mütəhərrik və tez başa düşən, tez qavrayan olur.

Tərbiyə prosesinin digər xüsusiyyəti onun fasiləsizliyidir. Bu, tərbiyəçi ilə tərbiyəalan arasında daimi sistemə, qarşılıqlı bir fəaliyyətdir. Əgər müəllim belə hesab edərsə ki, "parlaq, yaddaqalan tədbir keçirməklə uşaqların davranışını dəyişmək olar"-səhv edir, yanlış düşünür. Tərbiyə prosesi hərdən bir, təsadüfdən-təsadüfə keçirilərsə, onun nəticəsi ola bilməz.

Tərbiyə prosesi kompleks fəaliyyətdir. Bu onun məqsədini, vəzifəsini, məzmununu, forma və metodlarını, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı məsələlərini əhatə edir. Tərbiyə prosesinin kompleks xarakteri bir sıra pedaqoji tələblərin gözlənilməsini, tərbiyəçi və tərbiyəalan arasında qarşılıqlı fəaliyyətin əsaslı, möhkəm, ciddi təşkilini tələb edir.

Tərbiyə prosesinə çoxvariantlılıq və nəticələrin qeyri-dəqiqliyi xasdır. Bu və ya digər eyni şəraitdə müxtəlif nəticələr almaq olar. Bu, tərbiyəalanların fərdi xüsusiyyəti, sosial təcrübəsi və tərbiyəyə münasibətindən asılıdır.

Tərbiyə prosesi ikitərəfli xarakter daşıyır, iki istiqamətdə gedir:

1) tərbiyəçidən tərbiyəalana (birbaşa əlaqə)

2) tərbiyəçidən alınan informasiya üzrə. Tərbiyəçinin imkanında informasiya nə qədər çox olarsa, tərbiyənin məqsəduyğun təsiri olar.

Tərbiyə prosesi ziddiyyətli olur. Onun inkişafı ziddiyyətlərdən asılı olur. Məlum olduğu kimi, ziddiyyətlər daxili və xarici olmaqla iki yerə bölünür. Bu barədə dərslərin müvafiq fəslində ətraflı bəhs olunmuşdur.

Tərbiyəçinin rolu onunla müəyyən olunmur ki, bütün tərbiyə prosesində təsiri və rəhbərliyi öz əlində birləşdirsin. Əksinə, onun təşkilatı və istiqamətverici rolu demokratizmində, azad yaradıcılığında özünü göstərir. Tərbiyəçi mövcud şəraiti və vəziyyəti nəzərə ala bilirsə, əhəmiyyətli uğurlar qazana bilər. O öz hərəkətlərinin nəticələrini diqqətlə izləməli, düzgün qərarlar qəbul etməlidir. Əsl münasibətlər məktəbin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi əsasında mümkündür. Müasir tərbiyəçinin vəzifəsi tərbiyəalana təsir etməkdir. Bu zaman pedaqoji təsir incə, zərif, hiss olunmadan və tərbiyə alana bildirmədən edilməlidir.

Beləliklə, ibtidai təhsildə tərbiyə prosesi təlim prosesi ilə eyni zamanda gedir. Onun özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğuna görə müstəqil nəzərdən keçirilir. Onun xüsusiyyətlərinə daxildir: çoxcəhətlilik, dinamiklik, uzunmüddətlik, mürəkkəblilik, variantlılıq, nəticələrin müxtəlifliyi. Tərbiyə prosesi aydın ifadə olunmuş kompleks xarakterlidir.

İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin strukturu

Tərbiyə prosesi necə qurulur, onun daxili strukturu necədir? Hər şeydən əvvəl, tərbiyə mürəkkəb prosesdir. O, məqsəd və vəzifələri, tərbiyə prosesinin məzmunu, onun gedişi, tərbiyəçi və tərbiyəalanların qarşılıqlı fəaliyyəti, tərbiyə fəaliyyəti

yatında tətbiq olunan forma və metodlara görə müxtəlif hissələrə bölünür.

Məqsədə görə tərbiyə prosesinin strukturu:

- insanın hərtərəfli, harmonik inkişafının formalaşdırılması;

- mədəniyyətin inkişafı;

- bəşəri dəyərlər əsasında onun mədəni keyfiyyətlərinin tərbiyə edilməsi;

- məktəblilərin elm, mədəniyyət, incəsənət sahələrində dəyərlərə yiyələnməsi;

- cəmiyyətin demokratik yenidənqurulmasına, şəxsiyyətin hüquq və vəzifələrinə uyğun həyat mövqeyinin tərbiyəsi;

- məktəblilərin imkanları və arzuları, habelə sosial tələbatları nəzərə alınmaqla məktəblilərin meyil, qabiliyyət və maraqlarının inkişafı;

- şəxsi və sosial dəyərli müxtəlif fəaliyyətlərin təşkili;

- şəxsiyyətin sosial funksiyasının, unsuyunun inkişafı.

Tərbiyə prosesi öz inkişafında üç mərhələdən keçir:

- 1) tərbiyəalanlar tərəfindən tələb olunan norma və qaydaların şüurlu dərk olunması, dünyagörüşünün, baxışların formalaşması;

- 2) əqidələrin (inamın) formalaşması;

- 3) hisslərin formalaşması;

Birinci mərhələdə, avtoritar pedaqogikadan fərqli olaraq, humanist pedaqogika ona yönəlir ki, uşaqlara uzun müddət və səbrlə izah etmək lazımdır ki, bu hərəkəti nə üçün, nəyə görə, başqa cür yox, məhz belə etmək lazımdır. Davranış normalarının şüurlu mənimsənilməsinin əsası budur.

İkinci mərhələ: biliklər-möhkəm, müəyyən prinsiplərə əsaslanan dünyagörüşü, baxışları, əqidəyə, etiqada çevrilməlidir.

Üçüncü mərhələ-hisslərin tərbiyəsi tərbiyə prosesinin çox mühüm komponentidir. İnsani emosiyalar, hissiyyatlar olmasa, həqiqəti axtarmaq olmaz. Uşaq yaşlarında isə emosionallıq

əxlaqın hərəkətverici qüvvəsidir. Tərbiyəçilər hissləri oyatmaqla və onlara istinad etməklə tələb olunan norma və qaydaların sürətli və düzgün qavrayışına nail olurlar.

Əlbəttə, tərbiyə prosesinin əsas mərhələsi fəaliyyətdir. Nə qədər yaxşı söhbət aparılsa, izahat və tövsiyələr verilsə də praktik nəticə alınmayacaq.

Başlıca nəticə ondan ibarətdir ki, tərbiyə prosesi müxtəlif mərhələlərdən keçir. Tərbiyə prosesi o zaman effektiv olur ki, biliklər, əqidələr, hisslər praktik fəaliyyətlə birləşsin, qovuşsun.

İbtidai siniflərdə tərbiyə prosesinin ümumi qanunayğunluqları

Ümumi qanunayğunluqların fəaliyyət dairəsi bütün tərbiyə sistemində aid olur. Tərbiyə prosesi pedaqogikanın tərkib hissəsi kimi, təbii olaraq, onun qanunayğunluqlarına tabedir.

Tərbiyənin effektivliyi asılıdır:

1. İllər boyu toplanmış, əldə olunmuş münasibətlər. Uşağa təsir onun ətraf aləmə, o cümlədən tərbiyəçiyə, onun təsirinə münasibəti vasitəsilə həyata keçirilir. Əgər bu münasibət müsbətdirsə problem yoxdur. Əgər mənfidirsə, tərbiyə prosesi ləngiyir, onun nəticələri yüksək olmur. Neqativ münasibəti əvvəlcə düzəltmək, sonra müsbət cəhətlərə istinad edərək məqsədə doğru getmək lazımdır.

2. Məqsəd və fəaliyyətin tərbiyənin nəticələrinə müvafiqliyi. Əgər tərbiyənin təşkili məqsədinə uyğun gəlmirsə, tərbiyə prosesi uğur qazana bilməz. Əksinə, tərbiyə məqsədə uyğun təşkil olunarsa, tətbiq olunan forma və metodlar qarşıya qoyulan vəzifələrə uyğun gələrsə, yüksək effekt, nəticə alınar.

3. Praktika və tərbiyəvi təsirin müvafiqliyi. Tərbiyə prosesi onunla xarakterikdir ki, tərbiyəçi nə deyirsə, tərbiyəalan onu praktikada yoxlayır. Biliyin həyatla, sözlə işin uyğun gəlmədiyini hallarda onda məyusluq baş verir, ümitsizliyə qapılır.

4. Obyektiv və subyektiv faktorların birgə fəaliyyəti. Subyektiv faktorlara aiddir: tərbiyəçilər, tərbiyəalanlar, onlar arasında birgə fəaliyyət, münasibətlər, psixoloji iqlim və s. Obyektiv faktorlar tərbiyə şəraitində özünü göstərir (iqtisadi, maddi-texniki, sosial, sanitar-gigiyenik və s. şərtlər).

5. Tərbiyənin və özünü-tərbiyənin intensivliyi. Özünü-tərbiyə məktəblinin özünü-təkmilləşdirməyə yönəldilmiş fəaliyyətidir. Özünü-tərbiyə bilavasitə məktəblinin həyatından, onun yaşına uyğun marağından və münasibətindən asılıdır. Özünü-tərbiyə eyni zamanda tərbiyənin nəticəsidir.

6. İnkişaf və təlimin intensiv vəhdəti.

Əgər bu proseslər bir-birindən ayrılmaz vəhdətdədirsə, bunlardan birinin effektivliyinin artması və azalması o birinə təsir edir. Tərbiyə inkişafı yaxşılaşdırır, inkişaf isə daha uğurlu tərbiyənin nəticəsidir.

7. Pedaqoji tərbiyə fəaliyyətinin keyfiyyəti: Əgər o, peşəkar deyilsə, lazımi prosesi vaxtında edə bilmirsə, nəticəsi aşağıdır.

8. Pedaqoji fəaliyyətin və tərbiyə alanların imkanlarının uzlaşdırılması. Praktika göstərir ki, tərbiyəalanının imkanları bir sıra hallarda tərbiyəçinin tələbləri ilə uyğun gəlməyə bilər.

Beləliklə, qanunauyğunluq əsas əlaqələri özündə əks etdirir, tərbiyə prosesinin faktorları, şəraiti və nəticələri arasında baş verir. Praktika tərbiyə təsirdən, toplanmış münasibətlərdən, məqsəd və fəaliyyətin müvafiqliyindən, obyektiv və subyektiv faktorlardan, tərbiyə və özünü-tərbiyənin intensivliyindən asılı olan nəticələrlə təsdiq olunur.

İbtidai təhsildə tərbiyənin prinsipləri

Tərbiyə prosesinin prinsipləri onun məzmununa, metodlarına və təşkilinə verilən əsas tələbləri ifadə edir.

Tərbiyənin prinsiplərinə daxildir:

- fərdi yanaşma;

- tərbiyənin şəxsi və ictimai istiqamətinin qovuşması;
- tərbiyənin həyatla, əməklə əlaqəsi;
- tərbiyədə müsbət cəhətlərə istinad etmək;
- tərbiyəvi təsirlərin vəhdəti.

Tərbiyənin şəxsi və ictimai istiqamətlərinin qovuşması prinsipinin əsas mahiyyəti budur ki, tərbiyə insanı fəal ictimai və şəxsi həyata hazırlamalıdır. Bu prinsip tələb edir ki, pedaqoqun bütün fəaliyyəti böyüməkdə olan gənc nəsli şəxsiyyətinin formalaşdırılması barədə Dövlət Strategiyasına müvafiq tərbiyə vəzifələrinə tabe edilsin. Dövlətin xidmətində olan şəxs kimi, tərbiyəçi tərbiyə dairəsində dövlətin sifarişini yerinə yetirir.

Tərbiyədə dövlət, ictimai və şəxsi münasibətlərin uzlaşdırılması olduqca zərif məsələdir. Unutmaq lazım deyil ki, məktəb yalnız dövlət müəssəsi deyil, həm də sosial institutdur. Onun vəzifəsi dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin tələbatına cavab verməkdir. Məktəbin əsas vəzifəsi dövlətin institutlarını dəstəkləyən və dövlətin qanunlarına hörmət edən vətəndaşın tərbiyəsidir. Q.Ford: "ABŞ-in yaranması prosesində tərbiyəalanların ictimai-faydalı əməyini onların məqsədyönlü şüurunun formalaşdırılması ilə birləşdirmək lazımdır."

Hər bir insan ictimai proseslərə erkən uşaqlıq dövründən cəlb olunur. Buna görə də təhsilin birinci səviyyəsində-ibtidai siniflərdə uşaqların bir sıra anlayışları ("Konstitusiya", "həkimliyyət", "qanun", "məsuliyyət", "hökumət" və s.) konkret nümunələrlə, praktika ilə möhkəmlənir "Məktəb üçün yox, həyat üçün" şüuru qədimdən bəllidir. İnsanın şəxsiyyətinin formalaşdırılması, onun birbaşa ictimai və əmək münasibətlərində inkişaf etdirilir: O nə qədər çoxdursa, nə qədər məqsəduyğundursa, şəxsiyyətin inkişafı və sosiallaşması səviyyəsi yüksək olur. Buna görə də tərbiyəalanları rəngarəng faydalı işlərə cəlb etmək, ona müsbət münasibət formalaşdırmaq lazımdır.

"Həyat məktəbi ən yaxşı tərbiyə məktəbidir" prinsipi bünövrə olmaq etibarilə tərbiyəçilərdən iki istiqamətdə fəaliyyət

yət tələb edir: 1) tərbiyəalanları insanların ictimai və əmək həyatı ilə geniş və operativ tanış etmək; 2) tərbiyəalanları real münasibətlərə, ictimai-faydalı fəaliyyətin müxtəlif növlərinə cəlb etmək. Uşağın yaşı nə qədər azdırsa, onun sosial hisslərinin və möhkəm davranış vərdislərinin formalaşması imkanları çox olar.

Tərbiyənin həyatla əlaqəsi prinsipini həyata keçirmək üçün pedaqoq nail olmalıdır:

- əməyin hər bir insanın və cəmiyyətin həyatında rolunu uşaqlara başa salmaq;

- maddi və mənəvi dəyərləri yaradan əmək adamlarına hörmət hissi tərbiyə etmək;

- müasir istehsalatın ümumi əsaslarını başa düşmək;

- əmək fəaliyyətində şəxsi və ictimai maraqları birləşdirmək, cəmiyyətin tələbatına və öz arzusuna müvafiq peşə seçmək;

- ictimai əmlaka və təbii sərvətlərə qayğılı münasibət bəsləmək.

Bunun üçün yadda saxlamaq lazımdır :

- öz fəaliyyətini ailələrlə razılaşdırmaq, hər bir tərbiyəalanına izah etmək lazımdır ki, onun əsas əməyi-təhsildir; əlavə olaraq gücünə müvafiq işlərdə ailəyə kömək etməkdir;

- mücərrəd mühakimələr, söhbətlər deyil, məktəblilərin gücünə müvafiq konkret fəaliyyəti fayda gətirir. Tərbiyəçi dərsdə və dərstdən kənar tərbiyə fəaliyyətində əmək münasibətlərinin formalaşması üçün proqrama malik olmalıdır;

- uşaqlar, adətən, əmək fəaliyyətinə can atırlar: passivlik, ətalət, işsizlik onların təbiətinə yaddır. Bunu nəzərə almadıqda, tərbiyəçi şəxsiyyətin sosiallaşması prosesini ləngidir.

- dərslərdə və sinifdən xaric işlərdə ölkəşünaslıq materiallarından istifadə etmək lazımdır;

- yaşlılarla birgə əmək işlərində iştirak etmək prosesində uşaqlar qəbul olunan qərarın icrası uğrunda məsuliyyətə alışı, onlarda vətəndaşlıq keyfiyyətləri formalaşır;

- tərbiyə prosesi elə qurulmalıdır ki, uşaqlar hiss etsinlər ki, güclərinə müvafiq iş insanlara, cəmiyyətə, özünə lazımdır, bu iş fayda verir.

Tərbiyədə müsbət cəhətlərə istinad olunması:

Ağıllı pedaqoqlar ən pis tərbiyə olunan uşaqda belə müsbət keyfiyyətlər axtarırlar. Ona istinad edərək, tərbiyəalanda digər tərbiyə vəzifələrinin formalaşdırılmasında uğur qazandıra bilirlər. Uşağın müsbət keyfiyyətləri (heyvanlara məhəbbət; təbiətə mərhəmət, sevgi, qayğıkeşlik, əliaçıqlıq və s.) asanlıqla mənfi keyfiyyətlərlə (sözün üstündə durmamaq, yalançılıq, tənbellik və s.) birləşə bilər. Lakin uşaqlar tamamilə "mənfi" və ya tamamilə "müsbət" olmurlar. Çalışmaq lazımdır ki, uşaqlarda müsbət keyfiyyətlər çox, mənfi xüsusiyyətlər az olsun. Bu, şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilmiş tərbiyə vəzifələrinə tamamilə müvafiqdir.

1. Tərbiyə işində ziddiyyət tərbiyəçi ilə tərbiyəolunan arasında mübarizə, qüvvə və mövqelərin müqaviməti ola bilməz. Yalnız əməkdaşlıq, səbir, dözümlü nəticəsində tərbiyəolunanın taleyi ilə tərbiyəçinin maraqları müsbət nəticələr verir.

2. Diqqəti yalnız məktəblinin davranışında səhvlər və çatışmazlıqlar üzərində cəmləşdirmək yolverilməzdir. İşinin ustası olan müəllimlər, əksinə, müsbət halları aşkara çıxarırlar və dəstəkləyirlər. Əlbəttə, mənfi keyfiyyətləri mühakimə etmək və düzəltmək lazımdır. Lakin ən əsası, müsbət xüsusiyyətləri, hər şeydən əvvəl, aşkar etmək və inkişaf etdirmək lazımdır.

3. Bütün hallarda tərbiyəalanların müsbət maraqlarına (idraki, estetik, təbiətə sevgi və s.) istinad etmək lazımdır ki. Onun köməyi ilə əqli, əmək, əxlaqi, estetik tərbiyənin vəzifələrini həll etmək olar.

4. Tərbiyəalanlara çatışmazlıqlarını, qüsurlarını tez-tez xatırladanda özlərinə inamı, öz güclərini və imkanlarını itirir. Tərbiyəçi-müəllimlər uşaqları ruhlandırır, ətrafda xoş əhval-ruhiyyə yaradır, tərbiyəalanlara etimad göstərir, uğursuz hallarda belə onları tərifləyirlər.

Tərbiyəvi təsirlərin vəhdəti. Bu prinsip məktəbin, ailə və ictimaiyyətin qüvvələrini birləşdirmək kimi başa düşülür. O tələb edir ki, bütün iştirakçılar tərbiyə işində birgə iştirak edərək tərbiyəalanlara razılaşdırılmış vahid tələblər versinlər. Əgər belə vəhdət və tənzimləmə olmazsa, tərbiyə prosesinin iştirakçıları İ.A.Krıllovun ördək, balıq, xərçəng personajlarının vəziyyətinə düşürlər.

Təhsiləlanların şəxsiyyəti ailənin, yoldaşlarının, ətrafdakı yaşlı adamların, ictimai təşkilatların, şagird təşkilatlarının təsiri altında formalaşır. Onların verdikləri tələblərlə tərbiyəçinin tələbləri üst-üstə düşməli və biri digərinə əks olmamalıdır. Şəxsiyyətin formalaşmasında ailənin böyük təsiri var. Ailə ilə əlaqələri möhkəmləndirmək, tərbiyə məsələlərini həll edən zaman ona istinad etmək lazımdır.

Tərbiyəvi təsirlərin vəhdətinə nail olmaq üçün tərbiyə işində sosial institutların, yerli təşkilatların və bələdiyyələrin də qüvvəsindən istifadə etmək lazımdır. Tərbiyəvi təsirlərin vahidliyi prinsipinin həyata keçirilməsi dərslərdə və dərslərdən kənar vaxtlarda vahid sistem yaradılmasını, sisteməliklik və ardıcılığın tətbiqini tələb edir.

İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin məzmunu

Tərbiyə prosesinin məzmunu altında təhsiləlanların yiyələncəkləri biliklər, bacarıqlar, vərdislər, baxışlar və əqidələr sistemi, şəxsiyyətin əlamətləri və keyfiyyəti, möhkəm davranış vərdisləri başa düşülür. Əqli, fiziki, əmək və politexnik, əxlaqi, estetik tərbiyə bütövlükdə pedaqoji prosesdə harmonik inkişafı şəxsiyyətin formalaşmasına imkan verir. Tərbiyənin müasir məzmununun əsasında aşağıdakı ideyalar durur:

1. Tərbiyənin məqsədində realizm. Bu gün tərbiyənin real məqsədi insanın arzu, qabiliyyəti və istedadına əsaslanan hər-tərəfli inkişafıdır. Bu məqsədə çatmağın vasitəsi məktəblilərin mədəniyyətinin baza əsaslarıdır. "Şəxsiyyətin baza mədəniy-

yəti" dedikdə, onun həyatı özünüdərin mədəniyyəti, bilikləri və dünyaya münasibəti, əxlaqi davranışı, insani münasibəti, demokratik və hüquqi, iqtisadi və ekoloji, bədii və fiziki, ailə münasibətləri mədəniyyəti başa düşülməlidir.

2. Uşaqların və yaşlıların birgə fəaliyyəti:

Humanist pedaqogika uşaqlarla birgə əxlaqi nümunələr axtarmağa, mənəvi mədəniyyətin ən yaxşı nümunələrini seçməyə, mədəni fəaliyyətə, bu əsasda həyatın davranış norması və qaydalarını yaratmağa yönəldir.

3. Özünüdərin. Tərbiyə insanın möhkəm inanclarla, demokratik baxışlarla həyatı mövqeli formalaşmasını nəzərdə tutur. Tərbiyənin məzmununun əsas elementi—insanın həyatı özünüdərin mədəniyyətidir. Həyatı özünüdərin insanı öz həyatı və xoşbəxliyinin yaradıcısı kimi xarakterizə edir.

4. Tərbiyənin şəxsiyyətyönümlü istiqaməti. Tərbiyə işinin mərkəzində proqramlar, tədbirlər, forma və metodlar deyil, uşaq durmalıdır. Bu, ali məqsəddir, pedaqoji qaydanın mənasıdır. Tərbiyənin borcu onun fərdi nailiyyətlərini və maraqlarını, istəklərini, xarakterinin özünəməxsusluğunu, ləyaqət hissini inkişaf etdirməkdir.

5. Könüllülük. Məcburi yolla uşaqları əməkdaşlığa cəlb etmək olmaz. Uşaqları "tərbiyə olunmağa" təhrik etmək tərbiyə işində uğursuzluğa aparar. Uşaqlarda azad iradə, ixtiyar o zaman yaranır ki, tərbiyəçi onun maraqlarına, romantikasına, yoldaşlıq və tərəfdaşlıq borcuna, fəaliyyətinə və yaradıcılığına istinad etsin, arxalansın.

6. Kollektiv iqtisamətliklik. İbtidai məktəbdə tərbiyə işinin məzmunu kollektivə münasibətdə tədricən yeni istiqamət alır. O artıq meydana çıxan problemlərin həllində tərbiyəçi ilə mübahisə edir, necə deyirlər, "söz güləşdirir". Əlbəttə, uşaqları birgə yaşamaq, əməkdaşlıq ruhunda tərbiyə etmək lazımdır.

Lakin heç bir azad, müstəqil insan heç bir kollektivə tabe olmaq istəmir. Tərbiyəyə demokratik baxış bununla digər baxışlardan prinsipial şəkildə fərqlənir. Demokratik baxış yeniliyin

özülüdür: şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, avtoritarlıq və zorakılıqdan humanizmə və əməkdaşlığa aparan yoldur. Bugün uşağa söyləmək azdır ki, o, əqli, əxlaqi, estetik və s. növdə tərbiyə almalıdır. Onda labüq, qaçılmaz suallar baş qaldırır: bu nə üçün lazımdır, o nə verir? Hazırda xarici tərbiyə sistemlərində məhz bu cəhət ön plana çıxır və tərbiyənin məzmununa müsbət münasibətin yaranmasına güclü stimül verməyə xidmət edir. İbtidai sinif müəllimi bu suallara yaxşı hazırlaşır və öz tərbiyəalanlarına əminliklə izah edə bilər ki, onlarda heç bir qaranlıq və şübhə yeri qalmaz.

Yaxşı, düzgün təşkil olunmuş tərbiyə insanı vətəndaş, işçi və ailə başçısı olmağa hazırlayır. Bu keyfiyyətlərin formalaşmasında ibtidai məktəb əsaslı özülüdür.

Vətəndaşlıq keyfiyyətləri

Vətəndaşlıq vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ölkə qarşısında, cəmiyyət qarşısında, valideynlər qarşısında borc (məsuliyyət) hissidir.

- milli qürur (iftixar) və vətəndaşlıq hissi;
- Dövlətin Konstitusiyasına, dövlət hakimiyyət orqanlarına, ölkənin Prezidentinə, dövlət simvollarına (gerb, bayraq, himn) hörmət;
- ölkənin taleyi üçün məsuliyyət;
- ictimai intizam və birgəyaşayış mədəniyyəti;
- ölkənin milli sərvətlərinə, dilinə, mədəniyyətinə, ənənələrinə qayğılı münasibət;
- ictimai fəallıq;
- demokratik prinsiplərin gözlənilməsi;
- təbiətə qayğılı münasibət;
- bütün insanların hüquq və azadlıqlarına hörmət;
- fəal həyat mövqeyi;
- hüquqi və vətəndaşlıq məsuliyyəti;

• düzlük, doğruluq, həssaslıq, ürəyiyumşaqlıq (rəhmlik);

- öz hərəkətlərinə və işinə cavabdehlik;
- beynəlmiləçilik, digər ölkələrin xalqlarına hörmət;
- Müasir işçinin keyfiyyətləri:
- intizamlılıq və məsuliyyət;
- işqabiliyyətlilik və təşkilatçılıq;
- ümumi və iqtisadi biliklər;
- siyasi biliklər;
- əməyə yaradıcı münasibət;
- inadçılıq, tapşırılan işi sürətli və keyfiyyətli yerinə yetirməyə çalışmaq;

- peşə qüruru, ustalığa hörmət;
 - şüurluluq, nəzakətlik və səliqəlilik;
 - əmək fəaliyyəti təcrübəsi;
 - emosional istehsalat mədəniyyəti;
 - ənənəyə, həyata, fəaliyyətə estetik münasibət;
 - kollektivçilik, birgə işləmək bacarığı;
 - təşəbbüskarlıq, müstəqillik;
 - işgüzalılıq, tədbirlilik və bacarıqlılıq;
 - əməyin nəticələrinə görə məsuliyyət;
 - əmək adamlarına, istehsalat ustalarına və s. hörmət
- Ailə başçısının keyfiyyətləri:

- cəmiyyətdə özünü aparmaq bacarığı;
- səliqəlilik, təmizkarlıq, gigiyenik vərdişlər;
- sağlamlıq, fəal həyat tərzinə vərdiş;
- asudə vaxtını təşkil etmək və keçirmək bacarığı;
- hərtərəfli savadlılıq;
- hüquqi norma, qayda və qanunları bilmək;
- praktik psixologiyani, etikanı bilmək;
- uşaqları tərbiyə etmək bacarığı;
- nigaha girməyə və ailə öhdəliklərini icra etməyə hazırlıq;

- öz valideynlərinə, yaşlı insanlara hörmət və s.

Göründüyü kimi, ibtidai sinif müəlliminə tərbiyənin elementlərini özündən uydurmaq, kənardan cəlb etmək lazım gəlmir. Bütün bunlar həyatdan, qarşıya çıxan problemlərin həlli zəruriliyindən irəli gəlir. Müəllim ibtidai məktəbin bütün müddəti üçün perspektiv tərbiyə planı tərtib edir. Bura gələcək vətəndaşın, işçinin, ailə başçısının formalaşmasına istiqamətlənən tərbiyə elementlərini daxil edir. Hər bir pedaqoq, tərbiyənin məqsədi, konkret şəraiti, uşaqların tərbiyəlilik səviyyəsini nəzərə almaqla, məzmun elementlərinin konkret müəyyən olunmasına yaradıcılıqla yanaşmağa çalışmalıdır.

Yekun olaraq: Cəmiyyətdə köklü yenidənqurma getdiyi indiki dövrdə tərbiyə haqqında konkret proqram tərtib etmək və tərbiyəçilərə hazır resept vermək çətindir. Yetişən nəslə həyata hazırlamaq lazımdır. İbtidai məktəbdə tərbiyənin məzmununun əsasını hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşdırmaq təşkil edir.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin xüsusiyyətlərini şərh edin.
2. Tərbiyə prosesinin məqsədyüzlüluğu nə deməkdir?
3. Tərbiyə prosesinin mürəkkəbliyi nə ilə izah olunur?
4. Tərbiyə prosesinin strukturu necədir?
5. Tərbiyə prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarını xarakterizə edin.
6. İbtidai təhsildə hansı tərbiyə prinsipləri var? Onlar hansı əlamətlərinə görə fərqlənilirlər?
7. Tərbiyənin həyatla, əməklə əlaqəsinin mahiyyəti nədir?
8. Tərbiyədə müsbət cəhətlərə istinad etmək nə deməkdir?
9. Vətəndaşlıq keyfiyyətlərini sadalayın: a) vətəndaş kimi; 2) işçi kimi; 3) ailə başçısı kimi.
10. İbtidai təhsildə tərbiyənin məzmununu şərh edin.

XIII MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏRBIYƏNİN METODLARI VƏ FORMALARI

Plan

1. Tərbiyənin metodları və priyomları (tərzləri)
2. İbtidai siniflərdə şüurun formalaşdırılması metodları
3. İbtidai təhsildə tərbiyənin təşkili metodları
4. İbtidai siniflərdə stimullaşdırma metodları
5. İbtidai təhsildə tərbiyənin formaları

Tərbiyənin metod və priyomları (tərzləri)

Məktəb təcrübəsində həyata keçirilən tərbiyə metodları tərbiyəalanların şüuruna, hisslərinə, iradəsinə, əxlaqına, tələb olunan tərbiyə keyfiyyətlərinin aşılmasına təsir yollarıdır. Onlar nə qədərdir? Tərbiyəçinin öz yetirmələrinin gücünə, imkanlarına və arzularına söykənərək, əməkdaşlıq etdiyi qədərdir. Tərbiyə metodlarının müəyyən edilməsi, seçilməsi və düzgün tətbiqi pedaqoji ustalığın zirvəsidir.

Tərbiyənin priyomları (tərzləri) ümumi metodun bir hissəsidir, konkret yaxşılaşmağa aparan xüsusi prosesdir. Obrazlı deyilsə, priyomlar müəyyən məqsədə tez çatmaq üçün tərbiyəçinin tərbiyə alanlarla birlikdə yaratdığı cığırddır. Əgər onlardan başqaları da istifadə etməyə başlayarslarsa, priyomlar geniş yola-metoda çevrilirlər. Metodlarla priyomlar arasında əlaqə belədir.

Xarakterinə görə, tərbiyə metodları bir neçə yerə bölünür: inandırma, təmrin, rəğbətləndirmə və cəzalandırma. Bu halda onların ümumi əlaməti yönümlülük, tətbiqilik, xüsusilik və digər cəhətlərdir (N.K.Qonçarov və b.) Başqa bir təsnifatda isə (T.A.İlyina, İ.T.Oqorodnikov) tərbiyə metodları bölünür: inandırma, fəaliyyətin təşkili, stimullaşdırma

Yadda saxlamaq lazımdır ki, yaxşı, pis, effektiv, effektivsiz metod yoxdur. Hər şey ondan asılıdır ki, onlar necə tətbiq

olunur. Avtoritar və ya humanist pedaqogika metodları yoxdur. Bütün metodlar mühüm vacib, lazımlı, effektiv olduğu kimi, yararsız da ola bilər. Hər şey onun istiqamətindən, metodların tətbiqi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Beləliklə, tərbiyə metodları məqsədə çatmaq yollarıdır. Onlar çoxdur. Xarakterinə görə, ibtidai təhsildə inandırma, fəaliyyətin təşkili, məktəblilərin əxlaqının stimullaşdırılması növlərinə bölünür.

İbtidai siniflərdə şüurun formalaşdırılması metodları

Tərbiyə prosesinin ümumi strukturundan görünür ki, düzgün təşkil olunmuş tərbiyənin birinci mərhələsi formalaşdırılacaq norma və əxlaq qaydaları barədə tərbiyə olunanların bilikləridir. Hər hansı bir keyfiyyəti onu başa düşmədən tərbiyə etmək çətindir. Əgər şagirdlər pedaqoji təsirə laqeyd, fərqsiz münasibət göstərərlərsə, tərbiyə prosesi çox ləng inkişaf edər, təsadüfi hallarda gözlənilən məqsədə çatmaq olar. Bu, inandırma metodu vasitəsilə həyata keçirilir. Çünki inandırma uşaqların hərəkətlərini daha çox stimullaşdırır. Buradan belə çıxır ki, əxlaq (davranış) şüurun inkişafı mərhələsində formalaşır.

Inandırma müxtəlif metodların köməyi ilə tətbiq olunur. İbtidai məktəbdə rəvayətlər, nağıllar, nəsihətlər, nəğmələr, düzgülər, təmsillər məcazi və obrazlı yollarla şagirdlərə müəyyən biliklər verir. Nəticəni onlar özləri çıxarırlar. Bunlardan başqa, müəllimlər öz tərbiyə fəaliyyətlərində etik mövzuda hekayələr, söhbətlər, izahatlar, şərhlər və s. vasitələrdən istifadə edirlər. İnandırmanın ən təsirli növü nümunədir.

Etik mövzuda hekayələr əxlaqi tərbiyənin konkret fakt və hadisələrinin parlaq, emosional şərhidir. Hisslərə təsir edərək, o, şagirdlərə mənəvi dəyərləri və davranış normalarını mənimsəməyə kömək edir, əxlaqi anlayışların məzmununu açır, onlarda öz hərəkətlərinə müsbət yanaşma aşılayır, davranışa yaxşı təsir edir.

İbtidai təhsildə əxlaqi hekayələrin effektivliyi bir sıra şərtləri tələb edir:

- hekayə uşaqların sosial təcrübəsinə uyğun yığcam, emosional olmalı, onlarda hiss –həyəcan doğurmalıdır;
- illustrasiya (təsviri sənət əsərləri, bədii fotoqrafiyalar, xalq sənəti nümunələri, musiqi vasitələri və s.) ilə müşayiət olunmalıdır;

- müəyyən şərait yaradılmalıdır (avtobus səyahətləri, tonqal, tarla, sakit otaq, meydan, bağ, park və s.)

- hekayə müəyyən təəsürat yaratmalı, imkan daxilində mütəxəssislər (peşəkarlar) tərəfindən aparılmalıdır;

- hekayə dinləyicilərə mənəvi təsir göstərməli, həmin anda unudulmamalıdır. Uşaqlar əxlaqi mövzuda hekayəni dinlədikdən sonra dərhal başqa bir işə-təlim məşğələlərinə, məşqlərə, dərnəklərə, idman oyunlarına və s. cəlb olunmamalı, hekayənin təsiri altında olmalıdırlar.

Inandırmanın digər növü **aydınlaşdırma**dır. Aydınlaşdırma-qrup halında və tək-tək şəxslərə şifahi-emosional təsir vasitəsidir. Kiçik məktəblilər üçün izahatın elementar priyomları və vasitələrini tətbiq edirlər :“belə hərəkət etmək lazımdır”, “hamı belə edir” və s. Lakin bu o zaman münasibdir ki, uşağa, həqiqətən, nəyi isə izah etmək, yeni mənəvi keyfiyyətlər haqqında məlumat vermək, onun hisslərinə bu və ya digər dərəcədə təsir etmək lazım gəlsin. Aydınlaşdırma təlqinə əsaslanır və iki halda tətbiq olunur:

1. Yeni əxlaqi keyfiyyət və ya davranış qaydalarını formalaşdırmaq və möhkəmləndirmək lazım olduqda;

2. Şagirdlərə yol verdikləri qəbahətlərə münasibətlərini bildirmək lazım gəldikdə. Müəllim öyüd-nəsihətdən o vaxt istifadə edir ki, şagird bu və ya digər göstərişi, sərəncamı qəbul edib. Ondən digər tərbiyə metodlarını gücləndirmək üçün istifadə edir. Tərbiyə təcrübəsində öyüd-nəsihətlərə də müraciət olunur. Öyüd-nəsihət verərək, müəllim uşağın şəxsiyyətinə müsbət təsir göstərir. Bu işdə müəllimin nüfuzundan, onun

əxlaqi keyfiyyətlərindən, öz sözü və işinin düzgünlüyünə əminliyindən çox şey asılıdır.

Öyüd-nəsihət bəzi hallarda utanmaq, peşimançılıq, öz hərəkətindən narazılıq hissinin baş qaldırmasına imkan verir. Belə hallarda neqativ hərəkətin mahiyyətini, onun nəticələrini izah etmək, uşağın rəftarına müsbət təsir edən stimulyat yaratmaq, səhvini düzəltmək yolunu göstərmək lazımdır.

Uşaqların qəbahətləri, səhvləri əksər halda bilməməkdən, məlumatsızlıqdan irəli gəlir. Bu halda izahat, təlqin və öyüd-nəsihət üst-üstə düşür. Şagird öz səhvini anlayır və bir daha onu təkrar etmir.

Qeyri-peşəkarlıqla tətbiq edildiyi və ya uşaqlara laqeyd münasibət olduğu təqdirdə ən humanist metodlar-etik hekayə, izahat, öyüd-nəsihət, təlqin belə uşaqların tərbiyəsinə təsir etmir. O zaman müəllimlər, tərbiyəçilər heç vaxt məqsədlərinə çatdırməzlər, hətta mənfi nəticələr də alına bilər. Bu isə o deməkdir ki, hər hansı bir metod özlüyündə "birtərəflidir", təsirsizdir. Ən əsası odur ki, kim və necə tətbiq edir.

Etik söhbətlər hər iki tərəfin (müəllim və şagirdin) tələbi və təklifi ilə biliklərin sistematik və ardıcıl müzakirəsi metodudur. Əxlaqi söhbət əxlaqi hekayə və təlimatdan onunla fərqlənir ki, tərbiyəçi öz həmsöhbətlərinin rəyini, nöqteyi-nəzərini dinləyir və nəzərə alır, onlarla öz münasibətini bərabərlik və əməkdaşlıq prinsiplərində qurur. Etik söhbətlərin mövzusu, predmeti daha çox mənəvi, əxlaqi və etik problemlər üzrə olur. Onun məqsədi mənəvi anlayışları, ümumiləşdirmələri sadələşdirmək, bilikləri möhkəmləndirmək, etik baxış və əqidələrin sistemini formalaşdırmaqdır. Etik söhbətlərin effektivliyi bir sıra şərtlərin gözlənməsindən asılıdır:

- söhbət problem xarakterli olmalıdır, baxışların, ideyaların, rəylərin mübarizəsini irəli sürməlidir. Müəllim uşaqlara qeyri-standart suallarla müraciət etməli, onlara kömək etməlidir ki, suallara özləri cavab versinlər;

- söhbət qabaqcadan hazırlanmış ssenari üzrə yaşlıların hazır cavabları ilə aparılmamalıdır. Uşaqlara öz fikirlərini sərbəst söyləmələrinə imkan verilməlidir;

- söhbəti mühazirəyə döndərmək olmaz (müəllim söyləyir, uşaqlar qulaq asır). Elə etmək lazımdır ki, diskussiya əsasında uşaqlar özləri düzgün nəticə çıxarsınlar;

- söhbət üçün materiallar emosional təcrübəyə yaxın olmalıdır. Müzakirə zamanı uşaqları çətin və mücərrəd suallar qarşısında qoymaq məsləhət bilinmir;

- söhbət zamanı bütün iştirakçıların rəyini obyektivlik, ədalətlik, ünsiyyət mədəniyyəti nöqteyi-nəzərdən aşkara çıxarmaq və müqayisə etmək lazımdır;

- etik söhbətlərə rəhbərliyin mahiyyəti odur ki, düzgün nəticələrə müstəqil gəlməkdə uşaqlara kömək etsin. Əgər tərbiyəçi bu və ya digər hadisəyə və ya hərəkətə uşağın gözü ilə baxa bilsə, onların hisslərini başa düşər.

Günahlandırılanlarla fərdi söhbətlər yüksək peşəkarlıq tələb edir. Bu zaman psixoloji sədd meydana çıxmasın. Əgər şagird vəziyyəti düzgün başa düşmürsə, ləyaqətini alçaqlıqdan ona başa salmaq lazımdır ki, səhv edir. Yoldaşlarının iştirakı ilə söhbət yığcam, işgüzar, sakit, istehzasız olmalıdır.

Nümunə-müstəsna gücə malik tərbiyə metodudur. Nümunə birinci siqnal sistemi kimi, söz isə ikinci siqnal sistemi kimi hərəkət edir. O, təqlid (yamsılama) üçün konkret obrazlar verir, həm də şüuru, hissləri, əqidəni, inamı formalaşdırır, fəaliyyəti artırır. "Nəsihətlərin yolu uzundur, nümunənin yolu qısadır" (roma filosofu Seneka) Nümunə haqqında söhbət gətdikdə, birinci növbədə, valideynlər, tərbiyəçilər, dostlar göz qabağına gəlir. Bununla yanaşı, kitabların, kinofilmlərin qəhrəmanları, tarixi şəxsiyyətlər, görkəmli alimlər də böyük tərbiyə gücünə malikdirlər. Nümunənin psixoloji əsasını təqlid təşkil edir. Kiçik məktəblilər onlara güclü təsir edənləri daha çox yamsılayırlar. Buna görə də uşağın əxlaqının inkişafına qayğı göstərəkən, onları müsbət nümunələrlə əhatə etmək lazımdır.

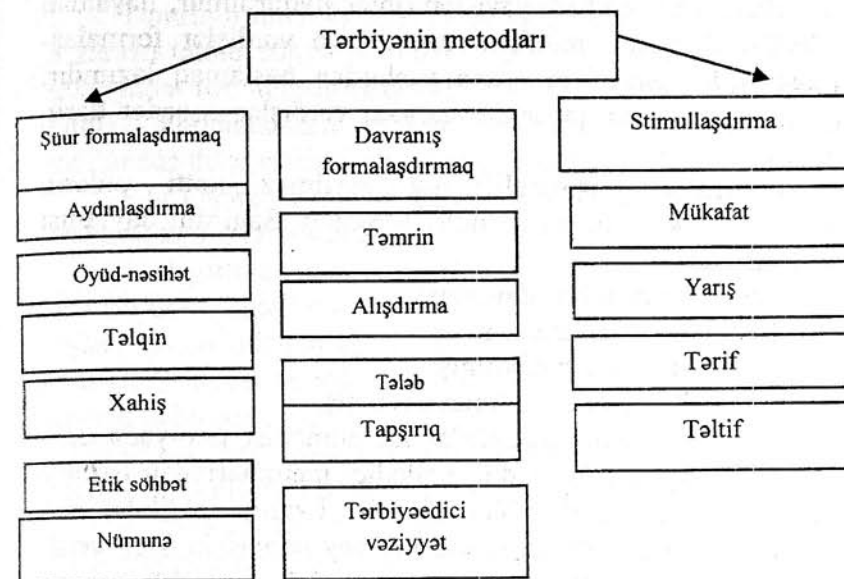
Həyatda müsbət nümunələrlə yanaşı, mənfi nümunələr də vardır. Məktəblilərin diqqətini həyatı və əxlaqında neqativ nümunələr olan insanlara, düzgün olmayan hərəkətlərin nəticələrini təhlil etmək, düzgün nəticələr çıxarmağa yönəltmək lazımdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyə tərbiyəçinin, müəllimin şəxsi nümunəsindən, onun rəftarından, tərbiyə etdiyi uşaqlara münasibətindən, dünyabaxışından, işgüzar keyfiyyətlərindən, nüfuzundan asılıdır. Rəhbərin şəxsi nümunəsinin müsbət təsir gücü o zaman artır ki, o öz fikrini, rəyini dəyişmiş; tərbiyə alanlar görürlər ki, rəhbərin sözü ilə əməli arasında fərq yoxdur, onlarla düzgün və mehriban rəftar edir.

Yekun olaraq söyləmək lazımdır ki, ibtidai siniflərdə şəxsiyyətin formalaşdırılması metodları humanist tərbiyədə mühüm rol oynayır. Ona etik mövzularda söhbətlər, izahatlar, etik hekayələr, öyüd-nəsihətlər, yamsılamalar, fərdi söhbətlər, nümunə, və s. daxildir. Tərbiyə metodlarının səmərəliliyi ondan asılıdır ki, onlar necə tətbiq olunur, müəllim-tərbiyəçi onlara necə humanist istiqamət verir.

İbtidai siniflərdə fəaliyyətin təşkili metodları

Tərbiyə həyatda insana lazım olan davranış növünü formalaşdırmağa kömək edir. Şəxsiyyətin tərbiyəliliyini yalnız izahat və inandırma deyil, konkret iş və hərəkət müəyyən edir. Bununla bağlı fəaliyyətin təşkili və davranış təcrübəsinin formalaşdırılması tərbiyə prosesinin canıdır. Bu prinsipin bütün metodları tərbiyə alanların praktik fəaliyyətinə əsaslanmışdır.

Şəxsiyyətin mühüm keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasında ümumi metod **təmrinlərdir**. Uşağa yazmağı "başqaları necə yazırlar" deyərək öyrətmək olmaz; musiqi alətində çalmağı aləti göstərmək və musiqini dinləməklə öyrətmək olmaz. Eləcə də zəruri, lazım olan rəftarı tərbiyə olunanları fəal, məqsədyönlü fəaliyyətə cəlb etmədən formalaşdırmaq mümkün deyil.

Təmrinin mahiyyəti budur ki, tələb olunan hərəkətin dəfələrlə icrası, onu avtomatlaşdırmağa qədər çatdırmaqdır. Şəxsiyyətin keyfiyyəti, bacarıq və vərdişləri bu məsələdə mühüm rol oynayır. Əgər insanın təhsilə vərdişi, qabiliyyəti olmazsa, o öz inkişafında bir addım belə irəli gedə bilməz. (K.D.Uşinski).

Təmrinlərin effektivliyi bir sıra şərtlərdən asılıdır: 1) onların sistemi; 2) məzmunu; 3) müvafiqliyi və gücə uyğunluğu; 4) həcmi; 5) təkrarın dövriliyi; 6) nəzarət və korreksiya; 7) şəxsi keyfiyyətlər; 8) icra yeri və vaxtı; 9) fərdi, qrup və kollektiv formaların birləşdirilməsi; 10) motivləşdirmə və stimullaşdırma.

Müəllim təmrinlərin effektivliyini təmin etmək üçün hər bir şagirdin yaş, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalı, universal metodlara çox meyl etməməlidir. Təmrinlər sistemini planlaşdırarkən, tərbiyəçi-müəllim hansı bacarıq və vərdişlərin aşılanması üzərində yaxşı düşünməlidir? Tərbiyə həyatı əhəmiyyətli, mühüm, faydalı bacarıq və vərdişlərin formalaşmasını nəzərdə

tutur. Buna görə də tərbiyəvi təmrinlər uydurulmur, həyatdan götürülür. Davamlı, möhkəm bacarıq və vərdişlər formalaşdırmaq üçün təmrinlərə erkən yaşlardan başlamaq lazımdır. Çünki orqanizm nə qədər cavandırırsa, vərdişlər o qədər dərin kök salır.

Təmrinlərin səmərəliliyinin ayrılmaz xətti onların tədricən mürəkkəbləşdirilməsidir. Məsələn: Şagirdin davranışı belə sıralana bilər:

I sinifdə: məktəbdə davranış;

II sinifdə: evdə davranış;

III sinifdə: küçədə davranış;

IV sinifdə: ictimai yerlərdə davranış.

Bir çoxları belə düşünürlər ki, humanist tərbiyədə davranış formalaşdırmağın ciddi, həlledici metodlarından istifadə olunmur. Bu tamamilə səhv fikirdir. Lazım gəldikdə, şərt metodlar da tətbiq olunur. Lakin hər şey tələblərin necə verilməsindən asılıdır. Tələb-tərbiyə metodudur; onun köməyi ilə şagirdin fəaliyyəti stimullaşdırılır və ya ləngiyir. Tələblər iki formada özünü göstərir: 1) bilavasitə (birbaşa); vasitəli (dolay).

Bilavasitə tələblər üçün müəyyənlik, konkretlik, iki müxtəlif şərhə yol verməyən dəqiq ifadə etmə; dolay (vasitəli) tələblərdə məsləhət, xahiş, etibar, bəyənmə, işarə və s. psixoloji amillər daha çox rol oynayır: həyəcan, maraqlar, cəhd göstərmək, canatma. Daha çox tətbiq olunan dolay tələblər bir neçə yerə bölünür: Tələb-məsləhət, tələb-oyun və s.

Dolay tələblər içərisində etibar xüsusi qeyd olunmalıdır. Tərbiyəçilər və tərbiyə olunanlar arasında dostluq münasibətləri mövcud olduqda, etibar tərəflərin bir-birinə təbii münasibəti kimi meydana çıxır. Bir sıra hallarda tələb-xahiş effektiv hal hesab olunur. O, pedaqoqla şagird arasında yoldaşlıq münasibətlərinə əsaslanır, əməkdaşlığın, qarşılıqlı hörmətin təzahürü kimi özünü göstərir.

Təmrinin intensiv icra növlərindən biri alışdırmaqdır. Onu o zaman tətbiq edirlər ki, lazım olan keyfiyyəti tez və yüksək səviyyədə formalaşdırmaq lazım gəlir. Alışdırma tərbiyənin bütün mərhələlərində tətbiq olunur, lakin aşağı, erkən mərhələdə daha effektiv olur. Onun düzgün tətbiqi şərtləri:

- tərbiyənin məqsədi haqqında tərbiyəçi və tərbiyə olunanların aydın təsəvvürü olmalıdır;

- alışdırma-alışdırma qaydaları dəqiq və aydın formalaşdırmaq olar; lakin "nəzakətli ol", "öz vətəninə sev" kimi göstərişlər vermək düzgün deyil. "Sənin gülüşün qəşəngdir, dişlərini təmizlə", "qonşunu salamlam, o da səninlə nəzakətli olar" və s. demək daha doğrudur.

- hər bir zaman kəsiyində uşaqların gücünə uyğun fəaliyyətin optimal həcmi ayırmaq lazımdır;

- hərəkətlərin necə icra olunduğunu, hansı nəticələr verdiyini göstərmək lazımdır.

- alışdırma xeyirxah, maraqlı, lakin ciddi nəzarət tələb edir ki, o da özünə nəzarətlə birləşir;

- alışdırma oyun formasında əhəmiyyətli pedaqoji effekt verir. Uşaq bunun üçün müəyyən olunmuş davranış normalarını könüllü yerinə yetirir.

Alışdırma metodu yaxşı nəticələr verir. Onun köməyi ilə uşaqlar müsbət hərəkətlərə öyrəşirlər: xəstə yoldaşını yoluxmaq, təlimdə ona kömək etmək; yaxınlıqdakı uşaq bağçası üçün oyuncaqlar hazırlamaq; bayram ərəfəsində sinif otağını səliqəyə salmaq və s.

Şagirdlərin fəaliyyəti və davranışının xüsusi şəraitdə təşkili metodu qısa şəkildə tərbiyəedici situasiya (vəziyyət) adlanır. Bu metod tərbiyənin başqa metodları ilə sıx əlaqədədir.

Göründüyü kimi, şəxsiyyətin davranışının formalaşdırılması metodları tərbiyə işində lazımdır. Onlar tərbiyə prosesinin mərkəzində dayanır. Bura təmrinlər, tələblər, alışdırma və tərbiyəedici situasiyalar daxildir.

İbtidai siniflərdə stimullaşdırma metodları

Stimullaşdırma şagirdi nəyə isə sövq etmək, yönəltmək mənasında işlənir. O, daimi xəbərdarlıq, daxili və xarici təsir, xüsusi və birbaşa təlqin, təzyiq olmadan həyata keçirilə bilməz. Stimullaşdırma bilavasitə və bilvasitə olur, müəyyən hərəkətləri sürətləndirmək və ya ləngitmək işinə təsir göstərir.

Lap qədim zamanlardan stimullaşdırmanın iki növü-rəğbətləndirmə və cəzalandırma məlumdur. Rəğbətləndirmə - tərbiyə alanların müsbət qiymətləndirilməsi olub onların bacarıq və vərdişlərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Rəğbətləndirmə müsbət emosiyaların yaranmasına əsaslanır, əminlik, xoş əhval-ruhiyyə yaradır, məsuliyyəti artırır. Onun müxtəlif növləri var: tərif, təşəkkür, tərifnamə və hədiyyə ilə təltif etmək və s.

Tərif rəğbətləndirmənin sadə növüdür. Tərbiyəçi onu jestlə, mimika ilə müsbət davranış və fəaliyyətə görə sinif, müəllimlər və valideynlər qarşısında elan edir. Rəğbətləndirmənin yüksək forması-təşəkkür, təltif müsbət emosiyalar yaradır, tərbiyəalanlara davamlı stimula verir. Təltif təntənəli şəkildə bütün şagirdlər, müəllimlər, valideynlər qarşısında təqdim olunur. Sadə forma olmasına baxmayaraq, rəğbətləndirmə metodu müəyyən norma və ehtiyatlılıq tələb edir. Düşünülməmiş və ya layiq olmayan, şişirdilmiş rəğbətləndirmə tərbiyə işinə ziyan vurur.

Yarış. Uşaqlar, bir qayda olaraq, bir yerə toplaşdıqda münasibət yaranır: kim kimdir? Onlara yüksək səviyyədə rəqabət xasdır. Yarış insana lazım və cəmiyyətə xas olan tərbiyəyə təbii tələbatın istiqamətidir. Məktəblilər bir-biri ilə yarışaraq ictimai davranış təcrübəsini tez mənimsəyir, onların fiziki, mənəvi, estetik keyfiyyətləri inkişaf edir. Geridə qalan şagirdlər üçün yarışlar böyük əhəmiyyət kəsb edir: onlar inkişaf üçün yeni stimula qazanır. Yarışın təşkili çətin işdir. Bu məqsədlə yarışın məqsədi və vəzifələri müəyyənləşdirilir, proqramı tərtib

edilir, şərtləri elan olunur, təşkil edilir, nəticələri yekunlaşır, qaliblər mükafatlandırılır. Qiymətləndirmə kriteriyaları sadə və iştirakçılara anlaşılan olmalıdır; yekunlaşdırma mexanizmi və qaliblərin müəyyənləşdirilməsi əyani olmalıdır. Yarışın daha çox tətbiq olunan növləri arasında sinfin, məktəbin birinci şagirdi, ("İlin şagirdi"), fənnin ən yaxşı bilicisi olmaq tədbirini qeyd etmək olar.

Humanist tərbiyə cəzalandırma metodunu da inkar etmir, lakin onun xarakteri, ölçüsü və yollarının dəyişilməsini tələb edir. Cəzalandırma pedaqoji təsir metodudur; xoşa gəlməyən hərəkətləri ləngitməyə, onun qarşısını almağa yönəlir, şagirdə öz səhvini özü və başqaları qarşısında dərk etmək hissi yaradır. Hazırda məktəblərdə töhmət, irad, danlaq, xəbərdarlıq, tənbəh kimi cəza növləri tətbiq olunur.

Cəzalandırma metodunun effektivliyini müəyyən edən şərtlər:

- cəzanın gücü o zaman təsirli olur ki, o nüfuzlu şəxs tərəfindən həyata keçirilsin. Şagird peşimançılıq hissi keçirir, çünki onun hərəkətini yalnız müəllim deyil, yoldaşları, yaxın dostları da müzakirə edir. Buna görə müəllim ictimai rəyə arxalanır;

- bütün sinif üçün cəza tətbiq etmək məsləhət bilinmir;

- əgər cəza haqqında qərar qəbul olunmuşsa, günahkar cəzalandırılmalıdır;

- cəza o zaman real olur ki, o günahkara aydın olur və onu ədalətli hesab edir;

- müəllim cəza verərkən heç bir vəchlə şagirdin şəxsiyyətini alçalda bilməz;

- cəza güclü təsiredici metoddur. Onu qisas alətinə çevirmək olmaz;

- cəza pedaqoji taktı, yaş psixologiyasını yaxşı bilməyi tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, tək cəzalandırma vəsi-təsi ilə hər şeyi həll etmək mümkün deyil.

Beləliklə, stimullaşdırma metodları olmadan tərbiyə prosesinin normal inkişafı qeyri-mümkündür. Müasir ibtidai mək-

təb təcrübəsi bu planda rəğbətləndirmə, yarış, cəzalandırma metodlarından istifadə edir.

İbtidai təhsildə tərbiyənin təşkili formaları

Təlim prosesi kimi, tərbiyə prosesi nəzərdə tutulmuş məzmunu həyata keçirmək üçün müəyyən formaları əhatə edir. İbtidai siniflərdə bu, dərslə aparılan işlə üzvi şəkildə bağlıdır. Lakin sinifdən xaric və dərsləndikən xüsusi forma-tərbiyə işləri yerinə yetirilir. Tərbiyə işlərinin əsasında iki yanaşma durur: fəal və kompleks yanaşma. Birinci yanaşma məktəblilərin müxtəlif növ fəaliyyətinin təşkilini tələb edir: əqli, əmək, ictimai, bədii, fiziki və müstəqil ünsiyyətini. İkinci yanaşma bütün növ fəaliyyətlərin mənəvi, estetik, əmək, əqli aspektdə birləşməsinə əsaslanır.

Tərbiyə işində passivlik (qeyri-fəallıq) ən böyük düşməndir, şablona, formalizmə dözmür, çeviklik və geniş maneə onun fərqləndirici əlamətidir. Tərbiyə işi rəngarəng və şəffaf, aydın olmalıdır. Onların hər hansı bir təkrarı arzuolunan deyil, çünki bu halda o mənfi rol oynaya bilər. O, emosiyaların güclü katalizatorudur. Məlumdur ki, həyəcanlı, əsəbi uşaq daha çevik olur.

Tərbiyə işini planlaşdırarkən pedaqoq uşaqların hazırlıq səviyyəsinə arxalanır, onların yaş və şəxsi xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Əsas məqsədinə və vəzifəsinə görə tərbiyə işi etik, sosial-bələdləşmə, estetik, idraki, idman-bədən tərbiyəsi, ekoloji, əmək və başqa növlərə bölünür. Bu bölgü şərtidir, çünki hər bir tərbiyə işi kompleksdir.

Tərbiyə işinin nüvəsi, əsası, canı intizamlılıqdır. Kiçik məktəblilər məhz intizamın vasitəsilə sosial münasibətlərə girirlər. İntizamlılıq hərəkət və rəftarlarda özünü göstərir. O, davranışın ictimai norma və qaydalarının şüurlu yerinə yetirilməsini ifadə edir. İntizam tərbiyəsi, hər şeydən əvvəl, davranış qaydaları ilə uzlaşdırılır. Bu, bir tərəfdən, cəmiyyətin mənəvi

prinsipini, digər tərəfdən, məktəb işinin xüsusiyyətini əks etdirir. "Şagirdlər üçün qaydalar", "Daxili intizam qaydaları" şagirdlərdən binanı təmiz saxlamağı, səliqəli, təmkinli, bir-birinə qarşı nəzakətli olmağı, öz vəzifəsinə vicdanla yanaşmağı tələb edir. Daxili intizam qaydalarının gözlənilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir: şagirdləri müəyyən olunmuş intizama alışdırır, bu və ya digər tələblərin icrası bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına kömək edir.

Etik tərbiyə işləri şagirdlərin şüuruna, hisslərinə, davranışına təsir edir. Etik tərbiyənin əsas vəzifələri:

- 1) əxlaq tərbiyəsinin formalaşdırılması;
- 2) hisslərin inkişafı və tərbiyəsi;
- 3) əxlaqi davranışın bacarıq və vərdişlərin yaradılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaşadığımız dövrdə vətənpərvərlik, beynəlmiləçilik, boric, vicdan, namus, xeyirxahlıq, düzlük, doğruluq, dostluq, yoldaşlıq və s. mənəvi keyfiyyətlər diqqət mərkəzində saxlanılır. Məktəblilərin cinsi tərbiyəsi, əməksevərliyi bugün daha aktualdır. Bunlarla yanaşı, ətrafımızda problemlər də çoxdur: narkomaniya, alkoqolizm, tənbellik, cinayətkarlıq və s. neqativ hallarla məktəb də üzləşir. Bunlar və digər neqativ hallar, çox təəssüf ki, məktəbdə tərbiyə işinə əngəl olur, mənfi təsir göstərir.

Qabaqcıl məktəb təcrübəsi son illərdə etik tərbiyə işlərinin təşkili və həyata keçirilməsində müəyyən təcrübə toplamışdır:

- yol vermək olmaz ki, məktəbdə əxlaqi tərbiyə onun uğrunda "mübarizə kompaniyası"na çevrilsin;
- şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətləri mühüm həyati əhəmiyyət kəsb etməyən sahələrdə formalaşmır. Buna görə də mənəvi mövqelərin, mənafeələrin konflikt vəziyyəti yaradılmamalıdır;
- eyni vaxtda müxtəlif əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırmaq məqsədəuyğun deyil; bu, əsəb gərginliyinə gətirib çıxara bilər;

• ən yüksək əxlaqi keyfiyyətlər sadə, elementar keyfiyyətlərə əsaslanır. Humanizm, insanlara hörmət, ürəyiaçıqlıq keyfiyyətləri, mədəni davranış vərdisləri (nəzakətlilik, ünsiyyət, mehribanlıq və s.) kimi keyfiyyətlər formalaşdırmaq və s.

Estetik və fiziki tərbiyə işlərinin məqsədi ictimai fəaliyyətə, təbiətə, incəsənətə, davranışa, əməyə, estetik münasibət formalaşdırmaqdır. Estetik tərbiyənin əsas komponentlərindən biri emosionallıqdır. Bu sahədə təbiət böyük imkanlar yaradır. K.D.Uşinski təbiəti “gənc nəslin ən gözəl tərbiyəçisi” adlandırmışdır. Ekskursiyalar, yürüşlər, gəzintilər, təsviri sənət əsərləri bu istiqamətdə ənənəvi işlərdir. Təbiətin qoynunda olmaq azdır. Onun gözəlliyini görməyi, duymağı bacarmaq, emosional hisslər keçirmək daha vacibdir.

Təlim yükü məktəblilərin əsas əmək növlərindən biridir. Uşaqlarda gözəlliyi əməkdə görmək, onda iştirakın sevincini duymaq, bayram şəraiti yaratmaq, hisslərini inkişaf etdirmək lazımdır. Estetik tərbiyə işlərinin daimi mənbəyi incəsənət dünyasıdır. N.Q.Çernişevski onu “həyat dərslisi” adlandırmışdır. Bədii obraz konkret formada ətraf aləmin tipik təzahürüdür. İncəsənət, o cümlədən bədii ədəbiyyat öz obrazlılığı ilə insanların şüuruna, iradəsinə, hisslərinə fəal təsir göstərir, cəmiyyətin həyatında incəsənət əsərləri ilə tərbiyə həmişə cəzbedici və təsirlidir.

Musiqi insanları lap erkən vaxtlardan müşayiət edir. Bəstəkarların əsərlərində bütün insan nəsilləri tərbiyə olunur və yol vermək olmaz ki, musiqi uşaqların inkişafından kənarda qalsın.

Təmizlik qaydalarının və gigiyenik mədəniyyətin, gözənlənməsi də estetik istiqamətli işdir. Müəllimlər öyrədirlər: bizim sinif, dəhliz, kabinet gündəlik qayğı tələb edir, gəlin onu öz əllərimizlə rəngləyək.

Fiziki tərbiyə işlərinin bir sıra istiqaməti vardır: 1) sağlamlığın qorunması, məktəblilərin fiziki inkişafına təsir; 2) bədən tərbiyəsi-idman biliklərinə yiyələnmək; 3) hərəkəti bacarıq

və vərdislərin əmələ gəlməsi; 4) hərəkəti keyfiyyətlərin (güc, cəldlik, çeviklik və s.) inkişafı; 5) əxlaqi keyfiyyətlərin (cəsarət, dözümlülük, intizamlılıq və s.) tərbiyəsi; 6) estetik keyfiyyətlərin (qamət, boy-buxun, hərəkət mədəniyyəti və s.) formalaşdırılması; 7) gigiyenik bacarıq və vərdislərin formalaşdırılması. Bu yanaşma müxtəlifliyi mənəvi, əxlaqi, əqli, estetik və əmək tərbiyəsi vəzifələrinin kompleks halda həllinə imkan verir.

Dərstdən əvvəl gimnastika (səhər idmanı) məşğələləri çox vacibdir. Məktəbdə iş günü onunla başlanır. Açıq havada fiziki təmrinlər iş qabiliyyətini artırır, orqanizmin ümumi möhkəmliyinə təsir edir. Bu işdə ibtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınır və təmrinlər onlar üçün ayrı formada təşkil olunur. Bu növdən olan tərbiyə işlərinə “bədən tərbiyəsi dəqiqəsi” (“bədən tərbiyəsi fasiləsi”) də aiddir. Bu zaman yorğunluğunu aradan qaldıran bir neçə təmrin icra olunur. Bu iş növü ibtidai siniflərdə müntəzəm aparılır. Dərsin bir neçə dəqiqəsi ona ayrılır.

Şagirdlərin hər gün müntəzəm olaraq tənəffüslərdə açıq havada olması hərəkəti tənəffüslərin keçirilməsini təmin edir. İbtidai sinif şagirdləri üçün hərəkəti oyunları (qaçmaq, tullanmaq) məsləhət bilinir və dərsin başlanmasına 5 dəqiqə qalmış başa çatır ki, uşaqlar öz vaxtında sinifə qayıda bilsinlər.

Ekoloji və əmək tərbiyəsi işləri. Əsas istiqamət şagirdlərin ekoloji maarifinin inkişaf etdirilməsi, təbiətə qayğılı münasibətlə bağlı onların biliklərinin, anlayış, mühakimə və əqidələrinin formalaşdırılmasıdır. Əgər uşaq başa düşsə ki, onun xoşbəxliyi, sabahkı günü, onun özünün dostlarının, yaxınlarının səadəti havanın və suyun təmizliyindən, çaylara və ağaclara konkret köməkdən, qayğıdan asılıdır, o zaman, təbiətin müdafiəçilərinin və dostlarının tərəfində olacaq. Belə işin əsas mənası təbiəti qorumaq fəaliyyətidir. İnsan üçün həyatı əhəmiyyətli mənbələri (torpaq, su, hava, heyvanlar, bitkilər, quşlar və s.) qorumaq və dəyərləndirməkdir. “Təbiət dostları”,

“Yaşillıq hərəkatı”, “Yaşıl patrullar”, “Hər birimiz bir ağac əkək” və s. kimi dəstələr, cəmiyyətlər və hərəkatlara şagirdlərin fəal cəlbə təmin olunmalıdır.

Beləliklə, məktəbdə tərbiyə işləri müxtəlif formalarda aparılır: etik, sosial-bələdləşmə, estetik, idraki, idman-bədən tərbiyəsi, ekoloji, əmək və s. Bu bölgü sərtidir, çünki istənilən tərbiyə işinin məqsədi komplekslidir. Müasir uşağın həyatı ənənəvi tərbiyə işlərinin mündəricəsini zənginləşdirir. Bir sıra ibtidai məktəblər tərbiyəvi işləri məqsədli, yeni informasiya texnologiyalarının imkanları əsasında tətbiq edir və istifadə edir. Uşaqlar kompyuter siniflərində və klublarında işləyir, internetdən fəal istifadə edir, dərs vəsaitlərini öyrənir, müxtəlif müsabiqə, yarışlarda iştirak edirlər və s. Bütün müəllimlər və şagirdlər bu işə fəal qoşulmalıdırlar.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Tərbiyənin metodları və priomları nə deməkdir?
2. Tərbiyənin metodları necə təsnif olunur?
3. Şüurun formalaşdırılması metodlarına hansı metodlar daxildir?
4. Əxlaqi hekayələrin mahiyyəti nədir? Əxlaqi söhbətlər nə deməkdir? Nümunə metoduun mahiyyəti nədir? Tapşırıqlar, öyüd-nəsihətlər metodları necə həyata keçirilir?
5. Stimullaşdırma metodları qrupuna hansı metodlar aiddir?
6. Rəğbətləndirmə nədir? Cəzalandırma metoduna nələr daxildir? Məktəblilərin yarışı necə təşkil olunur?
7. Tərbiyənin təşkili metodları haqqında danışın.
8. Tərbiyənin təşkili formalarını şərh edin.
9. Tərbiyə işi nə deməkdir?
10. Əxlaqi, estetik, fiziki, əmək tərbiyəsinə hansı işlər daxildir? Onların mahiyyəti və təşkili formaları haqqında məlumat verin.

XIV MÖVZU: AZKOMPLEKTLİ İBTİDAİ MƏKTƏBLƏR

Plan

1. Azkomplektli məktəblərin xüsusiyyətləri
2. Azkomplektli ibtidai məktəbdə dərsin təşkili
3. Azkomplektli ibtidai məktəbdə müstəqil işlərin təşkili
4. Azkomplektli ibtidai məktəbdə müəllimin dərsə hazırlaşması
5. Azkomplektli ibtidai məktəbdə tərbiyə işləri

Azkomplektli məktəblərin xüsusiyyətləri

Azkomplektli məktəb 100 nəfərə qədər şagirdi olan, paralel sinifləri olmayan ibtidai, ümumi orta və tam orta məktəbdir. Azkomplektli məktəblər üçün siniflərin qeyri-bərabər şagird sıxlığı xarakterikdir. Elə azkomplektli məktəblər (bundan sonra AKM) də olur ki, bu və ya digər sinif komplekti olmur. Bu cür məktəblərin mövcudluğu ölkəmizin bir çox yaşayış məntəqələrində əhalinin az yaşaması ilə bağlıdır. Bir vaxtlar AKM-lər kiçik qəsəbələrdə, müvəqqəti yaşayış yerlərində, sahələrdə açılırdı. Son vaxtlar uşaq doğumunun azalması, əhalinin miqrasiyası nəticəsində iri şəhərlərdə də təşkil olunur. Azkomplektli ümumi və tam orta təhsil müəssisələri də fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda ölkəmizdə 400-ə yaxın azkomplektli ibtidai məktəb var. Quba, Qusar, Lerik, Laçın, Kəlbəcər, Yardımlı, İsmayıllı rayonlarında bu cür məktəblərin sayı çoxdur. Çox da keçmiş olmayan dövrdə AKM-ə ikinci növ təhsil müəssisəsi kimi baxırdılar; hesab edirdilər ki, bunlarda yüksək təlim və tərbiyəyə nail olmaq çətindir. Bugün isə əksər mütəxəssislər belə nəticəyə gəliblər ki, AKM-lər müəyyən üstünlüklərə malikdir. Ən başlıcası məktəbdə uşaqların azlığı və siniflərdə şagird sıxlığının aşağı olmasıdır. Əgər bu üstünlükdən düzgün istifadə olunarsa, müəllim hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini ətraflı öyrənməyə və hər bir şagirdə fərdi yanaşmağa imkan tapar.

AKM müxtəlif yaşlı, çox da böyük olmayan kiçik kollektivdir. Burada elə şərait yaranır ki, kiçik yaşlı uşaqların böyükyaşlı şagirdlər tərəfindən öyrədilməsi mümkün olur. 20-30 nəfərdən ibarət şagird kollektivi böyük bir ailəni xatırladır. Müəllimlərlə uşaqlar arasında münasibətlər yaxın və istidir. Buna görə də böyük məktəblərdə baş verən intizamsızlıq halları burada baş vermir. Burada hər bir şəxsi tanıyırlar, sevirilər, bir-birinə inam və qarşılıqlı hörmət və kömək hökm sürür. ABŞ və Avstraliyada da AKM-lərə oxşar elitar təhsil müəssisələri mövcuddur. Lakin fərq ondadır ki, həmin məktəblərdə müxtəlif yaşlı istedadlı uşaqlar təhsil alır. Həm də bizim məktəblərlə müqayisədə onlara dəfələrlə çox büdcə vəsaiti ayrılır. AKM şagird azlığı üzündən bir sıra spesifik çətinliklərlə üzləşir. Burada qarşılıqlı təlim qanunauyğunluqlarını tam həyata keçirmək çətinidir. Biliklərin xeyli hissəsini uşaqlar bir-birindən alır, buna görə də materialı yaxşı başa düşür, fikirləri tez qəbul edir, asan mənimsəyirlər. Hər bir sinifdə qüvvətli, istedadlı uşaqlar mütləq olur. Əgər sinifdə uşaqların sayı azdırsa, bunlar olmaya da bilər. Siniflər üzrə qabiliyyətlərinə görə uşaqları diferensial qruplara da bölmək mümkün olmur.

İbtidai AKM-də bir və ya iki müəllim işləyir. Kitabxanaçı, təsərrüfat müdiri, müavin ştatları nəzərdə tutulmur. Onların funksiyasını müəllimlər icra edir. Məktəb qəsəbədə, kənddə yeganə mədəniyyət ocağıdır. AKM-lər rəngarəngliyi ilə fərqlənir; onların içərisində 8-10 nəfərlik xırda kiçicik məktəblərlə yanaşı, 15-25 nəfərlik böyük məktəblər mövcuddur; elə məktəblər də var ki, bir və ya iki sinfi olmur. Buna görə də "Uşaq bağçası-məktəb kompleksi" təşkil etmək bu yaşayış məntəqələrində nisbətən asan olur. AKM-in əsas struktur komponenti (vahidi) sinif-komplektidir. Bir sinif-komplekt bir pedaqoq tərəfindən idarə olunur. Bir komplekt iki, üç, hətta dörd sinifdən də ibarət ola bilər. Komplektə siniflərin birləşdirilməsi sxemi: 1-ci və 2-ci; 1-ci və 3-cü; 2-ci və 3-cü; 3-cü və 4-cü; 1-ci və 2-ci; 2-cü və 4-cü siniflər.

Sinif müəlliminin işinin mürəkkəbliyi ondadır ki, o hər gün 8-12 dərse hazırlaşmalı olur. Siniflərdə uşaqların bərabər olmaması (müxtəlif sayda olması) da işi mürəkkəbləşdirir. Məsələn, I sinifdə 2-3 nəfər, II sinifdə 6-7 nəfər; III sinifdə 7-8 nəfər, IV sinifdə 4-5 nəfər şagird oxuya bilər. Növbəti ildə vəziyyət dəyişə bilər. I sinifə 7-8 nəfər gələ bilər, II və III siniflərdə dəyişiklik olmaz. Bu isə hər il təlim-tərbiyə işlərinin planının dəyişməsinə tələb edir.

İbtidai AKM-in işinin effektivliyi ümumi və xüsusi şərtlərlə müəyyən edilir. Ümumi şərtlərə aşağıdakılar daxildir:

- maddi-texniki baza (bina, mebel, məktəbyanı sahə, TTV, dərsliklər, dərs vəsaitləri və s.)

- iqtisadi şərtlər (qızdırılma, işıqlandırılma üçün vəsait)

- sanitar-gigiyenik (tədris otaqları və digər otaqların müəyyən tələblərə cavab verməsi: işıqlanma, istilik, mebelin ölçüsü və s.)

- məktəbin məsafəsi (teleqramların qəbulu imkanları, müəllimlərin ixtisasartırması, metodik və məsləhət (inspektor) köməyi və s.);

- ekoloji (məktəbin yerləşdiyi yerin vəziyyəti);

- müəllimlərin ixtisas səviyyəsi;

- qarşılıqlı fəaliyyət (məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri ilə, yaxındakı məktəblərlə, yaşayış məntəqəsinin rəhbərləri ilə, valideynlərlə);

Qeyd olunan şərtlər müəllimlərdən az asıldır. Müəllimlərdən asılı olan şərtlərə daxildir:

- siniflərin komplektlərdə rəşional (səmərəli) birləşdirilməsi;

- dərs cədvəlinin səmərəli tərtib edilməsi;

- təlim, tərbiyənin effektiv metodlarının seçilməsi; onların texnoloji prosesdə düzgün əlaqələndirilə bilməsi;

- qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun dərs strukturu müəyyən edilməsi;

- dərşin məzmununun optimallaşdırılması;

- dərslər və dərsləndirilmə işi formalarının düzgün əlaqələndirilməsi;

- müəllimin rəhbərliyi ("müəllimlə iş") ilə işlə şagirdlərin müstəqil işlərinin ("müstəqil iş") səmərəli nəvbələşdirilməsi;

- uşaqlarda öyrənmək və bilikləri müstəqil əldə etmək vərdişlərinin formalaşdırılması ;

- bilik, bacarıq və vərdişlər üzərində müntəzəm nəzarət;

- müxtəlif yaşlı uşaqların siniflərdə kompleksləşdirilməsinə düzgün rəhbərlik;

- TTV-dən istifadə.

Siniflər kompleksləşdirilərkən nəzərə alınan şərtlər: 1) siniflərin sayı; 2) onların hər birində uşaqların sayı; 3) məktəbdə müəllimlərin sayı. Əgər məktəbdə bir müəllim varsa, başqa variant yoxdur: bütün siniflər bir kompleksdə birləşdirilir. Əgər 2-3 müəllim işləyirsə, o zaman siniflərin kompleksləşməsində bir çox məsələlər nəzərə alınır: a) şagirdlərin uyğun sayda olması; b) uşaqların şəxsi meylləri (qabiliyyətləri); c) pedaqoji məqsədəuyğunluq.

Siniflərin hər hansı bir qaydada kompleksləşməsinin (I-II; II-III; III-IV; II-IV və s.) özünəməxsus çətinlikləri və ya üstünlükləri olur. AKM-də dərslər cədvəlinin tərtibi siniflərin kompleksləşməsindən asılıdır. Yaxın siniflərdə (I-II; II-III; III-IV) cədvəli eyni fənlər üzrə tənzim etmək məqsədəuyğun olar. I-III; II-IV sinif birləşmələrində isə digər uyğunlaşma formaları var, dərslər cədvəlinə verilən tələblərə əməl olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, dərslər yükü ağır olan günlər həftənin ortasına (həftənin II və III günlərinə), ayrı-ayrı günlərdə II-III saatlara düşsün. Cədvəldə eyni və müxtəlif fənlərin uyğunlaşdırılması pedaqoji təlimatlara müvafiq olmalıdır. Bu sahədə birinci siniflər xüsusi diqqət tələb edir. Keçən əsrin 60-cı illərində xüsusi rejim tətbiq olunmağa başlamışdır. Pedaqoji sahədə xüsusi tədqiqatları ilə tanınmış alim V.P.Strezikozinin tövsiyəsi ilə qısaltdırılmış dərslər rejimi təklif olunmuşdur. Birinci 2 dərslər 30 dəqiqə olmaqla, birinci sinif şagirdləri ilə ayrılıqda dərslər keçirilir.

Sonrakı 2 dərslər 40 dəqiqədən ibarət olmaqla kompleksin digər sinifləri ilə eyni vaxtda təşkil olunur. Nəzərdə tutulan növbəti dərslər (dərslər) isə 35 dəqiqə olmaqla birinci sinifdən ayrı keçirilir. 1-ci sinfi olan AKM-də dərslər cədvəlinin təxmini nümunəsi aşağıda təqdim olunan cədvəldə verilir.

Dərslər	Dərslərin müddəti (dəqiqə)	Siniflər		
		1	2	3
		Bazar ertəsi		
1-ci	30	Savaddə təlimi		
2-ci	30	Riyaziyyat		
3-cü	40	Yazı	Ana dili (qrammatika)	Ana dili (oxu)
4-cü	40	Təsviri incəsənət	Riyaziyyat	Riyaziyyat
5-ci	35		Ana dili (oxu)	Ana dili (qrammatika)
6-cı	35		Texnologiya	Texnologiya
Çərşənbə axşamı				
1-ci	30	Savaddə təlimi		
2-ci	30	Riyaziyyat		
3-cü	40	Yazı	Həyat bilgisi	Həyat bilgisi
4-cü	40	Fiziki tərbiyə	Fiziki tərbiyə	Fiziki tərbiyə

5-ci	35		Riyaziyyat	Riyaziyyat
6-cı	35		Ana dili (yazı)	Ana dili (oxu)
7-ci	35			Ana dili (qrammatika)

Azkomplektli ibtidai məktəbdə dərslərin təşkili

Dərs AKM-də təlim və tərbiyənin əsas formasıdır. Bir qayda olaraq, müəllim sabit şagird kontingenti ilə tərtib olunmuş cədvəl üzrə məşğələ aparır. Lakin sinif müxtəlif yaşlı uşaqlardan ibarətdir, bir dərslə bir neçə sinifdə fənn tədris olunur. AKM-də dərslərin əsas fərqləndirici xüsusiyyəti budur. Buradan da onun üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri, habelə bütün mürəkkəbliyi və xüsusiyyətləri özünü göstərir. AKM-də sinif-komplektdə hər bir dərs faktik olaraq birləşdirilmiş 2-3 dərs deməkdir. Onlar eyni vaxtda bir otaqda keçirilir. Buna görə də müəllim:

- məcburdur ki, bu və ya digər siniflə 4-5 dəfə işi (iş növlərini) dəyişsin və hər bir sinifdə işin əsas məqsədini nəzərdən qaçırmayın;

- siniflər üzrə vaxtı elə bölməlidir ki, dərslə əsas materialın mənimsənilməsinə nail olsun;

- idrak prosesinin məntiqini pozmamaya çalışsın;

- eyni zamanda bütün siniflərdə tərbiyə işini həyata keçirsin;

Sinif-komplektdə işləmək təkcə müəllim üçün deyil, şagirdlər üçün də mürəkkəbdir. Buna görə də şagirdlər aşağıdakılara əməl etməlidirlər:

- tapşırığın icrası üzərində diqqətini cəmləməlidirlər;

- müəllimin digər sinif şagirdlərinə təlimatına qulaq asmamalıdırlar;

- onlara təqdim olunmayan şəkillərə, cədvəllərə, diaqramlara və digər materiallara diqqət verməməlidirlər;

- digər sinfin şagirdlərinin cavablarına qulaq asmamalıdırlar;

- müəllim onlara müraciət etdikdə özlərini toplamalıdırlar;

İbtidai AKM-də dərsə verilən ümumi tələblər adi ümumtəhsil məktəblərindən fərqlənir. Sanitar-gigiyenik, psixoloji-fizioloji tərbiyə tələbləri olduğu kimi qalır. Dərsə verilən ümumi tələblərin gözlənilməsi müəllimin əsas qayğısıdır.

İbtidai AKM-də dərslərin strukturu müxtəlifliyi ilə o qədər də fərqlənir. Onlar əsasən bir növdə-kombinə olunmuş tipdə aparılır: sinfin təşkili, öyrənilənlərin təkrarı; yeni biliklərin mənimsənilməsi; möhkəmləndirmə; evə tapşırıq. Dərslərin təşkili forması isə müxtəlif ola bilər. İbtidai AKM-də yeni biliklərin, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinin iki əsas forması vardır: 1) müəllimin rəhbərliyi altında iş; 2) şagirdlərin müstəqil işləri.

Müəllimin rəhbərliyi altında və bilavasitə iştirakı şəraitində yerinə yetirilən işlər:

- müəyyən hazırlıq tapşırıqları;

- növbəti müstəqil işdən əvvəl yeni materialın izahı;

- yeni materialın şərhilə bağlı söhbət, diskussiyanın keçirilməsi;

- izahatlar, nağıletmələr, təlimatlar;

- evristik söhbətlər (müsahibələr);

- didaktik (təlim) oyunlar;

- yeni materialın ilkin qavranması, dərk olunması (başla düşülməsi) və möhkəmləndirilməsi;

- təlimin səviyyəsinin diaqnostikası, əldə olunmuş biliklərə, vərdislərə rəhbərlik və korreksiya;

- biliklərin təbiiqinin nümayiş etdirilməsi;

- materialın tematik ümumləşdirilməsi;

2 sinifdən ibarət olan komplektdə dərslərin təxmini strukturuna nəzər salaq:

Dərsin müddəti (dəqiqə)	Siniflər	
	II	IV
2-3	Təşkilati işlər	Təşkilati işlər
15-18	İzah, müəllimin rəhbərliyi altında yeni materialın möhkəmləndirilməsi	Müstəqil işlər
15-18	Müstəqil işlər	Müəllimin rəhbərliyi altında yeni materialın möhkəmləndirilməsi
5-6	Dərsin yekunlaşdırılması. Evə tapşırıq	Dərsin yekunlaşdırılması. Evə tapşırıq

(AKM-də təlim prosesi müasir fənn kurikulumunun tətbiqi əsasında həyata keçirilir. (Ətraflı məlumat üçün bax: A.Süleymanova. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014)

Azkomplektli ibtidai məktəbdə müstəqil işlərin təşkili

AKM-də müstəqil işlərin əsasını heç bir məhdudiyyət qoyulmadan, təlimin ümumi metodlarından istifadə edilməklə tapşırıqlar təşkil edir. Onlar sinif-komplektdə uşaqların yaş və bilik xüsusiyyətlərinə uyğun korrekt edilir. Şifahi metodlardan (hekayə, nağıl, şərh, söhbət, təlimat), əyani metodlardan (illustasiya, demonstrasiya, müşahidələr), praktik vasitələrdən (tapşırıqlar, çalışmalar, kitabla iş) geniş istifadə olunur.

Müstəqil iş—müəllimin iştirakı olmadan şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislər əldə etməsinə, onların təcrübədə tətbiqinə istiqamətlənən fəaliyyətdir. Müstəqil işlər uşaqların fəaliyyətini inkişaf etdirir, ixtiyari diqqətini formalaşdırır, ətrafda baş

verən hadisələrə əhəmiyyət vermədən diqqəti görəcəyi iş üzərində cəmləşdirir. AKM-də hər bir dərsdə uşaqlara müxtəlif növ müstəqil işləri yerinə yetirmək təklif olunur: yoxlayıcı, hazırlıq, öyrədici. Yoxlayıcı müstəqil işlər bilik, bacarıq və onların tətbiqi yollarını müəyyən etmək üçün verilir. Müəllimlər ona öyrədici xarakter verməyə çalışırlar: “yoxlaya-yoxlaya öyrədirəm: “Yerinə yetirilən bütün müstəqil işlər yoxlanılır. Buna görə də öyrədici tapşırıqlar öz məqsədindən-öyrətmək məqsədindən başqa nəzarət funksiyasını da yerinə yetirir. İlk bilik, bacarıq və vərdisləri fəallaşdırmaq üçün uşaqlara hazırlıq tapşırıqları təklif olunur. Bu tapşırıqları şifahi və yazılı olmaqla faktları tapmaq, müqayisə etmək, qayda və təklifləri təkrarlamaq, əlavə oxu və müşahidə, şəkil və illustrasiyalara baxmaq və s. xarakterdə olur.

Bir dərsdə müstəqil işlərin kəmiyyətinə hədd, norma qoyulmur. Bununla yanaşı, şagirdlərin imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. AKM-in 1-4-cü sinif şagirdləri üçün aşağıdakı növ müstəqil işlər məqsədəuyğundur:

- yeni materialın öyrənilməsinə qədər hazırlıq tapşırıqları (dərslik üzrə təkrar, kartoçkalarla, cədvəllərlə iş və s).
- hesab cədvəllərini, tərifləri, təsvirləri və s yaddaşda möhkəmləndirmək üçün tapşırıqlar;
- əvvəllər öyrənilmiş analogi materiallara uyğun olan yeni materialın müstəqil öyrənilməsi üçün tapşırıqlar;
- müxtəlif yoxlama tapşırıqları;
- tədris materialı öyrənildikdən sonra nəzarət və yoxlama tapşırıqları.

Dərsdə müstəqil işlərin müddəti bir çox şərtlərlə müəyyənləşir. Hər şeydən əvvəl, tapşırığın həcmi və mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq müddət tədricən artırılır. Aşağıdakı cədvəldə təxmini vaxt nümunəsi verilir.

Dərsdə müstəqil işə ayrılan vaxtın təxmini normaları (dəqiqə ilə)

Sınıf	Birinci yarıml	İkinci yarıml
1-ci	5-10	10-15
2-ci	6-12	12-17
3-cü	8-15	15-18
4-cü	15-20	20-25

Hər bir dərstdə müstəqil işlərin təşkilində müəllimin göstərişləri, şərtləri, təlimatları, təsvirləri və s. mühüm rol oynayır. Adətən, dərstdən əvvəl müstəqil işlərə aid nümunələr, tövsiyələr, paylama materialları və s. hazırlanır. Məsələ həlli ilə bağlı tövsiyə yazı lövhəsində yazılır və ya kartoçkalarda yazılıb şagirdlərə paylanır. Məsələn:

Məsələni necə həll etməli?

- məsələnin şərtini oxu;
- əgər başa düşməmişsənsə, təkrar oxu, düşün;
- məsələnin şərti və suallarını təkrar et;
- şərtə görə nə məlumdur, nələrini tapmaq lazımdır?
- əvvəl nəyi tapmaq lazımdır?
- məsələnin həlli planını tərtib et;
- məsələni həll et;
- cavabı tap;
- həllin gedişini yoxla. Cavabı yoxla.

Müəllimin təlimatları, tövsiyələri anlaşıqlı və dəqiq olmalıdır. Məsələn, ismin mənimsənilməsi prosesində belə göstəriş verilir:

Belə et:

- verilən sözlərə şifahi kim? nə? suallarını ver;
- kim? nə? suallarına cavab olan sözləri seç;
- bu sözlər nəyi ifadə edir?
- əşya, hiss, təbiət hadisələrinin adları—bunlar isimlərdir;
- onları yaz;
- düzgün yazdığını yoxla.

Azkomplektli ibtidai məktəbdə müəllimin dərslə hazırlaşması

Yaradıcı işləyən pedaqoq ömrü boyu hər bir dərslə hazırlaşır. Dərs ərəfəsində mövzu üzrə biliklərini sistemə salır, onları konkret şagird kontingenti və əmək şəraitinə uyğunlaşdırır. Müəllimin dərslə hazırlığı fərdi yaradıcılıq prosesidir. Dərslə hazırlaşarkən müəllim:

- fənn proqramına bir daha baxır, tədris fənləri strukturu və sistemində konkret bir dərslin yerini müəyyənləşdirir;
- dərslikdə dərslin materialını proqramın tələbinə, şagirdlərin imkanlarına, konkret şəraitə uyğun araşdırır. Əlavə və alternativ ədəbiyyatı öyrənir;
- yeni metodik ideyalarla tanış olur. Yeni metodlar tətbiq etmək üçün fikirləşir, məqsədəuyğun metod seçir;
- keçəcəyi dərslin didaktik vasitələri üzərində düşünür, istifadəyə yaramayan cədvəlləri, sxemləri atır, paylama materiallarını, TTV-nin yararlılığını yoxlayır;
- sərəncamında olan iş metodlarını və tərzlərini təhlil edir, daha yaxşı və optimal olanlarını seçir;
- hər bir sinifdə aparacağı dərslə dəqiq, dəqiqəsinə qədər planlaşdırır; müəllimin rəhbərliyi altında aparılacaq işləri və şagirdlərin müstəqil icra edəcəkləri tapşırıqları müəyyən edir;
- keçəcəyi növbəti dərslə göz önünə gətirir: uşaqlar hansı işləri görəcəklər, hansı çətinliklərlə qarşılaşacaqlar, yorğunluq baş verdikdə idman dəqiqəsi fasiləsi keçirəcək və s.
- bir daha şagirdlər üçün ağır və mürəkkəb olan təlim əməyini yüngülləşdirmək barədə düşünür;
- öyrəniləcək materialın tərbiyəvi imkanlarını ölçüb-biçir, dərslə tərbiyəedici və inkişafetdirici prinsipin gözlənilməsinə nəzərdə tutur;
- öz düşüncələrini kağız üzərinə keçirir, dərslin plan – icmalını tərtib edir.

AKM-də dərs sinif-komplekt üçün ümumi bir plan üzrə keçirilir. Buna görə də onun quruluşu üçün mərhələlər xarakterik deyil, “keçidlər” səciyyəvidir: “müəllimlə iş”, “müstəqil iş”. AKM müəllimlərinin dərs planlarında “müəllimlə iş” və “müstəqil iş” bölgüləri ayrılır. İki sinifdən ibarət komplektdə bir dərsin planının nümunəsi:

1-ci sinif	3-cü sinif
Mövzu	
Hər sinif üzrə ayrı və dəqiq qeyd olunur	
Məqsəd:	
Hər sinif üzrə ayrı qeyd olunur	
Konkret vəzifələr yazılır	
Dərsin gedişi	
Hər siniflə iş vaxtı müəyyən olunur (dəqiqə ilə)	
İki istiqamətdə	
müəllimlə iş müstəqil işlər	
İdman dəqiqəsi (fasiləsi)	
Dərsin müəyyən vaxtında hər iki sinifdə eyni vaxtda nəzərdə tutulur (3 dəqiqə)	
Evə tapşırıq. Tapşırığın icrası üçün təlimat (hər sinif üzrə ayrılıqda 3 dəqiqə)	

Sinif-komplektlərdə dərslərin bir hissəsi ümumi mərhələlərlə ola bilər. Bu zaman şagirdlər eyni tapşırığı yerinə yetirirlər, müəllimin şərhini dinləyirlər, oynayrlar, tapşırıq icra edirlər. Məsələn:

Müəllimin rəhbərliyi altında müstəqil işlər:

I sinif	III sinif
Müəllimlə iş	Müstəqil iş
Müstəqil iş	Müəllimlə iş
Müəllimin rəhbərliyi altında müstəqil işlər	

Dil dərslərində ümumi mərhələlər şəkillə, diafilm kadrları ilə işə, izahatlara, yaradıcı tapşırıqlara, qrammatik təhlilin müxtəlif növlərinə; Riyaziyyat dərslərində şifahi hesablamalara, şərti eyni olan məsələlərin tərtibinə, məsələ həllinə; Həyat bilgisi dərslərində müşahidə gündəliyinə, kinofilm fraqmentlərinə baxışa və s. həsr oluna bilər. Fiziki tərbiyə, musiqi dərsləri bütün sinif komplekti ilə birgə keçirilir. Mövzular bəzən bir-birilə tam uyğun gəlməyə bilər.

Bir sıra hallarda mühüm bir mövzunu üzrə, necə deyirlər, eyinmövzulu dərslər keçirə bilər. Belə ki, proqramda bəzi mövzular təkrarlanır. Sinifdən-sinifə keçdikcə, yeni materiallarla zənginləşir. Eynimövzulu oxu (dil) dərslərinin keçirilməsi üçün əlavə imkanlar yaranır. Bu, bir qayda olaraq, əşya dərsləri və ümumiləşdirici dərslər formasında təşkil olunur. Məsələn, bütün sinif-komplekt üçün “Kitab bizim dostumuzdur” mövzusunda dərs-şəhərcik keçirmək olar.

Azkomplektli ibtidai məktəbdə tərbiyə işləri

AKM-də tərbiyə prosesi ümumi prinsiplərə söykənir, ümumi qanunauyğunluqlara tabe olur. By barədə əvvəlki müvafiq mövzularda bəhs olunmuşdur. AKM-də tərbiyə prosesinin xüsusiyyətləri müəyyən şərtlərə malikdir. Belə ki: a) böyük şəhərlərdən uzaq olması; b) insanlar arasında yaranmış münasibət; c) yaşayış məntəqəsində digər mədəni ocağın olmaması; d) kommunikasiyanın (televiziya, poçt) qeyri-sabitliyi. Tərbiyə işinin keyfiyyətinə müəllimlərin və uşaqların azlığı mənfi təsir göstərir. Məktəbdənkənar tədbirlər, dərnlər az keçirilir. Buradan belə çıxır ki, AKM ərazidə uşaqlarla və yaşlı əhali ilə tərbiyə işlərinin mərkəzi, müəllim isə onun təşkilatçısı və icraçısı olur.

Ümumiyyətlə, AKM-də tərbiyə prosesi üç formada həyata keçirilir: 1) dərs prosesində tərbiyə işləri; 2) dərslərdənkənar və sinifdən xaric tərbiyə işi; 3) yaşayış məntəqəsinin əhalisi

vasitələ təbiiyə işi. Təbiiyə işinin əsasında iki yanaşma durur: fəallıq və komplekslik. Birinci yanaşma məktəblilərin müxtəlif növ fəaliyyətinin təşkilini (idraki, əmək, ictimai, bədii, idman, sərbəst ünsiyyət və s.) tələb edir. İkincisi bütün növ fəaliyyətlərin üzvi şəkildə birləşdirilməsini tələb edir. Təbiiyə işləri özündə mənəvi-əxlaqi, estetik, əmək, əqli təbiiyə proseslərini ifadə edir.

Ümumi məktəb təbiiyə tədbirləri çox olmamalıdır: il ərzində 3-4 dəfə normal göstəricidir. Tədbirlər birgə hazırlanır. Müəllim uşaqlarla birlikdə plan hazırlayır, vəzifələri müəyyənləşdirir. Əgər bu hər hansı bir bayrama, hadisəyə, tarixi günə həsr olunursa (Novruz bayramı, Qurban bayramı, Ramazan bayramı, Qadınlar bayramı və s.), parlaq və yaddaqalan olmalıdır.

AKM-də təbiiyə işləri komplektin sayından asılı olaraq 1-2 müəllim tərəfindən aparılır. Onların arasında vəzifələr bölüşdürülür. Planlaşma ümumi razılıq, anlaşma şəraitində tərtib olunur. Plan həftəlik, aylıq və ya yarımillik ola bilər. Bəzən müəllimlər planlaşmanın əleyhinə gedirlər. Lakin plan perspektivi görmək üçün vacibdir. Yalnız planlar tərtib etmək deyil, konkret plan üzrə işlər həyata keçirilməlidir.

AKM-də təbiiyə işinə kompleks yanaşmaq lazımdır. Əsas istiqamət birinci sinifdən əqli təbiiyənin təşkilinə-sistematik təlimin təşkilinə yönəldilir. Kiçik məktəblilərin mənəvi təbiiyəsi onların əxlaqi süurunun formalaşmasına kömək edir. Əmək təbiiyəsi əməksevərlik, əməyə, əmək adamlarına hörmət, peşələr haqqında təsəvvürlərin yaranmasına kömək məqsədi daşıyır. Bu məqsədlə müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi böyük təsir gücünə malikdir: söhbətlər ("İşləməyən dişləməz", "Əmək insanı ucaldır"), ifadəli və bədii oxular, şəhərciklər ("Yaşa, kitab"), oyunlar, iməciliklər və s. "Doğma yurudumuzun mədəniyyəti", "Xalq sənətləri", "Xalq yaradıcılığı" və s mövzularda keçirilən söhbətlərə valideynlər, yaşayış yerinin sakinləri dəvət olunur.

Kənd yerlərində ekoloji təbiiyə istiqamətində aparılan işlərin təsiri böyükdür. Yaşayış yerinin yaşıllaşdırılması, təbiətin qorunması, mühafizəsi, heyvanlara, quşlara, canlı təbiətə qayğı və s. bu sahədə müəyyən istiqamət verir. Estetik təbiiyə uşaqların gündəlik həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. Uşaqlarla təbiətə ekskursiya, ətraf aləmin gözəllikləri ilə təmasda olmaq, təsviri və tətbiqi sənət əsərləri üzrə sərgilər, yaradıcı işlər və s. tədbirlər onların estetik inkişafına müsbət təsir göstərir.

Azkomplektli məktəblər həmişə olmuş, bugün var, gələcəkdə də olacaqdır. Onun işini yaxşılaşdırmaq, müəllim və şagirdlərin həyatı üçün rahat şərait yaratmaq lazımdır.

Mövzu üzrə sual və tapşırıqlar

1. Hansı məktəbə azkomplektli məktəb deyilir? Onun xarakterik xüsusiyyətlərini söyləyin
2. AKM-lərin hansı üstünlükləri və kəsirləri vardır?
3. "Məktəb-uşaq bağçası" kompleksi nədir? O necə fəaliyyət göstərir?
4. Siniflər komplektdə necə birləşir?
5. Dərs cədvəli necə tərtib olunur?
6. AKM-də dərsə hansı tələblər verilir?
7. Dərsin xüsusiyyətləri haqqında danışın.
8. "Müstəqil işlər" necə həyata keçirilir?
9. Dərsdə "Müəllimlə iş" necə təşkil olunur?
10. "Müstəqil işlər" in effektivliyi barədə məlumat verin
11. Müəllimin dərsə hazırlaşması ardıcılığını söyləyin
12. AKM-də dərslər necə qurulur?
13. AKM-də təbiiyə işinin xüsusiyyətləri hansılardır?
14. Təbiiyə işinin planlaşdırılması və təşkili haqqında danışın.

XV MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ SINIFDƏNXARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR İŞLƏR

Plan

1. Sinifdənxaric (dərsdənkənar) tərbiyə işlərinin mahiyyəti
2. İbtidai təhsildə sinifdənxaric tərbiyə işinin xüsusiyyətləri və təşkili yolları
3. İbtidai təhsildə məktəbdənkənar tərbiyə işinin mahiyyəti və strukturu
4. İbtidai təhsildə məktəbdənkənar tərbiyə işinin təşkili yolları

Sinifdənxaric tərbiyə işlərinin mahiyyəti və məqsədi

Məktəbdə təlim-tərbiyə işi dərslərlə məhdudlaşmır. Dərslərdən əvvəl və ya sonra da təlim-tərbiyə işi təşkil olunur və davam edir. Dərs prosesində həyata keçirilən təlim-tərbiyə işi sinifdənxaric (dərsdənkənar) və məktəbdənkənar təşkil edilən təlim-tərbiyə ilə daha da möhkəmləndirilir.

Məktəbin şagirdlərlə apardığı sinifdənxaric və məktəbdənkənar tərbiyə işi təlim-tərbiyə prosesinin zəruri tərkib hissəsidir. Bu işlər uşaqların hərtərəfli inkişafı məqsədlərinə xidmət edir və humanist tərbiyənin bütün məsələlərinin optimal həllinə kömək edir.

Keçirildiyi yerdən asılı olmayaraq, dərslərdən əvvəl və ya sonra şagirdlərlə məktəbin təşkil edib keçirdiyi məqsədyönlü, planlı və müştəşkil tədbirlər sinifdənxaric (dərsdənkənar) təlim-tərbiyə işi adlanır (N.Kazımov. Tətbiqi pedaqogika, "Çaşıoğlu", 2010, səh.194).

Sinifdənxaric işin başlıca vəzifəsi məktəblilərin maraqlarının, meyllərinin, bacarıqlarının hərtərəfli inkişafına və onların boş vaxtlarının səmərəli təşkilinə xidmət etməkdən ibarətdir. Təlim fəaliyyəti çərçivəsindən kənarda şagirdlərin mənəvi

və fiziki inkişafı davam edir, uşaqların çox vaxt nə müəllimə, nə də valideynlərə məlum olmayan potensial imkanları aşkara çıxır, onların şəxsiyyəti formalaşır. Sinifdənxaric işi pedaqoji kollektivin üzvləri (məktəbin rəhbərləri, sinif və fənn müəllimləri, uşaq birliyi və özünüidarə orqanlarının rəhbərləri və s.), məktəbin himayəciləri (sponsorları), valideyn komitəsinin mütəxəssis üzvləri, başqa təşkilat və müəssisələr birgə təşkil edib həyata keçirirlər.

İbtidai təhsildə sinifdənxaric tərbiyə işinin xüsusiyyətləri və təşkili yolları

Müasir şəraitdə sinifdənxaric işin xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sinifdənxaric iş könüllü xarakterdədir. Məktəblilər orada istədikləri işdə iştirak edir, öz maraqlarını, istək və arzularını, tələbatlarını təmin edirlər. Bu işdə onlara şərait yaradılır və kömək göstərilir;

- sinifdənxaric iş dinamik və mütəhərrikdir. O, tədris prosesinə nisbətən iştirakçıların tərkibindən və real şəraitdən daha çox asılıdır.

- sinifdənxaric işlərə cəlb olunanlar müxtəlif yaş tərkiblərinə və müxtəlif hazırlıq səviyyələrinə malikdirlər; onları çox vaxt yaş və hazırlıq səviyyələri deyil, ümumi maraqlar və meyllər birləşdirir;

- sinifdənkənar işdə ilkin sinif kollektivlərinin məlum qapalılığı aradan qaldırılır.

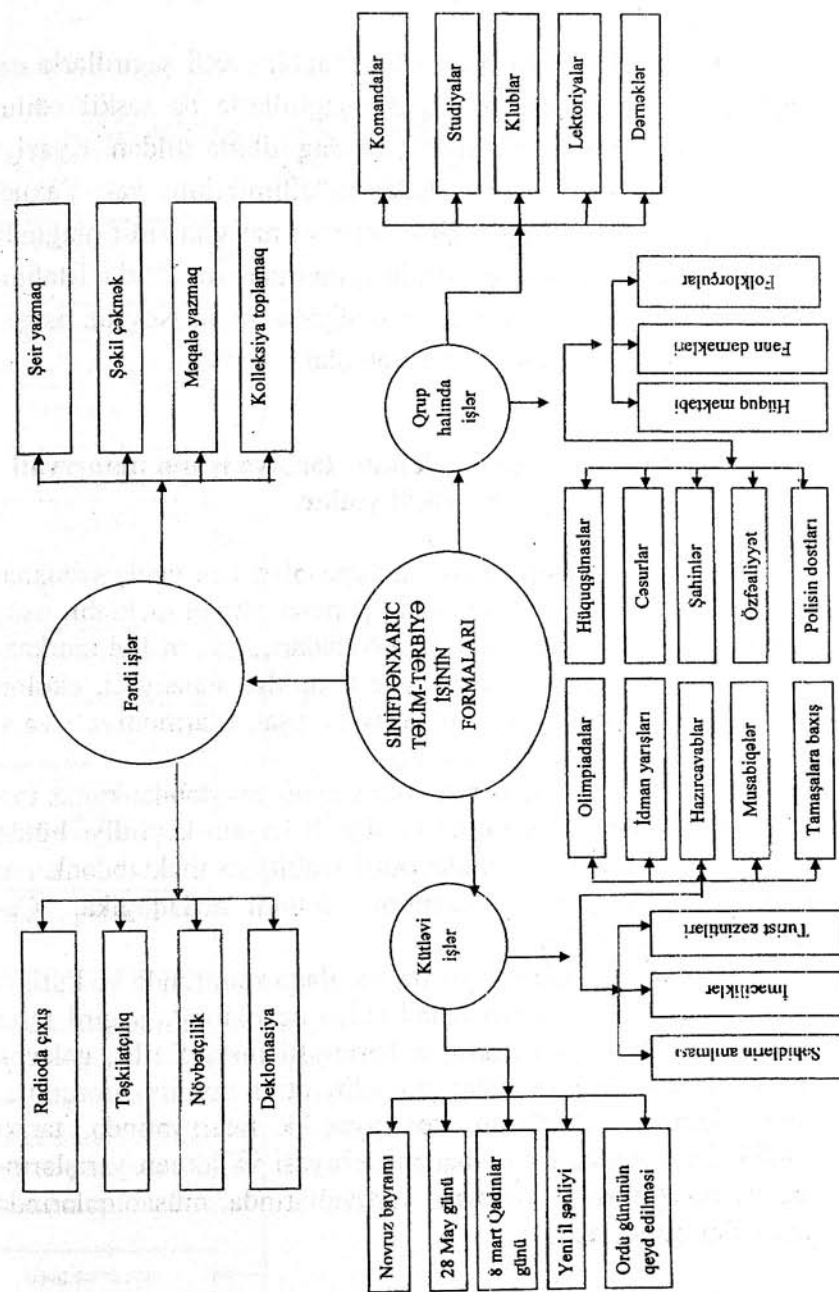
Sinifdənxaric tərbiyə işləri əsasən üç formada həyata keçirilir: 1) fərdi; 2) kütləvi; 3) qrup halında. Bunlardan ən geniş yayılan və tətbiq olunan forma kütləvi işlərdir. Fərdi işlərə məktəbin radioqovşağında (telestudiyasında) çıxışlar, təşkilatçılıq işləri, növbətçilik, ifadəli oxu, şeir yazmaq, şəkil çəkmək, rəqs etmək, məqalə yazmaq, kolleksiya toplamaq və s. daxildir. Kütləvi işlər dedikdə, bayram tədbirləri (Novruz bayramı, Qur-

ban bayramı, Ramazan bayramı, İstiqlal günü və s. təntənəli tədbirlər), 20 yanvar, Xocalı şəhidlərini anmaq, iməcilik, turist gəzintiləri, ekskursiyalar, olimpiadalar, idman yarışları, tamaşalar, kollektiv əyləncələr, əxlaqi söhbətlər, disputlar, şəhərciklər, oxucu konfransları, sinifdən xaric oxu, görüşlər, səyahətlər, yürüşlər, sərgilər, mədəniyyət və tarixi abidələrə, müqəddəs yerlərə ziyarət və s. nəzərdə tutulur. Qrup halında işlərdə studiyalar, klublar, lektoriyalar, fənn dərəcələri, öz fəaliyyət, yaradıcılıq dərəcələri və s. işlər əhatə olunur. (Cədvəl 1)

Dərsləri birinci növbədə olan siniflər üzrə əlavə tədbirlər ikinci növbədə həyata keçirilir. İkinci növbədə dərsləri olan siniflərin şagirdləri isə dərslərdən xaric təlim-tərbiyə işlərini birinci növbədə təşkil edirlər. Dərslərdən xaric təlim-tərbiyə işləri dərslərdən fərqli olaraq, dərs cədvəli ilə tənzimlənmir: imkan olduqca, zərurət yarandıqca təşkil edilir. Sinifdən xaric təlim-tərbiyə işini məktəb təşkil edir (məktəbin rəhbəri, yaxud sinif rəhbəri və ya fənn müəllimi, habelə sinif müəllimi). Onlar sinifdən xaric təlim-tərbiyə işlərini məktəbdə də, məktəbdən kənarda da təşkil edə bilirlər. Məsələn, sinif müəllimi şagirdlərlə məsləhətləşərək dərslərdən sonra Şəhidlər Xiyabanını ziyarət edirlər. Bu tədbir sinifdən xaric tədbir hesab edilir. Çünki həmin tədbirin təşkilatçısı məktəbdir, müəllimdir. Sinifdən xaric təlim-tərbiyə işinin qarşısında həmişə müəyyən tərbiyəvi məqsəd qoyulur; bu məqsədə çatmaq üçün tədbir ətrafı planlaşdırılır və mütəşəkkil formada həyata keçirilir.

Sinifdən xaric təlim-tərbiyə işləri hansı formalarda təşkil edilir? Bu qəbildən olan iş formaları məktəblərimizdə çoxdur. Onlardan ən geniş yayılanların bəzilərinə qeyd edək: rəsm dərəcəyi, musiqi dərəcəyi, əl işi dərəcəyi, hazırcavablar klubu, xor dərəcəyi və s. Aşağı sinif şagirdləri ən çox bu cür dərəcələrdə iştirak edirlər. Dərəcə halında təşkil edilən dərslərdən xaric təlim-tərbiyə işi ilə yanaşı, müvəqqəti səciyyə daşıyan təlim-tərbiyə işləri də olur. Bunlar da fərdi formada, qrup şəklində və kütləvi halda təşkil edilir.

CƏDVƏL 1

Fərdi təlim-tərbiyə işi xüsusi qabiliyyətli şagirdlərlə də, müxtəlif səbəblərdən geri qalan şagirdlərlə də təşkil edilir. Yaxşı şəkil çəkmək bacarığı olan şagirdlərlə dildən, riyaziyyatdan əyani vasitələr hazırladan müəllimlərimiz var. Yaxud, sinif müəllimi bir qrup şagird ayırır və hər gün sinif otağında səliqə-səhman yaratmağı həmin qrupa tapşırır. Kütləvi təlim-tərbiyə işinə sinif üzrə Yeni il şənliyinə və ya Novruz bayramına hazırlığı nümunə göstərmək olar.

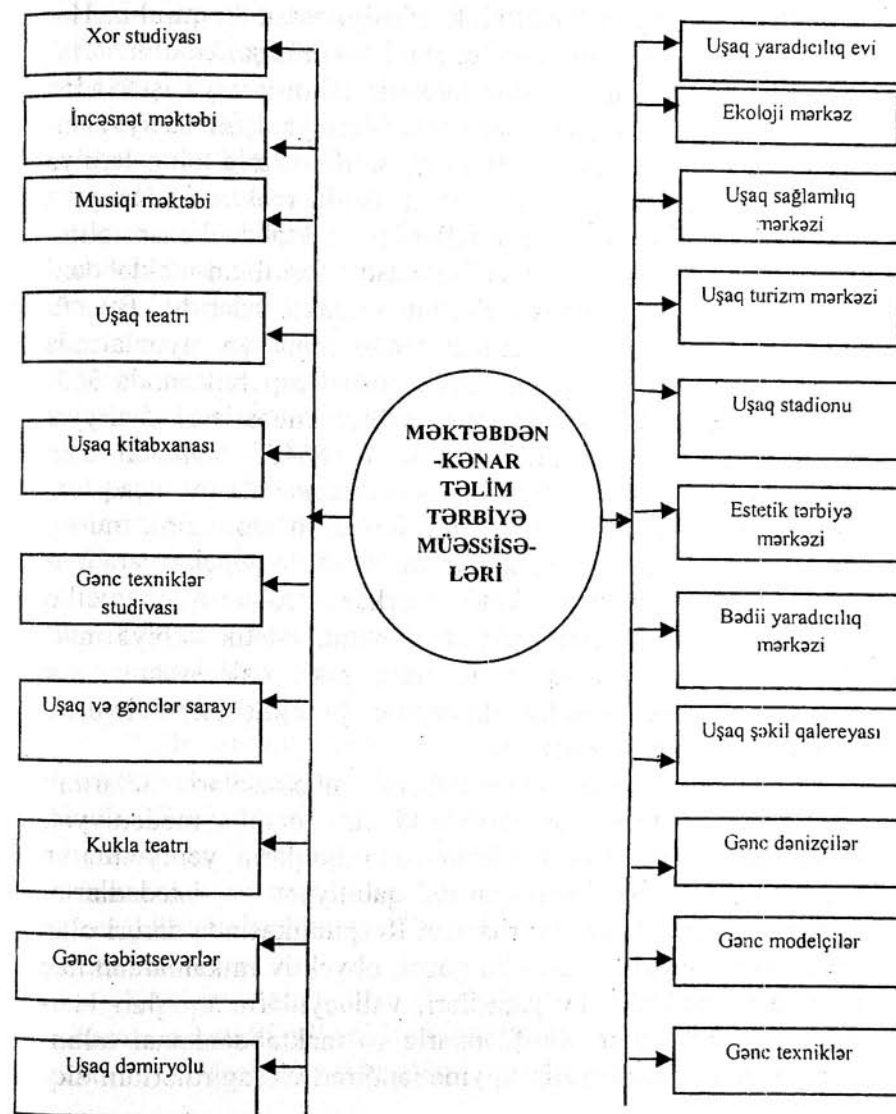
İbtidai təhsildə məktəbdənkənar tərbiyə işinin mahiyyəti və təşkili yolları

Məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələri çox geniş şəbəkəni əhatə edir. Şahmat məktəbi, uşaq-gənclər idman məktəbi, uşaq parkları, uşaq stadionu, uşaq kitabxanaları, uşaq birliyi mərkəzləri, estetik tərbiyə mərkəzi, gənc texniklər stansiyası, ekoloji mərkəz, uşaq dəmir yolu, kukla teatri, uşaq filarmoniyası və s. bu növ müəssisələrdir. (Cədvəl 2)

Keçirildiyi yerdən asılı olmayaraq məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin şagirdlərlə əlaqəli həyata keçirdiyi bütün məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil tədbirlərə məktəbdənkənar təlim-tərbiyə deyilir. (N.Kazımov. Tətbiqi pedaqogika. "Çaşıoğlu", 2010, səh.196)

Öz işini məktəb və ailə ilə sıx əlaqə zəminində və kütləvi şəkildə quran məktəbdənkənar tərbiyə ocaqlarında şagird fərdi istedad və qabiliyyəti əsasında hərtərəfli inkişaf edir, gələcək həyat yolunu təxmini müəyyən edir, ətraf mühitin qorunmasında, ictimai tədbirlərdə, xeyriyyəçilik fəaliyyətində, tarixi abidələrin mühafizəsində, bədən tərbiyəsi və idman yarışlarında, müxtəlif musiqi, incəsənət festivallarında, müsabiqələrində yaxından iştirak edir.

MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏLİM-TƏRBIYƏ MÜƏSSISƏLƏRİ

Məktəbdənkənar və dərşdənkənar təlim-tərbiyə işlərində oxşar cəhətlər var. Əvvəla, hər ikisinin iştirakçıları ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləridir. Hər ikisinin tədbirləri məktəbdə iş rejimini nəzərə alır, dərşə maneçilik göstərmir. Hər ikində şagirdlərin fəaliyyəti könüllülük prinsipi əsasında qurulur. Hər ikisinin fəaliyyəti məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil olur.

Oxşarlıqla yanaşı, sinifdənxcaric təlim-tərbiyə işlərindən fərqli olaraq, məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işini səciyyələndirən xüsusiyyətlər də var. Belə ki, sinifdənxcaric təlim-tərbiyə işlərini həyata keçirən rəsmi qurum deyil, məktəbdə fəaliyyət göstərən müəllimlər və təşkilatlardır; məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işi ilə məşğul olanlar isə xüsusi təşkilatın-məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələrinin mütəxəssisləridir. Bu cür müəssisələr isə respublikamızın bütün şəhər və rayonlarında var. Rəsmi məlumatlara görə, Azərbaycan Respublikasında 368-dən artıq məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisəsi fəaliyyət göstərir ki, bunlarda 12271 dərşəyə 156485 məktəbli cəlb olunmuşdur. Onların sırasında uşaq kitabxanalarını, uşaq teatrını, gənc texniklər stansiyalarını, idman məktəblərini, musiqi məktəblərini, incəsənət məktəblərini, uşaq və gənclər yaradıcılıq stansiya və evlərini, ekoloji mərkəzi, uşaqların yaradıcılıq və sağlamlıq mərkəzini, uşaq stadionunu, estetik tərbiyə mərkəzini, bədii yaradıcılıq evini, uşaq şəkil qalereyasını, xor studiyasını, gənc radistlər, dənizçilər, paraşütçülər, aviatorlar klublarını və s. göstərmək olar.

Məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələri adlarının nəzərdən keçirilməsindən görünür ki, elm, texnika, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat və s. sahələr üzrə uşaqların, yeniyetmə və gənclərin bilik və bacarıqlarını, qabiliyyət və istedadlarını inkişaf etdirmək üçün Azərbaycan Respublikasında zəruri olan şərait yaradılmışdır. Lakin bu gözəl, obyektiv imkanlardan heç də bütün məktəblərin şagirdləri, valideynlərin uşaqları lazımınca istifadə etmir. Sinifdənxcaric və məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işinin əhəmiyyətini qiymətləndirən və şagirdlərinin diq-

qətini bu işə yönəldən məktəblərin rəhbərləri, fənn müəllimləri və sinif müəllimləri öz şagirdlərində yaradıcılıq qabiliyyətinin xeyli inkişaf etdiyinə şahidi olurlar.

Nəzərə alınmalıdır ki, məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələri tədbirlərini özlərinin yerləşdikləri binada da, digər yerlərdə də, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərində də təşkil edə bilirlər.

Küllü miqdarda faktlardan aydın olur ki, elm, texnika, incəsənət, ədəbiyyat, musiqi, nəğmə, aktyorluq, heykəltaraşlıq və s. sahələrdə şöhrət tapmış şəxslərin böyük əskəriyyəti sinifdənxcaric və ya məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələrinin fəal iştirakçısı olmuşlar. Onların həyat və fəaliyyətlərindən o da məlum olur ki, ibtidai sinif şagirdlərinin məktəbdənkənar tərbiyə işinə qoşulması iki zərurətdən irəli gəlir. Birincisi, şagirdlərin öz istək və arzularıdır. Yəni şagird özü hansı dərşədə iştirak etmək istəyirsə, həmin dərşəyə yazılır və onun işində fəal iştirak edir, qabiliyyətini təkmilləşdirir. İkinci zərurət məktəbdə aparılan izahat işi ilə əlaqədardır. Yəni məktəbdə müəllimlərin, sinif rəhbərlərinin, sinif müəllimlərinin şagirdlər arasında apardıqları izahat nəticəsində onlar məktəbdəki dərşələrin fəaliyyəti ilə və məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələrinin işi ilə maraqlanırlar. Onlar şeir yazmağa, çəkil çəkməyə, herbari, kolleksiya yığmağa, ifadəli şeir söyləməyə, radio işinə, fəaliyyətin digər növlərinə istiqamətləndirilir.

Fərdi şəkildə meyilli olan şagirdlərin fəaliyyətlərinin məhsullarını yüksək qiymətləndirən məktəblərin işi təqdirəlayiqdir. Belə məktəblər ayrı-ayrı şagirdlərin əl işlərindən, rəsmlərindən ibarət sərgi təşkil edir, musiqi alətlərində çalmaq, nəğmə oxumaq, rəqs etmək bacarıqlarına baxış keçirirlər. Fərdi işlərə kütləvi baxışın təşkili məktəbdə digər şagirdlərin cəlb edilməsini artırır.

Konkret fənlər üzrə dərşələrdən əlavə, ayrı-ayrı məktəblərdə müxtəlif adlı birləşmələrdə: studiyalar, klublar, sənət-sevərlər, öz-fəaliyyət dərşələri, tədqiqatçılar, hüquqşunaslar,

polis köməkçiləri, cəsurlar, şahinlər və s. sahələrdə böyük həvəslə fəaliyyət göstərirlər.

Son zamanlar məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işlərinin sırasına şagirdlərin müəllimlərlə birlikdə iştirakına imkan verən tarixi hadisələrin qeyd olunması da əlavə edilmişdir: Yeni il, 8 Mart Qadınlar günü, Novruz bayramı, Qurban bayramı, Konstitutsiya günü, Azərbaycan Ordusu günü, Qayıdış günü, 28 May günü və s.

Fənn olimpiadaları, idmanın ayrı-ayrı növləri üzrə yarışlar, şahmat yarışları, əl işlərindən ibarət müsabiqələr, Şəhidlər Xiyabanını ziyarət, şəhidlər ailəsinə baş çəkmək, şəhidlərin xatirələrinin əbədiləşməsində iştirak etmək və s. kimi faydalı tədbirlər də dərsləndənkənar təşkil edilən təlim-tərbiyə işləri sırasına aiddir.

Sinifdən xaric və məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işləri ibtidai siniflərdə geniş həyata keçirilir və onun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Sinif müəllimi il boyu eyni şagirdlərlə işlədiyindən və onların valideynləri ilə görüşdüyündən hər şagirdin nəyə qadir olduğunu daha ətraflı öyrənə bilər. Bu səbəbdən də şagirdlərinə də, onların valideynlərinə də dərsləndənkənar və məktəbdənkənar təlim-tərbiyə işləri barədə, məktəbdənkənar təlim-tərbiyə müəssisələri haqqında ətraflı məlumatı sinif müəllimi verə bilər; uşağın hansı sahədə bilik və bacarığını, istedad və qabiliyyətini inkişaf etdirməyin daha münasib olduğu barədə əsaslandırılmış məlumatı sinif müəllimi bilir.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Sinifdən xaric (sinifdənkənar) tərbiyə işi nə deməkdir?
2. İbtidai siniflərdə sinifdən xaric tərbiyə işlərinin xüsusiyyətləri hansılardır?
3. İbtidai siniflərdə sinifdən xaric tərbiyə işlərinin növləri haqqında məlumat verin.
4. Məktəbdənkənar tərbiyə işi nə deməkdir?

5. Məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinə hansı müəssisələr daxildir?

6. Sinifdən xaric və məktəbdənkənar tərbiyə işlərinin oxşar və fərqli cəhətlərini xarakterizə edin.

7. Sinifdən xaric və məktəbdənkənar tərbiyə işlərinin təlim-tərbiyə sahəsində əhəmiyyətini şərh edin.

8. Sinifdən xaric tərbiyə işlərinin təşkilində uşaq və şagird təşkilatlarının rolu barədə danışın.

9. İbtidai siniflərdə şagirdlərlə aparılan sinifdən xaric və məktəbdənkənar tərbiyə işləri haqqında danışın.

XVI MÖVZU: UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİNDƏ SİNİF MÜƏLLİMİNİN AİLƏ VƏ İCTİMAİYYƏTLƏ ƏLBİR İŞİ

Plan

1. Uşaqların tərbiyəsində ailənin rolu
2. Məktəblə ailələrin əlaqə formaları
3. Uşaqların tərbiyəsində ictimaiyyətin rolu
4. İbtidai sinif müəlliminin ailələrlə işi
5. Məktəb, ictimaiyyət və ailənin əlaqə formaları
6. Sinif müəllimi-valideyn münasibətləri

Uşaqların tərbiyəsində ailənin rolu

Gənc nəslin formalaşmasında ailənin rolu onun təbiəti ilə müəyyən olunur. Ailə cəmiyyətin ilk özəyidir. O, uşağa həyat verir, burada uşağın ətraf aləm, dünya haqqında ilk təsəvvürləri yaranır. Ailədə anlayışların, baxışların, hisslərin, adətlərin təməli qoyulur. Cəmiyyətdə məktəb və ailənin tərbiyə məqsədləri eynidir. Məktəb ictimai tərbiyə ocağı olmaq etibarilə, uşaqların təlim-tərbiyəsində əsas mərkəzdir. Lakin uşağın tərbiyəsi ilə yalnız məktəb məşğul olmur. Ailə də uşağın tərbiyəsi üçün dövlət qarşısında məsuliyyət daşıyır. Ümumi icbari orta təhsil haqqında hüquqi-normativ sənədlərin tələbinə əsasən, valideynlər öz uşaqlarının məktəbə vaxtında göndərilməsinə və təhsil almasını təmin etməyə borcludur.

Uşağın ailədə düzgün tərbiyə olunması onun məktəbdəki təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Onun şəxsiyyətində bəzi keyfiyyətlər hələ məktəbə daxil olmazdan əvvəl ailədə təşəkkül tapmağa başlayır. Düzgün ailə tərbiyəsi nəticəsində uşaqlar məktəbdə birinci gündən etibarən müəllimin hörmətini saxlayır, onun tapşırıqlarını səliqə ilə yerinə yetirir, məktəbin müəyyən etdiyi daxili intizam qaydalarına əməl edirlər.

Məktəbdə oxuduğu müddətdə uşaq vaxtının çox hissəsini ailədə valideyninin təsiri altında keçirir. Ailə tərbiyəsi məktəbdə

aparılan təlim-tərbiyə prosesini ya möhkəmləndirir, ya da ona mane olub zəiflədir. Uşağın məktəbdə yaxşı oxuması, özünü intizamlı aparması müəyyən dərəcədə onun ailə tərbiyəsindən asılıdır. Tərbiyə işində məktəblə ailənin əlbir işləməsi, valideynlərin məktəbin tələblərini ailədə həyata keçirməsi uşağın düzgün tərbiyə olunması üçün mühüm şərtir.

Ailə tərbiyəsini düzgün təşkil etmək üçün valideyn pedaqoji biliyə və bacarığa malik olmalıdır. Valideynləri pedaqoji cəhətdən savadlandırmaq, onlar arasında pedaqoji təbliğat aparmaq vəzifəsi meydana çıxır. Bu vəzifə, birinci növbədə, məktəbin, müəllimin və tərbiyəçinin üzərinə düşür. A.S.Makarenkonun dediyi kimi, "Məktəb dövlət təşkilatıdır, ailə isə məişət təşkilatıdır. Ona görə də, məktəb dövlət tərbiyəsinin müvəkkili kimi, ailə tərbiyəsinə təsir göstərməlidir.

Uşaqların tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlaqə formaları

Məktəbin ailə ilə əlaqə formaları həm fərdi (yəni müəllim hər valideynlə fərdi iş aparır), həm də kollektiv olur. Uşağın yaşayış və tərbiyə şəraitini öyrənmək üçün sinif rəhbəri və müəllimin şagirdlərin evlərinə getməsi, valideynlərin məktəbə dəvət edilməsi, vaxtaşırı (ayda bir dəfə) məktəbdə "Valideyn günü" keçirilməsi, şagirdlərlə əlaqə məqsədi ilə şagird gündəliyindən istifadə edilməsi, elektron ismaricilər və s. ailə ilə əlaqə formalarıdır. Valideyn Komitəsinin iş planına uyğun məktəb valideyn yığıncaqları, zəruri olan hallarda sinif valideyn iclasları, "Valideyn Universiteti", "Pedaqoji lektoriya" adını daşıyan daimi seminarlar kimi tədbirlər valideynlərlə kollektiv iş formalarına daxildir və olduqca əhəmiyyətlidir.

Şagirdlərin təliminə valideynlərin köməyi və nəzarəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ev tapşırıqlarının müntəzəm yerinə yetirməsində valideynlərin üzərinə müəyyən vəzifə düşür. Hər bir valideyn ev tapşırıqlarının əhəmiyyətini düzgün başa düşməli və qiymətləndirməli, övladlarının onları yerinə yetirmə-

sinə çalışmalıdır. Bu məqsədlə evdə lazımi şərait yaratmalıdır. Valideyn çalışmalıdır ki, uşaq tapşırıqları müstəqil yerinə yetirsin, əzbərcilik hallarına yol verməsin, materialın şüurlu öyrənməsinə diqqət versin, ümumiyyətlə, ev tapşırıqlarının necə icra edilməsinə nəzarət etsin.

Uşaqların ailədə əməyini yalnız ev tapşırıqları üzərində çalışması ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. Bununla yanaşı, hər bir uşaq ailənin məişət və təsərrüfat əməyində də iştirak etməlidir. Məktəblinin ailədə əmək tərbiyəsi onun inkişafında və həyata, əmək fəaliyyətinə hazırlaşmasında mühüm rol oynayır.

Bunlarla bərabər, valideynlər övladlarının əxlaq tərbiyəsinə, onlarda vətənə məhəbbət hissinin inkişafına, onların intizamlı, doğruçu, möhkəm iradəyə malik olmalarına, estetik, fiziki inkişaflarına xüsusi fikir verməlidirlər.

Uşaqların tərbiyəsində ictimaiyyətin rolu

Ailə tərbiyəsində valideynin şəxsi nümunəsi mühüm amildir. Uşaq hər kəsdən əvvəl ata-anasını təqlid edir, ondan nümunə götürür. Bunu nəzərə alaraq valideynlərin özləri övladlarına nümunə olmalıdırlar. İti uşaq gözləri ata və ananın evdə, ictimai yerlərdə özünü necə aparmasını, ailə üzvləri ilə mühtəriban və ya kobud münasibətlərini, qonşuları ilə necə rəftar etməsini görür. Bütün bunlar hissedilməz yollarla uşaqlara təsir edir, onların davranışlarında əks olunur. Əgər valideynlərin nəsihətləri özlərinin hərəkətlərinə, əməllərinə zidd olarsa, uşaq onun yaxşı nəsihətlərini deyil, pis əməllərini qəbul edəcək.

Uşaqların ailə tərbiyəsində onların boş vaxtlarının düzgün təşkili böyük rol oynayır. Hər bir valideyn öz övladının boş vaxtını səmərəli təşkil etməyə çalışmalıdır. Bu məqsədlə valideynlər uşaqları kiçik yaşlarından əyləncələrə alışdırmalı, maraq və tələblərini öyrəniş istiqamətləndirməlidir.

Uşaqların boş, asudə vaxtını səmərəli təşkil etmək üçün böyük binaların həyətlərində və ya hər məhəllədə oyun meydançalarının olması çox faydalıdır. Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərində valideynlərin yaxından iştirakı və köməyi ilə əlaqədar təşkilatlar birlikdə həyətdə və ya məhəllədə idman və oyun meydançaları, şahmat, dama klubları, stolüstü tennis meydançaları düzəldir, yarışlar keçirirlər.

Uşaqların boş vaxtlarını mənalı təşkil etməkdə onların müntəzəm mütaliəsi də böyük yer tutur. Valideynlər öz övladlarının kitabxanaya üzv yazılmasına, yaşına uyğun müntəzəm kitab, qəzet, jurnal oxumasına nəzarət etməli, onlarda kitaba məhəbbət tərbiyə etməlidir.

Beləliklə, nə ailə, nə məktəb, nə də ictimai müəssisələr şəxsiyyətə təsir göstərən amillərin bütün çoxluğunu ayrılıqda əhatə etmir. Ona görə də tərbiyə işinə maraq göstərən hər üç təşkilatın səylərinin, qüvvələrinin birləşdirilməsini tələb edir. Bu əlaqələrə təşəbbüs və rəhbərlik məktəbə məxsusdur. Ailə ilə əlaqənin mərkəzində müəllim və sinif rəhbəri durur.

İbtidai sinif müəllimin ailələrlə işi

İbtidai sinif müəlliminin mühüm vəzifəsi ailələrlə işdir. Ailə və məktəb uşaqların xoşbəxt gələcəyi üçün qüvvələrini, səylərini birləşdirir. İbtidai sinif müəllimi uşaqların tərbiyəsində ailəyə arxalanır, ailə tərbiyəsini humanist istiqamətə yönəldir. O, müasir ailənin problemlərini yaxşı başa düşür, özündən asılı olan hər şeyi edir ki, ailə və məktəb tərbiyə prosesini razılaşdırılmış şəkildə həyata keçirsin.

“Uşaqlar öz valideynlərini əks etdirirlər” kəlamı, fikri daim təsdiqlənir. Bunu bir daha sübut etmək üçün eksperiment keçirilmişdir: bir qrup 6-7 yaşlı məktəbli anaları ilə birgə məktəbdə müsahibəyə dəvət olunmuşlar. Onlar yarım saat eksperiment keçirilən otaqda gözlədilər. Burada onları psixoloq qəbul etməli idi. Otaqda uşaqlar üçün maraqlı olan çox şey

vardı: şəkillər, kitablar, oyuncaqlar və s. Eksperimentator gizli şəkildə uşaqları və valideynləri müşahidə etdi ki, onların özlərini necə apardığını müəyyən etsin.

Dəvət olunan valideyn və uşaqlar özlərini müxtəlif cür apardılar. Bəziləri birgə kitablara baxdılar, onları müzakirə etməyə başladılar, şəkil çəkdilər, rəqs etdilər, başqa sözlə, o əşyalarla fəal, qarşılıqlı fəaliyyətdə oldular. Digərləri əşyalara toxunmadan onları müşahidə etdilər. Üçüncülər isə yarım saat sakit oturdular, əşyalara heç bir reaksiya vermədilər, maraq göstərmədilər. Sonrakı yoxlama və müsahibə təsdiq etdi ki, uşaqların fəalliyəti öz valideynlərinin əxlaqını özündə tam əks etdirir.

Əgər ailə şəxsiyyətin formalaşması prosesi və nəticələrinə belə güclü təsir edirsə, məhz ona birinci dərəcəli diqqət yetirilməlidir. İndiki ailələrin əksəriyyətində valideynlərin gücü və vaxtı ailənin maddi təminatına daha çox sərf olunur, uşaqların mənəvi formalaşma və inkişafına, demək olar ki, çox cüzi vaxt qalır və ya heç qalmır. Sosioloji tədqiqatların göstəricilərinə görə, işləyən qadın gün (sutka) ərzində uşaqların tərbiyəsinə 15-20 dəqiqə, istirahət günlərində 25 dəqiqə vaxt ayırır. Valideynlərin uşaqlarla ünsiyyəti, birgə fəaliyyəti, çox təəssüf ki, əksər ailələrdə diqqətdən kənarda qalır, onları daha çox maraqlandıran övladlarının məktəbdə özünü necə aparması və aldığı qiymətlərdir. Bir çox hallarda ailədə narahət şərait hökm sürür: valideynlərin 60-70%-i uşaqları fiziki cəhətdən cəzalandırır, 10%-i uşaqları küncə qoyur, dizi üstə çökməyə məcbur edir, 5-10% bədən cəzası verir.

Tapşırıq

Sizin regionda uşaqların tərbiyə ənənələri haqqında məlumat toplayın. Xalq pedaqogikasına aid ədəbiyyatla tanış olun. Bu mövzuda referat hazırlayın və seminarda çıxış edin. Xalq pedaqogikasının humanist ənənələrindən istifadə edin.

Kiçik məktəb yaşlı uşaqların mikrorayonda, yaşayış yerində ailə tərbiyəsinin təşkili sahəsində ibtidai məktəbin çox

böyük rolu var. Pedaqoji təsirin uğurlu tənzimlənməsi üçün o, pedaqoji maariflənmənin humanist mövqeyində durmalıdır.

Məktəb, ictimaiyyət və ailənin əlaqə formaları

Məktəbin, ailənin və ictimaiyyətin uşaqların tərbiyəsi sahəsində fəaliyyətini tənzimləmək aşağıdakı təşkilati formalarda həyata keçirilir:

1. Məktəbin pedaqoji kollektivinin, valideyn komitəsinin, yaşayış yerində ictimai şuranın, klubların, kitabxanaların, stadionların, polisın, səhiyyə orqanlarının uşaqların tərbiyəsi planlarını koordinasiya etmək (tənzimləmək); hər iştirakçının dəqiq vəzifələrini konkret müəyyənləşdirmək;

2. Uşaqlarla effektiv yollarla tərbiyə işini aparmaq üçün valideynlərlə və ictimaiyyətin nümayəndələri ilə, məktəbin qüvvəsi ilə sisteməlik təlimatı izahat işlərinin təşkili;

3. Tərbiyə işinin gedişi və nəticələrinin müntəzəm öyrənilməsi və birgə müzakirəsi, yol verilmiş nöqsanların aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması üçün birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Məktəb valideynlərlə əsas işi valideyn birlikləri (komitələr, şuralar, konqreslər, assosiasiyalar, cəmiyyətlər, klublar, komissiyalar və s.) vasitəsi ilə həyata keçirir, tərbiyə prosesinin iştirakçılarının əsas fəaliyyət istiqamətləri, hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Bir çox hallarda ailə, məktəb və ictimaiyyətin birgə fəaliyyət planı tərtib olunur. Məktəb və ailənin tərbiyə sahəsində sıx təmasda olduğu yerlərdə "məktəb-ailə" kompleksləri yaradılır. Məktəb və ailənin yaxşı təşkil olunmuş birgə fəaliyyəti nəticəsində tərbiyə işində onlar yaxşı partnyorlara (tərəf-müqabillərə) çevrilirlər və hər biri özünə aid vəzifələri yerinə yetirir. Burada əsas istiqamətlərdən biri pedaqoji ümumi təhsilin təşkili və həyata keçirilməsidir. Lektoriyalar, valideyn universitetləri, "dəyirmi masalar", konfranslar və pedaqoji maariflənmənin digər formaları valideynlərə kömək

edir ki, öz uşaqlarını yaxşı başa düşsünlər, onlarla düzgün ünsiyyət qursunlar, ailədə konflikt hallarını aradan qaldırsınlar. Ümumi etik, estetik, əxlaqi, iradi, intellektual dəyərlərin formalaşmasında bu tədbirlərin rolu böyükdür.

Validəynlərin əksəriyyəti öz uşaqlarını istedadlı, mədəni, tərbiyəli, yüksək uğur sahibi kimi görmək istəyir. Bu təbii cəhdlər məktəblə ailə arasında münasibətlərə də keçir. İbtidai sinif müəllimləri diqqət və qayğı göstərirlər ki, valideynlər humanist pedaqogikanın prinsiplərini başa düşsünlər və qəbul etsinlər:

- idraki - uşaqların qabiliyyətlərinin sərbəst inkişafı;
- humanizm - şəxsiyyətin və dəyərlərin keyfiyyətinin qəbul olunması;
- demokratizm - uşaqlar və yaşlılar arasında bərabər hüquqlu münasibətlərin qurulması;
- vətəndaşlıq - ictimai-dövlət sistemində öz MƏN-inin dərk olunması;
- tərbiyənin xalq pedaqogikası ənənəsində həyata keçirilməsi;

Ailə ilə real əlaqənin təmin olunması sahəsində əsas yük sinif müəlliminin çiyinə düşür. Bu məqsədlə o, müxtəlif əlaqə formalarından istifadə edir.

Məktəblə ailənin əlaqə formaları		
Fərdi	Qrup	Kollektiv
Ailələrə getmək	Mühazirə	Validəyn
Validəyni	Məsləhət	yığıncaqları
məktəbə dəvət etmək	Sual-cavab gecələri	Təlim-tərbiyə nəticələrinə yekun vurulması
Validəynlərlə yazışmalar	Oxucu konfransları	Validəynlərin pedaqoji maarflənməsi
	Pedaqoji mühazirələr	Şagird işlərindən ibarət sərgilər

		Yaradıcı hesabatlar Perspektivlərin müzakirəsi Validəyn Komitəsi
--	--	---

Bu sahədə əsas rolu ənənəvi maarifləndirmə funksiyası yerinə yetirir, çünki ailələrin, valideynlərin əksəriyyəti pedaqoji məsləhətlərə və peşəkar dəstəyə möhtacdır. O öz təkliflərini pedaqoji lektorıyanın planlarına daxil edir. Bu planda ailə tərbiyəsinin məqsədi, vəzifəsi və metodları, şagirdlərin psixofizioloji xüsusiyyətləri, müxtəlif yaşlı uşaqların tərbiyəsinə yanaşmalar, uşaqların əqli, əxlaqi, fiziki, əmək, estetik, iqtisadi, ekoloji, hüquqi, təsərrüfatçılıq tərbiyəsi, onların sağlamlığının qorunması, sağlam həyat tərzinin təşkili problemləri, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və şüurlu intizam, borc və məsuliyyət tərbiyəsi, ailədə valideynlər və uşaqlar arasında konflikt və böhran halları, onların aradan qaldırılması yolları və s. haqqında məsələlər nəzərdə tutulur.

Validəyn iclaslarında valideynləri yalnız övladlarının müvəffəqiyyəti və davamiyyəti, davranışı, intizam pozğunluqları faktları, təlimdə geri qalma haqqında məlumatlandırmaq deyil, bununla yanaşı, neqativ halların yaranma səbəbləri, onları aradan qaldırmaq yolları və konkret görülməli tədbirlər aydınlaşdırılmalı, müzakirə olunmalıdır. Validəyn iclaslarında müzakirə olunacaq daimi mövzu ailə ilə məktəbin tələblərinin vahidliyinin gözlənilməsi olmalıdır. Validəyn iclaslarını danlaq və töhmətlərə çevirmək, uşaqları və valideynləri aşkar şəkildə günahlandırmaq, hakim rolunda çıxış etmək, qərəzli qərar və "hökm" çıxarmaq olmaz. Müəllim-humanistin hətta ciddi mühakimə aparmağa belə hüququ yoxdur.

Sinif müəllimi - valideyn münasibətləri

Sinif müəlliminin praktik fəaliyyətinin müəyyən hissəsi müntəzəm olaraq şagirdlərin evlərinə gedib, onların həyat və tərbiyə şəraitinin yerində öyrənməyə sərf olunur. Məişət məsələlərindən daha çox ailə tərbiyəsinə diqqət yetirmək lazımdır.

Təcrübəli müəllimə ailədəki atmosfer ailə üzvləri arasındakı münasibət haqqında çox şey söyləyə bilər. Bu zaman aşağıdakı qaydaları gözləmək lazımdır:

- şagirdlərin evinə çağırılmamış getməyin, çalışın ki, ailənin hər hansı bir üzvündən dəvət alın;
- valideynlə söhbətdə müəyyən takta əməl edin, bir qayda olaraq, söhbətə tərif və komplimentlərdən başlayın;
- uşaq barədə şikayəti unudun, problemlər haqqında danışın, onların həlli yollarını göstərin;
- valideynlərlə söhbəti uşağın iştirakı ilə aparın;
- valideynlərə qarşı iddialar irəli sürməyin;
- şagirdin taleyi barədə maraqlı olduğunuzu bildirin;
- məsləhət və tövsiyələri uzun-uzadı verməyin, öz tələblərinizi və ailənin imkanlarını ölçüb-biçin;
- birgə layihələr, təkliflər irəli sürün, birgə işlər barədə razılıq əldə edin;
- lazımsız, boş vədlər verməyin, mürəkkəb vəziyyətlərdə sözünüzün üstündə durun, özünüzü ehtiyatlı, nikbin göstərin.

Təəssüf ki, valideynlərlə qeyri-peşəkar iş, hər şeydən əvvəl, müəllimin və məktəbin nüfuzunu aşağı salır. Şagirdlərin təlimdə yetirməməsinin aradan qaldırılmasında məktəblə ailənin qarşılıqlı fəaliyyəti daimi aktual problemdir. Müşahidələr göstərir ki, bu məsələdə ailə və məktəb müxtəlif cür düşünür. Məktəb belə hesab edir ki, əsas səbəb uşaqların qabiliyyətsizliyi və ailə nəzarətsizliyidir. Ailə hesab edir ki, əsas səbəb məktəbin işinin zəifliyi, uşaqların hövsələsizliyi və uşaqlara kifayət qədər diqqət yetirməməsidir. Problemin birgə müzakirəsi yolu ilə məktəblilərin təlimdə yetirməmələrinin əsas səbəbini müəyyən etmək olar. Bunları başa düşəndən sonra məktəb və ailə öz işini nizamlaya bilər.

Əlbəttə, müəllimin üzləşdiyi bütün vəziyyətləri qabaqcadan düşünmək mümkün deyil. Lakin pedaqoji hazırlığın əsas mənası bundadır ki, baş qaldıran situasiyaların təhlilinin ümumi

metodları, onlardan çıxmağın optimal yolları ilə müəllimləri silahlandırmaq lazımdır.

Beləliklə, uşağın tərbiyəsinə ailənin təsiri bütün digər tərbiyəvi təsirlərdən güclüdür. Burada elə keyfiyyətlər formalaşır ki, yalnız ailədə formalaşa bilər. Buna görə də uğur qazanmaq istəyən pedaqoq öz peşə hazırlığını, vaxtını və gücünü əsirgəmədən valideynləri öz həmfikri və köməkçisi etmək üçün çalışmalıdır. Belə olduqda valideynlər də məktəbə kömək edəçəklər.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Uşaqların tərbiyəsində ailənin rolu nədən ibarətdir?
2. İbtidai siniflərdə uşaqların tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlaqə formaları hansılardır?
3. Uşaqların tərbiyəsində ictimai təşkilatlar nə iş görürlər?
4. İbtidai siniflərdə ailələrlə aparılan fərdi, qrup və kollektiv iş formaları haqqında danışın.
5. Sinif müəllimi ailələrlə hansı istiqamətlərdə iş aparır?
6. Sinif müəlliminin valideynlərlə münasibətləri hansı formalarda həyata keçirilir?

XVII MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ DİAQNOSTİKA VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Plan

1. Məktəbdə nəzarət və diaqnostika
2. Nəzarətin humanistləşdirilməsi
3. İbtidai təhsildə təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi
4. İbtidai siniflərdə qiymətlərin çıxarılması
5. İbtidai təhsildə nailiyyətlərin testləşdirilməsi
6. İbtidai təhsildə müasir qiymətləndirmə növləri və üsulları
7. İbtidai siniflərdə məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydası

Məktəbdə nəzarət və diaqnostika

Təlim və tərbiyənin hər bir mərhələsi başa çatdıqdan sonra bilmək lazımdır: bu mərhələ necə keçdi; hansı nəticələr əldə olundu; proses nə dərəcədə səmərəli oldu; nəyi həll edilmiş hesab etmək olar; nəyi təkrar etmək lazımdır? Bunu aydınlaşdırmaq üçün diaqnostikadan istifadə olunur. Diaqnostika təlim-tərbiyə prosesinin gedişi və nəticələri haqqında informasiya almağın ümumi yoludur. Onun vəzifəsinə proseslərin və nəticələrin təhlili daxildir:

- uşaqların inkişafı (məktəb təliminə hazırlıq, psixi funksiyaların yetişmə tempi, əldə olunmuş irəliləyişlər);
- təlim (təhsillənmənin həcmi və dərinliyi; toplanmış, qazanılmış bilik və bacarıqlardan istifadə qabiliyyəti; təfəkkürün əsas vasitələrinin formalaşması səviyyəsi; yaradıcı fəaliyyətin yollarına yiyələnmək);
- tərbiyə (tərbiyəlilik səviyyəsi, əxlaqi, mənəvi əqidələrin dərinliyi və gücü, mənəvi davranışın formalaşması).

Bugün nə üçün nəzarət əvəzinə diaqnostikadan daha çox söhbət gedir? Nəzarət etməyə, baxmağa səbəb nədir? Bu, ilk növbədə, təlim-tərbiyə prosesinin humanistləşdirilməsi ilə, güc

toplanması ilə əlaqədardır. Əgər avtoritar tərbiyə şəraitində təhlil, nəzarət və qiymətin təhlilinin obyektı şagirddirsə, yeni şəraitdə müəllim və şagirdin birgə əməyi, fəaliyyəti və onların ümumi nəticəsi təhlil olunur.

Yeni yanaşma nəticəni proseslə birlikdə götürür: şagirdin əməyi müəllimin əməyindən ayrılmır; məktəblinin öyrənmə prosesi onun imkanları, qabiliyyəti və meyilləri ilə birlikdə nəzərdən keçirilir; pedaqoqun fəaliyyət prosesi imkanları və şəraitlə birlikdə təhlil olunur. Nəzarət uşaq iradəsini qəbul etmir, onun "istəmirəm" cavabı yoxdur. Nəzarətin köməyi ilə müəyyən edilir ki, üçüncü sinif şagirdi bütün tapşırıqları düzgün yerinə yetirib. Müəllim ona "əla" qiymət verib və tərifləyib. Zahirən belə görünür ki, hər şey öz qaydasında gedir. Amma diaqnostika müəyyən edir ki, şagirdin "əla" qiyməti yaxşı yaddaşın, hafizənin nəticəsidir, əqli fəaliyyətin formalaşdırılması yolu ilə qazanılmış intellektual səviyyənin göstəricisi deyil. Buradan görünür ki, bilik və bacarıqların yoxlanmasında ənənəvi formalara nisbətən geniş yanaşma var. Diaqnostikada müxtəlif metodikalardan istifadə olunur. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarına nəzarətlər onun yoxlanması, qiymətləndirilməsi, hesaba alınmasında ənənəvi metodlarla yanaşı, şagirdlərin təhsillilik və tərbiyəlilik səviyyəsinin testləşdirilməsi tətbiq olunur. Müasir məktəb diaqnostikası şagirdi (sinfi) hərtərəfli tədqiq etməyə imkan verən metod və metodikaların məcmusudur. Ənənəvi nəzarət yalnız nəticələri şərh edir. Diaqnostika isə nəticələri onun əldə olunması yolları ilə bağlı nəzərdən keçirir, meyilləri, maraqları, inkişafın dinamikasını aşkara çıxarır, nəzarət, yoxlama, qiymətləndirmə, statistik göstəricilərin toplanması, onların təhlili məsələlərini də əhatə edir.

Müasir müəllim diaqnostik metodikalara yiyələnmək üçün məktəb diaqnostik xidmətinin yaradılması və təkmilləşdirməsində fəal iştirak etməlidir. Vaxt keçdikcə müəllimlərin əksəriyyəti humanist ideyaları mənimsəyər, məktəb diaqnostikası hər bir şagirdin tərbiyəsi haqqında informasiyaların

toplanması, sistemləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunmasının qarşısında duran ümumi vəzifələri yerinə yetirər.

Deməli, şagirdlərin biliklərinə nəzarət və qiymətlə bağlı həll olunmamış məsələlər çoxdur. Humanist pedaqogikada ön plana diaqnostika çıxır. Diaqnostika təlim-təربiyə prosesinin gedişi və nəticələri haqqında informasiya alınmasının ümumi yoludur. O, əlavə ehtiyatların tapılması, nəticələrin yüksəldilməsinin yeni yolları, lazımi informasiyaların alınması ilə bağlı müəllim və şagirdlərin birgə əməyinin nəticələrini təhlil edir.

Nəzarətin humanistləşdirilməsi

Diaqnostika pedaqoji fəaliyyətə ümumi praktik yanaşma, diaqnozlaşdırma isə bir proses kimi onun tərkib hissəsidir. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarına nəzarət və onun qiymətləndirilməsi diaqnozlaşdırmanı təşkil edən tərkib hissələrdir. Bu, pedaqoji texnologiyanın ənənəvi növüdür. Onlar bu gün də məktəbin inkişafını müşayiət edir.

Nəzarətsiz ötürmək olarmı? Belə bir eksperiment qoyulmuşdur: Üç qrup şagird toplama əməlinə aid test tapşırığı yerinə yetirdi: Uşaqların bir hissəsi işin gedişində tərifləndi, ikinci hissəsi danlandı və məzəmmətləndi, üçüncü hissə qiymətləndirilmədi. Nəticələr göstərdi ki, işin yaxşılaşması imtahan qəbul edən tərəfindən daimi rəğbətəndirmə ilə bağlıdır.

Əgər nəzarət və yoxlama düzgün təşkil edilmişsə kömək edir:

- hər bir şagirdin bilik və bacarıqlarını aşkara çıxarmağa;
- şagirdlərin bilik və bacarıqlarında çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsinə;
- təlim materialının ayrı-ayrı hissələrinin düzgün şərh edilməsinə;
- öyrənilənlərin təkrarı və sistemləşdirilməsinə;
- yeni materialın mənimsənilməsinə hazırlıq səviyyəsinin aşkar olunmasına;

- gərgin işləmək bacarığının formalaşdırılmasına;
- özünənəzarət və özünüyoxlama yollarına yiyələnməyə;
- şagirdlərin məsuliyyətinin stimullaşdırılmasına;
- yarışmaq vərdişinin inkişafına.

Məktəb həyatının demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi təkcə bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi və nəzarəti deyil, həm də qiymətin köməyi ilə köhnəlmiş formalardan imtina etməyi tələb edir. Təlim əməyinin stimullaşdırmasının yeni yollarının axtarışı yeni yanaşmalar irəli sürür. Nəzarətə verilən tələblər: obyektivlik, fərdilik, müntəzəmlik, aşkarlıq, yoxlamanın hərtərəfliliyi, diferensiallaşdırma, forma müxtəlifliyi, etiklik. Müasir ibtidai məktəbdə nəzarətin çoxlu sayda növləri, metod və formaları tətbiq olunur:

- şagirdlərin işi üzərində nəzarət;
- şifahi fərdi sorğu;
- frontal sorğu;
- qrup sorğusu;
- yazılı nəzarət;
- kombinə edilmiş sorğu;
- test nəzarəti;
- praktik nəzarət;
- özünənəzarət.

Prosesin gedişi və nəticələri haqqında daha ətraflı təsəvvür yaratmaq üçün, bunlar imkandan asılı olaraq, birləşdirilir və kompleks həyata keçirilir.

Yekun olaraq demək olar ki, avtoritar və humanist nəzarət müxtəlif məqsədlərlə və üsullarla aparılır. Ümumi yanaşmalar və konkret vasitələrlə bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənir.

İbtidai təhsildə təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Məktəblilərin müvəffəqiyyətinə nəzarət edilməsi ilə bağlı məsələləri nəzərdən keçirək. "Qiymət", "nəzarət", "yoxlama", "hesaba alma" anlayışlarının müasir nəzəriyyəsi bütün mü-

təxəssislər tərəfindən eyni cür qəbul olunmur. Ümumi anlayış kimi çıxış edən "nəzarət" bilik və bacarıqların aşkara çıxarılması, ölçülməsi, qiymətləndirilməsini ifadə edir. Aşkara çıxarma və ölçmə yoxlama adlanır. Bu, nəzarətin əsas tərkib hissəsidir ki, onun əsas didaktik funksiyası müəllimə təlim materialının öyrənilməsi dərəcəsi haqqında məlumat verir. Nəzarətin ümumi funksiyaşınaya daxildir: xüsusiləşmiş nəzarət; təlim; tərbiyə, inkişafı stimullaşdırma. Yoxlamanın məqsədi şagirdlərin təhsillilik səviyyəsini və keyfiyyətini deyil, həm də tədris yükünün həcmi müəyyən etməkdir. Nəzarət yoxlamadan əlavə özündə qiymətləndirmə (proses kimi) və yoxlamanın qiymətini (nəticə kimi) əhatə edir. Müvəffəqiyyət cədvəllərində, sinif jurnallarında, göstəricilər bazasında (bankında) və s. sənədlər də qiymətləndirmə kimi qeyd olunur.

Qiymətləndirmənin məqsədi təlimin səviyyəsini müəyyən etməklə kifayətlənmir. Qiymətləndirmə pedaqoqun ixtiyarında olan yeganə imkandır ki, öyrənməni stimullaşdırma, şəxsiyyətə təsir edən müsbət motivasiya hesab edir.

Diaqnozlaşdırma və nəzarətlənmənin əsas prinsipləri sırasında obyektivlik, sistemətlilik və əyanilik mühüm yer tutur. Obyektivlik diaqnostik testlərin (tapşırıq, sual) elmi əsaslarla tətbiqini ifadə edir. Pedaqoqun bütün uşaqlara mehriban münasibət bəsləməsi, onların bilik və bacarıqlarını dəqiq, uyğun şəkildə müəyyən olunmuş qiymət normalarını nəzərə almaqla qiymətləndirməsini tələb edir.

Sistemətlilik prinsipinin mahiyyəti budur ki, diaqnostik nəzarət zəruri hallarda pedaqoji prosesin bütün mərhələlərində biliklərin ibtidai qavrayışından praktik tətbiqinə qədər aparılsın. Bunun üçün bütün uşaqlar məktəbdə olduğu bütün müddət ərzində müntəzəm diaqnostikaya cəlb olunur. Əyanilik prinsipi özünü onda göstərir ki, bütün şagirdlər müəyyən olunmuş vahid kriteriyalar üzrə açıq sınaqlardan keçirilirlər.

Diaqnozlaşdırmaq, nəzarət etmək, şagirdlərin bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək onların öyrənilməsi ardıcılığına

uyğun məntiqi ardıcılıqla aparılır. Belə yoxlama sistemində ilk halqa uşaqların bilik və bacarıqlarının səviyyəsinin ilkin təhlilidir. O, dərs ilinin əvvəlində uşaqların birinci sinifdə məktəb təliminə hazırlığını yoxlamaq məqsədilə keçirilir. Bu cür yoxlamalar şagirdlərin bilikləri və bacarıqlarındakı kəsirləri müəyyən etmək və aradan qaldırmaq məqsədilə aparılır. İkinci hal cari yoxlamadır, hər bir mövzunun mənimsənilməsi prosesində aparılır. Onun funksiyası öyrədici olmasıdır.

Üçüncü halda təlim materialının məzmunundan, mürəkkəbliyindən, uşaqların yaş və hazırlıq səviyyəsindən, təlimin məqsədindən, konkret şəraitdən asılı olaraq, müxtəlif metod və formaların tətbiqini yoxlamağa xidmət edir. Dördüncü halqa bilik və bacarıqların ayrı-ayrı bölmələr və mühüm mövzular üzrə dövrü yoxlanmasıdır. Onun əsas funksiyası sistemləşdirmək və ümumiləşdirməkdir. Beşinci halqa didaktik prosesin bütün mərhələlərində qazanılmış bilik və bacarıqların yekun yoxlanması və hesaba alınmasıdır.

Nəzarətin əsas formalarından biri kompleks yoxlamadır. Onun əsas funksiyası fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinin keyfiyyətini diaqnozlaşdırmaqdır. Onun praktik ölçüsü, hər şeydən əvvəl, şagirdlərin prosesləri, hadisələri aydınlaşdırmaq qabiliyyətini yoxlamaqdır. Belə yoxlamalar nisbətən az aparılır. Məktəb təcrübəsində nəzarətin digər növləri də tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyə işində qiymətləndirmənin böyük əhəmiyyəti vardır. Bugünkü müəllim başa düşür ki, məktəbin əsas vəzifəsi insanlığı öyrətməkdir. İnsanları həyata biliklərin səviyyəsi hazırlamır. Uşaq o zaman həyata hazır olur ki, o bu həyata qəzəbli deyil, özünün ikinci olduğunu hiss etmir, onun üzərində məktəb alçaltmalarının ağır yükü durmur. Müəllim uşağın inkişafı haqqında, idarə edən isə bu inkişaf haqqında necə hesabat verəcəyini düşünür. Müəllim görür ki, uşaq özünün fərdi ssenarisi üzrə inkişaf edir; idarəçi isə arzu edir ki, bütün ssenarilər eyni vahid məzmununda olsun.

Beləliklə, müəllimin səlahiyyətində, sərəncamında qiymətləndirmə imkanı var. Qiymətləndirmə çox zərif, çoxməqsədli, lakin bəzi hallarda obyektiv olmayan alətdir. Məktəbdə həyata keçirilən hər şeyi nəzarət və qiymət müəyyən edir. Bu sahədə tövsiyə və məsləhətlərin çoxluğuna baxmayaraq, təlimin, tərbiyənin, inkişafın qiymətləndirilməsinə münasibət, yanaşma problem olaraq qalır.

İbtidai siniflərdə qiymətlərin çıxarılması

Qiymətləndirmənin prinsiplərində olduğu kimi, qiymətləndirmə vasitələrinin seçilməsi və qiymətlərin çıxarılmasında da müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Müxtəlif ölkələrin məktəblərində müxtəlif şkala – yüz, iyirmi, on iki, on, iki ballıq şkala tətbiq olunur. Bizim ümumtəhsil müəssisələrində beş ballıq sistem müəyyən edilmişdir. Bir neçə il bundan əvvəl ölkəmizin bəzi rayonlarında 9 ballıq qiymətləndirmə tətbiq olunmuşdur. Nəticəsi yaxşı olmadığına görə onun tətbiqi dayandırılmışdır.

Bilik və bacarıqlara nəzarət edərkən və qiymətlər çıxarkən müəllim əməl etməlidir:

- diaqnostikasız, təhlilsiz, nəzarətsiz qiymətləndirmədən təlim-tərbiyə prosesinin effektiv inkişafı mümkün deyil;
- nəzarətmənin və qiymətləndirmənin zahirə formasından narahat olmaqdan daha çox nəzarətin, qiymətləndirmənin, qiymətlərin çıxarılmasının humanistləşdirilməsi, onların şagirdlər tərəfindən qavraması və başa düşülməsi üçün yollar, vasitələr axtarır tapmaq;
- yoxlama və nəzarətin təlim-tərbiyə prosesində sistematik aparılmasına nail olmaq;
- qiymətin düzgün çıxarılmasının şagirdlərin başa düşməsinə nail olmaq;
- qiymətlərin çıxarılmasına məsuliyyətlə yanaşmaq: mənim səmərənləri müsbət qiymətləndirməmək, xırdaqlara getməmək;

• yalnız nəticələri deyil, əmək prosesinin özünü (iş necə yerinə yetirildi, fəaliyyətin səmərəlilik əlamətləri, şagirdin idraki müstəqilliyinin səviyyəsini) qiymətləndirmək;

• şagirdlərin əməyinə hörmətlə yanaşmaq, hər kəsin əməyinə görə düzgün qiymətləndirmək;

• sualın aydınlaşmasına (“evə nə tapşırıq verilmişdi”, “keçən dərs nəyi öyrənmişik” və s) vaxt itirməmək;

• bilik və bacarıqların yoxlanması zamanı müsbət emosional şərait, əhval-ruhiyyə yaratmaq;

• sualları elə vermək lazımdır ki, onlar düşünməyə və yaradıcı cavablar axtarmağa sövq etsin;

• fasilə vermək və şagirdlərə düşünmək üçün vaxt vermək;

• şagirdlərin cavablarını diqqətlə dinləmək, uşaqları tərifli sözlərlə, jestlərlə, mimika ilə dəstəkləmək;

• cavabı sona qədər dinləmək, kəsir və nöqsanları sonra bildirmək;

• şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini (lənqliyi, temperamenti, nitq qüsurlarını və s.) nəzərə almaq;

• fərdi tapşırıq və suallar təklif etmək;

• şagirdləri digər şagirdlərin bilik, bacarıqlarını, tapşırıqları, yazı işlərini yoxlamağa cəlb etmək;

• şagirdləri özünə nəzarət texnikasına öyrətmək;

• şagirdin cavabını təhlil etmək, onun şəxsiyyətini tənqid etməmək;

• obyektiv qiymət vermək, stimulyatmaq üçün qiyməti cüzi artırmaq və s.

İbtidai siniflərdə qiymət məsələsində informasiya vasitələrinin tətbiqi ilə bağlı yeni fikirlər yaranır:

1) Adi qiymətləndirmə əvəzinə daimi aparılan müşahidə monitorinqlərin tətbiqi. Ölkəmizdə on ildən artıqdır ki, məktəblilərin müvəffəqiyyəti üzərində nəzarəti monitorinq əvəz etməyə başlamışdır. “Monitorinq aparmaq” ideyası oradan irəli gəlmişdir ki, ibtidai sinif müəllimlərinin bir hissəsi şagirdlərin illik qiymətlərini azaltmağa meyillidir. Onlar məsuliyyət

yükü altında təhsilin keyfiyyətinə cavabdehirlər və bunun qorxusundan öz tələblərini yüksək həddə çatdırırlar.

2) Təhsil sahəsində inkişaf etmiş ölkələrdə qiymətləndirmə sistemi fərqlidir. İbtidai siniflər üzrə qiymətləndirmədə bal sistemi tətbiq olunmur. Ölkəmizdə də ümumi təhsil məktəblərinin birinci siniflərində qiymətləndirmə bal sistemi ilə aparılır. Lakin bu məsələdə problemlər özünü göstərir. Bu ideyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, uşaqların təlim nailiyyətlərinə nəzarət konkret qiymət verilmədən həyata keçirilsin. Əlbəttə, bunun bütöv ibtidai təhsildə tətbiq etmək vaxtı çatmış məsələdir.

3) İbtidai təhsilin sonunda məzunlar üçün buraxılış imtahanlarının tətbiqi. Bu, bir çox xroniki məsələlərin həllinə kömək edir. Bir sıra mütəxəssislər hesab edirlər ki, kiçik məktəbliləri testlə işləməyə düzgün öyrətmək (alısdırmaq) onları onbirinci siniflərə dartmaqdan yaxşıdır.

Beləliklə, qiymətlərin çıxarılması yalnız bilik tələb etmir, həm də ustalıq tələb edir. Yetişməkdə olan insanın həyatında qiymət mühüm hadisədir. Qiymət insanın özünə münasibətini tənzim edir. O, sinifdə nüfuzun artmasına xidmət edir. Buna görə də müəllim təlim-tərbiyənin məzmununun elementlərinin qiymətləndirilməsi məsələsində daha diqqətli olmalıdır. Birinci sinifdə, ümumiyyətlə, qiymətə əl atmaq lazım deyil. Oyunlara meyil etmək lazımdır: onda uşaqlar başqalarının arasında öz yerini tutar, özləri özlərinə qiymət verirlər.

İbtidai təhsildə nailiyyətlərin testləşdirilməsi

Testləşdirmə idarəetmənin daha obyektiv metodlarından biridir. O, son zamanlar bütün ümumi təhsil sistemində, o cümlədən ibtidai təhsildə tətbiq olunur. "Test" sözü ingilis dilindən tərcümədə "sınaq", "yoxlama" mənasını bildirir. Təhsillilik testi təlimin məzmununun mənimsənilməsi səviyyəsini müəyyən etməyə yönəlmiş çalışmaların (tapşırıqların) məcmu-

sudur. İndi hamı onları nailiyyət testi adlandırır, çünki onlar həqiqətən göstətilirlər ki, şagird təhsildə, təlimdə və tərbiyədə nəyə nail olmuşdur.

İbtidai siniflərdə düzgün tərtib olunmuş testlər bir sıra tələblərə cavab verməlidir: qısamüddətli olmalı - çox vaxt sərf etməyi tələb etməməlidir; birmənalı olmalı-test tapşırıqlarının özbaşına tətbiqinə yol verilməməlidir; düzgün olmalı - çoxmənalı cavabların formalaşdırılması imkanlarına yol verilməməlidir; nisbətən qısa, yığcam cavablı olmalıdır; testin icrası üzrə yekun qiymətlərin çıxarılması imkanlarını təmin etməlidir; əlverişli olmalı-nəticələrin cəld riyazi hesablanması üçün yararlı olmalıdır; standart olmalı - şagirdlərin bütün nailiyyətlərindən geniş istifadə olunması və ölçülməsi üçün yararlı olmalıdır.

Məktəb testləri şəxsiyyətin inkişafı və formalaşdırılmasının müxtəlif cəhətlərini diaqnozlaşdırmaq üçün pedaqoji və psixoloji sınaqların müxtəlif növlərindən biridir. Əgər onların təsnifatının əsasına insani keyfiyyətlərin inkişafı və formalaşdırılması qoyulsa, testlərdən aşağıdakı nəticələr alınar:

- 1) Ümumi əqli qabiliyyətlər, əqli inkişaf;
- 2) Xüsusi qabiliyyətlər;
- 3) Təhsillilik, müvəffəqiyyət, tərbiyəlilik, nailiyyətlər;
- 4) Ayrı-ayrı keyfiyyətlərin (yaddaş, təfəkkür, xarakter və s.) müəyyən olunması;
- 5) Tərbiyəlilik səviyyəsini (ümumbəşəri, mənəvi, sosial və s. keyfiyyətlər) müəyyən etmək;

Testlərin tətbiqi onların birləşdirilməsi şərti ilə daha effektiv olur və inamlı, etibarlı nəticələri təmin edir. Buna görə də test tapşırıqları həmişə kompleks olur. Məktəblilərin inkişafı səviyyəsinin yalnız təhsillilik testlərinin tətbiqi əsasında alındığı barədə ümumi nəticə çıxarmaq ciddi və bağışlanılmaz səhv olardı. Bu gün ibtidai siniflər üçün test topluları nəşr olunmuşdur. Bununla yanaşı, müəllimlər özləri də testlər hazırlayırlar və tətbiq edirlər. Bu zaman əsas qaydalar gözlənilməlidir

• yalnız düzgün cavabları daxil etmək, şagirdlər tərəfindən testlərin icrası zamanı əsaslandırılı bilməyən cavablardan çəkinmək;

• düzgün cavabları bütün təklif olunan cavablar arasında müxtəlif ardıcılıqda yerləşdirmək;

• suallar dərslərdə verilən sualları təkrar etməməlidir;

• suallar “tələ” xarakterində olmamalıdır.

Nailiyyət testləri (təhsillilik və tərbiyəlilik) pedaqoji prosesin bütün mərhələlərində tətbiq olunur. Müəllim onun köməyi ilə ilkin, cari, tematik və yekun nəzarəti səmərəli apara bilər.

İlkin nəzarət mövzusunun, bölmənin, kursun öyrənilməsi əvvəlki mərhələlərdə mənimsəmənin dərəcəsi ilə əslidir. Əgər müəllimdə bu məlumat yoxdursa, o təlimi davam etdirmək imkanından məhrumdur. Müəllim lazım olan məlumatı ilkin testi tətbiq edərək alır. Bu da biliklərdəki “kəsirləri” təyin edə bilir. Həmin yolla əldə olunmuş səviyyəni və “inkışafı” müəyyən edir.

Cari nəzarət didaktik prosesin gedişini diaqnozlaşdırmaq üçün aparılır və ayrı-ayrı mərhələlərdə əldə olunmuş nəticələr nəzərdə tutulanlarla müqayisə olunur. O, təlim əməyini stimullaşdırır, materialın mənimsənilməsində olan kəsirləri, şifahi sorğu aparmaqla, vaxtında aradan qaldırmağa kömək edir. Cari nəzarət üçün sualların miqdarı 5-6 olmaqla, hər 2-3 dərstdən bir 5-8 dəqiqə ərzində keçirilir. İş başa çatandan sonra nəticələr və yol verilmiş nöqsanlar təhlil olunur, aradan qaldırılması yolları müəyyən edilir.

İbtidai siniflərdə cavablar haqqında fərdi məlumatların verilməsi üçün müxtəlif spesifik üsullardan və vasitələrdən istifadə olunur: signal kartochkalari, planşet, informasiya xətti, dayaq signallarından istifadə, cüt və qrup cavabları, proqramlaşdırılmış nəzarət və s.

Tematik nəzarət gərgin əmək tələb edir. Söhbət ayrı-ayrı elementlərin mənimsənilməsindən getmir, bu elementləri

birləşdirən sistemin başa düşülməsindən gedir. Bunun üçün mövzunun ayrı-ayrı anlayışlarını birləşdirən məsələlər (suallar) üzrə kompleks tapşırıqlar mühüm rol oynayır. Mövzu üzrə test nəzarəti üçün pedaqoji xidmət orqanları tərəfindən hazırlanmış testlərdən istifadə edilir.

Yekun nəzarət yarım illərin və dərslərin sonunda yekun təkrarların və böyük summativlərin aparılması zamanı həyata keçirilir. Məktəb təcrübəsində testlərin müxtəlif variantlarından istifadə olunur. Əsas tələb budur ki, onlar dövlət təhsil standartlarına uyğun olmalıdır. Hazırda ibtidai siniflərdə yekun nəzarət məqsədilə summativ (kiçik və böyük) qiymətləndirmədən istifadə olunur. Bunlar uşaqların gücünə müvafiq olmalı, onların mürəkkəbliyi və həcmi tədris ili ərzində keçirilən normaları aşmamalıdır.

Hazırda dərslərdə testlərin köməyi ilə qısamüddətli sorğuların keçirilməsi, demək olar ki, əksər məktəblərdə tətbiq olunur. Onun üstünlüyü bundadır ki, bütün sinif eyni zamanda işləyir və bir neçə dəqiqə ərzində vəziyyəti aşkara çıxarır. Belə sorğular şagirdləri hər bir dərslə hazır gəlməyə, sistemə işləməyə, təlimə şüurlu münasibət bəsləməyə yönəldir.

Təlim nəticələrinə nəzarət		
Funksiyaları	Növləri	Məlumatvermə
Nəzarətedici	İlkin	Yazılı
Təliməddici	Cari	Şifahi
Tərbiyəddici	Tematik	Birbaşa
	Yekun	Kodlaşdırılmış

Nəticə olaraq qeyd edək ki, ibtidai təhsilin təcrübəsində nailiyyətlərin testi metodu geniş yayılmışdır. Ölkədə təhsilin inkışafı bu istiqamətdə gətirdiyi təqdirdə uşaq bağçasından başlayaraq bütün uşaqlar sistemə testləmə ilə əhatə olunaçaqlar. İbtidai siniflər üzrə test topluları nəşr olunur. Bu kon-

tekstdə bir sıra sualları pedaqoji tələblərə əsaslanaraq müəllimlər özləri hazırlayırlar.

İbtidai təhsildə müasir qiymətləndirmə növləri və üsulları

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 13 yanvar 2009-cu il tarixli 9 №-li qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində qiymətləndirmə Konsepsiyası"nı təsdiq etmişdir. Qərarda qiymətləndirmə səviyyələri (məktəbdaxili, milli, beynəlxalq) və növləri (diaqnostik, formativ və summativ) müəyyən edilmişdir. İbtidai sinif şagirdlərinin nailiyyətlərini qiymətləndirməyin təşkili və prinsipləri, növləri, qaydaları, standartları vasitələrinin hazırlanması və s. məsələləri "Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları"nda ifadə olunmuşdur. Sənəddə nəzərə çatdırılır ki, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq, bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir. Bu baxımdan sinif müəllimi dərstdə tədris vahidi üzrə problemin qoyulmasından tutmuş biliyin tətbiqinə qədər şagird nailiyyətini diqqətlə müşahidə etməlidir, ona nail olmalıdır ki, qiymətləndirmə tam və ətraflı olsun.

Müasir təlimin əsas məqsədi şagirdin fəaliyyətini stimullaşdırmaq, inkişafını təmin etmək, təlim prosesində ona bələdçilik etməkdir. Buna görə qiymətləndirmədən irəliləyişlərə xidmət edən, onun kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini ölçən və proqnozlaşdıran müsbət təsir vasitəsi kimi istifadə edilməlidir.

Məktəb hər bir uşağa həyatın ən əsas tələbatı olan özünü tam mənada şəxsiyyət kimi hiss etmək istəyini gerçəkləşdirmək üçün yol açmalıdır. Bütün uşaqların müvəffəqiyyətlə oxuya bilməsi və öz imkanlarını aşkara çıxarması üçün müəllim və tədris prosesinin başqa iştirakçıları tərəfindən nailiyyətlərə həvəsləndirən dayağın olması, onların xeyirxahlığının, uşağın uğurunda şəxsən maraqlı olmasının əhəmiyyəti az deyildir.

Qiymətləndirmə, ilk növbədə, uşaqda müsbət emosiyalar yaratmalıdır. Fəal (interaktiv) təlimdə müəllim ən çox şagirdin səhvlərini deyil, nailiyyətlərini vurğulamalı, cəzadan çox dəstək verməyə arxalanmalıdır. Qiymətləndirmə "Səhv cavablar olmur, sadəcə, onlar müxtəlif olur" prinsipi əsasında qurulur. Çox vacibdir ki, müəllim səhv cavaba "Sən düz demirsən" əvəzinə, "Bir daha fikirləş", "Bu maraqlı fikirdir, lakin sualımız başqadır" kimi əks-əlaqə yaratsın. Cəzalandırmağa gəldikdə isə, müəllim çalışmalıdır ki, aqressiv cəzanın əvəzinə şagirdə həm özünün, həm də sinfin münasibətini çatdırsın və bununla onda müsbət münasibət qazanmaq ehtiyacını canlandırınsın.

Fəal (interaktiv) təlimdə şagirdin nailiyyətlərinin qiymətləndirmə obyektləri sırasına daha biri də, şagirdin şəxsi keyfiyyətləri əlavə olunur. Ənənəvi olaraq şagirdlərin təlim nəticələrini müəyyən edən şəxsi keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sistemi mövcud deyildir. Daha təəccüblüsü budur ki, təlimin məqsədlərini əks etdirən ənənəvi sənədlərin hamısında şəxsiyyətin təlim və tərbiyə prosesində formalaşmalı olan müxtəlif keyfiyyətləri haqqında danışılır. Ola bilsin bu onunla əlaqədardır ki, şəxsi keyfiyyətlərin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi, praktiki olaraq həyata keçirilməsi çətin olan bir məsələdir. Buna baxmayaraq bilik, bacarıq və vərdislərlə yanaşı, şəxsi keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinin də nəzərə alınması təlim prosesinin yekunları haqqında tam təsəvvür yaratmağa imkan verə bilər. Fəal (interaktiv) təlimdə bu istiqamətdə müəyyən irəliləyişlər vardır. Qiymətləndirmə və refleksiya dərslərin müxtəlif mərhələlərinə daxil edilə bilər, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurlu keçməsinə kömək edir. Birinci sinifdə qiymətləndirmənin şagirdlərin tədqiqat işinin başa çatdıqdan dərhal sonra keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Şagirdlərin işinin effektivlik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə qiymətləndirilə bilər və müxtəlif metodlarla, müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər.

I. Qiymətləndirmə üsulları

Məlumdur ki, birinci sinifdə qiymətləndirmə "kəmiyyət" üsulları ilə aparılır. Birinci sinifdə müəllimin qiymətləndirməsi, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünə-nəzarətin inkişafına təsir edən amil kimi çıxış edir. Bunun üçün təlim prosesində "keyfiyyətə qiymətləndirmə" üsullarından istifadə olunur:

1. Yazılı işlərdə və yoxlamalarda konstruktiv qeydlər.
2. "Portfolio" sistemi. "Portfolio" sistemi ibtidai məktəbdə ən səmərəli qiymətləndirmə mexanizmi kimi sayıla bilər. "Portfolio" hər şagirdin xüsusi dosyesidir ki, burada şagirdə aid olan və aşağıda adları çəkilənlərlə birlikdə bütün məlumat və sənədlər qeydə alınır:
 - cari qiymətlər;
 - şagirdin dərş fəaliyyəti, onun əhval-ruhiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşıdları və yaşlılarla münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;
 - meydana çıxan problemlərin təsviri və onların təhlili;
 - müəllimin bu şagirdə yanaşmaya düzəlişlərin edilməsi haqqında, onun təlimin fərdiləşdirilməsi istiqamətləri haqqında qeydləri və proqnozları;
 - valideynlərin gəlib-getmələrinin qeydiyyatı, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti haqqında qeydləri;
 - psixoloqların psixoloji tədqiqatın nəticələri əsasında rəyi.

Bununla şagirdin müəyyən dövr ərzində işləri toplanır və sonra onun nəticələrinin müəyyən edilməsi, həm nailiyyətlərin, həm də problemlərin keyfiyyətə təhlili aparılır.

Bundan sonra şagirdin inkişafının fərdi proqramı tərtib olunur.

3. Verbal (sözlə) qiymətləndirmə. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, qiymətləndirmənin ən mühüm üsullarından biri sözdür: o,

müəllimin psixoloji dayağını, təqdirini və tənbehini ifadə edə bilər. Şagirdin ancaq bilik, bacarıq və vərdişlərinin deyil, onun şəxsi keyfiyyətlərinin də sözlə (tərif və iradlarla, məsləhət və təkliflərlə) qiymətləndirilməsi mümkündür. Bu üsuldən əsasən ibtidai siniflərdə istifadə olunur, lakin bu yanaşmanın orta məktəbdə tətbiqi də realdır və məqsədəuyğundur. Verbal qiymətləndirmənin rolunun artması və eyni zamanda kəmiyyət qiymətinin əhəmiyyətdən düşməsi qiymətləndirmə prosesinin ən yaxşı göstəricisi kimi sayıla bilər.

4. Rənglərlə qiymətləndirmə.
5. Şəkillərlə qiymətləndirmə.
6. Emosional münasibət yolu ilə qiymətləndirmə.
7. Meyar cədvəli əsasında qiymətləndirmə.

II. Qarşılıqlı qiymətləndirmə və özünüqiymətləndirmə üsulları

Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini yaratmaq üçün bütün sinif və müəllimin iştirakı ilə qiymətin şagirdin özü tərəfindən qoyulmasını və eləcə də şagirdlərin bir-birinin işinə qiymət qoymasını tətbiq etmək olar. Bununla yarış həvəsinin oyadılması, təbii nailiyyət tələbatının (yəni daha yüksək bilik zirvələrinə qalxma istəyi) formalaşması mümkün olur. Nəticədə təlimə müsbət motivasiyanın yaradılması müşahidə olunur. "Keyfiyyətə qiymətləndirmə" nin uyğun, çevik və fərqləndirici meyarlarının işlənilib hazırlanması və meyar cədvəli vasitəsilə istifadəsi, şagirdin nailiyyətlərinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsinin adekvat meyarları prosesində şəffaflıq və aşkarlıq prinsipinin aşağıdakı kimi gözlənilməsidir:

- Şagirdlərin müəllimin istifadə etdiyi qiymətləndirmə meyarları ilə tanışlığı;

- Qiymətləndirmə prosesinin aşkarlığı: bu zaman müəllim qiymət verərkən onu əsaslandırır;

- Qarşılıqlı qiymətləndirmə və özünüqiymətləndirmə prosedurlarından istifadə edilməsi.

III. Qrup işinin qiymətləndirilməsi

Fəal (interaktiv) təlimdə müəllimləri daha çox maraqlandıran məsələlərdən biri qrup işinin qiymətləndirilməsidir. Qrup işinin qiymətləndirilməsi meyar əsasında və müxtəlif vasitələrlə (qrafik, cədvəl, simvol, söz və s. üsullarla) müəllim tərəfindən şagirdlərin qarşılıqlı və qruplararası qiymətləndirmə şəklində keçirilə bilər.

1. Qrafik. Lövhədə qrafik çəkilir: şkalalar, qiymətlər və qrupların nömrələrini əks etdirir. Qrupun nailiyyətlərindən asılı olaraq, qrafikdəki xətt ya qalxa, ya da enə bilər.

2. Meyar cədvəli. Cədvəlin sətirlərində qrupun nömrələri və sütunlarında qiymətləndirmə meyarları qeyd edilir. Qiymətləndirmə zamanı müəllim hər qrupun qarşısında meyarla müvafiq olaraq "+" və ya "-" işarələri ilə qrupun nailiyyətlərini qeyd edir. Yekunda ümumi bal hesablanır.

3. Qrupdaxili qiymətləndirmə. Qrupun hər bir nümayəndəsinə qrup şagirdlərinin adları və qiymətləndirmə meyarları qeyd edilmiş cədvəl paylanılır. Hər nümayəndə həm özünü, həm də yoldaşlarını meyarlar əsasında "+" və ya "-" işarələri ilə (və ya rəqəmlərlə) qiymətləndirir.

Məsələn:

Qrup	Vaxt	Məzmununa görə dolğun məlumat	İntizam	Tərtibat	Bədiilik	Orijinal fikir	Əməkdaşlıq	Özünə qiymət vermək	Yekun
I	5	5	4	5					
II	4	4	5	4					
III	4	4	5	4					
IV	4	4		5					

Tərtibatda - klaster, şəkil, Venn diaqramını yaxşı işləyənlərə rəsmə görə qiymət verilir.

Bədiilikdə - əlavə şeir, atalar sözü və yaxud mahnı oxudulursa, yüksək qiymətləndirilir.

Orijinalda - elə bir fikir söylənilir ki, mətnə yoxdur, amma bu fikir qiymətləndirilir.

Boş damaya - müəllim hər hansı bir mövzu yazı bilər.

Əməkdaşlıq - qrupda hamı işləyir, işləməyənlə isə aşağı qiymət yazılır.

İbtidai siniflərdə məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydaları

Şagird nailiyyətlərinin monitorinqi diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi) və summativ (kiçik, böyük, yekun qiymətləndirmə) qiymətləndirmə formalarında aparılır. Qiymətləndirmənin bu 3 növündən hər biri digərinə xidmət edir, bir-birini tamamlayır və hər 3 növ öz mahiyyətinə uyğun olaraq şagirdlərin bilik və bacarıqlarının standartlarına əsasən ölçülür.

I. Diaqnostik qiymətləndirmə: Hər bir müəllim keyfiyyətli dərse yiyələnmək üçün başlanğıcda özünə "Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsi necədir?", "Şagirdlər tədris edilmiş materialı necə mənimsəyiblər?", "Əldə olunmuş bilikləri tətbiq edə bilirlərmə?", "Şagirdlərin dərsi yaxşı mənimsəmələri üçün hansı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir?" və s. kimi suallara cavab verməlidir. Məhz bu suallara cavab tapmaq üçün müəllim şagirdlərin müvafiq hallarda qrup və ya sinfin hazırkı vəziyyətinə qiymət verməli, yəni diaqnoz qoymalıdır. Buna görə də müxtəlif üsullardan istifadə olunmalıdır: müsahibə (şifahi yolla), tapşırıq vermə (çalışmalar), valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq üsulları və s. Diaqnostik qiymətləndirmənin aparılma formaları siniflərə uyğun olaraq dəyişir. Məsələn, ilk dəfə məktəbə qadam qoyan

şagirdlə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə digərindən fərqlənir. Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, müəllimin şəxsi dəftərində qeyd olunur, nəticələr barədə valideynlərə, sinif rəhbəri və digər fənn müəllimlərinə məlumat verilir.

II. Formativ qiymətləndirmə: Bu qiymətləndirmə növü şagirdlərin qəbul edilmiş standartların reallaşmasına yönəlmiş irəliləmələrini və geriləmələrini izləmək, bu proses zamanı qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsil alanı istiqamətləndirmək məqsədi ilə aparılır. Yeni və ənənəvi qiymətləndirmə arasında fərq gündəlik rəqəmli qiymətlərin yazılması və şagirdlərin təlim fəaliyyətinin daim izlənməsidir. Bu izləmələr şagirdlərin təlim nəticələrinə nail olması və nəticədə summativ qiymətləndirmədə nailiyyət qazanmasına kömək məqsədi ilə aparılır. Məhz formativ qiymətləndirmə sayəsində şagirdlər gündəlik təlim fəaliyyəti ərzində rəqəmli qiymətlər almaq üçün deyil, yaxşı nəticələr göstərmək üçün çalışırlar. Bu qiymətləndirmədə istifadə olunan əlverişli üsul və vasitələr aşağıdakılardır: müşahidə, müsahibə və ya sorğu, şifahi sual-cavab, oxu, yazı, rollu oyunlar, testlər, tədqiqat. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri sinif jurnalında qeyd olunmur. Formativ qiymətləndirmə iki növdə olur: hollistik (sürətli); analitik (uzunmüddətli). Müəllimin şəxsi qeyd dəftərində, şagird qovluğunda (portfolio) toplanır. Portfolio dərs ili ərzində məktəbdə saxlanılır və ilin sonunda şagirdlərə təhvil verilir.

III. Summativ qiymətləndirmə: Summativ qiymətləndirmə bir neçə yerə bölünür:

Kiçik summativ qiymətləndirmə (s.), böyük summativ qiymətləndirmə (S.) və yekun qiymətləndirmə. Kiçik summativ qiymətləndirmə bəhs və bölmələrin sonunda müəllim tərəfindən aparılır. Müəllim 6 həftədən sonra şagirdlərin biliyini yoxlayaraq jurnalda qeyd edir. Birinci yarımilin sonunda isə böyük summativ qiymətləndirmə məktəb rəhbərliyinin iştirakı ilə sinif (fənn) müəllimi tərəfindən aparılır. Sonrakı yarımildə

də bu kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə mərhələləri təkrarən aparılır. Kiçik və böyük summativlərin qiymətləri sinif jurnalında qeyd olunur və şagirdin qiymət kitabçasında yazılır. Nəhayət, tədris ilinin sonunda bütün il boyu alınan qiymətlər hesablanır, nəticələr çıxarılır və qiymətlər jurnalına yazılır.

Qiymətləndirmə standartları - məzmun standartlarının hansı səviyyədə reallaşdığını yoxlamaqla baş vermiş dəyişikliklərin dərəcəsini müəyyən edir.

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması, qiymətləndirmə formaları, qaydaları və normaları hər bir fənnin tədrisi metodikalarına aid ədəbiyyatlarda konkret və müfəssəl şərh olunduğuna görə bu dərslərdə onun ümumi əsaslarından bəhs olundu. Beləliklə, şagirdlərin tədris fəaliyyətinə nəzarət və qiymətləndirmə bütün növ dərslərdə, dərsin hər bir mərhələsində həyata keçirilir ki, müəllim hər şeyi görür, hər şeydən xəbər tutur. Buna görə də hər işi səliqəli, düzgün, keyfiyyətli və öz vaxtında icra etmək lazımdır. Sinif müəlliminin təlimdə mənimsəməyə nəzarət vəzifəsi əhatə dairəsinə görə fənn müəllimlərinin nəzarət vəzifəsindən xeyli geniş və məsuliyyətlidir. Bunları hazırda ibtidai sinif müəllimliyi ixtisasa yiyələnən tələbələr - gələcək müəllimlər dərk etməli və nəzərdə saxlamalıdırlar.

Müasir qiymətləndirmənin ənənəvi qiymətləndirmə ilə müqayisəsi.

	Ənənəvi qiymətləndirmə	Müasir qiymətləndirmə
1.	Qiymətləndirmə şagirdə qiymət yazmaq kimi qəbul olunurdu və şagird yalnız qiymət almaq xatirinə oxuyurdu.	Qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir və onu idarə edən vacib amil kimi meydana çıxır.

2.	Cari qiymətləndirmə formalizmə gətirib çıxarırdı. Müəllimin subyektiv rəyinə əsaslanırdı.	Cari qiymətləndirmənin aradan qaldırılması məzmun standartlarının bütövlükdə mənimsənilməsini, qiymətləndirilmənin obyektivliyini təmin edir.
3.	Tədris prosesinin yalnız müəyyən bir hissəsində tətbiq edilirdi.	Tədris prosesinin bütün mərhələlərində tətbiq edilir.
4.	Əsasən bilik səviyyəsi qiymətləndirilirdi.	Şagirdin nailiyyəti (qazanılan dəyərlər) qiymətləndirilir, inkişafı sistemli şəkildə izlənilir.
5.	Qiymətləndirmə standartları mövcud deyildi.	Məzmun standartlarının mənimsənilməsi səviyyəsini ölçmək üçün qiymətləndirmə standartları müəyyənləşdirilmişdir.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Nəzarət və diaqnostika nə deməkdir?
2. İbtidai siniflərdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarına nəzarət dedikdə nə başa düşülür?
3. Nəzarətin funksiyalarını izah edin. Bilik və bacarıqların yoxlanması nəyi ifadə edir?
4. Qiymətləndirmə və qiymət nə deməkdir?
5. İbtidai siniflərdə qiymətlər necə çıxarılır?
6. Nəzarətin humanistləşdirilməsi nə deməkdir?
7. İbtidai siniflərdə bilik və bacarıqların yoxlanması məsələsini izah edin.
8. Nailiyyət və inkişafın testləşdirilməsi yollarını şərh edin.
9. İbtidai siniflər üçün hansı testləri tərtib edə bilərsiniz?

10. Qiymətlərin çıxarılması zamanı müəllim hansı qaydaları rəhbər tutur?

10. İbtidai təhsildə balsız qiymətləndirmə aparmaq olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

11. İbtidai təhsildə hansı müasir qiymətləndirmə növləri tətbiq olunur?

12. İbtidai təhsildə qiymətləndirmə üsulları haqqında məlumat verin.

13. İbtidai siniflərdə tətbiq olunan qiymətləndirmə qaydalarını göstərin. Diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmə necə aparılır?

14. Summativ qiymətləndirmə normaları haqqında nə bilərsiniz? Bu barədə danışın.

XVIII MÖVZU: İBTİDAİ SINIF MÜƏLLİMİ

*Mən yer üzündə müəllimdən yüksək
və qiymətli ad tanımıram.*

HEYDƏR ƏLİYEV

Plan

1. İbtidai sinif müəlliminin funksiyaları
2. İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri
3. İbtidai sinif müəlliminin hazırlığına verilən tələblər
4. İbtidai sinif müəlliminə verilən tələblər
5. İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji ustalığı
6. İbtidai sinif müəlliminin əməyinin təhlili

İbtidai sinif müəlliminin funksiyaları

Müəllim məktəbdə təlim-tərbiyə prosesini həyata keçirən şəxsiyyətdir. Başqa cür də demək olar: müəllim xüsusi hazırlığı olan və pedaqoji fəaliyyətlə peşəkarlıqla məşğul olan insandır. Professor N.M.Kazımov müəllimin statusunu belə dəyərləndirir: 1) müəllimin mövcud statusu: bu və ya digər fənni tədris edən pedaqoji təhsilli mütəxəssis; 2) Gənc nəslə sistemləşdirilmiş milli və ümumbəşəri dəyərlərlə, məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil silahlandırmaq yolu ilə sosial-iqtisadi həyatın sonrakı inkişafına güclü təkan verən pedaqoji təhsilli mütəxəssis. Qeyri-peşəkar pedaqoji fəaliyyətlə çox insan məşğul olur. Yalnız müəllimlər bilirlər ki, bunu necə etmək olar. Onlar pedaqoji qanunlara uyğun hərəkət edir, öz vəzifəsini keyfiyyətli yerinə yetirmək uğrunda müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. İbtidai sinif müəllimi-xüsusi müəllimdir. O, uşaq psixikasının yaranması və formalaşdırılmasında uşaqlarla yaşlılar aləmi arasında vasitəçidir; uşağa bilik, bacarıq verir, ona insan olmağı öyrədir. İbtidai sinif müəllimlərinin əməyi öz mahiyyətinə, məzmununa görə heç kəsə müqayisə oluna bilməz, çünki onun əməyinin nəticəsi insandır. Ona - ən bilikli, ən məsuliyyətli, ən başlıca insana cəmiyyət ən qiymətli sərvətini-

öz uşağını, öz ölkəsinin vətəndaşının taleyini, gələcəyini etibar edir. Müəllim masası arxasında dayanan şəxs yetişməkdə olan nəslin-uşağın taleyi üçün cavabdehdir. Müəllimin bugünkü nəticəsindən cəmiyyətin sabahı asılıdır. Bu gün müəllimin nəticəsi necədirsə, cəmiyyətin sabahı elə olacaqdır.

Müəllimin funksiyasının əsas istiqaməti müvafiq göstərişlərdə belə ifadə olunur: şagirdlərin təlimi, təhsili, tərbiyəsi, inkişafı və formalaşması. Bu istiqamətlərin hər birində müəllim saysız-hesabsız fəaliyyət yerinə yetirir. Daha dərinə diqqət yetirilsə, müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin əsasında onun əsas funksiyası-peşəkarlığı, öyrətməkdən daha çox öyrənmək, tərbiyə etməkdən daha çox tərbiyə prosesinə istiqamətləndirmək məqsədi durur.

L.N.Tolstoyun təbirincə desək: "Əgər müəllim yalnız işi sevirsə, o, yaxşı müəllimdir. Əgər müəllim yalnız şagirdi ata, ana kimi sevirsə, bütün kitabları oxuyan, lakin işə sevgisi olmayan müəllimdən yaxşıdır. Əgər müəllim özündə işə sevgi ilə şagirdə sevgini birləşdirsə, o, əsl müəllimdir, həqiqi müəllimdir, kamil müəllimdir".

Vaxtilə Sokrat peşəkar müəllimləri "fikir anaları" adlandırırdı. Onun pedaqoji ustalığı haqqında təlimi "Mayevtika" adlanır. Sokrata görə, uşağa hazır biliklər verməmək, başında fikirlər hasil etməyi öyrətmək lazımdır. Bunu hər bir müəllim bilməlidir. İbtidai sinif müəllimi hər bir uşağa öz əsas orqanı olan beynini işlətməyi öyrətməlidir. Əgər bu proses (möcüzə) baş verməzsə, insan bütün ömrü boyu "yarımçıq oxumuş adam" olur. Pedaqoji funksiyaların önündə konkret fəaliyyətin idarə olunması durur. İstər dərs olsun, istərsə də sinif saati, viktorina, olimpiada, məktəb bayramı, ekoloji ekspedisiya olsun-bunların hamısı məqsədin qoyulmasından başlanır. İdarəetmə prosesinin mahiyyəti şagirdlərin fəaliyyətini "məqsəd-nəticə" xəttinin uyğunluğunu tənzim etməkdən ibarətdir. Təlim prosesinin idarə olunması şagirdlərin imkanlarına-onların ha-

zırlıq səviyyəsinə, iş qabiliyyətinə, təlimə münasibətinə və s. əsaslanır.

İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri

Məlum olduğu kimi, ibtidai sinif müəllimi, eyni zamanda, dərs dediyi sinfin rəhbəri vəzifəsini icra edir. Deməli, o eyni sinfin həm müəllimi, həm də rəhbəridir. Lakin onun fəaliyyəti yuxarı siniflərdə işləyən fənn müəllimləri və sinif rəhbərlərinin fəaliyyətindən fərqli olmaqla, müxtəlif, rəngarəng, çoxcəhətli və çoxşaxəlidir. Bu fərqlər nəzərə alınmalıdır.

Fənn müəllimi kimi onların fəaliyyətinə nəzər salaq:

Onların hər ikisi müəllimdir, pedaqoji işçidir. Fənn müəllimi yalnız bir (bəzən iki) fənni (tarix, riyaziyyat, fizika, xarici dil, kimya, biologiya və s.) tədris edir; sinif müəllimi isə ana dilinin, riyaziyyatın, həyat bilgisinin, təsviri incəsənətin, musiqinin, informatikanın, fiziki tərbiyənin, texnologiyanın tədrisi ilə məşğul olur. Fənn müəllimi yalnız öz fənni üzrə mövzunun tədrisinə hazırlaşır; sinif müəllimi isə cədvəldə nəzərdə tutulmuş 4-5 fənnə aid mövzu üzrə hazırlaşır. Fənn müəllimi məktəb həyatına tam alışıbmış şagirdlərlə işləyir; sinif müəllimi isə sinifdə hələ özünü aparmaq qaydalarına öyrəşməmiş uşaqlarla məşğələ aparır. Fənn müəllimi növbəti mövzunun tədrisi üzrə həm elmi, həm metodik yeniliklərlə maraqlanır; sinif müəllimi isə ən azı dörd fənn üzrə bu prosesə hazırlıq işləri aparır. Fənn müəllimi yalnız ixtisası üzrə bir dərsin tərbiyəvi imkanlarını nəzərə almağa çalışdığı halda, sinif müəllimi isə 4-5 müxtəlif dərsin tərbiyəvi imkanlarından istifadə etmək üzərində düşünməlidir.

Yuxarı siniflərin rəhbəri ilə ibtidai sinfin rəhbərini müqayisə edək:

Sinif müəllimi yalnız öz sinfində dərs deyir; fənn müəllimi rəhbərlik etdiyi sinifdən başqa digər siniflərdə də öz fənnini tədris edir. Sinif müəllimi sinifdəki bütün fənlərin

müəllimidir, sinif rəhbəri isə yalnız bir (iki) fənnin müəllimidir. Sinif müəllimi sinifdə tədris edilən bütün fənlərin mənimsənilməsi üzrə məsuliyyət daşıyır; sinif rəhbəri isə tədris etdiyi fənn üzrə cavabdehdir. Sinif müəllimi öz sinfində hər gün 4-5 saat şagirdlərlə işləyir; sinif rəhbəri isə təhkim olunduğu sinifdə öz fənni üzrə dərs zamanı şagirdlərlə birbaşa təmasda olur.

Sinif müəllimi təlim-tərbiyə işində, dərsləndikən tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində əsasən öz qüvvəsinə güvənir; sinif rəhbəri isə bu sahədə həmin sinifdə dərs aparan müəllimlərin qüvvə və imkanlarından istifadə edir. Sinif müəllimi şagirdlərlə yaranan problemi yerində, təxirə salınmadan həll etmək imkanına malikdir; sinif rəhbərinin isə belə imkanı məhduddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ibtidai sinif müəlliminin əməyi şərəfli və məsuliyyətlidir. O, insanın ilk müəllimi statusunu daşıyır. "Sinif müəllimi, digər müəllimlər kimi, konkret bir fənni tədris edən adi müəllim deyil. O, adı böyük hərflərlə yazılan MÜƏLLİMDİR. O, sinif müəllimidir, sinif müəllimi! Afərin o şəxsə ki, bu adı—sinif müəllimi adını düşünüb, ifadə edib və dünən də, bu gün də qürurla səslənir və gələcəkdə də səslənəcəkdir: SİNİF MÜƏLLİMİ-ilk müəllim." (professor N.M.Kazımov).

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ibtidai sinif müəlliminin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri var: onun fəaliyyəti digər fənn müəllimləri və sinif rəhbərlərinin fəaliyyətindən xeyli mürəkkəb və çətindir. Gələcəkdə ibtidai sinif müəllimi olacaq hazırkı tələbələr bu xüsusiyyətləri öyrənməli və hazırlaşmalıdırlar.

İbtidai sinif müəlliminin hazırlığına verilən tələblər

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 №-li Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat

Proqramı” ölkəmizdə təhsilin inkişafına dair uzunmüddətli, strateji əhəmiyyətli perspektiv Proqramdır. Proqramda 3 mərhələdə 7 istiqamətdə 128 strateji xəttin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan sahələr içərisində ümumi təhsil sistemində yeni məzmunlu tədris proqramlarının (fənn kurikulumlarının) tətbiqi önəmli yer tutur. Yeni məzmunun islahatlarının-Kurikulumun ibtidai siniflərdən başlanması lazım bilinmişdir. Bu işə ibtidai sinif müəlliminin hazırlığı problemini prioritet (öncül) məsələyə çevirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2008-ci ildə təsdiq etdiyi iki sənəd problemin həllinə yönəldilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin bakalavr pilləsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlığı üzrə Çərçivə Kurrikulumu

2. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları, “Çərçivə” sənədi ali məktəbin bakalavriat səviyyəsində hazırlaşan tələbə—gələcək ibtidai sinif müəllimi hazırlığına aiddir. Həmin sənəddə bakalavriat səviyyəsində ibtidai sinif müəlliminə və onun hazırlığına verilən tələblər aydınlaşdırılır; ibtidai sinif müəllimi hazırlığının məzmun standartları müəyyənləşdirilir, tədris olunan fənlərin zəruriliyi əsaslandırılır; fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri və onların məzmununa verilən tələblər göstərilir; ibtidai sinif müəllimi hazırlığı üzrə pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri, tələbə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şərh olunur, fənn kurikulumlarının strukturu verilir, fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri öz əksini tapır. Bunlardan əlavə “Çərçivə Kurrikulumu”nda tədris olunacaq fənlər üç qrup üzrə təsnif olunur: 1)Ümumi fənlər, 2) Ümumpeşə hazırlığı fənləri; 3) ixtisas fənləri. Sənəddə tələbələrə pedaqoji təcrübəsi ilə əlaqədar məsələlərə aydınlıq gətirilir.

İbtidai sinif müəllimi uzun müddət Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1997-ci il 9 yanvar tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuş “İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası”

və Təhsil Nazirliyinin “23 avqust” -2014-cü il tarixli 913 Nöli əmri ilə təsdiq olunmuş “İbtidai sinif müəllimliyi” (050118 şifrlı) ixtisasına müvafiq hazırlanır.

İbtidai sinif müəllimi hazırlığı hər bir şəxsin, cəmiyyətin, dövlətin tələbatını, milli və bəşəri dəyərləri, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını, magistratura və doktoranturada təhsilini davam etdirməyi, qaloballaşan dünyada gedən prosesləri, yaranan problemləri həll etmək bacarığını, cəmiyyətin aparıcı üzvünə çevrilməsi, azad inkişafını və s. təmin etməlidir. Sənəddə ibtidai sinif müəllimini səciyyələndirən əsas cəhətlər müfəssəl açıqlanır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə dövlət Strategiyası”nda müəllimlərin peşə kompetensiyaları (səriştəsi) konkret şərh olunmuşdur. Sənəddə göstərilir: “Təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. Səriştə əldə olunmuş bilik və bacarıqları praktik fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir. O, şəxsin qazandığı bilik və bacarıqların konkret fəaliyyətin nəticəsinə çevrilməsini təmin edir. Səriştəyə əsaslanan təhsil sosial-iqtisadi inkişafa daha effektiv xidmət göstərir”. Qeyd etmək lazımdır ki, səriştə (kompetensiyalar) hər hansı bir fəaliyyəti səmərəli həyata keçirmək üçün vacib olan fəaliyyətlərdir: biliklər+ bacarıqlar+ vərdislər+dəyərlər+keyfiyyətlər= kompetensiyalar. İbtidai sinif müəlliminin kompetensiyasına aşağıdakılar daxildir:

1. Ayrı-ayrı fənlər üzrə mövzularla bağlı kompetensiyalar;
2. Uşaqların öyrədilməsi ilə bağlı kompetensiyalar;
3. Təlim-tədris prosesi ilə bağlı kompetensiyalar;
4. Peşə hazırlığı ilə əlaqəli kompetensiyalar;
5. Ümumi mədəni səviyyənin inkişafı ilə bağlı kompetensiyalar.

Yuxarıda adı qeyd olunan “Çərçivə Kurrikulumu”nda İbtidai sinif müəllimi hazırlığının məqsədi belə ifadə olunmuşdur:

- şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına nail olmaqla vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi;
- praktik bacarıqlara malik olan səriştəli ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlanması;
- ibtidai siniflərdə müəllimə olan ehtiyacın ödənilməsi;
- ibtidai təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- müəllim hazırlığı və ibtidai təhsil sahəsində Avropa və dünya təhsil sistemində inteqrasiya.

İbtidai sinif müəllimləri hazırlığı üzrə əvvəlki ali baza təhsil proqramına əsasən, öyrənilən fənlər dörd qrupa bölünür: 1) Ümumi fənlər; 2) Ümumpeşə hazırlığı fənləri; 3) İxtisas fənləri; 4) Pedaqoji təcrübə (praktik tədris təcrübəsi)

1. Ümumi fənlərə aiddir: Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası, Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi, Tibbi biliklərin əsasları, Bədən tərbiyəsi, seçmə fənlər, Azərbaycan dili (təlim rus dilində olanlar üçün);

2. Ümumpeşə hazırlığı fənləri: Təhsilin əsasları, Pedaqogika, Psixologiya, Təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi, Təlim prosesində İKT-dən istifadə, seçmə fənlər.

3. İxtisas fənləri: Ana dili, Ana dilinin tədrisi metodikası, Uşaq ədəbiyyatı, Riyaziyyat, Riyaziyyatın ibtidai kursunun tədrisi metodikası, Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikası, Uşaq anatomiyası, fiziologiyası və gigiyenası, Musiqi və onun tədrisi metodikası, Texnologiya və onun tədrisi metodikası, Fiziki tərbiyə və onun tədrisi metodikası, İnformatika və onun tədrisi metodikası, Təsviri incəsənət və onun tədrisi metodikası, Xarici dil və onun tədrisi metodikası. Seçmə fənlər.

4. Pedaqoji praktika (praktik tədris təcrübəsi) Bu prosesdə tələbələr gələcək peşə fəaliyyətləri üçün zəruri olan bacarıq və vərdislər əldə edirlər.

Müasir “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisası üzrə Standartda bu bölgədə bəzi dəyişikliklər var. Belə ki, bu ixtisas üzrə 3 fənn bölümü: 1) Humanitar fənlər bölümü; 2) İxtisas—peşə hazırlığı fənləri bölümü; 3) Təcrübələr və yekun attestasiya) müəyyən olunmuşdur. Onların tərkibi dərsləyin müvafiq bölməsində (“Təhsilin mahiyyəti və məzmunu”) öz əksini tapmışdır.

İbtidai sinif müəlliminə verilən tələblər

Müəllimin peşə və ictimai funksiyaları, öz şagirdlərinin, valideynlərin, ictimaiyyətin daimi diqqətində olması onun şəxsiyyətinə və mənəvi simasına yüksək tələblər qoyur. Müəllimə tələb onun pedaqoji fəaliyyətinin müvəffəqiyyətini müəyyən edən peşə (professional) keyfiyyətlərinin məcmusudur.

Müəllimin keyfiyyətləri	
İnsani keyfiyyətlər	Peşə keyfiyyətləri
İnsanlıq	Uşaqlara məhəbbət
Mərhəmət	Əməksevərlik
Səbirlilik	İş qabiliyyəti
Səliqəlilik	İntizamlılıq
Düzgünlük	Məqsəd qoymağı
Məsulsiyyətlilik	bacarmaq
Qətiyyətlilik	Təşkilatçılıq
Səxavətlilik	İnadkarlıq
İnsanlara hörmət	Ədalətlik
Mənəviyyat	Ustalıq
Optimizm	Pedaqoji takt
Tarazlıq	Pedaqoji nəzəriyyəni
Şagirdlərinə marağı	bilmək
Xeyirxahlıq	Uşaq psixologiyasını
Dostsevərlik	bilmək

Sözüne əməl etmək	Metodikaya malik olmaq
Ləyaqət	Qabaqcıl texnologiyalara
Vətənpərvərlik	malik olmaq
Qəlbətəmizlik	Tələbkərlilik
	Yumor hissəsinə malik
	olmaq

Cəmiyyət həmişə müəllimə yüksək tələblər vermişdir, onu bütün qüsurlardan uzaq görmək istəmişdir. XVII əsrin əvvəlində böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin müəllimə verdiyi tələblər bu gün də köhnəlməmişdir. Onun təbirincə, müəllim öz yüksək əxlaqı (mənəviyyəti), insanlara münasibəti (məhəbbəti), əməksevərliyi və başqa keyfiyyətlərinə görə öz şagirdlərinə şəxsi nümunə olmalıdır, onlarda insanlıq tərbiyə etməlidir.

Nəzərdə tutulan işlərin həyata keçirilməsi mərhələsində müəllim informasiya, təşkilati, qiymətləndirmə, nəzarət və korreksiyaedici funksiyaları yerinə yetirir. Müəllimin təşkilati fəaliyyəti uşaqları tapşırılan işə cəlb etmək, müəyyən məqsədin başa çatdırılması üçün onlarla əməkdaşlıq etməkdir. Müəllim uşaqlar üçün əsas informasiya mənbəyidir. O hər şey haqqında hər şeyi bilir, öz fənni, pedaqogika, metodika və psixologiya ilə təkmilləşir. Müəllim tərəfindən icra olunan funksiyaların müxtəlifliyi onun əmək komponentlərinə müxtəlif peşələr qatır: aktyor, rejissor, menecerdən (idarəçidən) analitik, tədqiqatçı, seleksionerə qədər. O, bilavasitə funksiyaları ilə yanaşı ictimai, vətəndaş, ailə yükü də daşıyır.

Beləliklə, ibtidai sinif müəllimi pedaqoji funksiyalar adı altında müxtəlif növ fəaliyyətləri yerinə yetirir. Onlardan ən əsası təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin ilkin mərhələsində məqsədin qoyulması, diaqnozlaşdırma, layihələndirmə, proqnozlaşdırma və planlaşdırma məsələlərini əhatə edir. Planın reallaşdırılması mərhələsində müəllim informasiya, təşkilati,

qiymətləndirmə, nəzarət və korrekte mərhələsində təhlil etmək funksiyasını yerinə yetirir.

Pedaqoji dairənin yekun mərhələsində müəllim təhlil etmə funksiyasını yerinə yetirir; əldə olunanları təhlil edir: onun səmərəsi nədir, nə üçün səhvlər buraxılıb, onları gələcəkdə necə aradan qaldırmaq olar və s.

Müasir müəllimə verilən tələblərdən aparıcı yeri onun mənəviyyəti tutur. Özünün şəxsi davranışı, həyata münasibəti ilə müəllim mənəvi həyat nümunəsi verməli, şagirdlərə yüksək insani ideallar, xeyirxahlıq hissləri aşılamalıdır.

Müəllimə verilən mühüm tələblərdən biri onda pedaqoji qabiliyyətlərin-şəxsi keyfiyyət, uşaqlarla işləməyə meyillik, onlara sevgi, onlarla ünsiyyətdən həzz almaq hissəsinin olmasıdır. Çox zaman pedaqoji qabiliyyətlər konkret hərəkətlərə (gözəl danışmaq, oxumaq, şəkil çəkmək, uşaqları təşkil etmək və s.) qədər daralır. Müəllimə verilən digər tələb təşkilatçılıq bacarığının olmasıdır. Uşaqları bir araya toplamaq, onlarla məşğul olmaq, vəzifələri bölüşdürmək, işi planlaşdırmaq, görülən işləri yekunlaşdırmaq və s. belə bacarıqlardır.

Müəllimə verilən didaktik tələblər: tədris materialını seçmək və hazırlamaq, onu əyani, inamlı və ardıcıl şərhləmək. Uşaqların idraki maraqları və mənəvi tələbatlarını stimullaşdırmaq, onların tədris-idraki fəallığını təmin etmək. Bunlardan başqa, müəllimin tərbiyəalanların mənəvi aləminə daxil olmaq, onların emosional vəziyyətini (əhval-ruhiyyəsini), psixi xüsusiyyətlərini aşkar etmək, kommunikativ (uşaqlarla münasibəti pedaqoji məqsədəuyğunluqla, onların valideynləri ilə, həmkarları, təhsil müəssisəsinin rəhbərləri ilə qurmaq bacarığı), tədqiqatçılıq və elmi-idraki bacarıqları da olmalıdır.

Müəllim həmişə zəhmət çəkəndir. Buna görə də onun mühüm peşəkərlilik keyfiyyətlərinə əməksevərliyi, iş qabiliyyəti, intizamlılığı, məsuliyyətliyi, məqsəd qoymaq, onun icrasına nail olmaq bacarığı, təşkilatçılığı, inadkarlığı, öz peşə səviyyəsini müntəzəm və planuyğun sürətdə artırması və s. daxildir.

Müəllimin peşəkarlıq keyfiyyətlərinə yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, yaradıcı şəxsiyyət olması, səbirliliyi və təmkinliliyi, mənəvi hissiyyəti, ədalətliliyi, tələbkarlığı, yumor hissəsinə malik olması, pedaqoji takti və s. daxildir.

Müasir müəllimin şəxsiyyəti onun erudisiyası (dərindən biliyi), yüksək mədəni səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi "Ümumi təhsil pilləsinin Dövlət Standartları və proqramları (Kurrikulumları)" barədə qərarın 6-cı bölməsi "Ümumi təhsil pilləsində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri" adlanır.

Burada müəllimə verilən tələblər öz ifadəsini belə tapmışdır:

"6.5. Ümumi təhsil sistemində çalışan təhsilverənlər əsasən aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə malik olmalıdırlar:

- ixtisası üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklər;
- uşaqlarla həssas ünsiyyətqurma və iş bacarığına;
- əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, pedaqoji etika və mədəniyyətə;
- əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqlarına;
- yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak etmək qabiliyyətinə;
- öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarığına;
- ədalətlilik, məsuliyyətlik, cavabdehlik keyfiyyətlərinə;
- işlədiyi məktəbdə və ictimaiyyətdə hörmətə və nüfuza malik olmalıdır".

Qərarda qeyd olunmuş keyfiyyətlər, ilk növbədə, ibtidai sinif müəllimlərinə aiddir.

Həç bir peşəyə müəllim peşəsinə verilən qədər tələblər verilmir. Müəllimin peşə keyfiyyətləri cədvəlinə diqqətlə baxaq, onları "özümüzdə ölçməyə" cəhd edək. Onda görərik ki,

öz üzərimizdə o qədər işləməliyik ki, sinifə girib deyə bilək: "Salam, uşaqlar! Mən sizin müəlliminizəm".

İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji ustalığı

İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətini təhlil edərkən, birinci plana onun inteqral keyfiyyəti-pedaqoji ustalığı gəlir. O, müxtəlif yollarla müəyyən edilir. Ən ümumi mənada bu, təlim və tərbiyənin yüksək və daimi müntəzəm, fasiləsiz təkmilləşdirilməsi sənətidir. Pedaqoji ustalığın əsasında müəllimin pedaqoji texnika və qabaqcıl təcrübə ilə şəxsi mədəniyyəti, biliyi və dünyagörüşünün birləşməsi durur. Ustalığa yiyələnmək üçün nəzəriyyəni yaxşı bilmək, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəli texnologiyalarından istifadə etmək, konkret situasiyalar (vəziyyətlər) üçün onları düzgün seçmək lazımdır.

Müəllimlik sənəti özünü xüsusi olaraq təlim materialının sinifdə-dərsdə öyrətmək bacarığı ilə üzə çıxır; onun üçün ev tapşırığı yalnız biliklərin dərinləşdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, genişləndirilməsi vasitəsidir. Təcrübəli müəllimlərin uğurunun əsas sirri dərs prosesində şagirdlərin fəaliyyətini idarə etmək bacarığıdır. Pedaqoji ustalığın digər mühüm göstəricisi şagirdləri fəallaşdırmaq, onların qabiliyyətini, müstəqilliyini, hər şeyi bilmək həvəsini inkişaf etdirmək, onları dərsdə fikirləşməyə məcbur etmək, təlim prosesinin fəallaşdırılması üçün müxtəlif yollardan istifadə etmək bacarığıdır.

Təlim prosesində tərbiyə işini səmərəli aparmaq, məktəblilərdə yüksək mədəniyyət, vətənpərvərlik hissi, əməksevərlik, müstəqillik formalaşdırmaq pedaqoji ustalığın daha bir elementidir.

Pedaqoji ustalığın mühüm elementlərindən biri yüksək pedaqoji texnikaya malik olmaqdır. Pedaqoji texnika təcrübədə pedaqoji əməkdaşlıq metodlarını səmərəli tətbiq etmək üçün lazım olan biliklər, bacarıqlar və vərdislər kompleksidir.

Pedaqoji ustalığın daha bir göstəricisi pedaqoji ünsiyyətədir. Pedaqoji ünsiyyət—müəllimin şagirdlərlə əlaqəsinin qurulmasıdır. Onu müəllimin şagirdlərlə peşəkar qarşılıqlı fəaliyyəti kimi də qiymətləndirmək olar. Burada əsas rol müəllimin nitq mədəniyyəti, düzgün nəfəs alması, səsinin vəziyyəti oynayır. Müəllim öz səsi, siması, pauzası, duruşu, mimikası, jesti ilə idarə etməyi bacarmalıdır. Pedaqoji ünsiyyət problemi dünya pedaqogikasında geniş tətbiq olunur. Amerikan pedaqoqları C.Brofi və T.Quddun “Müəllim və şagirdin münasibəti” kitabında müəllimin subyektiv ünsiyyətinin xüsusiyyətləri təhlil olunur. Onlar aydınlaşdırmışlar ki, müəllimlər:

- özlərindən asılı olmayaraq, qeyri-ixtiyari birinci sırada əyləşən şagirdlərə daha çox müraciət edirlər;

- onların uğurlarını yüksək balla qiymətləndirirlər;
- xətti yaxşı olan şagirdləri üstün tuturlar;
- səliqəli geyinən şagirdləri fərqləndirirlər;
- qadın müəllimlər oğlanlara yüksək qiymət verirlər;
- kişi müəllimlər qəşəng qızların qiymətini artırır;

Bugün bizim qarşımızda yeni tip müəllim-bazar istisadiyyəti şəraitində çalışan və onun qanunlarına tabe olan mütəxəssis formalaşır. Müəllimin funksiyası, onun öz əməyinə, şagirdlərə münasibəti başqa cür dəyişir. Bazar şərtləri müəllimdə hansı yeni keyfiyyətləri formalaşdırır? Bu keyfiyyətlər təxminən belə müəyyən edilmişdir:

- müəllimin nüfuzu (reytinqi);
- fənnini bilməsi;
- öyrətmək bacarığı;
- keyfiyyətə zəmanət;
- yumoru (ünsiyyət gözəlliyi);
- məsuliyyəti;
- tələbkarlığı;
- şagirdə hörməti;
- səbirliliyi;
- müəllimin rəftarı və mədəniyyəti.

Yaxşı müəllim kimdir? “sualına V.A.Suxomlinski belə cavab vermişdir: “ O, ilk növbədə, uşaqları sevən insandır, onlarla ünsiyyətdən sevinc tapır, inanır ki, hər bir uşaq yaxşı adam ola bilər; uşaqlarla dostluq etməyi bacarır, uşaqların sevincini və kədərini ürəyinə sala bilir, uşağın qəlbinə oxuyur və heç vaxt unutmur ki, özü də vaxtilə uşaq olub. Daha sonra, yaxşı müəllim öz işinin ustası olmalıdır”.

Bütün dövrlərdə olduğu kimi, bugün də belə suallar verilir? Sənin müəllimin kimdir? İlk müəllimin kim olmuşdur? Kimdən dərs almısan? Bir mütəxəssis kimi, onun reytinqi necədir? Əlbəttə, bu sualların cavabını müəllimin peşəkarlığı və ustalığında axtarmaq lazımdır.

İbtidai sinif müəlliminin əməyinin təhlili

Tələbələr-gələcək ibtidai sinif müəllimləri indidən bilməlidirlər ki, müəllimin əməyi hansı istiqamətlər və meyarlar üzrə təhlil edilir. Mövcud təlimat və tövsiyələrdə göstərilir ki, hər bir müəllim təlimin formalarını tətbiq etməkdə, özünün təlim və tərbiyə metodikasını yaratmaqda sərbəstdir. Bu, böyük hüquq olmaqla yanaşı, həm də böyük məsuliyyətdir. Lakin xüsusi müəlliflik metodikası özbaşnalıq, anarxiya (“necə istəyirəm, elə də hərəkət edərim, özüm bilərəm) demək deyil.

Müəllimin fəaliyyətinin təhlili onun ustalığının təkmilləşdirilməsinin əsasıdır. Bunu üçün məqsəd belə qoyulur: müəllimin fəaliyyəti ilə onun əməyinin nəticələrini yanaşı qoymaq və görmək lazımdır: müəllim hansı yeni metod və priyomları mənimsəyib, bu zaman şagirdlərin iş qabiliyyəti, təlimə münasibəti necə dəyişib, onlar nə bilirlər, özlərinin bilik, bacarıq və vərdislərindən necə istifadə edirlər?

Müəllimin iş sisteminin təhlili zamanı aşağıdakılar nəzərə alınır:

- onun pedaqoji əməyinin əsas ideyası;
- təlim və tərbiyənin keyfiyyəti;

- sərf etdiyi əməklə əldə etdiyi nəticənin nisbəti;
- müəlimin ümumi peşəkarlıq səviyyəsi: onun ustalığının yetkinliyi, öz fəaliyyətinin inkişafı perspektivlərini qiymətləndirmək bacarığı;

- müəllimin ailələrlə, valideynlərlə işinin təşkili.

Müəllimin əməyinin təhlili sistemi bir sıra istiqamətlər üzrə aparılır: 1) pedaqoji nəzəriyyəni bilməsi və ondan səmərəli istifadə etməsi; 2) təlim fəaliyyətinin yeni metod və priyomlarına yiyələnməsi; 3) materialların məzmununun açılması zamanı onların əlaqələndirilməsi; 4) öz əməyinin keyfiyyətini peşəkarlıqla qiymətləndirmək, özünütəhlil.

Müəllimin fəaliyyətinin təhlili zamanı əsas diqqət təlim-təربiyə prosesinin göstəricilərinə verilir:

- biliklərin həcmi və keyfiyyəti;
- praktik bacarıq və vərdişlərin həcmi və keyfiyyəti;
- nəzəriyyəni təcrübədə tətbiq etmək bacarığı;
- məktəblilərin təfəkkürü və fəaliyyəti üsulları;
- uşaqların tərbiyəlilik səviyyəsi və s.

Müəllimin işi təhlil edilərkən aydınlaşdırılır:

- dərsin məqsədini necə müəyyənləşdirir, təlim materialının izahı, motivasiyanın yaradılması, qruplarla işin təşkili, qiymətləndirmə mərhələlərində şagirdləri necə fəallaşdırır;

- dərsin mərhələləri üzrə şagirdlərin əməyini necə təşkil edir

- şagirdlərin təlim-idrak fəaliyyətini necə inkişaf etdirir;
- şagirdlərin tərbiyəsi işini necə həyata keçirir;
- təlimə və tərbiyəyə diferensial yanaşmanı necə təmin

edir;

- dərsin məqsədinin və vəzifəsinin dəqiq müəyyən edilməsi;

- təhsilin məzmununun mənimsənilməsində varisliyin təmin edilməsi;

- təlim materialının xüsusiyyəti və uşaqların imkanlarının yaradıcı xarakteri;

- təlimdə çətinliyin aradan qaldırılmasında şagirdlərə köməyi;

- uşaqların dərstdə yüksək işləmək qabiliyyətinin təmini;

- təlim-təربiyə prosesinin humanistləşdirilməsi;

- şəxsi yanaşma;

- özünütəhsillə məşğul olması.

Müəllimin peşəkarlığı o vaxta qədər inkişaf edir ki, təcrübəsinə arxalanaraq hər dərstdən əvvəl siniflə, şagirdlərlə görüşə hazırlığını bir daha yoxlayır. Xüsusilə:

- şagirdlər qarşısında onların dərstdə fəaliyyətinin məqsədi və vəzifələrini aydın müəyyənləşdirmək;

- qoyulmuş vəzifənin həll olunması üçün uyğun forma, metod, priyom, vasitələr, paylama, texniki və əyani vasitələr seçmək;

- onlardan səmərəli istifadə etmək;

- dəqiq, düşünülmüş plan tərtib etmək, dərsin hər bir mərhələsi üçün vaxt bölgüsü aparmaq;

- verilən tapşırıqların icrası barədə şagirdləri yaxşı təlimatlandırmaq;

- diferensial və fərdi yanaşmanı həyata keçirmək;

- yarımqruplarda qarşılıqlı təlimin imkanlarından istifadə etmək;

Müstəqil işləri vaxta görə normalaşdırmaq, şagirdlərdə müəyyən olunmuş vaxt ərzində işi yerinə yetirmək vərdişləri aşılamaq;

- hər bir şagirdin təlim nailiyyətlərini hesaba almaq;

- dərstdə çalışan və fərqlənən şagirdləri rəğbəndirmək və mükafatlandırmaq.

Beləliklə, müəllimin inkişafı, pedaqoji ustalığının artması və möhkəmlənməsi üçün onun fəaliyyətinin bütün cəhətləri müntəzəm, ciddi şəkildə peşəkar təhlil edilməlidir. Lakin onun pedaqoji ustalığının əsas kriteriyası təlim etdiyi şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdişləri və tərbiyəsinin keyfiyyəti, məktəbdə münasibətlərin humanistləşdirilməsi yolunda irəliləməsidir.

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Peşəkar pedaqoji fəaliyyət anlayışı nəyi ifadə edir?
2. Müəllimin funksiyasına nələr aiddir? Onun mahiyyətini açıqlayın.
3. İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri hansılardır? Sinif müəllimi ilə fənn müəlliminin fəaliyyətini müqayisə edin. Hansı daha məsuliyyətlidir?
4. İbtidai sinif müəlliminin hazırlanmasına hansı tələblər verilir?
5. İbtidai sinif müəlliminə hansı tələblər verilir?
6. Müəllimin pedaqoji ustalığının mahiyyətini şərh edin.
7. İbtidai sinif müəlliminin əməyinin təhlilinə hansı cəhətlər daxildir?
8. Pedaqoji praktika dövründə təcrübəsi ilə tanış olduğunuz müəllimin əməyini təhlil edib.

XIX MÖVZU: ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBİNİN İDARƏ OLUNMASI

Plan

1. Məktəbin idarə edilməsinin ümumi məsələləri
2. Məktəbin infrastrukturunu və maddi-texniki bazası
3. Məktəbin pedaqoji kadr təminatı
4. Məktəbin idarə olunmasının əsas prinsipləri
5. Məktəbin kollegial orqanları
6. Pedaqoji şura və direktorluğu müşavirə
7. Məktəbdə metodik iş
8. Fənn metodbirləşmələri. İbtidai sinif birləşmələri
9. Məktəb Valideyn Komitəsi. İbtidai sinif Valideyn

Şurası

10. Məktəb sənədləri. İbtidai siniflər üzrə sənədlərin aparılması

Məktəbin idarə edilməsinin ümumi məsələləri

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də islahatlar həyata keçirilir. İslahatların mərkəzində ümumtəhsil məktəbi durur. Məktəbin qarşısında qoyulmuş tələblərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi onun idarə edilməsinin keyfiyyətindən və düzgün qurulmasından asılıdır. Ümumtəhsil məktəbinin əsas məqsədi şagirdləri hüquqi, demokratik dövlətdə yaşamaq üçün hazırlamaqdan, onları bu cəmiyyətin prinsipləri ruhunda tərbiyə etməkdən ibarətdir.

İdarəetmə (təhsil menecmenti) məqsədəuyğun qərarlar qəbul etməyə, idarə olunan obyektin təşkil etməyə, ona nəzarət etməyə, tənzimləməyə yönəlmiş fəaliyyət, düzgün informasiya əsasında işin təhlili və onun yekunlaşdırılması kimi başa düşülür. (S.Rəsulov). Orta ümumtəhsil məktəbinin idarə edilməsinin əsas istiqamətləri. Bakı, "Müəllim" 2010, səh.5).

“Menecment” ingilis dilində “namus” sözündən əmələ gəlmişdir, “rəhbərlik” mənasını verir. “Menecment” və “idarə etmə” və ya “menecer” və “rəhbər” anlayışları bir-birinə yaxındır. “Menecment” dedikdə, konkret fəaliyyət göstərən, idarə etmə subyekti olan insandan –şəxsdən söhbət gedir. “İdarə etmə” dedikdə rəhbər başa düşülmür, yəni əksər hallarda subyekt deyil, bütöv idarəetmə sistemi nəzərdə tutulur. “Menecer” dedikdə, peşəkar idarəedən nəzərdə tutulur.

Ümumi təhsil müəssisəsi böyüməkdə olan nəslin təlimi və tərbiyəsi sahəsində dövlətin səlahiyyətli nümayəndəsidir. Bu mürəkkəb sosial-pedaqoji orqanizm təhsil sistemində mərkəzi yer tutur. Təsədüfi deyildir ki, təhsil sahəsində islahatlar, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin göstərişi ilə, ümumi təhsildən başlandı. Ümumtəhsil məktəbinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin 13 yanvar 2011-ci il tarixli 5Nəli qərarı ilə təsdiq olunmuş “Ümumtəhsil məktəbinin Nümunəvi Nizamnaməsi” ilə tənzim olunur. Nizamnamədə ümumtəhsil məktəbinin fəaliyyətinin ümumi əsasları, onun strukturu, fəaliyyət istiqamətləri, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, idarə olunması, təhsil subyektlərinin (təhsilverənlər, təhsilalanlar, valideynlər) hüquq və vəzifələri, məktəbin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, maddi texniki bazası, məktəb sənədləri, beynəlxalq münasibətləri öz əksini tapır.

Ölkəmizdə təhsil sistemində daxil olan təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi rəhbərlik və nəzarət edir. Təhsil Nazirliyinin Kollegiyasının qərarları, Təhsil Nazirinin əmrləri təhsil sisteminin bütün pillə və struktur bölmələrində icra edilir. Təhsil sisteminin strukturuna daxildir: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Bakı şəhər Təhsil İdarəsi, rayon və şəhər təhsil şöbələri və təhsil müəssisələrinin rəhbərliyi. Qeyd olunan təhsil orqanları və təhsil müəssisələrinin rəhbərləri təhsilin yerlərdə rəhbəri hesab olunurlar. Ümumtəhsil məktəblərinin direktorları

və onların müavinləri, ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən kollegial orqanların rəhbərləri də bu bölgüyə aiddir.

Ümumtəhsil məktəbində pedaqoji prosesin idarə olunmasında həm vəzifəli şəxslər, həm də ictimai qurumlar iştirak edir. Məktəbin direktoru, onun müavinləri, müəllimlər, tərbiyəçilər və sinif rəhbərləri vəzifəli şəxslərdir. Məktəb şurası, məktəb pedaqoji şurası, metodik şura, fənn və ibtidai sinif metodbirlişmələri, Valideyn Komitəsi, Həmkarlar təşkilatı və s. ictimai idarəetmə orqanlarıdır.

Pedaqoji prosesin səviyyəsini yüksəltməkdə məktəbin vəzifəli şəxsləri ilə yanaşı ictimai qurumların da rolu böyükdür. Məktəb və ictimai qurumların rəhbərləri bu işin təşkilində müəyyən sənədlərə əsaslanırlar: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Təhsil Qanunu, Təhsil sahəsində İslahat Proqramı, Ümumtəhsil məktəbinin Nümunəvi Nizamnaməsi, Ümumi təhsilin dövlət standartları, Ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum), fənn kurikulumları, Ümumtəhsil məktəbinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları və s. sənədlər.

Məktəbin idarə olunması bir çox təşkilati məsələlərin həllini nəzərdə tutur: məktəbdaxili idarəetmənin təşkili, maddi-texniki və tədris bazasının yaradılması, ümumi icbari orta təhsilin həyata keçirilməsi, dərs cədvəlinin tərtibi, təlim-tərbiyə prosesinin planlaşdırılması, tədris prosesinin planlaşdırılması, tədris prosesinin təşkili, tədris rejiminin yaradılması və ona əməl edilməsi, pedaqoji kadrlarla təminat, müəllimlərin vaxtaşırı attestasiyadan, ixtisasartırma kurslarından, diaqnostik sınaq yoxlamalarından keçirilməsi, müvafiq təşkilat və qurumlarla münasibətin tənzimlənməsi və s. tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Məktəbdə təlim-tərbiyə prosesini həyata keçirməkdə Təhsil Nazirliyinin müstəsna rolu vardır. Ölkədə bütövlükdə təhsil sistemində, o cümlədən ümumi təhsil müəssisələrinə ümumi dövlət nəzarətini Respublika Təhsil Nazirliyi həyata keçirir. Təhsil Nazirliyi Təhsil Qanununa müvafiq olaraq, təhsil proq-

ramlarını təsdiq edir, onların həyata keçirilməsini təmin edir; eynitipli təhsil müəssisələri üçün ümumi olan baza tədris planlarını, tədris proqramlarını (kurrikulumları), dərslik və dərs vəsaitlərini hazırlayıb təsdiq edir; təhsilin səviyyəsini və məzmununu müəyyənləşdirməyə imkan verən dövlət standartlarını rəsmiləşdirir.

Məktəbin maddi-texniki bazası və infrastrukturunu

Pedaqoji prosesin, icbari ümumi orta təhsilin həyata keçirilməsi, yüksək səviyyədə qurulması, ilk növbədə, zəruri maddi-texniki baza və infrastrukturun olmasını tələb edir. Fənlər üzrə biliklərin, bacarıq və vərdişlərin şagirdlər tərəfindən şüurlu və möhkəm mənimsənilməsi, müvafiq tədris avadanlıqlarının, cihazların, əyani və texniki vasitələrin, laboratoriya, emalatxana, kitabxana, İKT-nin olmasından asılıdır. Bu işdə məktəb rəhbərləri, müəllimlər, himayəçilər (sponsorlar), imkanlı valideynlər, təhsil şöbələri, yerli hakimiyyət və icra orqanları, bələdiyyələr iştirak edir; Təhsil Nazirliyi, Prezident Fondu, xarici ölkələrin ölkəmizdəki səfirliklərinin köməyi və dəstəyi də əsas rol oynayır.

Müəyyən edilmiş dövlət standartlarına uyğun keyfiyyətli ümumi təhsil almaq üçün müvafiq infrastrukturun yaradılması mühüm şərt hesab olunur. Ümumi təhsilin infrastrukturuna daxildir: təhlükəsiz təlim şəraiti; pedaqoji kadrlarla təminat; təhsil fəaliyyəti üçün zəruri imkanlara malik binalar, yardımçı bina və qurğular, sadə idman meydançası və qurğuları; müvafiq kadrlarla təmin olunmuş tibbi, iaşə obyektləri, kitabxana, rabitə, su, istilik, elektrik sistemi, internet xidməti.

Ümumi təhsilin maddi-texniki və tədris bazasına işə daxildir: təchiz olunmuş tədris laboratoriyaları, emalatxanalar; idman və akt zalları; məktəb mebeli, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, audio-vizual avadanlıqlar; tədris-əyani

vasitələr; təlimin texniki vasitələri, dərslik və elmi-bədii ədəbiyyat fondu.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin təhsilə qayğısı xeyli artmış, son 10 ildə 2600 məktəb binası və digər təhsil müəssisələri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Tədris binalarının və qurğularının, oradakı avadanlıq və cihazların qorunub işlək vəziyyətdə saxlanılmasında, daha da zənginləşməsində, təhsil müəssisələrinin rəhbərləri və pedaqoji kollektivlər məsuliyyət daşıyır.

Məktəbin pedaqoji kadr təminatı

Həmişə olduğu kimi, "Kadrlar hər şeyi həll edir" kəlamı müasir dövrdə təhsil sahəsinə, pedaqoji prosesə də aiddir. Qüvvədə olan təhsil standartı və təlimatlara əsasən ümumtəhsil məktəbinə yalnız ali təhsilli pedaqoji kadrlar ixtisası üzrə işə qəbul olunur. Təlim-təربiyə prosesinə məktəbin direktoru, onun müavinləri rəhbərlik edirlər. Məktəb direktoru 5 il, direktor müavinləri 3 il pedaqoji staja malik olan ali təhsilli pedaqoji kadrlar içərisindən müəyyən olunmuş qaydada təyin edilir.

Məktəbə ümumi rəhbərlik direktor tərəfindən həyata keçirilir. Mövcud qaydalara görə, məktəbin kadrlarla təmin olunması direktorun səlahiyyətindədir. Son vaxtlar pedaqoji kadrların işə qəbulunun Təhsil Nazirliyi həyata keçirir.

Məktəb direktorunun müəllim kimi şəxsi fəaliyyət nümunəsinin əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Məlumdur ki, məktəbin direktoru ixtisası üzrə müəyyən bir fənni tədris edir. Öz fənnini yüksək səviyyədə tədris edən, fənni üzrə işini nümunəvi quran direktor müəllimlər və valideynlər, habelə şagirdlər arasında böyük nüfuz qazanır, nəticədə pedaqoji prosesin səviyyəsi yüksəlir.

Pedaqoji prosesə rəhbərlikdə direktor müavinlərinin də rolu böyükdür. Onlar məktəbdə tədris işlərinin normal gedişinə bilavasitə cavabdeh olan şəxslərdir. Tədris proqramlarının məktəbdə tam yerinə yetirilməsinə, dərs cədvəlinin tərtibinə,

müəllimlər və şagirdlər tərəfindən ona əməl olunmasına rəhbərliyi tədris işləri üzrə müavin həyata keçirir. Pedaqoji prosesdə müəllimlərin nümunəvi iş təcrübəsinin üzə çıxarılması və geniş yayılması kimi bir sıra digər vacib məsələlərə rəhbərlik də həmin müavinin səlahiyyətlərinə aiddir.

Direktorun müavinlərindən biri məktəbdə tərbiyə işlərinə rəhbərlik edir. O, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tərbiyə işləri üzrə müavindir. Ona təşkilatçı da deyilir. Təşkilatçının fəaliyyət dairəsi bir qədər genişdir. Tərbiyə işləri üzrə müavin məktəbdə hazırlanan və həyata keçirilən bütün tərbiyəvi tədbirlərə, o cümlədən müxtəlif dərnəklərə, klublara, birləşmələrə, yarışlara, səhərciklərə, tamaşalara, görüşlərə, sərgilərə, fotostendlərə və s. tədbirlərə rəhbərlik edir. Onun fəaliyyəti məktəbdaxili tərbiyəvi tədbirlərə rəhbərliklə məhdudlaşmır. O, müxtəlif tipli festivallarda, olimpiyalarda məktəb şagirdlərinin iştirakını, xeyriyyəçilik işini və s. tədbirləri təşkil edir.

Sinif komplektləri və şagird kontingenti çox olan məktəblərdə direktorun ibtidai siniflər üzrə, təsərrüfat işləri (kiçik məktəblərdə təsərrüfat müdiri), bədən tərbiyəsi və idman işləri üzrə müavinləri fəaliyyət göstərir.

Pedaqoji prosesin tamlığını təmin etməkdə sinif rəhbərinin böyük rolu var. Əgər təşkilatçı məktəb üzrə dərsləndən kənar təlim-tərbiyə işlərinə ümumi rəhbərliyə cavabdehdirsə, sinif rəhbəri təhkim olduğu sinif üzrə sinifdən xaric işləri sahmana salır.

İbtidai sinif müəllimi, eyni zamanda, sinif rəhbəri vəzifəsini yerinə yetirir. Şagirdlərin valideynlərinə pedaqoji təsir göstərmək, təlim-tərbiyə işinin səviyyəsini yüksəltmək üçün valideynlərin qüvvələrindən istifadə imkanı sinif rəhbərlərində daha çoxdur.

Pedaqoji prosesin səviyyəsini yüksəltməkdə əsas ağırlıq fənn müəllimlərinin üzərinə düşür. Onların fəaliyyəti hamının diqqət mərkəzində olur. Məktəbdə təlimin də, tərbiyənin də, təhsilin də, psixoloji qüvvələlərin də inkişafı vəzifələri fənlərin

tədrisində (dərslərdə) reallaşa bilər. Dərsin yaradıcısı, onun memarı, təşkilatçısı və icraçısı müəllimdir.

Müəllim haqqında söylənen fikirlər sinif müəlliminə də aiddir. Bu cəhətdən sinif müəlliminin məsuliyyəti daha artıqdır. Çünki o həm də sinif rəhbəri kimi, pedaqoji prosesin qarşısında duran həm yaxın, həm də uzaq məqsədin bünövrəsini qoyur. Bu bünövrə möhkəm və etibarlı olmalıdır.

Məktəbin idarə olunmasının əsas prinsipləri

Məktəbin idarə olunması hesabatlılıq, məsuliyyətin bölüşdürülməsi və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

1. Hesabatlılıq nəticə etibarı ilə, ümumi təhsilin həyata keçirildiyi müəssisədə kollektivin hər bir üzvünün tapşırılmış iş sahəsində cavabdehliyini təmin edir. Ümumi fəaliyyətin münəzəm hazırlanan və müzakirə edilən hesabatlarda əks olunması müəssisədə hər bir fərdin vəzifə funksiyalarına məsuliyyətlə yanaşmasında mühüm rol oynayır.

2. Məsuliyyətin bölüşdürülməsi ümumi təhsilin idarə olunmasında demokratiklik, sistemlilik və şəffaflıq yaradan mühüm amil kimi meydana çıxır, ümumi fəaliyyətin səmərəli planlaşdırılmasına və nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasına çevik nəzarət mexanizminin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir.

3. İnkişafın monitorinqi mövcüd idarəetmə sisteminin məqsədyönlülük səviyyəsini aşkara çıxarmaq və iləriləyişlərin dinamikasını müəyyən etməklə planlaşdırma və icra sisteminə zəruri dəyişikliklər aparılmasını təmin edir.

Məktəbin idarə olunması dövlət-ictimai xarakter daşıyır. Məktəbdə ali idarəetmə orqanı Pedaqoji Şura hesab olunur. Pedaqoji Şuranın mövcüd Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin 19 noyabr 2010-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Pedaqoji Şura iclaslarında, əsasən, təhsil sahəsində dövlət siyasətinə uyğun olaraq, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili və

həyata keçirilməsi, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, innovativ pedaqoji ideyaların məktəbdə tətbiqi, müəssisədə sağlam psixoloji mühit və təhlükəsiz şərait yaradılması, maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar aktual məsələlər, ümumi fəaliyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində təkliflər və hesabatlar müzakirə olunaraq müvafiq qərarlar qəbul edilir.

İdarəetmədə demokratikliyi və şəffaflığı daha da yüksəltmək məqsədi ilə məktəbdə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən özünüidarə orqanları (məktəb şurası, qəyyumlar, himayəçilər şuraları, metodik şura, valideyn-məktəb assosiasiyası, valideyn komitəsi, uşaq parlamenti, qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərən uşaq və gənclər təşkilatlarının orqanları) yaradıla bilər.

Məktəbə rəhbərliyi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təyin olunan direktor həyata keçirir. Direktorun vəzifə funksiyaları Ümumi təhsil müəssisəsinin Nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

Məktəbin kollegial orqanları

1. Pedaqoji şura. Direktoryanı müşavirə. Pedaqoji şura ən azı 3 nəfər müəllim işləyən məktəbdə təşkil olunur. Təlim-tərbiyə prosesinin təşkili ilə bağlı bütün məsələləri həll edir, onun təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyənləşdirir. Pedaqoji şuranın tərkibinə məktəbin bütün pedaqoji işçiləri, məktəb psixoloqu, kitabxanaçı, məktəb həkimi, Valideyn Komitəsinin (MVA-nın) sədri, məktəb şurasının sədri daxil olur. Şuranın sədri bir il üçün məktəbin direktoru, katibi isə müəllimlərdən biri seçilir. Pedaqoji şuranın iclasları, bir qayda olaraq, tədris ili ərzində 4-5 dəfə, zərurət yarandıqda artıq keçirilir. İclasda şuranın bütün üzvləri iştirak edir. Şuranın iclasları protokollaşdırılır, sədr və katib tərəfindən imzalanır, qəbul olunan qərarlar direktorun əmri ilə rəsmiləşdirilir.

Direktoryanı müşavirə. Təlim-tərbiyə prosesinin idarə edilməsində aparıcı yer tutur. Direktoryanı müşavirənin daimi

üzvləri olmur. O, direktora kömək edən orqandır. Onun iclaslarında müzakirə edilən məsələlərdən asılı olaraq, dəvət olunan işçi kateqoriyaları tez-tez dəyişir. Direktoryanı müşavirədə məktəbin maddi-texniki və tədris bazasının vəziyyəti, fənlərin tədrisi vəziyyəti, təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi, qiymətləndirilməsi, məktəb sənədlərinin aparılması vəziyyəti, valideynlərlə iş, tərbiyə işləri və s. məsələlər plan əsasında vaxtaşırı müzakirə olunur. İbtidai siniflər üzrə oxu vərdişləri, yazı, hesablamanın vəziyyəti, sinif müəllimlərinin dərslərə hazırlaşması, işin planlaşdırılması, şagirdlərin dərəcə davamiyyəti, diaqnostik, formativ və summativ qiymətlərin verilməsi, ailələrlə işin təşkili, fənn kurikulumlarını həyata keçirməsi, dərslərin dinlənilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi kimi məsələlər müzakirə olunur.

2. Məktəbdə metodik işlər. Metodik işlər müxtəlif formalarda aparılır. Metodik işin vəzifəsi müəllimlərin elmi-metodik səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət etməkdir. Pedaqoji heyəti çox olan böyük məktəblərdə metodik şura təşkil olunur. Metodik şura müəllimlərlə aparılan metodik işin təşkilinə istiqamət verir, müəllimlərin təkmilləşməsinə və ixtisasartırmasını müəyyənləşdirir. Metodik işin formaları: fənn metodbirləşmələri; problem seminarlar və müşavirələr; məktəbdə vahid metodik gün; qabaqcıl təcrübə məktəbi; gənc müəllim məktəbi; açıq dərslərin keçirilməsi; elmi-praktik konfranslar, pedaqoji mühazirələr və s.

Fənn metodbirləşmələri. Metodik işin ən geniş yayılmış formalarından biri fənn metodbirləşmələrdir. Metodik iş müəllimin peşə ustalığının və ixtisas səviyyəsinin artırılması üzrə məqsədyönlü, sistemli, kollektiv və fərdi, nəzəri və praktik fəaliyyətdir. Məktəbdə hər bir fənn üzrə ən azı 3 müəllim olduqda fənn metodbirləşmələri (Azərbaycan dili və ədəbiyyat, riyaziyyat, biologiya, tarix, fizika və s.) təşkil olunur. Fənlər üzrə müəllimin sayı 3 nəfərdən az olduqda integrativ fənn müəllimlərinin (fizika-riyaziyyat-informatika; tarix-coğrafiya;

kimya-biologiya və s.) birləşmələri təşkil olunur. İbtidai siniflər üzrə, bir qayda olaraq, bir birləşmə (I-IV sinif müəllimləri) təşkil olunur. 3-dən artıq paralel ibtidai sinifləri olan böyük məktəblərdə ayrı-ayrı siniflər üzrə birləşmələr yaradılır. Fənn, sinif rəhbərləri və sinif müəllimi birləşmələrinə işi ilə fərqlənən qabaqcıl müəllimlər rəhbərlik edirlər. Birləşmələrin iclasları dərslər ili ərzində 4-5 dəfə keçirilir, burada bölmələrin xarakterinə uyğun məsələlər müzakirə olunur.

İbtidai siniflər üzrə metodbirləşmə iclaslarında ümumi icbari təhsilin həyata keçirilməsi, yeni tədris planları, fənn proqramları (kurikulumları), dərslər və dərslər vəsaitləri müzakirə edilir, proqram materiallarının planlaşdırılması, kurikulumların, fəal və interaktiv təlim metodlarının tətbiqi, tədrisdə yeni texnologiyalardan və İKT-dən istifadə, dinlənilmiş açıq dərslərin təhlili, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsinin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi, tətbiqi və yayılması, ixtisasartırma, təkmilləşdirmə və yenidənəhazırlanma kurslarının nəticələri, dayaq məntəqələrində iştirak, valideynlərlə iş, diaqnostik yoxlamalara hazırlıq, gənc müəllimlərə kömək, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, yarımillərin yekunu və s. kimi aktual məsələlər əhatə olunur.

3. Valideyn Komitəsi. İbtidai siniflər üzrə Valideyn Şurası. Təlim-tərbiyə keyfiyyətinin yüksəldilməsi, nəticəyönlü və şəxsiyyətyönlü vətəndaşın formalaşmasında valideynlərlə, ailələrlə aparılan işin müstəsna əhəmiyyəti var. Valideynlər Komitəsi (Məktəb-Valideyn Assosiasiyası) bu məsələdə məktəblə birgə fəal iş aparır. Hər bir sinif müəllimi də, öz növbəsində, valideynlərlə sıx əlaqədə işləyir. Hər bir ibtidai sinifdə sinif Valideyn Şurası yaradılır.

Bu qurumlarla məktəb arasında, valideynlərlə müəllimlər arasında ikitərəfli qarşılıqlı əlaqə və yardım təmin edilir. Valideyn Komitəsinin iclaslarında məktəb üçün, təlim-tərbiyənin təşkili üçün vacib olan məsələlər müzakirə olunur; ümumi icbari təhsil, təlim-tərbiyə işləri, mədəni-kütləvi işlər, maddi-

texniki və tədris bazası, "çətin tərbiyə olunan" uşaqlarla iş, idman-sağlamlıq tədbirləri və s. İclaslarda valideynlərin öhdəsinə düşən vəzifələr dəqiqləşdirilir, imkanlar müəyyənləşdirilir. Bu cür müzakirələr zamanı valideynlərdən məktəbdəki dərnlərdən hansına rəhbərlik etmək, elm, mədəniyyət, texnika, incəsənət və s. sahələr üzrə mütəxəssislərin şagirdlər qarşısında çıxış etmək, məktəb muzeyi yaratmaq, fənn kabinetini və laboratoriyası təşkil etmək və ya onu zənginləşdirmək, eskursiya təşkil etmək və i.ə. tərbiyəvi tədbirlərə qoşulmaq istəyi üzə çıxır.

Valideynlər Komitəsinin işi digər tərəfdən də öz səmərəsini verir. Komitənin yığıncağında məktəbin valideynlərə kömək imkanları da öyrənilir. Aydınlaşır ki, təlim-tərbiyə işi ilə əlaqədar olan bir çox məsələlərin düzgün həllində valideynlərin də köməyə ehtiyacı vardır. Məsələn, şagirdlərin səmərəli gün rejimi necə olmalıdır? Ev tapşırıqlarının icrasına valideynlərin köməyi nədən ibarət olmalıdır? Şagirdlərin asudə vaxtları necə təşkil oluna bilər? Ailə şəraitində uşağın nitqini necə zənginləşdirmək olar? Ailə şəraitində uşaqların hansı qabiliyyətini inkişaf etdirmək mümkündür? və s. Valideynləri maraqlandıran bu cür sualların müəllimlər tərəfindən şərh, habelə valideynlərin məktəbə yardımı nəticə olaraq şagirdlərin təlim və tərbiyə işinin səviyyəsini artırmağa kömək edir.

Sinif valideyn şurasının işi. Məktəb Valideyn Komitəsinin fəaliyyətinə uyğun gəlir. Başlıca fərq işin konkret siniflə, konkret valideynlərlə, konkret sinifdə dərslər deyən müəllimlə əlaqədar olmasıdır. Bundan əlavə, Məktəb Valideyn Komitəsinin yığıncaqları, adətən, ildə 2-3 dəfə, sinif valideyn şurasının yığıncaqları isə, hər yarımildə 2 dəfə, zərurət olduqda çox keçirilir. Sinif valideyn yığıncaqları daha konkret məsələlərlə məşğul olduğundan, təlim-tərbiyə işinin konkret məsələlərini əhatə etdiyindən pedaqoji prosesə təsiri daha güclü olur.

Təcrübə göstərir ki, kiçik yaşlı məktəblilərin valideynləri ilə sinif müəllimlərinin görüşləri yığıncaqlarla məhdudlaşmır;

onlar demək olar ki, hər gün görüşə bilir və müntəzəm məsləhətləşirlər. Sinif rəhbərindən fərqli olaraq, sinif müəllimləri valideynlərin ən etibarlı məsləhətçilərinə, ən etibarlı dostlarına çevrilirlər. Çünki onlar dörd il ünsiyyətdə olurlar, həmin dövr ərzində şagirdlərin təlimi, tərbiyəsi, səhhəti, yeməyi, asudə vaxtı, ev müstəqil işləri və s. məsələləri həll edirlər.

Bu və ya digər məsələlər, xüsusilə təlimin, tərbiyənin, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər üzrə valideynlərin maarifləndirilməsi olduqca vacibdir.

Məktəbin və ictimaiyyətin əlbir işi

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasında məktəb cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəraitdə fəaliyyət göstərmir; onun valideynlərlə ünsiyyət nəinki ölkənin müxtəlif təşkilatları ilə, hətta beynəlxalq qurumlarla da bağlı olur.

Məktəb respublikada bir çox təşkilatlarla əlaqə saxlayır. Bunların arasında səhiyyə-sağlamlıq, hüquq-mühafizə, mədəniyyət, uşaq və gənclər təşkilatlarını və s. qeyd etmək olar. Məsələn, məktəb həkimləri dəvət edir, sağlamlığın müxtəlif problemləri üzrə şagirdlər qarşısında onların çıxışlarını təşkil edir. Yaxud, yeniyetmə və gənclər arasında hüquq pozuntuları barədə polis və məhkəmə işçiləri ilə məktəbdə şagirdlərin görüşü çox böyük maraqla qarşılır.

Mədəniyyət işçilərinin köməyi ilə şagirdlərdə incəsənət qabiliyyətinin, natiqlik, bacarığının formalaşmasını təmin edən məktəblərimiz var. İncəsənət xadimlərinin köməkliyinə arxalanaraq, şagirdlərə rəqs etmə, musiqi alətlərində çalmaq, nəğmə oxumaq, şəkil çəkmək kimi bacarıqların formalaşmasına şərait yaradan məktəblərimiz çoxdur.

Məktəb əlaqələrinin ölkə çərçivəsindən çıxdığını göstərən faktlar da az deyil. Xarici ölkələrin nəinki məktəbləri və müəllimləri ilə, hətta şagirdləri ilə qarşılıqlı əlaqə saxlayan məktəblərimiz, müəllimlərimiz və şagirdlərimiz var.

Tələbələrimiz və sinif müəllimlərimiz üçün maraqlı olmalıdır ki, tək-tək məktəblər, müəllimlər və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqələr inkişaf edərək, təhsil sahəsində dövlətlərarası əlaqələr formasına çevrilsin.

Məktəb sənədləri. İbtidai siniflər üzrə onların aparılması

Məktəbin idarə olunmasında məktəb sənədlərinin düzgün aparılmasına nəzarət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəb sənədləri Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi "Məktəb sənədlərinin saxlanması və aparılması"na aid təlimatı əsasında tətbiq olunur: Ümumtəhsil məktəblərində üç növdə məktəb sənədi aparılır:

- 1) Tədris-pedaqoji sənədlər; 2) Maliyyə-təsərrüfat sənədləri; 3) Məktəbin hesabat sənədləri.

Tədris-pedaqoji sənədlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Şagirdin şəxsi işi;
2. Sinif jurnalı;
3. Fakültativ məşğələlər üzrə kurs məşğələlərinin jurnalı;
4. Günüzadılmış qrupun jurnalı;
5. Orta (tam orta) təhsil haqqında attestat blanklarının uçotu və verilməsi kitabı;
6. Əsas təhsil (ümumi orta təhsil) haqqında şəhadətnamə blanklarının uçotu və verilməsi kitabı;
7. Pedaqoji işçilərin şəxsi heyətinin uçotu və verilməsi kitabı;
8. Məktəbin pedaqoji şurasının protokolu kitabı;
9. Məktəb şurasının protokolu kitabı;
10. Məktəb üzrə əmr kitabı;
11. Buraxılan və əvəz edilən dərslərin uçotu kitabı;
12. Buraxılış imtahanları haqqında sənədlər.

Məktəbin maliyyə-təsərrüfat sənədlərinə aiddir:

1. Məktəbin texniki pasportu;
2. Əsas vəsaitlərin inventar siyahısı;

3. Materialların anbar uçotu kitabı;
4. Müəssisənin ehtiyacı üçün materialların verilməsi cədvəli;
5. Məktəbin kitabxana fondunun inventar kitabı;
6. İstismarda olan ucuz qiymətli və tez işlənən əşyaların hərəkətinin operativ uçot cədvəli.

Bu sənədlər içərisində sinif jurnalı və şagirdin şəxsi işi ibtidai siniflər üçün xarakterikdir.

Şagirdin şəxsi işi. Bu sənəd bütün tiptən olan məktəblərdə hər bir şagirdin məktəbə daxil olduğu andan orta məktəbi bitirənə qədər aparılır. Şagirdin şəxsi işinə şagird haqqında ümumi məlumat, siniflər üzrə yekun müvəffəqiyyəti daxildir. Şagirdin X-XI siniflərdə oxuduğu dövrdə əsas təhsil (ümumi orta təhsil) haqqında şəhadətnaməsi şəxsi işdə saxlanılır və orta məktəbi bitirdikdə özünə verilir. Şagirdin şəxsi işi I-IV siniflərdə sinif müəllimləri, V-XI siniflərdə sinif rəhbəri tərəfindən aparılır. Şagird məktəbdən gedərkən şəxsi iş yazılı ərizəsinə əsasən, valideynlərə və ya onu əvəz edən şəxsə verilir. Şəxsi işi 5 il müddətinə saxlanılır.

Sinif jurnalı. Sinif jurnalı dövlət sənədidir. Onun aparılması hər bir müəllim və sinif rəhbəri üçün məcburidir. Sinif jurnalları 2 növdə olur: I-IV və V-XI siniflər üçün. Sinif jurnallarının düzgün aparılmasına direktor və onun təlim-tərbiyə işləri üzrə müavini nəzarət edir.

Sinif jurnalı bir dərs ili üçün nəzərdə tutulur və Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur. Onun aparılması jurnalın əvvəlində verilmiş qaydaya uyğun yerinə yetirilir.

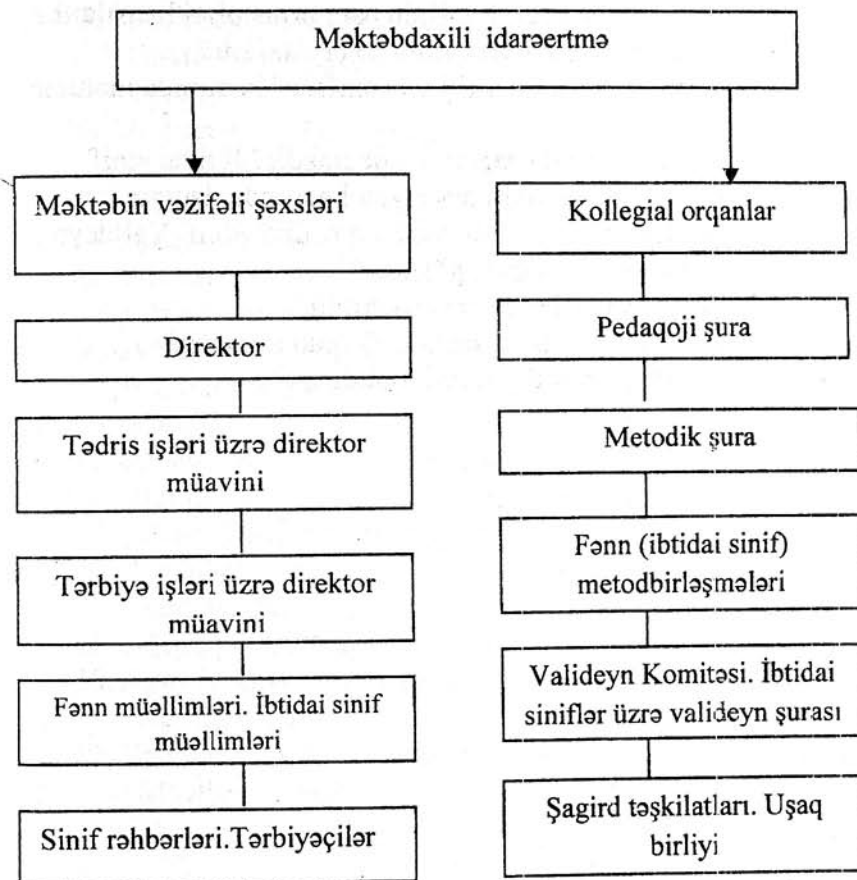
Sinif jurnalında summativ qiymətlərin nəticəsi yazı keçirildiyi gün jurnala müvafiq qrafada qeyd olunur. Sinif jurnalında hər fənn üzrə hər saat üçün 1.5 səhifə ayrılır (1 saat üçün 2 səhifə, 2 saat üçün 3 səhifə, 3 saat üçün 5 səhifə, 4 saat üçün 6 səhifə və s.). Sinif rəhbəri (sinif müəllimi) tərəfindən hər ay "Şagirdlər tərəfindən buraxılmış dərs və günlərin miqdarı haqqında məlumat səhifəsi doldurulur. "Sinif jurnallarının

aparılması haqqında qeydlər" səhifəsi təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini və direktor tərəfindən doldurulur.

Sinif jurnalı 5 il müddətinə saxlanılır. Yuxarıda qeyd olunan sənədlərdən başqa, məktəbdə kargüzarlıq sənədləri də aparılır.

Məktəbə rəhbərlik məsələləri ümumi pedaqogika kursunda müfəssəl şərh olunduğuna görə, burada ibtidai təhsil üzrə xarakterik olan idarəetmə məsələlərindən ətraflı bəhs olundu.

Məktəbdaxili idarəetmənin sxemi

Mövzuya aid sual və tapşırıqlar

1. Məktəbin idarə edilməsi nə deməkdir? Onun ümumi məsələlərinə nələr aiddir?
2. Məktəbin maddi-texniki bazasının və ifrastrukturunun təlim-tərbiyənin təşkilinə nə təsiri var?
3. Pedaqoji kadr təminatının təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinə təsiri haqqında danışın.
4. Məktəb direktorunun vəzifəsinə nələr daxildir? Bəs tədris işləri üzrə direktor müavininin? Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin?
5. Məktəbin idarə edilməsinin əsas prinsipləri hansılardır?
6. Kollegial idarə orqanlarına nələr daxildir?
7. Pedaqoji şuranın təşkili və vəzifələri haqqında məlumat verin.
8. Fənn metodbirləşmələri nə deməkdir? İbtidai sinif metodbirləşməsinin fəaliyyəti haqqında danışın.
9. Valideyn Komitəsinin vəzifəsi nədir? Sinif Valideyn Şurası necə fəaliyyət göstərir?
10. Məktəb sənədlərinə nələr daxildir?
11. İbtidai siniflər üzrə xarakterik olan sənədlərin aparılması barədə fikrinizi bildirin.

İstifadə olunmuş və məsləhət bilinən ədəbiyyatın siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). "Kurikulum", 2008, №1
3. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı, 2009
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq, 2009
5. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi", 25 oktyabr 2013
6. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika, Bakı: Renesans, 2000
7. Abbasov A.N. Pedaqogika (orta ixtisas məktəbləri üçün proqram). Bakı, 2010
8. Abbasov Ə. Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri. ATPI-nin Elmi əsərləri, 2007, №1
9. Abdullayev A.A. Məktəbin idarə edilməsinin demokratikləşdirilməsinin aktual problemləri. Bakı, 1998
10. Abdullayeva S.A. Sinifdən xaric tədbirlər vasitəsilə şagirdlərin milli-mənlik şüurunun formalaşdırılması yolları. Bakı: Müəllim, 2005
11. Abdullayev N.A., Məsimov N.Ə. Uşaqların ekoloji tərbiyəsi. Bakı, 1997
12. Ağayev Ə.Ə. Pedaqogika. Bakı: Adiloğlu, 2006
13. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı, "Adiloğlu", 2006
14. Bədəlova Ə.S. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: "Müəllim", 2009

15. Əhmədov H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: Təhsil, 2006
16. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, Təhsil, 2001
17. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı: Adiloğlu, 2001
18. Əlizadə H.Ə. və b. Məktəbdə tərbiyə işinin metodikası. Bakı, BDU, 1990
19. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, Nurlan, 2006
20. Həsənov M.M., Bəhmənova C.Ə. İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv təlim metodlarından istifadənin nəzəri-praktik məsələləri, Bakı: ADPU, 2009
21. Hüseynzadə R.L. Təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi. Bakı, 1997
22. Hüseynzadə R.L. Pedaqogika fənni üzrə proqram. Bakı, 2010
23. Xəlilov S. Təhsil, təlim, tərbiyə. Bakı, 2005
24. "İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası" (çərçivə Kurikulumu) ixtisası üzrə ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlanması. Bakı, 2008
25. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. Bakı, 2013
26. İsmixanov M. Pedaqogikanın əsasları. Bakı, 2002
27. İskəndərov İ., Əhmədov A., Abbasov Ə. Şəxsiyyət-yönümlü kurikulumlar əsasında yaradılan dərsləklərin xüsusiyyətləri. "Kurikulum", 2002, №4
28. Kazımov N.M., Həşimov Ə.Ş. Pedaqogika. Bakı: Maarif, 1996
29. Kazımov N.M. Tətbiqi pedaqogika. Bakı: Çasıoğlu, 2010
30. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı, "Çasıoğlu", 2002
31. Kərimov Y.Ş. Seçilmiş əsərləri. I-V cild. Bakı: Pedaqogika, 2007-2010

32. Kərimov Y.Ş. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı: Pedaqogika, 2009
33. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2013
34. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı, 2008
35. Quliyev S.M. Ailə pedaqogikasının mühüm problemləri. Bakı, 2005
36. Quliyev S.M. Məktəblilərin mənəvi tərbiyəsində ailə, məktəb və ictimaiyyətin birgə fəaliyyəti. Bakı, Maarif, 1987
37. Quliyev S.M., Quliyeva M.A. Şərq mütəfəkkirlərinin əsərlərində ailədə övlad tərbiyəsi. Bakı, 2008
38. Mehrafov A.O. və b. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2006
39. Mehrafov A.O. Azərbaycanda təhsilin müasir problemləri. Bakı, "Mütərcim", 2007
40. Məmmədzadə R.H. Müəllimin peşə etikası. Bakı: Maarif, 1998
41. Məmmədzadə R.H., Abdullayev A.A. və b. Təhsilin idarə edilməsinin bəzi məsələləri. Bakı: Müəllim, 2008
42. Mehdizadə M.M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyənin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı, "Maarif", 1982
43. Muradxanov M.Ə. Pedaqogika. Bakı, "Azərnəşr", 1964
44. Mustafayeva R.Ş. Təlim prosesində milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması. Bakı, 1994
45. Nəzərov A.M. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı: Müəllim, 2012
46. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı: Nurlan, 2010
47. Rüstəmov F.A. Azərbaycanda pedaqoji elm təşəkkülü, inkişafı və problemləri (1920-1991). Bakı, "Bakı Universiteti", 1998

48. Rüstəmov F.A. Pedagogika fənninin kurikulumu. Bakı, "Elm və təhsil", 2014
49. Rüstəmov F.A., Rzayeva Y.T., Quliyeva K.R. Mütəlimlik ixtisasına giriş fənni üzrə proqram. Bakı, 2015
50. Seyidov Ə.S. Pedagogika tarixi. Bakı, Azər nəşr, 1972
51. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014
52. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı", 2009
53. Ümumi təhsil pilləsinin Dövlət Standartları və proqramları (kurikulumları). Bakı, 2010
54. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, 2008
55. Veysova Z.F. Fəal interaktiv təlim (Müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 2007
56. Кон І.С. Ребёнок и общество. Москва, 2003
57. Килачина И.Ю. Младшие школьники. Особенности развития. Москва, 2009
58. Подласый И.П. Педагогика (новый курс). Москва, 2000

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİL PEDAQOGİKASININ MÖVZUSU, PREDMETİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ.....	6
Pedagogika təhsil haqqında elmir.....	6
İbtidai təhsil pedagogikasının meydana gəlməsi və İnkişafı.....	8
İbtidai təhsil pedagogikasının əsas anlayışları	16
Pedaqoji cərəyanlar	19
Pedaqoji elmlər sistemi	21
İbtidai təhsildə pedaqoji tədqiqat üsulları	25
II MÖVZU: İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ ÜMUMİ QANUNAUYĞUNLUQLARI	29
İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafının xüsusiyyətləri.....	29
İbtidai təhsildə şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillər.....	31
“Qoşa amillər nəzəriyyəsi	36
İbtidai sinif müəlliminin şəxsiyyətə təsir edən amilləri nəzərə alması	37
III MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ ŞAĞİRD LƏRİN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	39
Şagirdlərin yaş dövrləri haqqında anlayış	39
Məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətləri	42
İbtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətləri	44
İnkişafın qeyri-bərabərliyi.....	47
Uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması	49
IV MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ PEDAQOJİ PROSES	53
İbtidai təhsildə tərbiyənin məqsədi.....	53
İbtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələri.....	56
İbtidai təhsildə tərbiyənin vəzifələrinin reallaşdırılması yolları.....	59

İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin mərhələləri	61
İbtidai təhsildə pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları	62
V MÖVZU: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ	
TƏHSİL SİSTEMİ. ÜMUMİ İBTİDAİ TƏHSİL	65
Təhsil sistemi haqqında ümumi məlumat.....	65
Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində dövlət	
siyasətinin əsas prinsipləri.....	70
İbtidai təhsildə bu prinsiplərin nəzərə alınması.....	73
VI MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN	
MƏZMUNU VƏ MAHİYYƏTİ.....	75
İbtidai təhsilin didaktikası. Təlim prosesinin mahiyyəti	75
Didaktik sistemlər.....	77
İbtidai təhsildə təlimin strukturu	81
İbtidai təhsilin məzmunu.....	85
İbtidai təhsilin məzmununun elementləri	90
İbtidai təhsilin tədris planları.....	92
İbtidai təhsilin tədris proqramları (kurikulumlar)	93
İbtidai sinif dərsləkləri və dərs vəsaitləri	95
VII MÖVZU: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA	
ÜMUMİ TƏHSİLİN KONSEPSİYASI (MİLLİ	
KURİKULUM). İBTİDAİ TƏHSİLİN	99
Kurikulum anlayışı.....	99
Milli kurikulumun strukturu, vəzifələri və prinsipləri.....	102
Fənn kurikulumları. İbtidai təhsilin fənn kurikulumları.....	106
VIII MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN	
MOTİVASİYASI.....	113
Təlimin hərəkətverici qüvvəsi.....	113
Kiçik məktəblilərin maraqları	116
İbtidai siniflərdə motivlərin formalaşdırılması.....	118
İbtidai siniflərdə təlimin stimullaşdırılması və	
stimullaşdırma qaydaları	122

IX MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN	
PRİNSİPLƏRİ VƏ QAYDALARI	127
Təlimin prinsipləri və qaydaları anlayışı.....	127
İbtidai təhsildə elmilik prinsipi.....	130
İbtidai təhsildə şüurluluq və fəallıq prinsipi.....	131
İbtidai təhsildə sistematiklik və ardıcılıq prinsipi	133
İbtidai təhsildə əyanilik prinsipi	135
İbtidai siniflərdə müvafiqlik prinsipi.....	137
İbtidai təhsildə möhkəmləndirmə prinsipi.....	139
İbtidai təhsildə emosionallıq prinsipi	142
İbtidai siniflərdə nəzəriyyənin təcrübə ilə əlaqəsi	
prinsipi.....	143
X MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN	
METODLARI.....	147
Təlim metodları anlayışı.....	147
İbtidai təhsildə təlim metodlarının təsnifatı.....	148
İbtidai siniflərdə təlim metodlarının mahiyyəti və	
məzmunu. Şifahi metodlar	149
Keçilən mövzunun möhkəmləndirilməsi metodu.	
Müsahibə, dərslək və kitabla iş	153
Yeni materialın mənimsənilməsi üzrə şagirdlərin	
müstəqil işlər metodu	155
Biliklərin praktikada tətbiqi bacarıqları və vərdisləri	
yanarması üzrə təlim metodları	156
İbtidai təhsildə müstəqil işlər	159
İbtidai siniflərdə təlim metodlarının seçilməsi	161
İbtidai təhsildə müasir təlim üsullarının tətbiqi.	
İnteraktiv üsullar.....	162
XI MÖVZU: İBTİDAİ TƏHSİLDƏ TƏLİMİN	
NÖVLƏRİ VƏ FORMALARI.....	170
İbtidai təhsildə təlimin növləri	170
İbtidai təhsildə təlimin formaları.....	176
İbtidai təhsildə dərslərin növləri və müasir	
dərslə verilən tələblər	180

İnteqrativ fənlər. İnteqrasiya olunmuş dərslər.....	182
İbtidai təhsildə təlimin təşkili formaları	188
İbtidai təhsildə dərslərin hazırlanması.....	191
İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv dərslərin quruluşu.....	193
İbtidai təhsildə fəal və interaktiv dərslərin mərhələləri.....	195
İbtidai təhsildə ev tapşırıqları.....	198
İbtidai təhsildə pedaqoji texnologiyalar	202
İbtidai siniflərdə tətbiq olunan yeni təlim texnologiyaları.....	203
Kompyuter texnologiyası və tədrisdə ondan istifadənin xüsusiyyətləri.....	205
İbtidai təhsildə kompyuter tətbiqi.....	206
XII MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ TƏRBIYƏ PROSESİ.....	209
İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin xüsusiyyətləri	209
İbtidai siniflərdə tərbiyə prosesinin strukturu	211
İbtidai siniflərdə tərbiyə prosesinin ümumi qanunauyğunluqları	213
İbtidai təhsildə tərbiyənin prinsipləri	214
İbtidai təhsildə tərbiyə prosesinin məzmunu.....	218
Vətəndaşlıq keyfiyyətləri	220
XIII MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ TƏRBIYƏNİN METODLARI VƏ FORMALARI.....	223
Tərbiyənin metod və priyomları	223
İbtidai siniflərdə şüurun formalaşdırılması metodları.....	224
İbtidai siniflərdə fəaliyyətin təşkili metodları	228
İbtidai siniflərdə stimullaşdırma metodları	232
İbtidai təhsildə tərbiyənin təşkili formaları	234
XIV MÖVZU: AZKOMPLEKTLİ İBTİDAI MƏKTƏBLƏR.....	239
Azkomplektli məktəblərin xüsusiyyətləri	239
Azkomplektli ibtidai məktəbdə dərslərin təşkili.....	244
Azkomplektli ibtidai məktəbdə müstəqil işlərin təşkili.....	246

Azkomplektli ibtidai məktəbdə müəllimin dərslərin hazırlanması.....	249
Azkomplektli ibtidai məktəbdə tərbiyə işləri	251
XV MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ SİNİFDƏN XARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR İŞLƏR.....	254
Sinifdən xaric tərbiyə işlərinin mahiyyəti və məqsədi	254
İbtidai təhsildə sinifdən xaric tərbiyə işinin xüsusiyyətləri və təşkili yolları	255
İbtidai təhsildə məktəbdənkənar tərbiyə işinin mahiyyəti və təşkili yolları	258
XVI MÖVZU: UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİNDƏ SİNİF MÜƏLLİMİNİN AİLƏ VƏ İCTİMAİYYƏTLƏ ƏLBİR İŞİ.....	264
Uşaqların tərbiyəsində ailənin rolu.....	264
Uşaqların tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlaqə formaları.....	265
Uşaqların tərbiyəsində ictimaiyyətin rolu	266
İbtidai sinif müəlliminin ailələrlə işi	267
Məktəb, ictimaiyyət və ailənin əlaqə formaları.....	269
XVII MÖVZU: İBTİDAI TƏHSİLDƏ DİAQNOSTİKA VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ.....	274
Məktəbdə nəzarət və diaqnostika	274
Nəzarətin humanistləşdirilməsi	276
İbtidai təhsildə təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	277
İbtidai siniflərdə qiymətlərin çıxarılması	280
İbtidai təhsildə nailiyyətlərin testləşdirilməsi.....	282
İbtidai təhsildə müasir qiymətləndirmə növləri və üsulları	286
İbtidai siniflərdə məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydaları	291
XVIII MÖVZU: İBTİDAI SİNİF MÜƏLLİMİ.....	296
İbtidai sinif müəlliminin funksiyaları.....	296
İbtidai sinif müəlliminin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri	298
İbtidai sinif müəlliminin hazırlığına verilən tələblər.....	299
İbtidai sinif müəlliminə verilən tələblər	303

İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji ustalığı	307
İbtidai sinif müəlliminin əməyinin təhlili.....	309
XIX MÖVZU: ÜMUMİ TƏHSİL MƏKTƏBİNİN	
İDARƏ OLUNMASI.....	313
Məktəbin idarə edilməsinin ümumi məsələləri	313
Məktəbin maddi-texniki bazası və infrastruktur.....	316
Məktəbin pedaqoji kadr təminatı.....	317
Məktəbin idarə olunmasının əsas prinsipləri.....	319
Məktəbin kollegial orqanları	320
Məktəbin və ictimaiyyətin əlbir işi.....	324
Məktəb sənədləri. İbtidai siniflər üzrə sənədlərin aparılması	325
İstifadə olunmuş və məsləhət bilinən ədəbiyyatın siyahısı.....	329

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış 11.08.2016.
Şerti çap vərəqi 21,25. Sifariş № 302.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 300.

Kitab «**Elm və təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

Ar 2016
1988

